

KAUFMANN
DÁVID
KÖNYVTÁRA

B. 660.

K

פירושי שד"ל ז"ל

על ירמיה, יחזקאל, משלי ואיוב.

והם הפירושים שהניח אחריו ברכה בכת"י

דחכם הגדול הנודע לתהלה מו"ה

שמואל דוד לוצאטו ז"ל

יצאו עתה לאור פעם ראשונה

לעמברג

בשנת אחרית טוב לפ"ק.

Erläuterungen

über einen Theil der Propheten und Hagiographen von sel.
Professor **Samuel David Luzatto** aus Padua

Verlag von A. Isaak Menkes.

LEMBERG 1876

Schnellpressdruck v. C. Budweiser

אמר ישעיה בן לא"א שד"ל ז"ל: אבא מרי לא השלים הפירושים האלה, ולא חזר עליהם, ולא הקדים אליהם הקדמה ראויה, כי שכב עם אבותיו; ואני אמרתי אציגה לפני הקוראים הנכבדים, ואולי ייטב בעיניהם, האגרת שהשיב שני חדשים לפני מותו, לחכם אחר מעיר וויען יע"א, (לא ידעתי מי הוא באמת), כי בה מספר מקצת תולדותיו ומזכיר כל חבוריו ומכתביו שהוציא לאור ע"י הרפוס. — האגרת הזאת כתובה בלשון צרפת, ועתה העתיק אותה ללשון הקודש ה"ר יצחק ברוך הלוי רב בעיר פרארא יע"א.

ואני אבוא אחריה ואספח אליה רשימת חיבוריו שהוציאו לאור יורשיו מזמן פטירתו עד היום הזה. ואי"ה בסוף החומש עם תרגום איטלקי ופירוש עברי אשר הוא תחת מכבש הרפוס פה פאדובה יע"א אודיע חיבוריו שעדיין המה בכתובים, ובלב יורשיו להרפוס:

פאדובה בחדש זיו שנת התרל"ו לפ"ג.

אדוני!

אין דבר המעכב מהביא תמונתי במכתב עתי הו"ל בוויען. אם כך עלה במחשבה לפניו. — המאמר על משפחת לואטו אשר נדפס בספר Jahrbuch von Busch בשנת 1848 הוא בלתי שלם. כי ההמשך לא בא. אני החילתי לכתוב ספר חולדותי בהמגיד בעלים שלו מיום ז' לחדש מאיו 1858 והלאה. אבל דברתי על עניי עד שנת פשרים לימי חי ולא יותר.

והא לך קצת מהדברים הנוגעים אלי.

1800 — כ"ג אגוסטו — נולדתי צעריאסטי. בבית אשר עליו רשום מספר 666. בסדר התחנן שלו:

1819 — כ"ד אגוסטו. — שיר זהב בלשון איטלקי לכבוד יורש עזר (הנהו הקיסר פערדינאנד) אשר בא אל בית הכנסת צעריאסטי לראותו. אז הוצא שמי בדפוס בפעם הראשונה:

22—1821— סדר תפלה כמנהג אשכנז מתורגם בלשון איטלקי (וויען): (1821, 22, 29)

II.

- 1825 והבאות אחריה — מאמרים בזכורי העתים (וויען) :
- 1825— כנור נעים בזכורי העתים (וויען) :
- 1826— בחדש סעימברי — גישואין שלי הראשונים :
- 1829— ביאחי בפארוזה להרביץ חורה בבית מדרש הרבנים . אשר נפתחו
ללתותיו בחדש נובימברי שנת 1829 :
- 1829— סדר חפלה כמנהג איטליאני מתורגם בלשון איטלקי (וויען 1829 .
ליורנו 1839 . מטובה 1865 תחת הדפוס) :
- 1830— אוהב גר . (וויען) :
- 56—1833— מאמרים בתשעת הכרכים של כרס חמד (וויען , פראג , ברלין) :
- 1835— הערות בלשון זרפת על ישעיה . הוציאן לאור ראזענמילר בראש ספרו
Scholia in Jesaje vaticinia in compendium redacta (Lipsiae):
- 1836— Prolegomeni ad una Grammatica ragionata della—
(מבוא אל דקדוק לשון הקדש) (Padova) lingua ebraica :
- 41—1839— מאמרים במ"ע Israelitische Annalen של יאסע (פ"פ דמיין) :
- 41—1840— מאמרים בלה"ק בליין (סס) :
- 1840— בתולת בת יהודה (פראג) :
- 1841— אבני זכרון (סס) :
- 1842— גישואין שלי שנית :
- 1844— Rabbinische Gutachten über die Beschneidung מאמרים ב'ס'
(פ"פ דמיין) :
- 1845— "Osservazioni" (דיוקיס) בחלק שלישי לספר
Storia degli Ebrei di A. Bianchi Giovini (מילאן)
- 1846— מאמרים בהליכות קדש (אמסטרדם) :
- 47—1846— המשדל ופירוש קלת הספערות בנתיבות השלוש (וויען) :
- 47—1846— מאמרים במ"ע Rivista Israelitica (פארנא) :
- 51—1846— מאמרים במ"ע Orient (לייפציג) :
- 65—1846— מאמרים בזכורי יאסע (וויען) :
- 1847— בית האוצר (לעמברג) :
- 1847— כתבו את שני בספר החברים של Istituto Veneto האיש המורה
חכמה פילוסופיא במדרש החכמות בפארוזה השתדל למען יתנו לי את הכבוד
הזה . ואני לא ידעתי . — בוועד החכמים אשר היה בזיניאיה בחדש סעימברי
לשנת 1847 הבינתי ופירשתי קמיע בלה"ק כחוב על גבי עט של
מחכת אשר נמצא באי Sicilia קלת החכמים חשבו שהאותיות היו יווניות .
וקלת מהס חשבו שהיו cuneiformi .
- 1848— Il Giudaismo Ilustrato (פארוזה) :
- 1849— Calendario ebraico per 20 Secoli (מחזור שנות עבריות
בער עשרים דורות) (סס) :

III.

- 1851—אגרות על השומרונים בכתמי שומרון (פ"פ דמיינ) :
- 1851—פירושים בבן גרני (אמשטרדם) :
- 1852—ויכוח על הקבלה (גוריזיאה) :
- 1852—אגרות בספר חורת אמת על קצת משפטי הטעמים (ראדעלהיים) :
- 1852—Giudaismo Illustrato II (פארווה) :
- 1853—חיוב מתורגס איטלקית (טריאסט) :
- 1853—שיר עברי וסורי בספר הגדפס בפארווה בשס .
Attentato del 18 Febbrajo 1853
- 1853—57—ד' כרכים מדקדוק לשון הקדש (פארווה) :
- 1853 והב"ח — מאמרים במ"ע Educatore Israelita (ווירזילי) :
- 1854—כ"ה גינארו מיתת בני בכורי אוהב גר. בן כ"ד שנים. מחבר כמה חיבורים. איש מלא רוח חכמה. אשר יגע יומם וליילה למצוא דברי אמת :
- 1854—שיר עברי בס' הגדפס בפארווה בנישואי הקיסר :
- 1855—63—ה' כרכים מט' ישעיה מתורגס איטלקית ומפורש עברית (פארווה) :
- 1856—מבוא למחזור כמנהג בני רומני (ליורנו) :
- 1856—59—מאמרים במגד ירחים ובישרון (לעמברג וברעסלאי) (* :
- 1856—64—מאמרים בארבעת הכרכים של אולר נחמד (וויען) :
- 1857—Discorsi Morali (דרושי מוסר) (פארווה) :
- 1857—מאמר על מחברות G. B. de Rossi המבוא בס' Letteratura Italiana di Camilo Ugoni (מילאנו) :
- 1857 והב"ח — מאמרים בהמגיד :
- 1856—שיר עברי וסורי (תשורת בית מדרש הרבנים בבוא הקיסר במדינות אלו) (פארווה) :
- 1858—60—חומש והפטורות עם תרגום איטלקי (טריאסט) :
- 1860 אגוסטו — נשואי בני ישעיה ביום מלאת לי ששים שנה :
- 1862—מיתת בתי יחדית מרים. בת שמונה פשרה שנה. יקרה היתה בבנות מפני ישר מדותיה ורוחב ידיעותיה. אחרי מיתתה באו עלי מקרים רבים וילחזוני בדוחק גדול. החכם Mannheimer מעיר וויען בבוא הדבר לאזוני השחדל בשבילי ושלח אלי לפני מותו זמן מה, כסף להחזיק בי, זכר לדיק לברכה!
- 1862—Lezioni di Teologia Morale (פארווה) :
- 1862 והב"ח — מאמרים במ"ע Corriere Israelitico (טריאסט) :
- 1863—Lezioni d. Teologia Dogmatica (סס) :
- 1864—דיוואן לר' יהודה הלוי (ליק) :
- 1864—יד יוסף והיא רשימת ספרי יוסף אלמגני ז"ל. (פארווה) :

IV.

- 1865—אגרת ב'ס' מעשה אפור (וויטן) :
 1865—אגרת ב'ס' חומס תכנית (אמסטורדס) :
 ופחה חחת מכבס הדפוס קונטרס הדקדוק של לשון ארמית שבמקרא ושל לשון
 תלמוד בבלי (Elementi grammaticali del Caldeo Bibbio e del dialetto talmudico babilones)
 (פאדובה) :
 השמעת
 ה'הערות ל'ס' מגדל עוז (ליפסיא 1837). ול'ס' עמק הבנא (וויטן 1852) .
 ול'ס' הכוזרי אשר הדפוס החכס ברעכער (פראג 1839). ול'ס' הרקמה
 לבן גנאח (פ"פ דמיין 1856) :
 האגרות ב'ס' מכחבי שפת קדש (פראג 1857). ב'ס' הפלאה שבכרכין
 (וויטן 1859). ובמכלול (ליק 1862) :
 ומאמרים ב'מ"ע Archives Isralites וב'מ"ע Univers israélite היואלים
 לאור בפאריו. בהמזכיר היואל שבכרלין. ב'בן חגייה היואל בסענערין .
 בכרמל אשר בוילנא. בהמבשר אשר בלעמברג. בנייציט אשר בוויטן. ודברים
 אחרים אשר ראו אור הדפוס קלחס במקום זה וקלחס במקום אחר :

פאדובה כ"ה לחדש לוליו 1865

מוקירו ומכבדו

שד"ל .

ע"ב לשון האגרת. ואלו הן חיבורי שד"ל ז"ל שהוציאו לאור יורשיו

- 1866 השלמת דפוס דקדוק ל' ארמי עיין שנת 1865 (פאדובה) .
 1867 השלמת פי' ישעיה עיין שנת 1855 (סס)
 1869 השלמת דקדוק לה"ק עיין שנת 1853 (סס)
 דרושים Discorsi storico religiosi (סס)
 75—1866 תכ"ך מחורגס איטלקית מאת שד"ל ותלמידיו (רווינו)
 76—1870 חומס מחורגס איטלקית ומפורש עברית (פאדובה) :

כוח תיקוני טעות הדפוס

מאת ה"ר יצחק ברוך הלוי רב בעיר פירארא במדינת איטליאה.

תיקון	טעות	עריכה	עמוד
Pelusiae	Pelusie	האחרונה	ה
סוריה	סודיה	22	ז
יקרה	יקרה	19	יג
נשאים	נשאים	8	לה
שפער	שפער	15	לו
וזהו	וזהו	32	לו
מפני	או מפני	24	לח
Racchus	Baalus	36	לט
סיקניטוס	סיקניטים	27	מא
לירושלם	לירושלם	18	מב
הברזל	וברזל	30	מג
פעיל	פעיל	24	מט
בלבנס	בלבנס	22	נא
Chalybs	Chalybi	10	נו
לאלהים	אלהים	10	נט
בשנה	השנה	האחרונה	ס
שהיו	שהיה	6	סא
כפירושו	כפירושו	21	"
האל	החל	21	סב
נבואה	נבואס	28	"
כי העשירים	כי המלכים	3	סג
ולשוב	ולשוב	34	סח
אדבתי	אדבתי	33	עד
תמיני	תמיני	8	פ
Symmictors	Symmictoris	30	פב
עתה	אתה	22	פג
חמדה	המדה	23	"
לוארו	לאורו	24	פה
ביניהם	ביניהם	5	פח
תסיים	תקיים	23	צ
ועשו	ועשן	14	צב

לוח התיקון

תיקון	מעות	שורה	עמוד
ערכה	עכבה	30	צו
חב חבי	חב חבי	25	צמ
הכשרים	הכשרים	32	"
רבוי	רבוי	30	קא
praecisum	precisum	4	קד
בן	בין	26	"
incurvare	incurisare	19	קז
Uafré	Hafré	11	קמו
חבל	חבל	10	קכו
החחכס	החחכס	31	קל
הדמיס	הדמיס	23	קמג
הלרות	והלרות	10	קמד
הנפשות	נפשות	9	קנו
ואמר	ויאמר	30	קסב
Lect.	Sect.	30	קעא
מִרְבֵּה אִשָּׁה הַמְכִילָה	מִרְבֵּה אִישׁ הַמְכִיל	4	קעב

ירמיה א

א (ה) דברי . כולל כל ענין . דברי נבואה כמו כאן וכן דברי עמוס ;
 ודברי חנניה וסנדרה . כמו דברי קהלת . ומה שכתב רד"ק
 כי לכך אמר דברי ירמיהו מפני שנכלל בספר הזה גם ספור מה שקרה לו
 בעיניו עצמו . הוא מתישב בירמיהו ואינו מתישב יפה בעמוס ובקהלת למעוט
 מה שסופר בספריהם ממנה שקרה להם . מלבד כי לפי זה יותר היה ראוי לומר
 דברי יונה . והנכון כי כל א' מהנביאים קרא לספרו השם אשר ישר בעיניו .
 ומכאן ראינו כי הנביאים כתבו וסדרו ספריהם . ולא אחרים לקטו נבואותיהם .
 כדעת קצת מהחוקרים האחרונים . שא"כ היו המאמצים קוראים בשם אחר לכלם
 ולא היו משיגים וכותבים חזון ישעיהו . דברי ירמיהו . דבר ה' אשר היה אל
 הושע . אל יואל . אל יונה . אל מנחם . אל צפניה . חזון עובדיה . חזון נחום .
 המשא אשר חזה חבקוק . משא דבר ה' אל ישראל ביד מלאכי . הן אמנת כי אין
 כל דברי הנביאים מסודרים לפי סדר הזמנים ובפרט דברי ירמיהו אשר על כן
 אמרו כי אחרים לקטו וסדרו דבריהם ; אמנם אף אם אמנת היה הדבר הזה
 שאין ספרי הנביאים מסודרים בידיו באותו סדר עצמו שמסדרים הם ע"ה .
 אלא אחרים סדרו דבריהם . לא ילא מזה . כדעת אותם החוקרים . שהמסדרים
 והמאמצים נרעו והוסיפו ותקנו הלשון כאשר ישר בעיניהם . אלא לשון הנבואות
 ושם הספרים הם אותו היום כאשר כתבום הנביאים ע"ה : בן חלקיהו .
 דעת ר' יוסף קמחי . שזה חלקיהו בן שפן הכהן הגדול בימי יאשיהו . רחוקה
 מאד . כי למטה לא יזכירוה בשם הכהן הגדול . או בשם בן שפן ? : ענתות .
 מערי הלויים ממטה בנימין (יהושע כ"א י"ח) . רחוקה מירושלם ג' מילין כדברי
 ירונימוס . או עשרים רים (Stadia) כדברי יוסף פלאוויוס (רו') :

ב) אשר היה דבר ה' אליו . מודיע כאן התחלת זמן שלימותו כמפורש
 למטה כ"ה ג' :

ג) ויהי בימי יהויקים . רש"י (ואחריו ק' ב' מנכאילים) פירשו ויהי
 נביא . ורד"ק ודון יצחק (ואחריהם י' ד' מנכאילים ורו') פירשו
 ויהי דבר ה' אליו . וכל זה לא יתכן . כי הנה ירמיה נבא גם אחר הגלות
 (מ"ב מ"ג מ"ד) לפיכך כל טעם ויהי כמשמעו . שהארץ ימים עד הגלות להגיד
 שראה בחייו קיום נבואתו . והנה נבא ירמיהו קודם הגלות קרוב לארבעים שנה
 ואח"כ לא ידענו כמה :

ה) בטרם אצרך . משרש יצר . ואמר זה לירמיה מפני שירע שיסרב ללכת
 בשליחותו לפיכך הודיעו שהוא מוכן לנבואה מן הבטן (רד"ק) ולמטה לא
 היה אפשר לומר כן הואיל ולא היה בטבעו מוכן לכך כמו שאמר לא איש
 דברים חכמי . ואז לא היה נער אלא זקן ושיש : נביא לגוים . לישראל ולאומות
 לא שילך וידבר אל האומות . אלא בדברו לישראל יזכיר מה שאירע לקצת האומות :

(ז) על כל אשר אשרך. אל כל מקום שאשליך. כמו ורוח ה' שאך על אשר לא חדע (מלכיס א' י"ח י"ב) והפעם (כדברי רד"ק) כי בענתות בחה לו הנבואה בתחלה והיה רצון האל לשלחו לירושלם להוכיח גם המלך והשרים :

(ח) מפני חשי יהודה ואעפ"י שלא הזכירם עדיין הדבר למד מענינו וכן למטה (פסוק י"ו) ודברתי משפטי אוחס וגו' ועדיין לא פירש על מי הוא מדבר ולכסוף פירש למלכי יהודה לשריה לכהניה ולעם הארץ :

(ט) ויגע על פי הפעול הגיע ידו. עשה שחגע ידו על פיו ואמר לו הנה עתה נתתי דברי בפין. והכל במראה הנבואה לחזק את לבו לדבר אל העם :

(י) הפקדתיך על הגוים. כמו ויפקדוהו על ביתו. גתינת רשות על דבר לעשות בו כרצונו. והעם אחר שנתי דברי בפין הנה כל מה שתדבר יתקיים הן לטוב הן לרע והרי זה (דרך משל) כאלו נתתיך שליט בגוים ובממלכות לעשות בהם כחפץך : לנתיש. משל לקוח מעקירת הכניעות כמו ולנטוע על נטיעתן וכן למטה (מ"ב י') ונטעתי אחסם ולא אחוש : ולנתיש. הוא על הכניס והוא הפך לבנות :

(יא) מקד שקד אני רואה. הכירו בעלהו ובפרחיו (רו') ולא כדעת רד"ק (ואחריו ר"מ אבעריק) שלא היה בו עלה ובכל זאת הכירו ושעל כן אמר לו היטבת לראות. כי חין היטבת לראות שבת לו על שהבחין והכיר המלך אלא כאומר יפה הראיתך מקל שקד. כי כן יהיה שאשקוד על דברי והנה דבר הגון ולדק ראית :

(יב) בי שוקד אני. לשון הנופל על הלשון. ואין הכוונה כי ממחר אני לקיים דברי כמו השקד שממחר להוציא פרח. ש"כ הי"ל כי ממחר אני. כי אמנם חין שרש שקד מורה על העשייה מהר כ"א על ההשגחה על הדבר בלא התרשלות ובלא שכחה. וגם הענין הזה לחזק את לבו שלא יירא מלדבר אל העם. כי לא יטוש ה' את הדברים אשר ישים בפיו. לעשותם :

(יג) סיר גפוח. מעלה עשן ברתחתו ודוגמתו מנחיריו י"א עשן כדוד נפוח (איוב מ"א י"ב) והסיר הוא משל לעיר הבחה במלור על דרך היא הסיר ואנחנו הבשר (יחזקאל י"א ג') : ופניו מפני צפונה. מלת מפני לא תתפרש בדיוק לפיכך כ"ל שהיה כתוב מפני כלומר מפנים כמו מדרך שער העליון אשר מפנה צפונה (יחזקאל ט' ב') ולענין פירוש המליצה כ"ל כפירוש ר' יוסף קמחי. כי האד שהיו מכניסים בו האש תחת הסיר היה ללד לפון וזה היה סימן שהמזעיר אש התלחמה והרעה י"א מלד לפון. והנה כששאל לו מה חתה רואה. לא שאל לאיזה לד הוא פונה. ולא היה לו לירמיהו להשיב על זה ; אמנם להיות שהכל היה במראה הנבואה. גם תשובת ירמיהו הייתה כרצון האל :

(יד) מצפון. מבבל. והנה בכל איננה ללפון ח"י כ"א למזרחת וכתב הסכם

בושארט כי הבאים מבבל לא"י היו צריכים ללכת דרך צפון דרך רבלה וחמת
 שהן לצפון א"י. וזה מפני המדבר שבין בבל וא"י. ועדיין קשה מה שכתוב
 אחר זה הנני קורא לכל משפחות ממלכות אפונה כי זה לא נאמר בבחינת דרך
 בואם אלא בבחינת מקום מושבם; לפיכך נ"ל כי אנשי יהודה בראותם שהבאים
 מבבל באים אליהם מדרך צפון. חשבו כי באמת תכונת ארצם אפוינת לא"י. והכתוב הולך
 לדבר כלשון העם. שאם היה אומר להם ממוצאם לא היו מבינים שהכוונה על בבל:
 (טו) ובאו ונתנו איש כסאו וגו'. ד"מ כאלו האל קורא לאנשי צפון לשפוט
 בינו ובין איש יהודה והם יבינו מושבם בשער העיר כמשפט השופטים
 (וכן מנאחתי אח"כ שהיא דעת י' ד' מיכאילים):

(טז) ודברתי משפטי אותם. אריב עם אנשי יהודה ואזכיחם על מה
 שחטאו לי. ואח"כ אנשי צפון ינזרו עליהם את הדין ויעשו בהם משפט כתוב:
 (יז) אך תחת... פן אחתך. לשון נופל על הלשון. הראשון ענין יראה
 ופחד והשני ל' שבר כתר גומו. וכן בתרגום סורי (סיבאסטי' שמיט ורוז'):
 את כל אשר אנכי אצוך. אנכי. נראה כמיותר. וכל לחזק את
 לבו כלומר החזקוני מי הוא המלצה כי אנכי הוא:

ב.

(ג) זכרתיך חסד נעורייך. החסד הוא באהבה. והסן הוא בנאהב
 (עין פירושי בבראשית ל"ט כ"א ולמטה י"ז י"ג) וכאן הכוונה זכרתי
 לך החסד והדבקות שהייתי הבק כך בימי נעורייך והזכרתי אותך בימי כלולותיך
 ולפיכך חף את אענישך. הנה חסדי מאתך לא יעוש. וקדם ישראל לה' וגו'.
 ומכל מקום הנני מוכרח לאזכיר אתכם על פניכם ולומר לכם מה מלאו אבותיכם
 בי עול וגו' וגו'. ויונתן ורש"י (וגו' ואחרים) פירשו חסד נעורייך דבקוהך בי
 בימי נעורייך. ונ"ל כי דבקות האדם באל לא תקרא חסד. ואעפ"י שהאזהב את
 ה' נקרא חסידו [לאיש חסידך. אספו לי חסידיו. כי טוב נגד חסידך. חולתם]
 מכל מקום לשון חסד לא נמצא רק בין אדם לאדם או מהאל לאדם ורק בדורות
 האחרונים (בנחמיה ובדברי הימים). אולי נקראו מעשי חסידות שבין אדם למקום
 בשם חסדים. וגו' הביא כי חסד חפנתי (הושע ו' ו') להוראת החסידות והוא
 שבוש. והנכון כפירוש רד"ק. והנה הנביאים היו מלמדים את העם כי חסד
 יחפץ האל ולא זבח וסדעת אלהים אינה אלא לדעת כי הוא עושה חסד ומשפט
 ולדקה בארץ ושבאלה הוא חפץ. כי דרך ה' (בראשית י"ח י"ט) אינה אלא
 לעשות דקה ומשפט. ונראה כי כשבעלו הנביאים נפלו המון ישראל בטעות
 גדולה וקראו חסד וחסידות למעשים שבין אדם למקום. והנה קודם שיחיל
 להוכיחם ולאיים עליהם רצה להודיעם שאם יענישם לא יהיה זה משנאתו אותם
 כי עדיין חביבים הם בעיניו: דברתך. זכרתי לך לכתך אחרי במדבר כלו'
 זכרתי מה שהזכרתך כשהולאתך ממזרים. וגם מה שאת היית דבקה בי והולכת
 אחרי במדבר. ולדעת תלמידי מוהר"ר אח"א מלבוב גם זה חסד האל עם ישראל

כלי זכרתי מה שהייתי מוליך אותך במדבר. באופן שהיית הולכת אחרי במדבר:
 (ג) קדש ישראל לה' ראשית תבואתו. ישראל הם לה' כקדש וכתרומה
 שאוכליה חייבים עליה מיתה. כאלו ה' הוא בעל הסדה וכל הגוים הם
 תבואת שדהו וישראל הם התרומה וראשית התבואה. ואם יבא אדם ויאכל משאר
 תבואתו יש לו תשלומין. ואם יאכל מן התרומה הוא חייב מיתה: **יאשמו**.
 עין בראשית מ"ב כ"א. ורוז' פירש הפסוק הזה לשעבר. קדש היה ישראל לה'
 בדור המדבר. אך באמרו בסוף הפסוק נאום ה' נשמע כי גם עתה הדבר
 כן הוא. וכל זה לא יתנגד למה שהוא עתיד להוכיחם ולאיים עליהם. כי הכוונה
 שלא ירע להם אדם מבבלדי גזרת האל. ורק בשיעור אשר תגזור מרת דיעו ולא
 ימאסם ולא יגעלם ללכותם:

(ה) **מה מצאו**. כאן תחלת התוכחה. ותלה הקלקלה באבותם הקדמונים
 שהתחילו לגנות מאחרי ה' ומהם נמשך אח"כ להוכיח את בני דורו:
עול. הפך אמונה כמו אל אמונה ואין עול וכן לא תעשו עול במשפט במדה
 במשקל ובמסורה: וירכו אחרי ההבל. זו רעה אחרת. ולמטה מפרש כי שמים
 רעות עשה עמי:

(ו) **איה ה'**. אנה עזבנוהו. כלומר השליכוהו אחרי גוס ולא זכרוהו: **בארץ**
ערבה וישוחה. רוז' פירש שיש בה שוחות ונומות. וא"כ היל"ל
 בל"ר. ול"ל ארץ שוחה ארץ קבר. שאלו ארץ שהיושב בה כאלו הוא בקבר ובמקום
 אשר לא יחיה אדם שם. והנה הזכיר תחלה ערבה שהוא כמשמעו ואח"כ שוחה
 שהוא לשון מושאל. וכן אח"כ הזכיר תחלה ארץ ליה כמשמעו ואח"כ ללמות
 שהוא לשון מושאל. שענינו חשך גדול והושאל על כל מקום נורא ומפחיד:

(ז) **ואביא אתכם**. היל"ל המביא אותנו אל ארץ הכרמל. והפסיק הענין
 כדי להתחיל בתוכחה ושם הדבור בפי האל. ואביא אתכם. עם האבות שכבר
 נחו מדבר ותחילה הזכירם בל' נסתר [מה מלאו אבותיכם וגו' ולא אמרו וגו']
 ועתה "מדבר עמכם לנכח: **ארץ הכרמל**. כל ארץ טובה נקראת כן ע"ש הכרמל
 שהיה הר טוב ונחמד. ורוז' וגו' אומרים כי כרמל היה מתחלתו שם כללי נגזר
 מן כרם והיה ענינו ארץ טובה ואח"כ הונח ביחוד להר הכרמל. ואני אומר
 כי כרמל נגזר מן כרם אל וי"א מן כרמל: **ונחלתי שמתם**. בטפחא
 מרא (רע"ח):

(ח) **ותופשי התורה**. אנשי הסוראה. כמו תופשי המלחמה (במדבר ל"א
 כ"ז) שנקראו ג"כ אנשי המלחמה (שם כ"ח). הדבקים במלחמה מיוחדת נקראו
 תופשים אותה (שורריר ורוז'): **לא ידעוני**. לא שמו לב אלי כאלו
 מעולם לא ידעוני. כעסם האומר לאביו ולאמו לא רציתיו ואת אחיו לא הכיר
 ואת בניו לא ידע: **הרועים**. המלכים והשרים: **והנביאים**. המוכיחים והמדברים
 אל העם. ואין תחלת הוראת שרם נבא הגדת העתיד כי אם [כדעת רש"י]
 דבור אל העם:

(ט) **לכן עוד אריב אתכם**. אפקוד עליכם עונכם כמו הוא יריב את ריבם

אחך (משלי כ"ג י"א) וכן חרגס ונתן : ואת בני בניכם אריב . המפרשים פירשו על העתידים להולד כי ידע ברוח הקדש שגס הם יחטאו . זה רחוק במי שיתחיל להכבד שיאמר אל העם ידעתי כי לא תשמעו לי . ואין הענין כן במשה שאמר קרוב למוחו כי ידעתי אחרי מותי כי השחת תשחיתון . ויונתן חרגס אם יעשו כמעשיכם . וה"כ יהיה המאמר אך למוחר . ונראה לי כי באמרו עוד אריב אחכם עם האבות שכבר מתו דבר ולהם אמר ואת בני בניכם אריב והכוונה על אחס העומדים בימי ירמיה . וי"ו ואת בני בניכם איננה לחזור חלף לפירוש וכמוה הרבה :

(יא) איי בתיים . אי קפרום ושאר האיים אשר למערב א"י : וקדר . שם משפחה ממשפחות הערביים למזרח א"י : הן היתה בזאת . היתה בזאת . מלת הן שגורה בל' ארמית להוראת אם [וכען הן על מלכא טב יתבקר בבית גמול עזרא ה' י"ז] וגם להוראת ה [הן אחי די מן כרם מלכא . שם בס] וכן בעברית . והן לא יאמינו לי . הן מצב את תועבת מצרים . ותלמידי שמשון ייטילומו ע"ה אומר כי אולי היה כתוב הנהיתה בזאת כמו הנהיה כדבר הגדול הזה . ובאמרו כי עברו א"י כתיים וראו וגו' אינו מדבר לישראל חלף למי שיהיה כעס חזקו ידים רפות (ישעיה ל"ה ג') וחברו (ע' שם רד"ק) ועל ישראל מדבר בל' נסתר . ועמי המיר כבודו . כי שחיס רעות עשה עמי וגו' :

(יב) שערו . לשון סערה : חרבן . ל' חרבה . ומורה ג"כ תמיהה כחבריו שמש ושאה ע' פירושי ברא' א' ב' :

(יג) בארות . לקבל מי המטר . והם עשויים צביון . ואם הכותל נשבר המים נבלעים בקרקע :

(יד) העבד ישראל . וכי ישראל עבד הוא או בן השפחה שטלד בעבדות והלא בן חורין הוא ואיך היה לבו ? וכ"ל שאמר זה על מה שהיה בימי מנשה שבאו שרי הכבד אשר למלך אשור והגלו את מנשה (ד"ה ב' ל"ג י"א) :

(טו) עליו ישאגו כפירים . הם שרי הכבד הג"ל : וישיתו ארצו לשמה . זה לא נזכר בד"ה . אבל רחוק הוא שיאמרו את המלך במשחיתים ויוליכוהו בשבי . בלי שהיה שם מלחמה ושבר גדול בעם : עריו נצתו . ענין חרבה והמלה משרש נצת ומענין שרש נצה כמו פריך תלינה (למטה ד' ז') להשאות גלים נלים (ישעיה ל"ז כ"ו) . ורזו' אומר כי לפי הכתיב נצתה הוא על משפטו משרש נלה ובא הפועל בלשון יחיד אחר שם רבים נקבה : כמו בנות לעדה עלי שור . נס בהמות שדה תערוג אליך (יחל א' ב') ומטאתנו ענתה בנו (ישעיה ל"ט י"ב) שאל נא בהמות ותוודך (איוב י"ב ז') ואחרים . וכן המנהג בל' ערבי . וכל זה איננו שוה . כי מלאנו : למטה כי נלחו מבלי איש עובר (ט' ע') והוא כתוב בוי"ו . ע"כ כ"ל שאין מנוס מהודות כי אמרו לפעמים שרש נלח להוראת שרש נלה . ורש"י (וגי'ו) פירשו ענין שרפה אך העדר מלת באש וסמיכות מליצת מבלי יושב מורים שהוא ל' שמתה כחרבנו :

(טז) נף Memphis : תחפנחס . Daphnes Pelusie שחין במצרים

ירעוך קרדך . ירעו על קדקדך . קוליום פירש יכריחוך למרעו
 שער ראשך . לייסטי רעו' ואחרים פירשו יסינוך קרחה ול"ג דרך מליצה כמו
 על גבי מרשו חורשים, כך ירעוך קדקדך ירמסו אותך . תחת כפות רגליהם
 כאלו קדקדך יהיה להם מקום מרעה. והמפרשים פירשו ענין רליזה אך לפי זה
 היה ראוי להקדד ירעוך כמו תרעס בשבט ברזל מטרש רעע. ועוד אין רליזת
 הקדקדך נמשכים : עם יתר : המאמר שהוא דרך משל ומליצה. ועעס
 הכתוב הזה כמו שפורש בסוף הסימן גם ממארים תבושי כאשר בושת מאשור
 ול"ל שהיו קלת מן העם חפזים לכרות ברית עם מלך מצרים ולבטוח בו
 שיושיעם בעת צרתם :

(יז) הרמא זאת תעשה לך . תעשה לשון נקבה חוזר לעוזבך שהוא מקור
 כמו הנקלה בעיניכם התחתן במלך (ר"ק ורו') חלף שאין הכוון דומה
 לרמיה כי שם הכוונה הדבר נקל הוא התחתן במלך ובא התאר בל נקבה כמו
 קטנה או גדולה שענינו דבר קטן או גדול. ואפשר ליישב כי גם פה הכוונה
 הלא זאת תעשה לך הדבר הזה שאת עושה כלומר עוזבך את ה' : בעת
 מוליכך בדרך . בעת שהוא מוליך אותך תמיד בדרך הטובה והישרה ואת
 עזבת אותו ללכת בדרכים אחרים ולאשור וכמו שמפרש :

(יח) ועתה מה לך דרך מצרים וגו' . כ"ל מה צורך לך לנעות מעל ה'
 ולשים בטחונך בבשר ודם ? מה צורך לך ללכת בדרך מצרים לכרות
 עמם ברית לשחות מי ילום. כלומר לקבל תועלת מעם. ומה צורך לך
 לשעבר ללכת בדרך אשור לכרות ברית עמם. לשחות מי הנהר הגדול שהוא פרת
 כלומר לקבל תועלת מהם. והנה הזכיר התחברותם עם מלך אשור לרמוז כי
 כמו שאבותיהם כרתו ברית עם מלך אשור ובטחו עליו שיושיעם ואח"כ נהפך
 להם לאויב כן יקרה להם עתה בבטחם במצרים ולהם נועים דברי הניקיר
 אמנם לייסטי גרוטיום ורו' פירשו דרך על עבודה זרה. וסוף הסימן כי
 מאם ה' במבטחך מסייע לפירושי : שחור . כן נקרא נהר ילום וכן בל' יוני
 Melas שענינו שחור ע"ש שחרות ועכרות מימיו (" ב' וואסיס
 ורו'). והנה גם מימי ילום גם מימי פרת עכורים מאד ואינם ראויים לשתייה
 אם לא יסגנו אותם היטב (Harmer) ולפיכך אומר כאן דרך לעב לשחות מי
 שחור לשחות מי נהר. והכל כנגד אותי עזבו מקור מימי חיים :

(יט) תיסרך רעתך . כ"ל הלא ממנה שראית שבטחונך באשור לרע לך. היה
 ראוי שרעתך עלמנה תיסרך. שתקחי מוסר ממנה שגרמנה לך רעתך וכמו
 שמפרש אח"כ ורעי וראי וגו' :

(כ) כי מעולם שברתי עלך. כשהואתך ממנרים כדי שתהיו עבדים לי כמ"ש כי
 עבדי הם אשר הוצאתי אותם מארץ מצרים. ועם כל זה לא אביט לשמוע
 לי ותאמרי לא אעבור כלומר אחר שנגאלתי משעבוד מצרים אין רצוני לעבור
 משעבוד זה לשעבוד אחר רק אהיה חפשי. וכתיב לא אעבור והענין אחר
 והמפרשים פירשו לא אעבור עוד על דבריך אך אשמע בקולך אמנם אין זה

ירמיה ב

נקשר יפה עם סוף הפסוק. ורוח' ולפניו י' ד' מיכאילים ואחרים פירשו שברתי ונתקתי כאלו היו' ד יתרה [כמו למטה פסוק ל"ג למדתי את דרכיך וכן ד' י"ט שמת נפשי וזולתם] והכוונה את שברת עלך ונתקת מוסרותיך ותאמרי לא אפבור (ברל"ת); וכל' כי לפי זה היל"ל שברתי עול נחקתי מוסרות בלא כנוי כמו למטה אך המה יחדו שברו עול נחקו מוסרות (ה' ה') או שברת עולי נחקת מוסרותי. כמו נחקת את מוסרותימו ושליכה תמנו עבותימו. אך שברתי עולך נחקתי מוסרותיך היא מליצה כמליצת ואשבר מועות עלכס (ויקרא כ"ו י"ג) ומוסרותיך אנתק (ירמיה ל' ח') ומסרותיך אנתק (נחום א' י"ג) ויליחם מחשך וללמות ומוסרותיהם ינתק (תהלים ק"ז י"ד) שפנין כלס הולאת אחרים משעבוד. ותלמידי מוהר"ר אהוד לובי מוסיף כי לא יתכן שהנביא עלמו בדברו בשם האל יקרא עבודת האל בשם עול ומסרות: **את צוערה זונה**. יפה פירש שרש לעה ל' ג' שריריר על פי לשון ערבי שפנינו נעים. כריעה וכפיפת הנוף וכאן אמר ל' כריעה במשל על הזנות ובמשל על עבודת האלילים: (כא) **כרה זרע אמת**. כרס אשר כלו זרע טוב. אשר כל יודעו ישובו שלא יתכן שינמחו בו באושים. כשהנטיעה עושה כתקות הזורע והנוטע אז נקראת זרע אמת. וכשהענין בהפך נקראת מכחשת כמו כחש מעשה זית. וחירוש יכחש בה: **סורי הגפן גבריה**. רד"ק ורוח' יתק פירשו סורי ענפים ובדיס שמסירים אותם להותם רעים. ורוח' פי' עס מפשט degenerationes. וי' ד' מיכאילים הניה סוריה גפן נכריה. ודמה לל' ערבי שרירה שהוא מין נטיעה בלתי ידועה בלמנוס. והנהגה קרובה בעיני. אך כ"ל לפרש סוריה מל' ארמית סרא סרי שפנינו כמו בעברי באש. והנה סוריה היא גפן באשים (ע' ישעיה ה') והנה הענבים נקראים באושים והגפן עלמה נקראת סוריה:

(כב) **בנתר**. הוא הנקרא בערבי נטרון והוא מין aleali fossile ונמצא לרוב בארס ואשור ומצרים. ופליגיוס ושאר הקדמונים קראו לו nitrum ועושים תמנו בורית לכבס הבגדים (יוחן ד' מיכאילים ורוח' וע' ג"כ אינל'ק' ארט' לאחרים): **בורית**. י' ד' מיכאילים וגז' אומרים שהוא פאטאשט ו"ירונימוס אומר שהוא מין עשב וכן בתרגום המיוחס לע' זקנים מתורגס מין עשב: **נבתם**. מל' כחש בארמית ובלשון חכמים. עוקך עומד לפני כחש קשה ובלתי עובר בכביסה והנה המקרא קלר אס תכבסי בנתר לא יועיל לך כי נכתם עוקך לפני. וענין הפסוק הזה אינו כלל (כרעת רד"ק וכרעת המדרש שהביא) אס חטארי עלמך בתשובה לא יועיל לך. חלילה לאל מזה. אך הכוונה (כפירוש דון יתק) אס תחשבי להנקות מבחון ולהסתיר תמני עוונך לא יועיל לך כי הנה הס נגר עיני וכמו שאמר איך תאמרי לא נעמאתי:

(כג) **ראי דרכך בגיא**. בגיא בן המוס שהיו שורפים שם את בנייהם למולך (רוח' וגז' וכן נראה כוונת התרגום המיוחס לע' שטרנס Polyandron מקוס רבוי בני אדם כלו' בית הקברות): **בכרה**. גמל נקבה לעירה לימים: **משרכת דרכיה**. החושה כס וכה מפני תאוה לזכר: **משרכת**. שרש

שורך קרוב לשרש שרג. וממנו שרגים וישתרגו עיני סבך (גז') והטעם שאינה סולכת בדרך ישרה אלא לכאן ולכאן והנה דרכים נסבכים זה בזה :
 (כד) פרה למור מדבר . אחר שהמשיל ישראל לבכרה קלה המסרכת דרכים וחופה כה וכה המשילם לפרא הוא חמור הבר וזאן הכוונה על נקבה והנה הפרא הוא רגיל לשכון רחוק מן היישוב כמו שכתוב פרא בודר (הושע ח' ט') אבל כשיגיע החדש שהוא עת יחס שלו הוא יוצא ממלפניו לבקש בת זוגו וכן תלא הנקבה לבקש בן זוגה. וכעין מה ששורר ווירגיליוס על נקבות הסוס בעת יחס (Georg. III 250) Superant montes et flumina tranant. כי בחותו חדש תלא ממלפניו ותחפה כה וכה ואז נקל ללכדה : באות נפשה . בעת תאופה למשגל . שאפה רוח . לקרר החמימות שבקרבה : תאנתה . לשון חמימות משרש אני בערבי (נ' ג' שרירד) :

(כה) מנעי רגלך מיהף . רש"י ודון יחזק פי' מנעי עלמך מע"ז שלא תלכי יסף בגלות. ורד"ק פירש מנעי עלמך מלכת בדרכים רחוקים להעזר מן האומות. ורו"י ולפיו אורוויוליוס פי' שהוא לשון נקיה כלומר אל תזני עוד אל תגלי ערותך . וכל זה רחוק מהמשך המשל. ול"ג כי אחר שהמשיל את ישראל לבהמה וחסה החופה כה וכה אמר עתה. אני אמרתי לך אל תחעי כה וכה בחופן שתחיה רגלך וילמא גרוך מרוב הדרך אך הרגעי ושקוטי ודבקי בי וזאת נראית כוונת ת' יונתן : ותאמרי נואש . לשון ייאוש. אין תועלת בכל מה שתאמר אלי :

(כו) בן הובישו . היה ראוי להם שיבושו (רד"ק) כמו הובישו כי חופפה עשו גם בוש לא יבושו (למטה ו' ט"ו וח' י"ב) ומלת הובישו משרש יבש ומענין שרש בוש :

(כז) ילדתני . ילדתנו קרי' להשוותו עם תחלת הכתוב וסופו שהוא ל"ר אך אין ספק שכוונת הנביא לומר ילדתי לשון יחיד. כי אמר אבי אתה ולא אמר אבינו אתה וקמץ התי"ו הוא זר (כי הוא ראוי חירק או לירי) וכמהו משבועתך אשר השבעתנו (יהושע ב' י"ז) : ובעת רעתם יאמרו. אלי. זה הוא מה שהיה ראוי להם להיות בושים :

(כח) יקומו אם וישיעורך. אם יש יכולת בידם להושיעוך אמור להם שיקומו : (כט) למה תרובו אלי . מה יועיל לכם אם תרבו עמי לומר לא חטאתו כ"כ כמו שאתה אומר. כי אמנם כן הוא כי כלכם פשעתם בי :

(ל) לשוא הביתי את בניכם . ל"ל שאין הכאה זו לשון הריגה. כי אחר שימותו לא יקומוסר אלא היא תכת מוסר כמו שמכיס את הילדים כעטם מהכות כסיל מאה (משלי י"ז) לץ תכה ופתי יערים (שם י"ט כ"ה) ובחמרו את בניכם המשיל הגוי כלו לילדים שלא הועילו להם המכות : אכדה חרבכם וגו' . ואיך יועיל הכות אתכם ואתם מתקוממים נגד מוכימכם והורגים אותם ג"כ :

(לא) הדרור אתם ראו דבר ה' . מדבר עם כל בני עולם אשר באותו דור וקורא להם להתבונן במה שהוא בא לומר בדבר ה' : המדבר הייתי לישראל . וכי לא העבתי ולא הועלתי להם כאלו הייתי להם ארץ מדבר : מאפליה . לשון אפליה ושם האל בסוף המלה כמו שלשבתים הררי אל : דרנו . רד"ק ודון יצחק פירשו ל' ממשלה יש לנו מלכים ושרים ורש"י פי' נבדלנו ממך לשון הרודה פתמן המגור ויוגמו חרנם איטלטלנא וכן פי' ל' ב' שרידיר ואחריו רוז' וגו' על פי לשון ערבי ראד . הליכה כה וכה וגופל על הבהמות והחיות הרועות בשדה ומחפורות הגה והגה, ומנחם פירש ל' ירדה כמו והיום רד מאד (שופטים י"ט י"ח) וכן חרנם עקילם התרחקנו וכן יירוגימום וכן ל"ל כי אחר שאמר המדבר הייתי אס ארץ מאפליה אמר מדוע אמרו לי עמי . סוף סוף ילאנו מחוכך ארץ מדבר ומאפליה (כדרך שאדם אומר בשעה שהוא נמלט ממסכנה גדולה) וכל כך אנוחנו שמחים על זה שלא נשוב עוד לבוא אליך . ולפירוש שרידיר נראה שיהיה ראוי שתהיה המלה בלשון עמיד ברךך מלבד שלא מלאנו לשון זה בכל המקרא : (לב) עדיה . קשוריה . לקוח ממליצת ישעיה מ"ט י"ח : ועמי שבחוני . אחר שהייתי כבודם ותפארתם יותר מהעדיים לגשים וכמו שאמר למעלה ועמי המיר כבודו . וגם כאן באמרו המדבר הייתי לישראל יש במשמע כי בהספק מזה היה להם לישועה ולתהלה ולתפארת :

(לג) מה תיטיבי דרכך . לפני לבקש אהבתי וכמו שהוא אומר למטה ותאמרי כי נקיתי אך ^ל שב אפו ממני (יודו' די דיין) : רבן . אם יועילך זה הגה אז גם את הרעות למדת את דרכיך . תלמדי את כל הגשים הרעות לעשות כמעטין ולהיטיב דרכן למראה עינים כדי לפחות את בעליהן המשיל ישראל לאשה ואמר הרעות . על הגשים הרעות המאפות מתחת בעליהן והטעם הלא אם אתפתה לחלקלקותיך נמלאתי מחזיק ידי עובדי עברה :

(לד) נפשות אביונים נקיים . נביאי האמת שנהרגו : לא במחאתרר מצאתים . לא באו לחתור כחך כדי שתהיה הריגתם מותרת כלו' לא בקשו להרע לך אלא הוכיחוך בשמי : כי על כל אלה . רש"י (ורו') פירשו אלא הרגת אותם על כל הדברים האלה שהיו מוכיחים אותך . וזה רחוק ול"ן שהוא מקרא קצר . סתם ולא פירש והטעם כי על כל אלה הנני נשפט אותך ואענישך ועיין בפסוק שאחר זה , ודעת שורריר . דאסיה ואחרים כי הוא מחובר למקרא שלמטה כי על כל אלה חמתך כי נקיתי ולפי זה אין טעם למלת כי והי"ל ועל כל . וגם וי"ו ותאמרי לא תהכן :

(לה) ותאמרי כי נקיתי . אחר שהתחיל לומר כי על כל אלה הנני נשפט אותך הפסיק לומר כי מלבד חטאתם הגה הם מוספים חטאת באמרם לא חטאתי . ואמר כי יותר ממנה שראוי לו להענישם על חטאתם ראוי לו להענישם על חטאתם לא חטאתי . ובאמרו אך שב אפו ממני . משמע שהיו באים לבית המקדש והיו מקריבים קרבנות להשיב חמת אל והיו אומרים לא חטאתי לא שלא חטאו לשעבר אלא שחטאים חטאים עכשו . וגם עכשו היו עובדים אליילים

אך סיו ג"כ מכבדים את אלהי ישראל וזהו מה תיטיבי דרך:
 (ב) מה תזרי . לשון זלזול רש"י (ויירונימוס) מה יועיל לך מה שאת
 מזלזלת בכבודך מאד לשנות דרך ומנהגך כדי למצוא חן בעיני העמים
 למען יכרתו ברית עמך : גם ממצרים שאת בועמת בהם : כאשר בושת
 מאשור . שקרא אחז למלך אשור שיושיעו מאפרים וארם והח"כ בא עליו
 סגחריב ולולא ה' שהיה לנו היה מגלה את יהודה :
 (ג) גם מאת זה . מהעם הזה שאת מבקשת עזרתו והוא מצרים . עיין למעלה
 פסוק י"ח : ויריך על ראשך . סימן אצלות ובושה כמו בחמר וחשם
 ידה על ראשה (ש"ב י"ג י"ט) :

ג.

(ח) לאמר . המלה הזאת קשה מאד במקום הזה וי' ד' מיכאילים אמר כי
 חסר ויהי דבר ה' אלי : הן ישלח איש את אשתו . כמפורש בחזרה
 (דברים כ"ד ח' . . ד') שהבעל אסור להחזיר גרושתו אחר שנשאת לאחר : הרא
 חנוף תחנוף הארץ ההיא . שאם יהיה הענין הזה מותר יהיו בני אדם
 מחליפים נשים זה לזה לזמן מה ותתקלקלה מדות יושבי הארץ וכן אמר בחזרה
 כי תועבה היא לפני ה' ולא תחטא את הארץ . ולענין חטאת הארץ ע' למטה
 פסוק ג' : ואת זנות רעים רבים . הלכת אחרי אלהים אחרים : ושוב
 אלי . מקור . הימנע שחשובי אלי עוד ? לא לפי דין . ורוז' ואחרים ממכמי הגויס
 לא הבינו כלל ענין הכתוב הזה . ושגורריר תמה על הכתוב הזה מאד איך
 ירמיה שהיה מוכיח את העם על כל חטאתם איך יזכיר כדבר אסור שישוב
 אדם לקחת אשתו אחר שלוחיה . וע"כ פירש ואמר כי הנביא ערבב המשל עם
 הכמשל כי האשה משל על הארץ והארץ משל על העם והיל"ל הלא חנוף תחנף
 האשה היא והסכים עמו רז' ולפי שיהיה כתב כדבריהם יירונימוס . והנה המפרשים
 כלס רש"י ורד"ק ודון יצחק הבינו הענין על אמתתו . והנכרים האלה נראה שלא
 הבינו דבריהם כי לא הזכירו כלל ונשתבשו השבוס הגדול הזה :

(ב) שפיים . הרים וגבעות נשאות ע"ש שהיו עובדים את אלהיהם על ההרים :
 ישבת להם . המתנת להם : להם . לרעך ומאהבך : כערבי במדבר
 שהוא עומד על הדרך ומלפני מתי יעברו עוברי דרכים למכור להם ולקנות
 מהם (רד"ק) ; ורוז' ואחרים אומרים כדי לגזול ממונם וי' ד' מיכאילים אומר
 כדי לחספס אל ביתו . ועוד יש לומר כערבי במדבר אינו דבק עם ישבת להם
 אלא היית תועה אחריהם כה וכה כערבי במדבר . וכעין שאמר בכרה קלה .
 פרה למוד מדבר :

(ג) ויבנעו רביבים . לא אמר שהאל העיטם אלא שמענמו נהיה הדבר
 הזה וזה פירוש ותחגיפי ארץ שאמר בפסוק הקודם . כי זה עומק ענין
 גופות הארץ שהיא משחתת דרכה ליושביה ותמנע פריה מהם . וכן אמר ישעיה

(כ"ד ה') והארץ חנפה תחת יושביה כי עברו תורות וגו' אבל תירוש אמללס
בפן וגו'. וזה ג"כ ענין ולא תחייפו את הארץ אשר אתם בזה כי הדם הוא
יחניף את הארץ ולארץ לא יכפר לדם אשר טפך בזה כי אם בדם שופטו (במדבר
ל"ה ל"ג) וכן וחנף הארץ ברמים (תהלים ק"ו ל"ח). והנה לא יחס הענין
לה' ואמר וימנעו רביבים. לא ואמנע. כי נראה שגם האומות היו מאמינות בענין
הזה שהחטאים הגדולים גורמים חטפות הארץ והשחתתה. ואינו ענין פרטי
שיוחס לאלהי העברים בפרט. ואולי מענין המבול נמשכה האמונה הזאת או
מאמונת נדקת האלהים שלא יעשה עולה ולא יענה מלבו ולפיכך כשהיה חיזה
מקרה רע בעולם היו חוקרים ובודקים ^ת חיזה חטא גדול נעשה בקרב העם וזה
ידוע בכל הגוים הקדמונים. ולפי זה גם מה שכתוב למעלה הלא חנוף תחנף
הארץ הלא ענינו תשחת הארץ עלמה בהשחת דרכי יושביה. והנה מה שאמר
וחניפי ארץ הוא לפי המשל שמדבר באשה ^ת זונה והזנות מחניף את הארץ.
אך לפי האמת אין הכוונה חלה על ע"ז ואין עבודת האלילים מחטפת את הארץ
ולפיכך אמר לפי המשל וימנעו רביבים. ולפי המשל היל"ל ואמנע רביבים כי
המעניש על עבודת האלילים אינו חלה אלהי ישראל ובישראל לבדם ולא באומות:
(ד) הלא מעתה. ועתה אחר כל מה שעשית את חושבת לפתותני כמעשה
אשה מנאפת שבושה נעוועין לבעלה והנה את חונמת לי חבי וחלוק
נעורי ותחשבי לכפר פני בדברי שקר. והכוונה על בואם אל בית ה' בלב ולב
ובלא תשובה שלמה ובלא עזיבת החטאים: אבי. הוא ל' כבוד וחבה כאחד
וכן אומרים לכל מי שמכבדים אותו וגם אוהבים אותו. כי שמים חלה באב. וכאן
האשה המנאפת המבקשת לפייס את בעלה חונמת לו. חרוני אהובי: ארקה.
מודע ורע כמו חלופי ומיודעי מלסון חלק שעיניו למוד והרגל וכן בל' ערבי
אלף ^ת ענינו היות רגיל. וחלוק ענינו חבר ומודע שהוא רגיל עמו:
(ה) הינטור לעורם. כך אמרת בלבבך וחשבת כי באמך אלי חבי וחלופי
אתה חשבת כל מה שעשית עד כה: הנה דברת ותעשי הרעות
ותוכל. ל' תמיהה. היתכן שמדבר אחד שמדברי (והוא אמך אלי חבי וחלופי
אתה) תנחמי תלחמי ויועיל לך. כטעם כי שרית עם אלהים ועם אנשים ותוכל.
חזקתי ותוכל (למטה כ' ז') וישר אל מלאך ויוכל (הושע י"ב ד') והמפרשים
הלכו בדרכים אחרים: ותוכל. חסרה יו"ד הנקבה:
(ו) בימי יאשיהו המלך. גם נבואה שלמעלה היתה בימי יאשיהו וגם
נראה כי הנבואה הזאת איננה חלה המשך הקודמת כי למעלה אמר
היטור לעולם וכאן הוא אומר לא חסור לעולם. אך נראה כי ירמיה כשסדר
אח"כ נבואותיו הוסיף הסודעה הזאת כאן מפני שהולך לומר ויאמר ה' אלי
מפני שהדבור מוסב אליו ולא אל העם כמו למעלה והיה אפשר לטעות ולהבין
שהיא נבואה אחרת האמורה בזמן אחר. והנה הנבואה הזאת והקודמת נאמרו
בימי יאשיהו כשהחל לשוב אל ה' וקודם שקרא בספר התורה. והנה לא היתה
עדיין תשובתו שלמה וקצת מן העם היושבים אל ה' בנגלה מפחד המלך ולא

ככל לבנס: ותזני שם. לשון נסתרת והיו"ד נוספת. ע"ד לי סורי :

(ז) ותרוא בגודה אחותה יהודה. ולמדה ממנה ועשהה כמעשה :

(ח) וארא כי על כל אודות. רש"י פירש נסתכלתי בה ליפרע ממנה

ולפי זה אין מלת כי מתישבת יפה; ורד"ק פירש וארא כי אחר ששלחתי

את ישראל לא יראה יהודה ולא שבה אלי כי אם בשקר והזכיר וארא כי האל

שקוף בזמן לבנת ראה שלא היחה תשובתם שלמה. וטורריר ואחריו אייכהארן

וקימליר הגיהו וְאֵרָא מבנין הפעיל אני הראיתי את יהודה ששלחתי את ישראל

ולפי זה חסרה מלת אותה ובלעדיה לא תובן הכוונה. ותלמיד חביבי החכם

יעקב חי פארוו ז"ל היה מפרש וארא. אני ראיתי פשעי ישראל ולא העלמתי

עני מהם כי אמנם על כל אודות אשר נאפה שלחתי וגם זה דחוק. והנה

במרגוס סורי מתורגם וחות כאלו כתוב ותרוא וכן נמצא ג"כ בכ"י אחד

לקימיקוט וג"ל כי זה הכסח הנכון בלא ספק ונתחלפה התי"ו באל"ף כי בכתיב

הקדמון הנשאר ביד הכותים האל"ף והתי"ו קרובות מאד בצורתן

וכיוצא בזה אני אומר כי מה שכתוב ואמר להרנך ומחס עליך (ש"א כ"ד

י"א) משפטו ואחס באל"ף ואין לורך לדחוק ולפרש ומחס נפשי: על בר

אודות אשר נאפה. שיעורו על אודות כל אשר נאפה :

(ט) מקל. חפ"י שהוא חסר וי"ו אינו זו מלשון קול כי במקומות הרבה

נמצאו חסר וכן נראה כי גם רש"י מפרש לשון קול כי אמר ויונתן

חרגס לשון קלות; וכן פירשוהו לשון קול טורריר ודחתי אלא שפירשו הכתוב

קדרים אחרים ויונתן ורד"ק (לייסעי ורו') פירשו מאשר היחה זנותה קלה

בעיניה הוסיפה להחניף את הארץ ותחאף וגו'. ואמנם לפי זה היה צריך שיאמר

מקל זנותה בעיניה. ובלא מלת בעיניה העקר חסר: והיה מקול זנותה

ותחנף את הארץ. זנותה של יהודה היחה כל כך מפורסמת וגלויה לכל עד

שמפי כך חנפה הארץ תחת יושביה ומלת את יתרה ומורה על הפועל (תלמיד

חסר): ותנאף את האבן ואת העץ. הוא חוספת ביאור למה שאמר

מקול זנותה ולפי המשל הניחוי עם העצים ועם האבנים הוא תכלית הקלקול

באשה על דרך ותעשי לך לנתי זכר ותזני בס (יחזקאל י"ו י"ז). אבל לפי

המשל אין זה מוסיף כלום כי אין הכוונה אלא שעבדו חילי עץ ואבן :

(י) וגם בכל זאת. על דרך ואמר אחרי עשותה את כל אלה אלי חשוב

ולא שבה. ועל דרך ותחסיפי ארץ בזנותך וברעתך וימנעו רביבים וגו'

ואחפ"י כן ומנח אשה זונה היה לך נאנת הכלם: אחותה יהודה. מלת

אחותה היא שלא ללורך כי האחרונה המכרת קודם לכן איננה ישראל אלא יהודה

אבל היא לזוג המליצה עם מליצת פסוק ז' וח'.

(יא) צדקה נפשה. שלא היה לה עמי ללמוד רש"י (רוח') והנה הנביא

מנייר כאלו ה' החוכה עם עשרת השבטים והם הצטרקו לפניו ולפיכך

הוא מנחם אותם ומבטיחם [בפסוקים הבאים] שישובו מגלותם (תלמיד משה

קוויאן):

(יב) צפונה. לעשרת השבטים שהיו בגלות כשור ומדי ואין הכוונה שילך הנביא שם אלא שינבא עליהם במקומו (רד"ק): **רא אפיל פני בבל**. אין פנים מורה על הכעס כדעת רש"י ורד"ק. גם אין המליצה הוזהר מענין מליצה ויחר לקין מאד ויפלו פניו כדעת רח' ולפניו קולזים אלא פני כמו ענמי שכינתי כמו פני ילכו. אס אין פיך הולכים. ופיך הולכים בקרב (שמאל ב' י"ז י"ח) ואפיל פני כטעם אפיל ושרש נפל שאחריו ב"ת טעמו נלחם בזעם ופתאום. כמו ויפלו בהם (יהושע י"ח ז') והיה כנפול בהם בתחלה (ש"ב י"ז ט') וקרובים לזה דברי גזעיים:

(יג) ותפזרי את דרכיך. לשון משכב כמו ברוב דרכך יגעת (ישעיה כ"ז י"ד) היה משכבך מפוזר לזרים. נתתיו להם בפוזר מענין פוזר נתן לאביונים ורח' פירש הלכת כה וכה לבקש מאהבים:

(יד) כי אנכי בערתי בכם. בעל שאחריו ב"ת לשון הרחקה וגרושין וכן למטה (ל"ח ל"ב) אשר המה הפרו את בריתי ואנכי בעלתי בס וכן בלשון ערבי (ר' יוסף קמחי ואחריו שנודריר ודאטי ורו' וגז'): **אחר מעיר**. אפילו המפוזרים אחד בעיר. וכל זה על זמן עליית הגולה כימי כורש שהיה מושל גם במדי וכשור והוא הרשה את כל ישראל אשר תחת ממשלתו לשוב אל ארץ יהודה:

(טו) ונתתי לכם רועים כלבי. כ"ל שהזכיר זה מפני שירבעם מלך יהודה הוא אשר הדיחם מאחזי' ה'. ועתה הנביא מבשרם שלא יקדה להם עוד כדבר הזה:

(טז) והיה כי תרבו ופריתם בארץ בימים ההמה. כ"ל כי מפני שלא ירבעם אס יעלה העם לעשות זכמים בבית ה' (מ"ח י"ב כ"ז) מפני קדושת הבית שהיו כל ישראל באים שם אחר כי לא בלבד יהיה בית ה' קדוש בעיני עשרת השבטים כי גם ירושלים כלה חקרה כמא' ה'. והנה לא יאמרו עוד ארון וגו'. כאלו אין השכינה אלא בבית קדש הקדשים כי אמנם כל העיר תהיה בחוקת קדושה. ורא יעשה עוד. דבר שיטמוד במקומו כמו שעשה ירבעם:

(יז) כל הגוים. כל השבטים כמו גוי וקטל גוים יהיה ממך (בראשית ל"ה י"ח) וזה מוכרח מפני שאמר ולא ילכו עוד אחרי שרירות לבס הרע ולא מלאנו שתהיה עבודת האלילים נחשבת לשאר האומות לחטאת ולב רע: **שרירות**. תרגומו הרהור ורש"י פירש משרש שור לשון רחיה ורמב"ן ורד"ק ורו' פי' מלשון שריר וקיים ואחרים מן שריר בערבי שענינו רע ואין דעתי ומה באחת מאלה. ודעת המתרגם ורש"י היא הקרובה לפי הענין כי מלאנו ואשלחנו בשרירות לבס ילכו במועלותיהם נראה מזה שרירות ענין מחשבה ועל אף אין משקל שרירות מחשב על שרש מנחי עי"ן אלא מן הכפולים:

(ח) ילכו בית יהודה עד בית ישראל. יתחברו לשוב מגלות בבל לא"י והנה כאן ירמיה רומז על גלות יהודה לבבל שהוא עתיד להנבא עליה

ברחבה בספר זה. ודון יצחק אומר כי כבר קודם לכן גלו קצת מיהודה לאשור
 עיין בדבריו וע' ישעיה י"ח י"ב ונפולות יהודה יקבץ :

(יט) ואנכי אמרתי. עכשו חוזר לתוכחתו ומדבר עם האומה בכללה יהודה
 וישראל : איך אשיתך בבנים. אמרתי בלבי שאין ראוי לי לשום אותך
 ישראל בתוך שאר בני העם שאר אומות כלומר אין ראוי שיהיה חלקך כחלקם
 ולפיכך בררתי לך מנה יפה ונחמתי לך ארץ חמדה (רש"י). והנה שאר אומות
 נקראו בניס למקום וישראל בני בכורי : ואתן לך. הראוי ואתן : נחלת
 צבי צבאות גוים. כמו בכל צבי ממלכות (ישעיה י"ג י"ט) צבי היא לכל
 הארצות (יחזקאל כ' ו' וט"ו) ואינו זו מלשון חיל וצבי כעסם חילת אהבים
 ויעלת חן (משלי ה' י"ט) וזה מפני יופי החיה הנקראת גאזיללי שדרך משוררי
 הערביים להמשיל אליה חסוקותיהם ; ומלת צבאות הוא הרבוי מן צבי כשהוא
 ל' נקבה כמו בצבאות חו בצבאות השדה. וכאן בסמיכות צבאות. והנה צבי צבאות
 כמו שיר השירים. קדש קדשים. מלך מלכים. והטעם נחלה שהיא היותר נחמדת
 ונכבדת בכל נחלות הגוים :

(כא) קוד על שפיים נשמע. הנהיח מצייר את ישראל שנים חל ה' ומודים
 חטאתיהם. והאל שב אליהם ומדבר על לבם ; וכל זה כדי להזכירם כי
 עדיין הכל תלוי במעשיהם :

(כב) משובותיכם. הרעות אשר גרמו לכם פשעיהם וכן ארפא משונבתם
 (הושע י"ד ה') וכמו שהעונש נקרא עון וחטאת כן עונש המשונה נקרא
 משונה : אתנו. מנחי ל"ח במקום אתאנו כמו ולמה לא מלתי חן בעיניך
 (במדבר י"ח י"ח) .

(כג) אכן לשקר מגבעות. לשקר היה מקום שיבא עזרו מן הגבעות אחר
 המון חוגג שהיה עובד ע"ז על ההרים. וקרוב לזה תרגם יונתן וקרוב
 לזה פירש דון יצחק. ור' יוסף קמחי פירש לשקר היינו מלפני שיבא עזרו מן
 הגבעות ושיבא המון גוים לעזור לנו מן ההרים וכיוצא בזה פירשו שטרריר
 ודו' לשקר מגבעות לשקר המון מהרים אלא שפירשו המון עושר ונכסים מה
 שאין לו ענין עם סוף הפסוק שהוא תשועת ישראל :

(כד) והבשת. דבר המביש מי שבוטח בו והוא עבודת האלילים : מנעורנו
 מנעורי האומה ר"ל מימי קדם :

ד.

(ה) תשוב. השני ל' ישיבה. כמו שבתי בבית ה' כל ימי חיי (תהלים כ"ז
 ד') אם שוב תשובו בארץ הזאת (למטה מ"ב יו"ד) וכן ושביה בלדקה
 (ישעיה ח' כ"ז) והיה משפטו תשוב וטעמו תעמוד ותחקייס כמו ואתה ה'
 לעולם תשב וכדי לומר לשון הנופל על הלשון אמר תשוב. וקרוב לזה פירש רד"ק
 ענין מנוחה מענין משונה ונחת. ורא' תנוד. הו"ו לתשובת התנאי כמו אם
 תלכי עמי והלכתי :

(ב) ונשבעת . אף גשתהים עבודתך אותו בלב שלם באופן שגשתשבע ותאמר חי ה' לא תאמר אלא באמת ובמשפט אז תהיו כלכם מצורכים ומללימים ואז הגויס והס השבטיס (ע' למעלה ג' י"ז) כלם יתברכו באל . יאמרו כי בעזרתו הס מללימים ובו יתהללו וזה סימן לרוב הללחתס . והמפרשים כלס פירשו גויס כמשמעו ורובס מפרשים בו כמו בך חוץ מי' ד' מיכאילים שמפרש בו על האל ומפרש הענין על טוב האומות לאומות היחוד . ואמנס אין ענין זה תלוי בתשובת ישראל :

(ג) נירו רבם ניר . ולחרוש חרישו (ש"א ח' י"ב) מתורגס ולמינר ניריה ולשון ניר ידוע בל' משנה . אמר חרשו תחלה שדה שלכם והסירו מתוכו הקוליס ושרשו העשבים הרעים ואל תפזרו את הזרע לבין הקוליס והכוונה אס תרלו לשוב אלי ושקבל תשובותיכם לא די שתתקרב אלי למראה . אך לריך שתסירו רוע מעלליכם מנגד עיני וכמו שאמר ואס תסיר שקוליך מפני והמשיל התשובה לזריעה ועזיבת החטא לחרישה אשר בלעדיה לא תועיל הזריעה . ובפסוק הסמוך מפרש הכוונה :

(ד) המולו לה' . פירושו אחריו והסירו ערלות לבכס (רד"ק) ועס מליצת ערלת הלב כמליצת כי טח מראות עיניהס מהשכיל לבוחס (ישעיה מ"ד י"ח) כאלו יש דבר המכסה על הלב ומונעו מעשות פעולתו ; וכיוצא בזה ערל שפטים . והנה טעס הכתוב אס תרלו לשוב אלי לריך שתשובו בכל לבכס : פן תצא באש . מפני שהזכיר ואל תזרעו אל קוליס הזכיר משל האס המואלה קוליס ואוכלת גרים :

(ה) הגידו ביהודה . אחר שאמר פן תלא כאש חמתי התחיל להנבא על ביאת נבוכדנאצר : הגידו השמיעו . שני הזויס האלה חינס לאנשים מיוחדים אלא דרך מליצת השיר להודיע כי מה שהוא בא לומר הוא דבר הראוי להודיע לכל : תקעו שופר בארץ . כתיב ותקעו . ולפי זה אחר שאמר ואמרו חזר לחזק הענין ואמר . קודס שתאמרו דברי ההכרזה תקעו שופר כדי שיתחברו אנשים רבים לשמוע דברייס וקראו ומלאו המון עם ואח"כ אמרו דברי ההכרזה שהיא האספו ונבואה אל ערי המבצר . וקרי תקעו ולפי זה תקעו שופר בארץ הס דברי ההכרזה (תקעו שופר כדי שיתאספו העס לבוא אל ערי המבצר) ואח"כ חזר הנביא ואמר קראו מלאו ואמרו . ואח"כ סייס דברי ההכרזה שהס האספו ונבואה אל ערי המבצר . וכן היא דעת בזה"ט : קראו בראו . אספו קהל גדול מלשון אשר יקרא עליו מלא רעים (ישעיה ל"ח ד') יחד עלי יתמלאון (איוב י"ו יו"ד) (רש"י ורד"ק) ואין קבוץ זה לבוא אל ערי המבצר אלא לשמוע ההכרזה . וטעה רוב' שאמר כי לפי זה ענין אחד הוא עם האספו ונבואה שאחריו ולפיכך פירש קראו מלאו קראו בקול מלא בקול גדול וכן מתורגס בתרגום המיוחס לשבעים וכן תרגמו יירונימוס ולוטייר וכן פירש קוליס ואינו אלא טעות ולא מלאו מליצת קול מלא או קריאה מלאה :

(ו) שאו גם ציונה . חינס דברי ההכרזה אך הנביא מפרש מה שאמר

למעלה בדרך משל ואמר שזו גם לנין כרי שיאספו העם בתוכה כי זה המבוק
 בנם שיהיה לאות לאנשי המלחמה ויתקבצו כלם סביבותיו: ציונה. לנין והוא
 מקרא קצר שזו גם כרי שיעלו העם לנין: העיון. בואו במקום מעוז ומחסה
 כמו שלח העז את מקק (שמות ט' י"ט) יושבי הנביס העיון (ישעי' י' ל"ח):
 (ז) עלה אריה מסבבו. דרך אריה לישב במארב בין סבבי היער (רש"י):
 מסבבו. מן סבב והדגש היה ראוי בכ"ף וי"ח שהוא מן סבב (רש"י):
 ראוי מסבבו: ומשחיות גוים. פירוש המשל: רצינה. משרש נצה ענין חרבה
 כמו גלים נלים (ישעיה ל"ז כ"ו):

(ח) כי לא שב. כי עתה אנחנו רואים כי תשובתנו לא הועילה להסיר
 חמתו מעלינו. ואמר זה להזכיר כי עדיין אין תשובתם שלמה:

(ט) והנביאים. הכוונה נביאי השקר שהיו מבטיחים את העם כי שלום
 יהיה להם:

(י) ואמר. כשומר לי ה' את הדבר הזה. לעקתי ח"כ אתה על ידי הנביאים
 השחת את העם בשקר שאתרו להם שלום יהיה לכם ואתה גזרת בהפך
 שחגיב החרב עד הנפש; וכאן ירמיה עושה עלמנו כאלו מאמין שהם נביאי אמת
 כמו שההמון היה מאמין בהם: השיא. ענינו הסרת הפחד בדברי שקר כמו
 הנחש השיאני. אל שיא לכם חזקיהו:

(יא) רוח צח. רש"י רד"ק (ורו') פירשו רוח כמשמעו ואמרו כי המשיל
 נבוכדנאצר לרוח חזק ולא רוח ביטני המועיל לזרות התבואה ולברר הבר
 מן התבן. וזה רחוק בעיני מאד ראשונה כי אין ענין זה נמשך עם פסוק
 שלמעלה ועוד כי לפי זה מליצת לא לזרות ולא להבר מליצה מיותרת ודרך
 לחוק ולא יתכן שיאמרו כן בעת ההיא כשיראו האויב בא אך יאמרו כמו
 שאומר למטה אזי לנו כי שדרנו; ועוד לא תלאנו מליצת רוח את. וכל (כדון
 יצחק) רוח לא רוח של נבואה לא וברור מלאשן תמהר לדבר נחות ולענין כוונת
 הכתוב ל"ל שהוא נמשך לנביאי השקר שזכר למעלה. אמר בעת ההיא יודו הכל
 כי רוח לא ונקי כמו הרוח הנושב על הנבעות הנבזות אשר במדבר (שאלן שם
 אידים תימייס העולים מן הגהרות או מן היס) הוא נושב דרך בת עמי כלומר
 יודע כי יש אלהים בישראל ושהרוח הבאה מאתו היא נחה וברה כלומר שהנבואות
 הבאות מאתו אין בהן לזרות ולהבר. אין בהן פסולת אלא הכל בר בלא תבן
 כלומר הכל אמת ונכון וקיים. לפי שהרוח משמש לזרות ולהבר אומר לא לזרות
 ולא להבר. ואתנס אין המליצה הזאת נאמרת על הרוח אלא על הנבואה
 (הנקראת רוח) ואמר שאין בה לזרות ולהבר וכמו שאמר ירמיה עלמנו במקום
 אחר בדברו בנבואות האמת ונבואות השקר מה לתבן את הבר:

(יב) רוח מלא. רש"י פירש רזון שלם שלא אחזור בי יבא לי מאלה הפורעניות
 והס דברי האל. אך מליצת יבא לי רזון איננה בלה"ק. ורד"ק ורו' פירש
 רוח חזק יותר מאלה הרוחות שהזכיר שהם לזרות ולהבר ורד"ק פירש יבא לי
 שהם דברי ישראל. ורו' שהם דברי האל יבא-בגורתי ואני אומר כי ירמיה מפרש

דבריו ואמר שאמר דרך כלל כי אז יודע כי יש אלהים בישראל אסוף ואמר
 דרך פרט כי אז יודע כי הוא ידעם הים נביא חמת. ואמר אז יודע כי רוח
 נבואתי הים רוח מלא יותר מרוח נבואתם של אלו שהים רוח ריק. כלומר רוח
 שקר; ואמר מלא כנגד הבר שהוא מלא והסתכן הוא ריק: יבוא לי. יתן לי
 יכירו שהים בן. וכאלו אז יבא לי. כי עתה לפי מחשבתם איננו בן חס כעצם
 הבן לה' כבוד ועוז שעינו סבירו כי לו הכבוד והעוז: עתה גם אני וגו'.
 אמר עתה על הזמן העתיד. כאלו הוא עומד בו כדרך הנביאים. והעצם אז
 כשיתקיימו דברי ויתבטלו דברי נביאי השקר אוכל גם אני להתוכח עמכם כמו
 עתה הם מתוכחים עמי:

(יג) הנה כעננים יערה. חוזר לתחלת הפסוק ומשמית ביום נספ יא ממקומו;
 ואומר כעננים וכסופה כנגד רוח לא שפיים שאמר למעלה: אוי לנו כי
 שורדנו. הנביא מצייר כאלו עתה האויב בא והוא גם הוא בחוק היראים
 והנאחזים על בואו:

(יד) עד מתי תלין בקרבך. תלך לשון יחד לנסמרת. חוזר למחשבות כמו
 בנות לעדה עלי שור. ורבים כמסו (י' ד' מיכאילים). ואחרים פירשו
 כמו תליני. בחסרון הי"וד. כמו ותעשי הרעות ותוכל. ואז יסיה פעל יולא.
 וסליכה נאמרת בלשון מושאל על עמדת דבר מה במקום מה כמו בלוארו ילין
 עו (אויב מ"א י"ד): מחשבות אונך. מחשבות און שקר. כמו בבית
 חפלתו (ישעיה ל"ו ז') בית תפלה שלי. בית שבו "תחפליים אלי":
 (טו) כי קול מגיד מן. הנה נשמע קול מגיד שבה מן. שהוא בנבול
 לפן. ומשמיע און ורעה נשמע שבה מהר אפרים הסמוך לנר לפן.
 ע"כ מהרי לשון:

(טז) הזכירו לגוים. לשבטי ישראל וליושבי ערי יהודה: נוצרים. נתינים
 מזר (רש"י). כמו כעיר נורה. ויונתן הים קורא בוצרים. וי' ד'
 מיכאילים מקיים נאמת הספרים בנון. מפני מקרא שאחר זה כשומרי שדי
 היו עליה מסביב. שהוא פירוש נארים. ואין לו ענין עם בוארים:

(יז) בשומרי שדי היו עליה מסביב. הוא פירוש הקורס. ואולי הכניא אמר
 הין לשון לוי כעצם ערכו על בבל סביב כל דרכי קשת ידן אליה אל
 תחמלו "אל מן כי לה' חטאה (למטה ל' י"ד) וסס מלות אל" תחמלו
 מוכיחות בלא שפק שהאמר הוא דרך לוי. וכמו שאמר שס כי לה' חטאה.
 אמר כאן כי חותי מרתה. אלא כי שס מדבר נגד בבל. וכאן שמדבר נגד
 ישראל הים הדבר קשה שהים הכניא מרוח את האויב להרע להם. ולפיכך
 נקדו היו ל' עבר:

(יח) עשו אלה דך. לפי המסרה הוא בחולס. וכן הים קורא רש"י. ולפי
 הפשט הוא בשוק. והוא עבר במקום עמיד. וכן תרגם יונתן: זאת

רעתך. הטעם זה פרי רעתך. והפרי הוא מר:
 (יט) מעי מעי. אוחילה. לשון סיל ורעה. והראוי אחילה או

אחזקיה כמו חולי ארץ . וכן הוא הכתיב בספרים מדויקים : קידוח לבו .
 נקידוח לבי : כי קול שופר שמעתי נפשי . היה ראוי שמעה נפשי .
 ונל להפריד לשני מאמרים . כי קול שופר שמעתי . נפשי (שמעה) ותרוםת
 מלמטה . ומה שאמר רד"ק כי אמר נפשי ולא אזני . כי עדיין לא שמע אלא
 בזכותה . טעות הוא . כי הכביא מזייר כאלו עומד באוזן זמן . ואל תתמה על
 שלא חזר ואמר שמעה וסמך על שמעתי שאמר תחלה . כי דוגמת זה הרבה ,
 כמו יצין במשפט חפדה , וסביה . (יפרו) בלדקה : יצין וזה לא ידע דבר
 (כ) שבר על שבר נקרא . בני חרס קוראים ולועקים לאמר שבר על שבר
 וכן פירש ק' ב' תיכאילים לשון קריאה כמשמעו והביא דוגמאות מספר
 חלקראן . שהרשעים זנהים יעקו שבר . וכן בישיעם לעקת שבר ועושרו
 (ט"ו ה') . ויונתן ורד"ק פירשו לשון " מקרה :
 (כא) אראה גם . סימן מלמטה . ובאמרו עד מתי אראה גם הכביא כמתרפס
 עם האל עד מתי תאכל הארץ . והאל משיבו בפסוק הסמוך כי אויל עמי וגו' :
 (כג) ראיתי את הארץ . דברי הכביא . והוא מזייר שממת ח"י . על דרך
 הפלגת השיר : ואר השמים . ואביט אל השמים :
 (כד) דתקדקלו . לשון רעדה ונרוד . וכן בלשון ערבי . וכן קלקל במצ"ס
 (יחזקאל כ"א כ"ו) (ר' תנחום בם' השרשים כ"י רוח) . ואולי
 מזה נגזר ח"כ לשון קלקול בל"ח . שפנינו השחתה , ופיואל בזה בלשון חיטלקי
 conquassare :
 (כה) נדרו . לרוב שממת הארץ : יצין וזה לא ידע דבר
 (כו) והנה הכרמל המדבר . היה ראוי מדבר . ואמר המדבר לחזק .
 כאלו הכרמל הוא כל כך שמת שנראה כאלו כבר מיני קדם היה תקום
 מדבר . עד שינדק לקרוח לו המדבר (תלמידי מוה"ר אה"ח) :
 (כח) תאבל הארץ . ראוי שתאבל הארץ ויקדרו השמים . והכל דרך
 הפלגת השיר :
 (כט) ורומה קישת . רומה ומשליך ח"ס בקשת . לשון רמה בים : בעבים .
 לשון יער כתרומתו . וכן בלשון ערבי . וכן בארמית אבא : ובכפ"ס .
 בצורים ובסלעים . והיא מלה ארמית . וכן באיוב (ל' ו') חורי עפר וכפ"ס :
 (ל) ואת שדוד . חזר למליצת האשה המנאפת . ואומר לה עמה אין עוד
 כהה לשברך . כי מאהבין מאסו בך ורוגים להרנך ; ואין לשאול מי הם
 המאבדים . כי אין הענין הזה אלא למשל . ולפיכך חפ"י שבנמשל העם היה
 שדוד ע"י האיוב השודד . לא אמר ואמה שדוד . או זאת שדודה . כי האשה
 שהוא מדבר עמה במשלו איננה שדודה . אך מאסו זה העובדים . ויבקשו
 להמיתו ; והנה ע"ס זאת שדוד . את שדודה לשדוד שלקחו ממנו כל
 אשר לו . ואין לו עוד תקוה שישיבו לו דבר . וכן ע"ס נפל שדוד (שופטים ה' כ"ז) ענינו
 משולל מכל תקוה . כמו שדוד : כי תקדעי בפור עיניך . ג"ל כמו חרקהי .
 עיין פ' רש"י על פסוק הנה אנכי מדבין בפור חבונך (ישעיה כ"ד י"א) :

עוֹבִיִּים. מֵאֲהָבִים. וְהוּא לִשׁוֹן גִּנְחֵי חַנוּת. וְהִרְבָּה נִמְלָא בִּיחֻקָּהָל כ"ג :
 (לח) תְּתִיפַח. שָׂרֵשׁ יִפַּח קְרוֹב. לְשָׂרֵשׁ פֹּחַ וּפַח. וּלְפַצְמִים מִוֶּרֶה דְבוּר. כִּי
 קָמוּ בֵי עַדֵי שֶׁקָּר וַיִּפַּח חֲמָם. וְכֵן נִרְאֶה שֶׁעֲנִינוּ חֲנָה :

ה.

(ב) וְאִם חֵי ה' יֹאמְרוּ. הַלִּשׁוֹן הַזֶּה. וְהִטְעַם אִם תִּבְקַשׁוּ אִישׁ עוֹשֶׂה מִשְׁפַּע
 יִדְעֵתִי כִּי לֹא תִמְלְאוּהוּ. וַיִּדְעֵתִי שֶׁאִם חוֹמְרִים חֵי ה' אֵין שְׂבוּעַתָּם אֲלֵה
 לְשֶׁקֶר לְרַמּוֹת חֲבָרִים. וְהִנֵּה אֵין חֲשׂוֹבָתָם אֲלֵה לְמַרְחָה :

(ג) ה' עֵינֶיךָ הֲלֹא לְאִמּוֹנָה. אֲתָה אֵינְךָ מִבְּקַשׁ מִבְּנֵי אֲדָם אֲלֵה אֲהַמַּת
 וְהֲאִמּוֹנָה. וְהִסָּבֵךְ מִשְׁחַמְשִׁים בְּהַזְנֵת שִׁמְךָ לְקִיִּים הַשֶּׁקֶר (מוֹהַר"ר

אֲבָרְכָה חֵי רִיבִי''). וְהִנֵּה אַחֲרָי כֹּל מֵה שֶׁהִכִּיתָם מֵאֲנוּ לְשׁוֹב : וְלֹא חֲלוּ. כִּמוֹ
 וְאֵין חוֹלָה מִכֶּסֶּעַ עֲלֵי (ש"א כ"ב ח'). עַל כֵּן לֹא חֲלִית (יִשְׁעִיָּה כ"ז יו"ד).

וְהִיא מִשְׁפַּע הִטְעַם לְהוֹיֹת מִלְרַע : בְּלִיתָם. הַבְּחָתָם קְרוֹב לְכִלְיָה (רד"ק) :
 (ד) וְאֲנִי אֹמַרְתִּי. הַמִּשְׁךְ דְּבָרֵי הַבְּיָא : אֲךָ דְּלִים הֵם. לִשׁוֹן דְּלַת

הַפֶּסֶס. כְּלוֹמַר אֲשֶׁרִים הַמְּוִיִּים. אֲמַרְתִּי אֵין סָפֵק שֶׁהַדָּבָר כֵּךְ הוּא.
 אֲלֵה הַמְּמַלְכִים לְשׁוֹב הֵם דְּלַת הַפֶּסֶס וְלִכְךָ נוֹאֲלוּ מִפְּנֵי שֶׁלֹּא יָדְעוּ דֶּרֶךְ ה'. אֲבָל

הַגְּדוּלִים לֹא יָהוּ כְמוֹהֶם. לְפִיכָךְ אֲלֵה לִי אֵל הַגְּדוּלִים וְנֹו' :
 (ו) עַל כֵּן הַכֶּסֶּעַ אֲרִידֵה. עֵבֶר בְּמִקּוֹס עֲתִיד. וְהַזְכִּיר הַחַיִּים מִשֶּׁל עַל הַאֲוִיבִים :

יִשְׁדָּדֶם. בְּכֵן הַקֵּל עֵינִי דְקָרוֹקִי §. 390

(ז) אִי דוֹאֲת. לֹאִי זֹאת. כִּמוֹ אִי מִזֶּה בָּחַת (בְּרַחֲשִׁית י"ו ח') שֶׁהוּא כִּמוֹ
 מֵאִי זֶה בָּחַת. וְכֵן בְּלִשׁוֹן סוּרֵי אֲשֶׁר עֲנִינוּ מֵהִיכָה ; וְהִטְעַם אֵיזוּ הִיא

הַסִּבָּה וְהִזִּיה הוּא הַדָּבָר אֲשֶׁר בְּעִבְרוֹ חוֹכֵל לְסַלּוֹת לָךְ. וְעַתָּה הַמְּלִיצָה הַזֹּאת
 הַהַפְּכָה כֵּךְ הוּא : אִיהֵ הוּא הַדָּבָר אֲשֶׁר בְּעִבְרוֹ אֲסַלֵּחַ לָךְ. וְכֵן אִי מִזֶּה בָּחַת.

אֵיפֶה הוּא הַמִּקּוֹס אֲשֶׁר תִּמְנֹו בָּחַת :

(ח) סוֹסִים מִיּוֹנִים. לִי כִלֵי זֵין. וְתִמְנֹו וַיִּתֵּד תְּהִיִם לָךְ עַל אֲזָק. וְכֵן
 הַכוּונָה בְּעֲלֵי אֲבָר גְּדוֹל : מִשְׁכִּים. לִל מִשְׁכִּים. לְשִׁין מִשְׁכֵי קֶשֶׁת.

מִטְעַם יוֹרֵה כַחַץ. כְּטַעַם חֲרַמַת סוֹסִים זֶרְמַתָּה. וְרד"ק וְרוֹו' פִּירְשׁוּ מְוִזִּים
 לִשׁוֹן מְוֹז. וְרַש"י וְרד"ק (וְקוֹלִיּוֹם) פִּירְשׁוּ מִשְׁכִּים לִשׁוֹן הַשְּׂכַמָּה. וְשׁוֹלְטֵינִים פִּירְשׁוּ

מִשְׁכִּים חֻקִּים וְחֻקִּים מִלִּשׁוֹן עֲרָבִי. וְסִימּוֹנִים וְרוֹו' פִּירְשׁוּ מִשְׁרַשׁ שְׂבָה בְּלִשׁוֹן
 כּוֹשִׁית מִשׁוֹטְטִים חֲנָה וְחָנָה :

(י) בְּשִׁרְוֹתֶיהָ. פִּירְשׁוּ מִלִּשׁוֹן סָגֵר. קִיר. כִּמוֹ וּבְחֲלָהּ אֲדִלְגַּ שׁוֹר. וְלִפִּי
 זֶה אֵין עֲנִין לְהַסִּירוֹ נְטִיבוֹתֶיהָ, וְלִי דְלִית שֶׁל גִּפְתִּים. וְכֵן לִל לְפִרְשׁ

בְּנוֹת לְעֵדָה עֲלֵי שׁוֹר. וְכֵן בֵּין שׁוֹרוֹתָם יִלְהִירוּ יִקְבִּים דְּרָכוֹ (אִיזֵב כ"ד י"א).
 וְהַכֵּל מִעֲנִין שָׁרָה כְּדָבָרֵי רַש"י : הַסִּירוֹ נְטִיבוֹתֶיהָ. הוּא פִּירוּשׁ וְכֵלֵה אֵל

תַּעֲשׂוּ. הַסִּירוֹ הַנְּטִיבוֹת (יִשְׁעִיָּה י"ח ה'). וְאֵל תַּכְלִיתוֹ הַשְּׁרוֹת :

(כ) כַּחֲשׂוֹ בְה' וַיֹּאמְרוּ לֹא הוּא. אֵין הַכוּונָה שֶׁהַכַּחֲשׂוֹ מִלִּיאוֹתוֹ, וְכֵן

פשוט וכחש בזה' (ישעיה ל"ט י"ג) חס היתה הכוונה שהכחישו מליחותו. מה טעם לומר אח"כ ונסוג מאמר אלטונו? אבל כחש בזה' ענינו מרדו בו. ועשו פתחם כאלו חניס עמו. ויפה עשו בעלי הנקוד שהדביקו פשוט וכחש זה לזה. וק' (משלי ל' ט') פן תשבע וכחשתי ואמרתני מי ה'. מאמר מי ה' חיינו הכחשת מליחותו. אך מרדה בו. וכן בל' ח'טלקי Rinnegare מאמר על המרדה: ויאמרו לא הוא. אין הכוונה כמו חיינו אך עלת לא הוא הוא כחן שם דבר (כמו בדניאל ד' ל"ב כלא חשיבין). כאן הוא חשוב כעצם מי ה'. האומר במשגי ל' אחר מלת וכחשתי (כ' חייך סרכ"ד):

(י"ג) והנביאים יהיו לרוח. המשך דברי הרשעים. שאומרים כי דברי הנביאים לא יתקיימו. וכשיראו שדבריהם יהיו לרום יחדלו מהתנבא. ולא יסיה עוד בפיהם הדבר. היא הנבואה: בה יעשה להם. הרעות שהם מעידים לנו על ראשם... תבאנה (דון יחמק. גרוטיוס ורוו'):

(יד) יען דברכם. פתח לנכח הסוטים. וסייס לנכח הנביא. התחיל לדבר עמהם. ואח"כ הפך פניו מהם ודבר עם הנביא. על דרך אז חללת. יוצי עלה וכיוצא בזה למטה פסוק י"ט. ולדעת רד"ק הגי' נותן הוא מאמר מוסגר. ושיעור הכתוב. יען דברכם את הדבר הזה (כי הגי' נותן דברי בפך לאש וגו') הגי' מביא עליכם גוי ממרחק וגו':

(טז) אשפתו בקבר פתוח. כעטם נבלעם כשאלו חיים. כאלו השאלו בולע בני אדם ומושכם לנפול בתוכם. ואמר קבר פתוח. כמו הקבר והשאלו שהוא פתוח תמיד. כי הוא ממותן אשר לא חשבנה (משלי ל' ט"ז וט"ו). וכן אשפתו תבלע את החיים ותמית אותם בחייה:

(יז) ואבד קצירך ורחמך יאכלו בניך ובנותיך. להיות כל הפסוק בל' יחיד חוץ מן יאכלו בניך ובנותיך. וגם להיות בלתי נכון שיזכיר הבנים והבנות באמצע בין הקציר והלחם והאלון והבקר. ל"ל לפרש דרון יחמק יאכל החיוב קצירך ולחמך אשר יאכלו בניך ובנותיך. כלו' הלחם המצונן למאכל בניך. אמנם הריצת בני אדם הזכירה לבסוף באמרו ירושם ערי מבצריך וגו'. במרחב; ונראה כי לכך נתכוון גם בזה"ט. ודוק:

(יט) בארצכם. כלו' כשהייתם על ארצכם בשמחה ובטוב לבב מרוב כל:

(כא) עינים דהם ורא יראו. אחס אשר עינים לכם ולא תיראו. עיין פירושי לישעיה ח' ד'; וטעם עינים לכם ולא יראו חזנים להם ולא ישמעו חחר למה שהוא בא לומר אשר שמתי חול גבול לים וכו'. ויתבאר ולא יוכלו:

(כב) אשר שמתי חול גבול לים. ל"ל שהכוונה חייכם מתבוננים כי דבר קל הוא לי לענוש אתכם. כי אני עומד מי הים לבלתי יבאו ויהפכו ארץ. ושמתי להם גדר חלש שהוא החול. וכל זמן שאני רוגס הים יולא מגבולו ושגוף הערים וכמו שאמר חיוב (י"ב ט"ו) וישלחם ויהפכו ארץ; וזה ג"כ טעם כונן כנר פי הים נותן באולרות תאוות ייראו פה' כל הארץ. וכיוצא

בזאת למטה (פסוק כ"ד) ולא אמרו בלבכם יירא נח את ה' אלהיכם הנותן נשם יורה ומלקוש בנתו. הכוונה ויש צידו נ"כ לפעור את השמים ולא יהיה מער. וכמו שאמר מיד עונותיכם הטו אלה : ויתגעשו. הגלים האמורים למטה : ודא יזכרו. לא ינאמו את החול. מל' כי שרית עם אלהים ועם אשמים וחובל :

(כג) ודעם הזה היה לב סודר ומורה. עם כל זה אינם יראים אותי. אלא סרו מאחרי. והלכו ורחקו ממני :

(כד) ולא אמרו בלבכם וגו'. אינם נותנים לב ליכלתי ואינם מתבוננים כי הטוב והרע צדי. כי אני הנותן המטר בנתו. ובידי לפעור את השמים : יורה ומלקוש. יורה במרחשון בזמן הזריעה. ומלקוש בניסן. זה משפט השמים בח"י, וכן כתוב ומלקוש בראשון (יואל ב'). והגשמים האלו נקראים בל"ח רביעה. לשון משכב. כי מטרא בעלה דארעא כלשון הכתוב והולידה והלמיחה (תענית ו') : שבועות חקות קציר ישמר לנו. ל' טעמו יירא נח את ה' אלהיו הנותן נשם בנתו למען ישמר לנו שבועות חקות קציר. וזה טעם המקרא שאחר זה עונותיכם הטו אלה : שבועות חקות קציר. שבעה שבועות שבין קציר שפורים לקציר חטים : ישמר לנו. ישמר לנו אותן השבועות כחוקן באופן שבהשלמתן יהיה לנו הקציר כחוקו. שאם לא יהיה הקציר בזמנו הרי זה כאלו בטלו שבועות הקציר : שבועות. ל' שבע. ונקוד שו"א מפני הסמיכות כמו חג שבועות ימים (יחזקאל מ"ה כ"א) ; ולחוביקים די רייו פ' לשון שבועה וחוזר למה שכתוב עוד כל ימי הארץ זרע וקציר וגו' לא יבטחו. אך לא חקר שם לשון שבועה :

(כה) עונותיכם הטו אלה. גרמו כי השבועות האלה יטו מן החק והמשפט. ולא יבא לכם הקציר על משפטו. ואיך לא תיראו את ה' למען ישמרו לכם את אלה ?

(כו) ישור. ל' מארב. כמו שוררי. רש"י (ורו'). ואמר ל' יחיד לא על רשעים אלא על הפס עמי ישור ויארוב : בשך יקושים. יקוש הוא ציד העופות. כמו כי הוא יליך מפח יקוש. וכיפור מיד יקוש (משלי ו' ה') : בשך. מקור משרש שך מן וישכו המים כמו שהלייד כופף קומתו ומתחבא שלא יראוהו העופות (קוליום וגוסיטיום) : הציבו משחית. כלי השחתה. כמו חרשי משחית (יחזקאל כ"א ל'). אנשים ירכודו. כדי ללכוד בהם אשמים. וכל זה משל על המרתה. כמו שפירש והולך :

(כז) כבלוב מלא עוף. סוכיר המשל הזה מפני שהזכיר למעלה לידת העופות :

(כח) עשתו. בשרם זך ומזהיר. ל' ברזל פשות (יחזקאל כ"ז י"ט) רד"ק (קוליום. ורו'). ומזה לרעתי לפשחות שאין (איוב י"ב ה') : גם עברו דברי רע. כשרואים אבוינים נאמחים ונאזקים לא יפנו אליהם, רק ישטו מעליהם יעבורו. כן ל'ל. וקרוב לזה ומאלהי משכטי יעבור : דברי רע. מאורעות קשים. פנינים של רע. וזה דרך השאננים והעשירים שלא להקשיב ושלא לפנות

לעניני עוני ומכאוב המדינים נפש. ואולי (כרעם מוהר"ר אח"מ) דברי רע
 מעשים רעים כי מדבר בשופטים ואומר שהם מצלימים עין מעשיו העול והחמס:
 דין יתום ויצליתו. דין יתום יפניוהו מנגד עיניו, יסתירו פניה ממנו.
 כן ל"ל. ללא כמו עבר כמו וללאו היררן לפניו הצלך (ש"ב י"ט י"ח). וי"ו
 וילתו [כמו למטה וחרתי וימאסו בה] לגדולת הענין. כאלו הפסק דבורו
 ואחר הפסק מעט חזר והשלימו. ועתה שנת מר"ג בצבת גראין לי דברי
 (תלמידי מוהר"ר דח"א ז"ל) האומר כי מלות לא דגושות בצקים שנים.
 דין יתום לא דגו וילתו. לא דגו אותו להליתו ולהוליתו לאורו. כי חגים
 שרש עבר מורה הרחקה בעלמא. אבל שרש לא מורה תמיד עבירה שהיא
 לטובת העובר. ור"ק פי' חפ"כ יליתו:
 (ג) שמה ושעורה. מ"ל שזו שנים על זאת ושזרו. חפ"י שזו בש"ן
 וזה בס"ן:

(לא) הנביאים נבאו בשקר. מדברים אל העם דברי שקר בשם ה' ומחזקים
 ידו מעשים בחמס שלום יהיה לכם: ירדו על יריהם. אינם מתקוממים
 עד נביאי השקר להודיע את העם כי א"ח שיהיה דבר ה' בפייהם. אחר
 שאינם מוכיחים לרשעים מונס. אך בהפך הכהנים מתחברים עמם וסס רודים
 בעם אלס ובאגודה אחת עמם: על יריהם. אלס כמו על ידי אדם
 (במדבר ל"ד ב'). והאמתות רעות על יריהם (איוב א' י"ד). ואולי יתק
 לפרש ירדו ל' מריס [והוא מורס תרנומו וסוה רי]. והוא משל ע"ד הסקר
 היו מורשות והאמתות רעות על יריהם. הנביאים נבאו בשקר. והכהנים מורשים
 אלס. כלומר עומדים בלרס ומסייעים אותם: אהבו כן. מפניס בזה.
 ואזהבים שכן יהיה תמיד: לאחרייתה. לאחריה הענין. כשיבואו המורשות
 המסובבים מן הענין הזה. כי יבאו עליכם פתאום בהיותכם יושבים לבטח בהשעות
 אתכם לבאי השקר:

העיון בני בנימין מקרב ירושלם. מפרס וסוקר מה שרצו במלת
 לאחרייתה. והיה למעלה (ד' ו') חצר: שאו גם ליונה כאלו משאר ערי
 יהודה יוסו לירושלם להסגב שס להיותה עיר בצורה. וכאן היה אומר לבני
 בנימין שינוסו מתוך ירושלם. וזה כי למעלה לייך את החויב בתמלת בואו
 אל ארץ יהודה. ואז העם גם אל ערי המצור. וכאן אחר שהזכיר סמאות
 ירושלם הוא מתייב עליה בפרע. והוא מלייר החויב שס פניו אליה לבדס.
 ע"כ הוא אומר לבני בנימין שהיו בירושלם שינוסו לעריהם ויעזבו אותה.
 ונראה כי היו בירושלם אנשים הרבה משבט בנימין אשר מפני קרבת ארץ נחלתם
 היו שוכנים בתוכה דרך עראי. ואליהם הוא אומר שישובו לנרלס. ור"ק
 אומר כי ירושלם היתה ליהודה ולבנימין יחדו. וסירמיה אמר העיו בני בנימין

(ו) כרתו עצה. פנים הרבה רש"י (ורח'): סללה. פין בפדתי לישעיה
 ל"ז ל"ג: הפקד. המפרשים ורוח' פירושו ל' פקידת העונות. ולא יחק
 לפי זה. בנח' הפעל. שאינו אלא תולדה דהפעיל; ונ"ל מל' הפקדון אשר
 אשר הפקד אחר. שנמסרה ביד זרים שאין אליהם מושפע לה. אפס באמר
 לשון פקדון. רמז כי עוד ישוב לדרוש אותה מיד האויבים. ואמר הפקד ל'
 אר להיותו פעל סתמי (imperson) כמו 'אין את הארץ:
 (ז) כהקיר. הפעיל מעטין מקור: בוד. קרי ביר ל' באר כי באר מימיו
 נובעין. ובוד אין מימיו נובעין: חכם ושוד. שמושים זה לזה: על
 פני. בלא יראם ממני. כמו אס לא על פיך יברכך: חלי ומכה. שמושים
 זה לזה:

(ח) חקע. חפרד. מל' וחקע כף ירך יעקב (בראשית ל"ב כ"ז):
 (ט) עולד יעודלו בגפן. זה פירוש פן אשימך שממה. אמר שאם לא יקחו
 מוסר. אז גם השאריות אשר תשאר בהם אחר המכה הראשונה שיכה ה'
 בהם יעוללו אותה האויבים. כמו שמוסין בגפן בעת הנליר שחוזרים ללקט
 העוללות השאריות: השב ירך. רש"י (ורח'): פירושו אתה השוגא השב ירך
 עליהם. ורד"ק פירש כל א' מהאויבים יאמר כן לחברו. ויונתן פירש דברי
 הנביא כנגד האל; ונ"ל השב מקור. והשב ירך מליצה עומדת במקום תאר
 הפעל. כמו בואכה. ופעמו בהשבת יד. כלומר האויב יעולל את שארית ישראל
 פ"י שישב ידו עליהם. כמו שיפשה הבולר שישב ידו ללקט סלמלות: סלסרות.
 מנחם [הנביאו רש"י] רד"ק (ורח'): פירושו ל' של שהנבזר נותן הענבים במל.
 ונ"ל כי סלסילות שם לאשכולות הנבזרים מל' סלו סלו. סלסלה ותרוממך וחבריו.
 ל' נובה; ודווק פ"י פין ענפים וחלום:

(י) על מי אדברה. אחר שאמר הוסרי ירושלים. אמר שאין תקוה שיקחו
 מוסר כי אינם מטיס אונס לשמוע את דברי ה': ואעידה. ל' התראה
 ואזהרה. כמו העד העיד בנו האיש. ואין העעס כדעת רד"ק כי המזהיר את
 חברו מזהיר אותו בעדים כדי שלא יכחש בו אח"כ. אך המלה נגזרת משרש
 עדה שענינו בל' סורי ענין זכירה. והנה העיד כמו הזכיר: ערדה אונם.
 כאלו יש עליה עור האופטם אותה: הויה להם להרפה. כדבר נבזה שמחריפים
 אותו ולעגים עליו. כמו ואל תחן נחלתך לחרפה. (יואל ב' י"ז):

(יא) ואת חמת ה' מראתי. אע"פ שידעתי שלא יקשיבו. א"ל לי להמנע
 מהתנבא אליהם. כי מלאתי חמת ה' שהודיעני מה שגזר עליהם ונלאתי
 להכיל אותה בקרבי: נלאיתי. אשתדל לריק. כמו וילאז למנאז הפתח (ברא'
 י"ט י"א): שפוך. המפרשים פירושו מקור במקום עמיד אשפוך. ולפי זה
 היה ראוי להנקד שפוך בקמ"ץ מקור נפרד. והנה המקרא שואר זה הוא
 נקטר בענין עם^ט הכתוב הזה. ושם נמסיים נאום ה'. ע"כ נ"ל כדעת י'
 ד' מיכאילים כי שפוך על עולל וגו' הם דברי ה'. והיא תשובת האל לדברי
 הנביא שאמר נלאתי^ט הכיל. ואפשר נ"כ (כדעת מוהר"ד אח"ט) שמתאמר

שפוך על עולל הם דברי ירמיה שאומר כן לפלמו. ומליצת נאם ה' חזרת למאמר כי אטע את ידי על יושבי הארץ: שפוך וגו'. אל חטאור החמה בקרבך. אלא שפוך אותה. כלו' הגד בקהל כי עתיד אני לשפוך חמתי עליהם: שפוך על עולל בחוץ. לפי הטעמים פנינו שפוך בחוץ על עולל ועל סוד בחורים. והיה אפשר לפרש שפוך על התימוקות המשחקים ברחובות; והזכיר כל זמני האדם תלדחתו עד מותו:

(יב) לאחרים. הם האויבים:

(יג) בוצע בצוע. רודפים אחר הנאת עצמם בחץ השנאה להנאת חברים. כמו בעון בלעו (שעיה ל"ז י"ז וע' שם בפירושי):

(יד) וירפאו. הנביאים והכהנים שמוטל עליהם להוכיח את העם. ולהורותם: על נקלה. כאלו היה דבר נקל. וחולי קל: נקלה. דבר נקל. כמו

קטנה או גדולה. ועל כמו ומשלים על יתר. משמש להרכבת תאר הפעל (ליימטי): שלום. יהיה לכם. ובכלל שלום הגלמה וכל טוב: ואין שלום. וה' לא גזר שיהיה שלום:

(טו) הובישו. כחרגומו עליהן למנחת. וע' למפלה (ב' כ"ו): בנופלים. בן המון הנופלים אשר יפלו... חללים יפלו גם הכהנים והנביאים:

בעת פקדתים. בעת שהתקוד עון העם. אפקוד גם על הנביאים והכהנים; ולמטה (ח' י"ג) כתוב בעת פקדתם: יבשלו. אמר לשון כנגד יפלו שאמר:

(טז) כה אמר ה'. אחר שאמר שחיינם מקשיבים לדבר ה'. אומר להם עתה. שימו לבכם על דרככם. והתבוננו בדעתכם מה הוא הטוב לכם

ומה הוא הרע לכם. עשו כהולכי דרכים שעומדים על פרשת דרכים ומסתכלים אחז הדרך יבשר ללכת זו. ואם לא יוכלו להבחין מאליהם. ישאלו לעוברי

דרכים. כך עשו אתם. זכור ימות עולם שאל אביך ויגדך. ובחרו בדרך הטוב. כדי שתמלאו תרבוה לנפשכם. ועתה הנביא מנייר את האל כאלו הופך פניו

מהם ואומר לאחרים. ויאמרו. לא נלך בדרך הטוב: דרך סתם לטוב. דרך המוליך אל הטוב:

(יז) והקימותי וגו'. חוזר ומדבר אל העם. אחר שאיינם רוצים ללכת מעלמיתם בדרך הטוב. אני אקים לכם לופים שיתקפו בשופר ויזהירו אתכם

אם יבא רע עליכם. ואתם די לכם שתקשיבו לאותו קול שופר. ובזה תמלטו את נפשכם. וכל זה אמנם משל על הנביאים. ועתה חוזר והופך פניו מהם

ואומר לאחרים. ויאמרו. לא נקשיב:

(יח) לכן שמעו הגוים. כאלו האל מדבר דבריו לפני הגוים כלם. שיפטנו בינו ובין עמו: עדה. מלשון זקני העדה. כלומר עדה השופטים:

את אשר בם. שפטו מי יש בהם [בבני עמי]. אם יש בהם דבר טוב. או משחתם בהם מוס בם. ועוונם בם ודמיהם בם:

(יט) ויבאסו בה. להגדיל הענין הפסיק הדבור ואחר הפסק מעט תאר והסלימו בו'ו הסבור:

(כ) רמה זה לי לבונה . חזר להוכיחם על תשובתם המזויפת :
 (כא) מבשולים . כלפי שאמר למעלה עמדו על דרכם וראו חיזה דרך המצב
 ולכו בה . ויאמרו לא נלך . חומר עתה כי בדרך אשר ילכו יתן לפניהם
 מבשולים והוא משל על בוא החויבים : שכן ורעו . בהשכל איש יכאל גם
 שכנו ורעו . ולא יוכל לעזור לו ולסמוך ידו :
 (כב) ועל סוסים ירכבו . הזכיר זה מפני כי ישראל שלא היו להם סוסים
 סוסים ולא היו בקיחים בהנהגתם בתלמדתם היו מפחדים מהם סוסים .
 ולפיכך היו חפלים להתחבר למגרים ויבטחו על רכבם ועל סוסיהם : עדרך
 באיש . כאלו הם איש אחד . ואולי שלא היו ישראל מלומדים לערוך עצמם
 למלממה מערכה דבקה . אלא מפחירים . וגם זה היה מפחדים יותר :
 (כג) שמענו את שמעון . הכניח מצייר כאלו הדבר הוזה עתה ; וכאמרו
 שמענו ידיו וגו' הכניח משתף עצמו בלדת עמו :
 (כד) אל תצאו השרה . מדבר כאשר ידבר העם איש אל רעהו בהיות
 החויב סביבותיו וכתיב תלמי . תלמי . כנגד בת עמי :
 (כה) והתפלשי באפר . התגלגלי . רש"י ורד"ק (גיז') . ע' למטה כ"ה ל"ד :
 (כו) בחון נתתיך וגו' . בחון הוא מגדל נעשה מתחלה להעמיד עליו גופה
 לגפות ולבחון למרחק . עיין פירושי לישיעיה כ"ג י"ג . והפעם
 כמו שאמר למעלה ואני הגה נתתיך היום לעיר מבצר וגו' והתקרא הזה הם
 דברי ה' לירמיהו כנגד מה שאמר כי על דברי לא הקשיבו ותורתו וינאסו בה .
 היה חומר לו . אני נתתיך בחון עמי כמו מבצר ועפל ובחן . ואין לך לירוח
 מהם . אבל תדע ובחנת את דרכם . ותמיד תסתכל במעשיהם ותוכיחם
 על חטאתם . בחון ובחנת . לשון המפל על השון ורוז' וגו' פירושו בחון
 כמו בוחן כלומר לורף מענין התקרא שאחר זה . ואולי כשאמר ירמיהו בת עמי
 הגרי שק וגו' . קמו עליו ההמון לחרפו ולהכותו . וע"כ חצר בחון וגו' עד
 סוף הס'מן . להודיעם כי מקולם לא יירא ונחמוס לא יחת :
 (כז) כלם סרי סוררים . היותר סרים וסוררים . מכל הסוררים : נחשת
 וברזל . אינם כסף וזהב . אלא סיגים נחשת וברזל . והנה ירמיהו
 באמרו הכתוב הזה גראה שהיה בזכרונו לשון ישעיהו כספך היה לסיגים . שרף
 סוררים . והנה חתלה אמר סרי סוררים דרך כלל . ואח"כ אמר כלם נחשתים .
 גם הוא דרך כלל . ואח"כ חתם ואמר שהם סיגים וכסף נחשם . הכל דרך
 כלל ולא הזכיר שום דבר ממעשיהם הרעים בפרט . ולמה זה פרט ואמר הולכי
 רכיל ? וכי לא היה לו מעשה רע יותר מזה להזכיר ? — ל"ל כי בהיות
 כוונתו לומר עליהם שהם סיגים וכסף נחשם . כלומר פחותים וראוים להיות
 נבזים . פירש עון אחד שמלבד החתם שיש בו . יש בו ג"כ פחיתות וגריעות
 הנפש (vilta) והוא עון הולכי רכיל . שהם עושים עצמם כחובבים והולכים
 בבית דעיהם . וראוים ושומעים . ואח"כ תלשיים עליהם וגורמים להם רעות
 גדולות . וקרוב לזה מלאו כי מלת חנה ענינה איש נחשת לנמרי ורע בתכלית .

ובעל תרגום חז"ל מתרגם חמיד מלת חמץ במלת דילטור . נראה שהמלשין
 היה אלגס מתועב בתכלית . וכן בתשנה ובתלמוד המלשנים והמסורות הם
 יותר מתועבים . וזה מפני שהם מויקיס בסתר וקשה להסתר מהם :
 (כט) גחך מפוח . אחר שהמשילם לכמף סיגים . הוסיף וחמר כי חין תקוה
 ללרוף אותו כמף . ולהפריד ממנו סיגו כי חף חס יהיה המפוח נמר
 ונחרך מרוב הטיפוח באש ותחס העפרת שמעורבים בכסף בשעת האריפה הנה
 לשוא ילרוף חותם אדם . והרעים הם הסיגים לא 'חמץ' ולא 'דל' . ועין תם
 עופרת הכוונה שתאבד לורתו ולא יהיה עוד בלורת עפרת . ע"י הויטרופיקאליז :
 (י) כסף נמאס קראו להם . הקוראים ובתרגום יוני המיוחס לע' זקנים
 מתורגם בל' לוי קראו . וכן דעת 'ד' מיכאליס ואיגנו רחוק :

הנה סגור :
 (ה) וזאת הנה סגור . הדבר יחזיקה זה מה חזקת ונסה (י)

(א) הדבר אשר היה אל ירמיהו . הדבר הוא הטוי עמוד בשער בית ה'
 וקראת שם וגו' . והנה הנבואה הזאת לא נאמרה בימי יאשיהו . רק
 בראשית מקראות הויקיס בנו . אחר שבא ירמיהו מעצמות לירושלם . והיא
 אשר רמז עליה בסימן כ"ו . ורחיה גדולה לזה כי כאן הוא מזכיר שהיו עובדים
 ע"ז בפרסהיה (י"ז ו"ח) וגם בבית המקדש עצמו (י"ב) מה שלא יתכן בימי
 יאשיהו (חייכוהו דחיי ואלטיגי רזו' ואחרים) :

(ב) כל יהודה . לרוך לסוים בפשטא . וכן הוא ברע"ט ובדפוסים
 אחרים מדרויקיס :

(ד) אל תבטחו לכם וגו' . אל תבטחו בנה שאתם רגילים לומר או
 שביחי הסקר רגילים לומר . והוא שהמקום הזה הוא היכל ה' . ולא יתכן
 שיפול ביד חז"ב ומתוך כך אתם בוטחים שגם אתם לא תפלו ביד האויבים :
 המה . נ"ל כלפי שאמר והשכנה אתכם במקום הזה . חמר היכל ה' המה
 המקומות האלה [אעפ"י שמלילת במקום הזה האמורה למעלה חין המכוון בה
 על בית המקדש . אלא על כל חיי . וכמפורש למטה (פסוק ז') ושכנתי אתכם
 במקום הזה בארץ אשר נתתי לאבותיכם] . ואמר ב' פעמים היכל ה' כעבד
 ב' מקומות שבמקדש . אולם היכל ודביר (ר' יוסף קאחי) . ולרוביקוס ד'
 דין מוסיף כי חולי ירמיה מורה באצבע ב' המקומות ההמה , זר' מאיר
 אברניק פ"י המה כמו הנה כאן הוא היכל ה' . והוא שבוס כי מלת הנה
 חונה נאמרת אלא כשהכוונה על תנועה ממקום למקום כמו והורדתם את חכי
 הנה . לא תבא הנה . וחונה נאמרת כשהכוונה על עמידה במקום . וע'
 בראשית מ"ה ה' :

(ו) דם נקי אל תשעבו במקום הזה . בארץ הזאת . כי לארץ לא יכפר
 לדם אשר שפך בה כי חס בדם שופכו : דרע לבם . כי מה שחשבו
 כי עבודת האלילים תהיה לטוב להם . חונה אלא לרע להם :

אל תשפכו. היציל לא משפכו. ואמר אל. דרך חכם וענה לטובתם וכן
 צפנתה חלילים הוסיף דרך עמם מלות לרע לכם :

(ז) למן עולם ועד עולם. מליצה היא. ואין ענינה חלל פד פולם. והוא
 מזור אל ושכנתי אחכם. וכיוצא בזה למטה כ"ה ה' ורד"ק פירש נגד
 הנביא אשר נתתי לאבותיכם מימים קדמונים :

(ח) על דברי השקר. לאמר היכל ה' המה כלומר פס כל מה שנחטא לא
 יבואו רע. אם נבוא אל היכל ה' : רבלתי הועיל. באופן שלא תביאו
 לעמכם שום חופלת. ודוגמתו מי יצר אל ופסל נסך לבלתי הועיל (ישעיה
 פ"ד י"ד) :

(ט) הגגוב. היחכן לגגוב ונו'. מלת היחכן היא ברה ה"א : אשר לא
 ידעתם. שאינם מדעים לכם לחלשים. כי לא נפתח כחם. ולא
 בנתם פעלם :

(י) למען עשות את כל התועבות האלה. וביאתכם לבית המקדש
 איננה בכונה לשוה מדריכהם הרעים אלא להגלל מהעונש ולהוסיף ולעשות
 החופנות הזכרות למעלה :

(יא) המערת פריצים. התחשבו כי הבית הזה הוא מקום מחסה ומשגב
 לכל עושי רשע. שיספיק לכם לבוא בו כדי להמלט מכל עונש. כמו
 שהמטרה מחסה לפריצים? גם אנכי הגה ראיתי. אם צפניכם היא מערת
 פריים גם אני ראיתי כי כן הוא. ולכן אין לו עוד קדושה בעיני. ואפילהו
 ביד אייב. ולא יהיה לכם למחסה. וכמו שפרש והולך :

(יב) כי לבו נא. . . ודאו. אמר כן דרך מליצת השיר. והכוונה התבוננו
 בדעתכם על מה שהיה בימי קדם : אשר שכנתי שמי. העבודה
 פשתי : את אשר עשיתי לו. שהנחתי לפלגתים להגלות הארון וישראל נגף
 במלחמה ולא חששתי לכבודי. והיכל ה' לא עמד להם. ולא הילט בהיותם
 חוטאים לי. ומן היום ההוא בטל משכן שילו ולא שב הארון שם :

(יג) השכם ודבר. פעם אחר פעם. כמליצת לבקרים :

(יד) והשליכתי אתכם מעל פני. דרך משל. על דרך אל תשליכני מלפניך
 (תהלים נ"ח י"ג). וחת הבית הזה אשר הקדשתי לשמי אשליך מעל פני

(ד"ה ב' ז' כ') ; ומ"מ ההשכלה לא תהיה לנמיתות אלא לזמן מה : זוע
 אפרים. עשרת השננים שגלו. וכנה אוחס לאפרים. לפי שהמלכות היתה
 לאפרים ביום שנחלקה המלכות [כי ירבעם היה מאפרים]. ומשם וחילך
 נקראו עשרת השננים בשם אפרים רד"ק (ורוז') וגם קודם לכן היה שבת
 זסק נכבד מאחיו. ושבת אפרים היה גדול ממנשה כמו שמאלמו. וימאם באהל
 יוסף ובשבת אפרים (תהלים ע"ח ס"ו) :

(טו) ואתה אל תתפלל. להיות כוונת ירמיה להרחיק מכל בטחון
 שיבטחו בדבר זולת התשובה הולך להודיעם כי כמו שבי"ע לא יבן
 בעדם. כן לא תוכלנה להבן בעדם חפלות הנביאים והלדריקים. ע"כ הוא מנייר

כאלו ס' אמר לו . אל תחפלי בעד העם הזה . ואר תפגע בי . מלפני
 פגיעה הנגזר עלשון געיה ועינו הפלרה שארם מפליר בחברו בידו ובגופו כדי
 שיעשה בקשתו ; ופול כשארם מבקש מחברו דבר שאין רטנו לעשותו או שנת
 הסתם לא יפוזר לעשותו עיין בה"ע תקפ"ט עמוד 86 :

(י) הבונים מלקטים עצים וגו' . לדעת שפילירוס שני ענינים הם :
 והבערת האש חיננה לחפות הבונים . אלא שק היה מנסה בגוים להבעיר
 אש לפני ביתם ביום ראש חדש . וכדי להגדיל את המדורס ולהמשיכה זמן
 רב היו הבנים מלקטים עצים על הדרך ; ולישת הבנק ענין אחר הוא . אבל
 לפי הטעמים הכל ענין אחד . והנביא מנייר איך האשים ונשים והטף כלם
 מתעסקים בזה . לעשות בונים למלכת השמים . היא הלבנה . וסיה
 מנהג עכו"ם להקריב לפני ביום ראש חדש עוגות מלח ודבש : בונים . ק
 היו קוראים לאותן עוגות . ובתרגום היוני המיוחס לע' זקנים שמר"ה המלה .
 Chawonas והיא כתובה באולרות לשון יונית . ואין לה שרש בל' ימי . ואולי
 מן הסוריים והפניציים נודעה אל היונים (רח') : דמלכת . לא רלו לנקד
 שד"ת כדי שלא לייחס מלכות השמים לדבר נכבד . ויש מפרשים לפי הנקוד
 כמו למלכת . כלו' לנבא השמים . והוא רחוק ; ורש"י פי' שד"ת וכתב שכן
 תרגם יונתן . ובספריו אינו כן אלא למוכת שמיא , וגו' בפרוש ישעיה (II 338)
 הביא כי בל' סורי קוראים בְּרִיָּא (כוכב נקבה) לוכב נגה . (S. Epraem 458)
 II 458 . ולפי זה אש הסתם שלפנינו בתרגום יונתן הוא הישר . אפשר
 שסיהם דעת המתרגם לכבב נגה :

(כ) נחבת . כאלו חמת ס' היה מער של אש . לשון ומטר לא נחך ארצה
 (שמות ט' ל"ג) ולפיכך אמר על הארס ועל הבסמה ועל עץ השרה ועל
 פרי החרמה : ובערה ולא תבבה . החמה היורדת בטרם מער של אש לא
 תכנה כשמיא לארץ . אבל תהיה בוערת והולכת :

(כא) עולותיכם ספו . הבאים לכה"מק היו מקריבים עולות כליל לה' חבמי
 שלמים שהיה בשרם נאכל . וירמיה אומר . אותן הבסמות שאחס מפלים
 עולה לה' תוכלו לעשותן זבחי שלמים ולאכול את בשרם . כי עולותיכם לא
 לרנון : ספו מערש יסף . כמו רדו . או מערש ספה מן ספות ספחת על
 ספחת רד"ק (ורו') :

(כב) כי לא דברתי וגו' . איני כאלהי העמים אשר לפי מחשבת עובדיהם
 אינם מבקשים רק כבוד עצמם . עולות חבסים וכיוצא בהם . אך אי
 מבקש מבני אדם שיעשו רצוני לטוב להם . וישמרו מצותי אשר יעשה אותן
 האדם וסי בהם ; על כן לא היתה חללת מצותי לחבסתיכם על דברי עולה
 חבס . אלא תמלה ליתים עשרת הדברות ואס"כ המשפטים בין איש ובין רעמו
 לתקון הסברה . ואס"כ אמרתי שיעשו לי מקדש ויקריבו לי קרבנות . וסנה
 כשאניכם שוערים משפתי . גם זבחיכם לא לרנון . ודון ימק אמר כי לא טע
 על הקרבנות אלא אחר שעשו הטבל . וזה שקר כי אמנם מיד אחר מתן תורה

בארבעים יום ראשונים שהיה משה בחר נאמרו לו פרשת תרומה וחקוקי הכוללות
 מעשה המשכן והמזבח ומלות התמידין (שמות כ"ט ל"ח). ומעשה העגל לא
 היה סבה לשילטון על אלה. אבל בהפך גרס עיבוד ואיחוד לעשיית המשכן כי
 בהיותם כמזופים למקום לא היה ה' רוצה לשכן שכינתו בקרבם. ולא נזה אותם
 על מעשה המשכן עד שנחפיים להם. ע' רש"י שמות ל"ג י"א. ויש שם טעות
 סופר כי כתוב שם: ומסר לו לחות אחרונות וירד והתחיל לזווחו על מלאכת
 המשכן ועשאוהו וכו'. ומלת לזווחו משובשת בלא ספק וז"ל לזווח אר לזווחם.
 אח"כ חפשמ' ומלאחי ביד ידידי המשכיל והגבון הר"י אלמנאי רש"י רפ"ס ישן
 נוטן בלי מקום וזמן. ושם כתוב: והתחיל לזווחן בנ"ן. והרמב"ן הביאו לשון
 רש"י כתב: התחיל לזווח בלא וי"ו ובלא נו"ן. ורש"י בפרשת עקב (דברים ט'
 כ"ה) כתב וז"ל שהרי משכן לא נתעסקו בו עד לאחר יום הכפורים כי בדרחו
 מן ההר לזה להם על מלאכת המשכן עכ"ל. ואמנם גם דון יצחק מודה בזה
 כי פרשת תרומה וחזוה עם פסוק זה אשר תעשה על המזבח נאמרו קודם
 מעשה העגל. אך בפירושו לפסוק זה אשר תעשה על המזבח כתב שהקב"ה
 לא נזה בקרבנות אלא אחרי מעשה העגל כשראה את העם כי ברע הוא ומוכן
 לחטוא. אז נתן לפניהם התרופה לרפואת מלחמת צבת העורך בקרבנות. ומפני
 זה אמר וזה אשר תעשה על המזבח. להגיד שהתכלית הנכסף במעשה המזבח
 ועבודת הכהנים אינו לכפרת העונות. אבל להקריב בו התמידין בבקר ובערב.
 שהם לא היו לכפרת העונות. כ"א תודה לחלוה ית' על כל העושה שהיטיב
 לעמו עכ"ל. והגני משיב ח' כי חין הקרבנות לכפר על עונות. אלא על
 השגנות. ז' כי גם בלעדי מעשה העגל ידוע היה לאל ולכל אדם כי העם
 פולטים לחטוא ובפרט בשגגה. ב' כי ירמיה לא הזכיר כאן חטאת ואשם. אלא
 עולה וזבח. ולא פי' היות כוונתו על קרבנות הבאים על חטא. אלא על
 קרבנות מחס. והנה גם דון יצחק מודה כי התמידין נלטו קודם מעשה העגל:
 (כד) ויהיו לאחור. כמו הירדן יסב לאחור. היו הולכים ומתרחקים ממני
 ולא מתקרבים אלי:

(כה) יום. כל יום: השכם ושרות. השליחה היתה בכל בוקר. כלו' בתמידות:
 (כו) ורא שמעו. כאלו האל הופך פניו מהם. ואומר אל הכבוא. אפ"כ
 לא שמעו אלי. ואח"כ ממשיך דבורו עם הכבוא:
 (כז) ודברת אליהם. וכמו שלא שמעו לשאר הכבואים כן לא ישמעו
 גם חליך:

(כח) ואמרת אליהם. א"כ חין ראוי שתוכיחם עוד. אלא הגד להם הרעה
 העתידה לבא עליהם: זה הגוי. מלת זה נאמרת פעמים רבות להורות
 על המקום הזה. פה כאן. והיא בא לרוב מיותרת ודרך לחות כמו מי זה מה
 זה. והנה זה מלאך (מ"א י"ט ה'); חף כחן היא להורות מלת פה והיא
 מיותרת. והטעם כאלו אמר גש פה חמה הגוי. והנה זה הגוי כמו חמה הגוי.
 וכיולא בזה זה סיני (שופטים ה' ה'). ותהלים ס"ח ע') ל"ל עינו חמה סיני:

שמעו . לרדך להיות בטעם רביע [העומד במקום פשטא השיטרונו בשלשה פסטיין לבא זה אחר זה . כמו אבל שרה אשתך יולדת לך בן] . וכן הוא ברפום רע"ט : אבדה האמונה ונכרתה מפיהם . כל כלו מאמר ח' . האמונה אבדה מפיהם ונכרתה מפיהם :

(כט) גזי . כמו ויקס חיוב ויקרע את מעילו ויגז את ראשו . ואמר גזי בלשון נקבה כנגד הגזי שהוא זכר . כי הוא ממשיך העם לאשה . כמו שראים במקומות הרבה . והנה הפסוק הזה הוא משלוש ענין הפסוק הקודם : גזרך גדול השער נקרא כן ע"ש שהגזר מגדל שער (רד"ק) : כי מאם ה' וישוש את דור עברתו . הפסיק הענין והסב פניו מהעם ואמר . מה טעם אמרתי אליהם גזי חרך וגו' ? מפני שמאם ה' ונטש את דור עברתו . ודור עברתו כמו על עם עברתי (ישעיה י' ו') . והוא כנוי לאשפי הדור ההוא : (לא) ובנו במות התפת . כל כי אחר שהרס אותן יאשיהו וטמא אותן ע"פ עלמות אדם . חזרו ובנו אותן בימי יהויקים . וזה טעם ובנו : התפת . ע' ישעיה ל' ל"ג : בניא בין הגוים . כך היה נקרא בניא ההוא (והוא סמוך לירושלם) ע"ש בעליו מקדם . ומכאן נגזר שם גיהנם למקום פורענות ואש . כי כן בניא בן הטס היו הגנים גרפים : אשר לא צויתי . לעשות דבר כזה לכבודי . והם עשו זה לאחרי נכר (דון יצחק) :

(לב) הגה ימים באים וגו' . הנה יאשיהו טמא את החפת ע"י שהשליך שם עלמות אדם . ועשה זה כדי שלא יוסיפו לעבוד שם ע"ז . כי לא היו עובדים אותם במקום טמא . וכל זה לא הועיל . כי חזרו ובנו במות החפת . על כן ירמיה אומר אחר שזה לא הועיל . הנה ה' מטמא את החפת ע"ד אחרת שתועיל יותר . והוא שירבו החללים סביבות ירושלם עד שיהיה המקום ההוא נקרא גיה ההרגה לרובי האנשים אשר יהיו נהרגים שם ומרוב המתים ייטרונו ג"כ לקברם שם בחפת . כלו' אחר שאין הרפואה מועלת לכם . תועיל לכם המכה : והיותה נבלת . כ"כ ירבו החללים . כי גם החפת לא יספיק להם . או לא יהיו להם קיברים :

(לד) קול ששון וקול שמחה . קול מזמרים ומנגנים בשעת שמחה . ופ"י כגון בשמחת חתן וכלה :

ה

(ה) בעת ההיא וגו' . גם זה קשור בענין שלמעלה . כי יאשיהו לקח עלמות אדם מן הקברים ושרוף על מזבחות ע"ז . כדי לטמא אותם (מ"ב ל"ג ע"ז) . וכל זה לא הועיל להרחיק העם מע"ז . על כן ירמיה מתחבט כי עלמות המלכים והשרים והכהנים והנביאים וכל העם ע"ז יהיו מולאים מקבריהם . ואמנם ח"ך יהיה הדבר הזה אמר ירונימוס כי האויבים יעשו זה כדי לשלול את המתים שהיו בעדי עדים . ואפשר ג"כ כי בסהר"ך המגזר קודם שחבקע

העיר. האויבים הצרים עליה יספכו חמתם על המצרים. ואולי (כדעת תלמידי מוסר"ר יהודה אבסימו) האויבים יעשו כן כדי להפחיד וללעזר אנשי העיר. למען ימהרו לפתוח להם דלתים: בעת ההיא ויציאו. הכתיב הוא ע"ד ביום השלישי וישא חברה את עיניו:

(ג) בכל המקומות הנשוארים. כמו הפוך. הנשוארים בכל המקומות (רד"ק). והנכון שגלת הנשוארים מיותרת וכתבה הסיפר בטעות. כי בפרש שהיה לפניו היה כתוב בשטה אחת הנשוארים מן המשפחה הרעה הזאת בכל המקומות. ואחר שכתב בכל המקומות טעה והתחיל להעתיק שנית השטה ההיא עלמה. ואחר שכתב גלת הנשוארים הכיר טעותו וכתב אשר הדחתים וגו' שהיא בשטה האחרת:

(ד) היפרו ולא יקומו. היתכן שיפלו בעון ולא יקומו ממנו לעולם? — אם ישוב ולא ישוב. היתכן שהיו שובבים ולא ישובו לעולם בתשובה. וכן מפרש מ"ד. מדוע שובבה וגו' תאלו לשוב; וכן תאלו ירמיה שומך ל' משוכה לתשובה. באמרו שובבו בני שובבים (ג' ד' ו"ב). שוכה משוכה ישראל (ג' י"ב); ורוח' ולפניו גוסיטיוס פי'. היתכן שיתרחק אדם מן הדרך הטובה ולא ישוב אליה עוד? והענין א'. חלה שלא יאמר ישוב בענין הליאה מן הדרך. ובפסוק הסמוך פי' מדוע שובבה משוכה ללמח כנגד אס ישוב. ואח"כ אמר תאלו לשוב כנגד ולא ישוב:

(ה) מדוע שובבה העם הזה ירושלים. לרעת רד"ק בא העם לשון נקבה. כמו וטעאת עמך. וחסרה גלת עם אחר העם הזה. העם הזה עם ירושלים. וגראין לי דברי תלמידי מוסר"ר^ט שלמה חפץ כי שובבה סוחר לירושלם^ז ואמר הנביא. מדוע שובבה. וכוונתו לומר. מדוע שובבה ירושלים. והכנים בדבריו דרך פירוש גלת העם הזה. וסיים החזיקו בתרמית ל' רבים על העם שזכר:

(ו) לא בן. הפך הנכונה, כלו' עולה ומרמה. ולרעת תלמידי מוסר"ר אהוד לולי. אומרים אין הדבר כן אין לנו מוטאים. אין לנו ממוקים בתרמית. אך דרכו טובה וישרה:

(ז) גם חסידה. אחר שהמטילים לבהמה באמרו כלו שב במרוחם כמות שוטף במלחמה. הוסיף ואמר שהם פחותים מהבהמות. כי העופות יש להם ענה ונימוס. חק חזמן נתן להם ולא ישנו את חפקידם. ועמי מתנהגים בלא שום נימוס. רק אחרי שרירות לבם כאלו לא ידעו את תורת ה':

(ח) איכה תאמרו וגו'. אחר שאמר ועמי לא ידעו את משפט ה'. הוא מלייר כאלו העם והכהנים בפרט עונים לאמר שקר דברת. כי אמנם חכמים אמתו ובלנו יודעים את התורה. או (כדעת מוסר"ר דח"א ז"ל) הוא סופך פניו אל הכהנים ואל הנביאים ואומר להם. איכה תאמרו חכמים אמתו? ותורת ה' אתנו. ידעו אותה. כמו ואת מי אין כמו חלה (חיוב י"ב ב'): אכן הגה לשקר עשה. ירעם משיב א"כ שאתם יודעים את התורה. ואתם

ולא כדברי יואל ברי"ל (בתהלים כ"ח'). והמקרא הזה משל על ביאת האויבים אשר לא יוכלו ישראל להתיצב נגדם :

(יח) מבליגיתי. דברי הנביא : מבליגיתי. המפרשים פירשו מסברה לשון התחזקות. אך שולטנים פי' מלשון ערבי ענין פנים להזכות ^ו וסוחרות. וזה מתישב יפה בכל המקומות אשר בא בהם השרש הזה. ועדיין מלת מבליגיתי קשה מאד ברקדוק. כי אין מלה על משקלה רש"י ור' משה קמחי (ורו' וגי'ו'). פי' שם דבר כמו הבלגתי. ורמ"ק הביא לדוגמא שם מרבית. ואין המשקל מכוון בעבור היו"ד ^ו הראשונה. ואחרים פירסוהו שם התאר או בינוני. וגם זה לא יתכן בעבור היו"ד השניה. ורו' פירש הכנוי במקום לי. איה חיפוא לי מבליגית על היגון? והנה העקר חסר. ואני אומר לקרוא מבליגיתי בטעם מלעיל והוא פעל. והוא בנין בנין זר (כמו למטה ט"ו "מקללוי") עינו מבליג הייתי. והטעם אני הייתי מבקש להזהיל פני ולהתגבר על היגון. אך היגון מתגבר עלי. ובעל כרחי לבי דוי :

(יט) מארץ מרחקים. נשמע למרחוק. מארץ מרחקים שומעים אותו. דוגמת מדין נשמע נחת סוסי. או (כרעת דון יצחק) מארץ מרחקים אשר הלכו שם בגלות : הו' אין בציון. כך הם נווחים כי היו בוטחים כי היכל ה' יבילס : מלכה. אלהיה : מדוע הבקיעונו. רד"ק (ורו') פירשו כי זו תשובת האל. אך ממנה שכתוב למטה הררי אין בגלעד אם רופא אין שם כי מדוע לא עלתה ארוכת בת עמי. וכן ממנה שכתוב (מ"ט א') הבנים אין לישראל אם יורש אין לו מדוע ירש מלכס את גד. וכן למעלה המדבר הייתי לישראל אם ארץ מאפליה מדוע אמרו עמי רדנו. וכן היפלו ולא יקומו אם ישוב ולא ישוב מדוע שזכבה העם הזה. וכן מל' ישעיה מנה לעשות עוד לכרמי ולא עשיתי בו מדוע קויתי לעשות ענבים ויעש באושים. נראה כי מדוע היא שאלה קשורה עם השאלה הקודמת. ומלבד זה אם מדוע הכעיסוני היא תשובת האל. נראה שהיל"ל למה ולא מדוע. כי מדוע (כאשר העיר בעל אור השרשים ודבריו לקוחים מדברי ר' יואל ברי"ל במאסף תקמ"ח. ונדפסו שנית בסוף בכורי העתים תקפ"ז מן עמוד כ"ד והלאה) איננה חלה שאלה לדעת הסבה הפועלת או הגורמת. כמו מדוע לא יבער הסנה. מדוע מהרתן בוא היום : אך בתוכחות על עון אומרים למה כלו' לאיזה תכלית. כמו למה תעשה כה לעבדיך. למה ידבר אדוני כדברים האלה. למה תשקלו כסף בלא לחס. למה אמרת אחותי היא. למה לא הלכת אלי. למה שלמתם רעה תחת טובה ; ומדוע יש במשמעה שהענין נחשב למדבר כאלו לא היה אפשרי. על כן כ"ל כי הכל דברי ישראל. ומדוע הכעיסוני אמור על האויבים כטעם בגוי נבל הכעיסם. והכוונה. וכי אין ה' בציון? ואיך א"כ היה כדבר הזה שהעמים עמ"ז יכלו לי עד שהכעיסוני בפסיליהם והבליהם באמנם. ראי כמה גדול כחם של אלהינו יותר מאלהיך :

(כ) עבר קציר. הנה היינו בוטחים באלהינו שילינו כמו שיבטח איש בארמה

לאסוף תבואת שדהו . ואם יעבור זמן הקציר והקיץ ושדהו לא נתן יבולו
 אין לו עוד תקוה , כן אהננו בושנו מבטחונו כאשר יבוש איש האדמה אם עבר
 קציר וכלה קיץ ואדמהו לא נחנה לו פריה :

(כא) על שבר בת עמי . דברי הנביא : קדרתי . ל' שמרות . והוא ד"מ
 כטעם אותי נהג ויולך חשך ולא אור . וכן קודר הלכתי בלא חמה (חיוב
 ל' כ"ט) :

(כב) הצרי אין בגלעד . כי בגלעד גדל הצרי . כטעם ארחת ישמעאלים בזה
 מגלעד וגמליהם נשאים נכחת וצרי . וכאן חינו חלא משל . והטעם איך
 זה שבא לעמי שבר וחלי שאין לו תקנה ? לא עלתה ארכת בת עמי .
 עלתה כמו למטה . כמו והנה עלה כלו קמשונים . וכן וארכתך מטהר חלמח :
 ארכת . כן נקרא גם בערבי כשהסבר מתייבש ונסגר . ועור חדש לומח בו :

ט.

(ח) מי יתנני במדבר . כל מה שזייר מן הרעות העתידות אין המכוון בו
 חלא אולי ישובו מדרכיהם הרעים . ועתה הוא חוזר לעיקר כוונתו ;
 והנה למעלה אמר הצרי אין בגלעד כי מדוע לא עלתה ארכת בת עמי . ועתה
 בא לפרש מדוע לא עלתה ארכתם : כי רבו פשעיהם : מי יתנני במדבר .
 מוטב שאשכון במדבר . ובלבד שאעזוב את עמי : מלון אורחים . מי יתנני
 שאלון בנותן המלוות שעושים להם חמשי השיירות :

(ג) וידרבו . לשונם היא קשתם . והחלים הם דברי הסקר רד"ק (ואחריו
 דיודאטי) : לשונם קשתם . כמו מרשע חרבך . אע"פ שאין דעת בעל
 הטעמים כן ; ומלת וידרבו הפעיל . כמו וידבקו . והטעם עמו ללשוים
 שתדרך שקר . מלשון ידרך חליו (תהלים : "ל"ח ח') . והנה פעל דרך
 עקרו על הקשת (דרך קשתו) . ואומרים ידרך חליו כמו שאמרו אריק חרבי .
 עיין שם רש"י : ולא ראמונה . ע"י מה שהוא הפך האמונה . כלו' בעולה
 ובמרתה גברו בארץ : לא אמונה . כמו לא כן . לא טוב . לא חכם :

(ג) איש מרעהו השמרו . כדי לזייר לפניהם רעתם הוא עושה עצמו כנותן
 להם ענה : יעקוב . משיכה בעקב חברו . באופן שיפול . והוא אל לכל
 מין מרמה :

(ד) העוה גלאו . להעוות עוד לעשות עצמם רשעים יותר ממה שהם .
 לא יוכלו . כמו נלאתי הכול . ונלאו מצרים לשמות מים מן היאור . ע'
 רש"ם בראשית י"ט י"א :

(ה) שבתך . דברי האל אל הנביא (רד"ק) : בתוך מרמה . אמה יושב
 בתוך מרמות ותכנים . כלו' בתוך חמשי מרמה : במרמה מאנו דעת
 אותי . אפי' עמי הם נוהגים במרמה . ובמרתה הוא כל מה שעושים לעבודתי
 ולכבודי (כטעם הגנוב רעוה וגו') . ולא ראה להסלים הענין כי גנאי כלפי

מעלה. ואמר מאמר אחר. מאנו דעת אותי. ותלמידי מוהר"ר דוד חי אשכנזי ז"ל אומר שאין לורך להפריד המאמר לשנים והוא מפרש במרמה מאנו דעת אותי. בקרבם מאנו דעת אותי. אבל למראה עינים הם נצבדים אותי. והנה מיאונם לרעת אותי הוא במרמה :

(ו) הגני צורפם ובחנתים. אחר שאמר שהם נוהגים במרמה גם עמו. אמר שלא יחשבו שאינו רואה ויודע מה בקרבם ולכן הוא רואה ללרוף ולבחון אותם ולבער הקוליס מן הכרם (כי אמנם מה שאמר כי כלם מגאפים וגו' אינו אלא דרך הפלגת השיר) : כי איך אעשה וגו'. איך אעשה שלא אלרפס. אחר שהיא בת עמי כלומר לא אוכל שלא אלרפס. כי איך אינחם ברעתם והם נקראים עמי (רד"ק) :

(ז) חין שחומי. כתיב שוחמ. ויש מפרשים (וכן רוח') לשון שחיתה. חן נמנית. ויש מפרשים חד וחריף. ונמשך על המשמות לחדרו מן זהב שחוטע שמפרשים נמשך ומרוקע ושולטענס בן שולטענס פירש שוחמ משרש וחמ. בערבי עינו כניסה penetrare (ואולי מזה חוט ומחט) ותהיה המלה מבנין שפיער הידוע בערבי : ישום ארבו. מל' שים לך אורב לעיר (הושע ח' ב') : ארבו. מארוב נדו :

(ט) עד ההרים אשא. הכניח מפסיק מאמר האל. כי כשאמר ה' אס בגוי אשר כזה לא תתקנס נפשי הבין הכניח מה יהיה בהם ולועק במר גפשו על ההרים אשא כזי ונהי וגו'. ואח"כ מסיים דברי האל ונתתי את ירושלם וגו' : עד ההרים. רש"י (ורוח') פירשו על חרבן ההרים. וז"ל כי אין להוילח המליצה נמשמעותה בשאר המקומות שהיו בזכיס על ההרים נמש. כמו למעלה (ז' כ"ט) ושאי על שפיים קינה וכן (ג' כ"ח) קול על שפיים גשמע כזי תחוגי בני ישראל. וכן בבית יפתח ואבכה על ההרים ; וז"ל כי הכוכה מבקש ההתבודדות שלא יערדוהו בני ארס. ועל כן היו עולים ובזכיס על ההרים. ולפי זה מליצת המקרא הזה נאותה ועמוקה. אמר תחלה לבכות על ההרים, כדי להיות בודד. ואח"כ הוסיף וגם על נאות מדבר אבכה. ואין לורך לעלות על ההרים. כי גם נאות מדבר נחתו מבלי איש עובר. ותלמידי שבתי חקווא אומר שאין לורך שהיה על ההרים בכוונה להיות בודד. אלא כי נחתו מוסב גם על נאות מדבר וגם על ההרים : נאות מדבר. מקומות מרעה בבקעה. כמו בנאות דשא ירביילי. כי דשאו נאות מדבר (יחל ב' כ"ב) ירעפו נאות מדבר (תהלים ס"ה י"ג) : נצתו. משרש נלח ומענין שרש נלח. ע' למעלה ב' ט"ו :

(י) ונתתי. המשך דברי האל. עיין בפסוק הקודם : נתנין. ע' ישעיה י"ג כ"ב :

(יא) מי האיש החכם. דברי הכניח. והוא מדבר בלשון העם אחר שיפלו לפני חויב. והוא אומר כי אז יתמהו העם על מפלתם ויאמרו מי האיש החכם שבין סבת נפילתנו (תלמידי מוהר"ר אח"מ) : ויגידה. יגיד את זאת :

שהוא על מה אברה הארץ . ושנוררער פירשו יגיד את זאת אשר דבר ה' :
והוא שבש :

(ד) מאכילם את העם הזה . כמו ותראהו את הילד : לענה . עשב
מר (רש"י) . כמו ואחריתה מרה כלענה . ומה שתרמתי הוא מה
שתרנס יירונימום והאחרונים :

(טו) בגוים . לא היה כאן מקום לה"א הידיעה . והיה ראוי לנקוד בגוים .
והיה ראוי להפריד והפילותם בזקף (והפילותם בגוים אשר לא ידעו) .
אבל מפני שמלילת הפיץ בגוים או בעמים או בארצות מלויה הרבה בתל"ך
ובשום מקום אין שם מלות אשר לא ידעו . אך תמיד הכוונה בכל הגוים סתם
(עין דברים ד' כ"ז . כ"ח ס"ד . נחמיה א' ח' . יחזקאל י"א י"ו . י"ב י"ט .
כ' כ"ג . כ"ב ט"ו . כ"ט י"ב . ל' כ"ג וכ"ו . ל"ו י"ט) . לפיכך עשו גם
כאן והפילותם בגוים מלייה בפני עמיה . גם כי בפסוק הזה לא נשלים בה
הענין : עד ברותי אותם . דרך הפלגה :

(טז) בה אמר ה' צבאות . אע"פ שהוא מדבר בשם ה' (כי הוא אשר
גלה לו הרעה העתידה) הנה הוא מדבר בשלשן עלמו עלינו ועפעפינו :
התבוננו . חקרו ובקשו אִנִּי נמלאות : למחוננות . כך היה מנהגם לשכור
נשים לבכות ולספור ולנגן ולזמר על המתים : וכן העיד יירונימום שראה בא"י :
ואל החכמות . היותר חכמות בין המקוננות : ותבואינה . ותבאונה .
שני המשקלים נמלאים בנחי הע"ן . וכן תשובינה ותשכן :

(יז) ותשונה . שמתה האל"ף : ותדרנה עינינו דמעה . באופן שע"י
קיוותיהן תדרנה עינינו דמעה . והטעם ראוי לנו לבכות הרבה על
השבר העתיד . כי רב הוא : ותדרנה עינינו דמעה . בדמעה . כאלו
העין עלמה יורדת ונחכת מרוב הדמעה (רד"ק) וכן יטפו ההרים עמים .
יטפו ההרים מלד שיטוף מהם עמים . וכן כאלה נובלת עלה . ורבים ככה :
(יח) כי קול נהי נשמע מציון . הוא פירוש המשל ^{ת"ת} הקודם . כלו' :
הנה יוס בא ותכנו : כי השליכו משכנותינו . בלא יגיעה כי לא
יכלו להלחם בס . וזהו כי עזבו ארץ שעזבו ארצנו ביד האויבים . וזה טעם
בשנו מאד . ועתה [כ"ח ניסן תרכ"א] נ"ל כי היל"ל כי עזבו ארצנו . מלבד
כי הם לא עזבו ארצם . אבל האויבים הולילו אותם משם . ונ"ל כי עזבו
ארץ הנחנו לחומותינו שתרדנה לארץ (על דרך ומבאר משנב חומותיך השח השפיל
הגיע לארץ . ישעיה כ"ה י"ב) . וזהו בושא שלא יכלו לשמור חומותם מיד האויבים .
אבל הניחו להם שיעשו כרצונם . באופן שהשליכו לארץ משכנותם . כמעט
בלי יגיעה :

(יט) כי עלה מות בחדונינו . משל על אויב שאין תקומה מידו : דהברית
עורל מחוץ . אם המות בא בעד החלון . אך ישחית בחוות
וברחובות ? אלא טעמו להמית העוללים בבתים באופן שיכרתן מן החוות .
שלא ילכו עוד בחוות :

(כ) דבר . דברי האל אל הנביא : ואין מאסף . כשאין עם אדם שיאספהו .
 ויתכן ג"כ לפרש חזר לנבלת האדם . כמו למעלה (ח' ב') לא יאספו
 ולא יקברו . אע"פ שהוא נגד הטעמים . ואולי הוא על דרך בעלם היום הזה
 בא נח (בראשית ז' י"ג) . את לאנס ואת בקרם (עס ל"ד כ"ח) שבאו
 הטעמים נגד מה שהיה מן הראוי . כדי שלא יהיה הפסוק בלא אחתה . או
 כדי שלא יהיה האתנה בסוף הפסוק :

(כב) בה אמר ה' . סיוס התוכחה . להודיע שאין להם תקנה אלא בהיעיבם
 מעליהם . ובלעדי זאת אין דבר שיעמוד להם בעת לרחס :

(כג) השכל וידוע אותי . להיות משכיל המבין דבר לאשרו . ועל ידי כן
 ידע אותי ידיעה נכונה ואמיתית . וידע כי אני ה' עושה חסד ומשפט
 ולדקה בחי' : כי בארה חפצתי . אלו הם המעשים שאני חפץ שיהיו בני
 אדם עושים . לפיכך אני אומר בזאת יתהלל המתהלל כשידע כי אני ה' עושה
 אלה . כי אז יתעורר לעשות גם הוא כמעשים האלה . ועיין מה שכתבתי בבה"ע
 תקפ"ט עמוד ק"ך וקכ"א :

(כד) ופקדתי על כל מור בערדה . אחר שאמר שאין תקוה אלא במעשי
 החסד המשפט והלדקה . הוסיף עתה שאל יבטחו במילה כל זמן שלא
 ימולו את לבבם הערל . ולפיכך אמר שיפקוד על כל מי שימול . והוא בערלה .
 כלומר שיש בו ערלה אחרת . והיא ערלת הלב . רש"י (קאלעיוס ויד"מ) . כי
 המילה לבדה לא חושיע מעוהם העוונות . ולמען יתברר להם זה יותר . ויבשו
 מבטחונם במילה . הזכיר עמים אחרים שהיו גם הם נימולים . והזכיר בתוכס
 את יהודה . להודיע שאין יתרון לישראל על האומות . כל זמן שהם ערלי לב .
 כי כמוהם יחשבו . וסיים ואמר כי כל הגוים ערלים וגו' . כלומר אל תתהללו
 במילתכם . שהרי אם שאר הגוים הם ערלים . הנה כל בית ישראל ערלי
 לב . ואין אתם חשובים לפני יותר מהם . והזכיר מצרים תחלה . או מפני
 שאינם מזרע אברהם . ואח"כ הזכיר יהודה ואדום ועמון ומואב וישמעאל שכלם
 ממשפחה אחת בני אברהם ולוט . והנה יירונימוס מעיד כי העמים הזכרים
 כאן היו באמת נימולים : אמנם יונתן ורד"ק (רוח') פירשו על כל מול בערלה
 על הנמולים ועל הערלים . רוח' דוחק ואומר כי לא היו המצריים כלם נימולים
 (כדעת הירודוט) אלא הכהנים שבהם . ואמר כי אדום לא היו נימולים . שהרי
 הורקנוס המלך הכריחם להמול (ומהר"ר אברהם לאטש משיב . על דרך
 שאמרו וכי עמון ומואב במקומם הם עומדים . כי אדום נפלו ביד חויב
 וגכרתו כאשר נבא עליהם עובדיה ובאו אחרים במקומם) . וכן אומר רוח' כי
 חולי בימי ירמיה לא היו הערביים נימולים אע"פ שהיו נימולים בימי אוריגיניס :
 קצוצי פאה . הנכון כתרנוס יונתן והאלכסגרי ועקילם וסומכוס וירונימוס
 שהיו מקיפין פאת הראש או הזקן . וכן כתב הירודוט שהיו הערביים נוהגים
 להתגלח כמו שהיה מתגלח האליל Baalus . ורש"י ורד"ק פירשו מוקלים בפאת
 המדבר . וע' למטה כ"ה כ"ג . מ"ט ל"ב . ומדברי ירמיה בסימן מ"ט נראה

כי קולו פאה היו משפחות קדר וחזור. ורו' אומר כי מלות כל הגוים ערלים
 רחיה כי האומות הזכרות כאן לא היו נימולות. אמנם אין הכרח שיהיה
 מלת הגוים חוזרת לאותן הזכרים כאן. אלא תחלה אמר שיעניש כל הנימולים
 (כי באמת כל הגוים הזכרים כאן נפלו ביד נבוכדנאצר) והודיע לישראל שאין
 להם יתרון אפי' על שאר הגוים ערלים. כי אמנם אם שאר כל הגוים ערלים.
 הנה בית ישראל ערלי לב. ומוהר"ר אברהם חי מייסער מוסיף כי ראוי היה
 שיאמר וכל בית ישראל ומצרים ואדום ועמון ומואב ערלי לב. אלא לא חש
 להזכירם כי אין כוונת הציבא להוכיח רק את ישראל :

יוד

(ח) שמעו את הדבר. המשך הציבואה הקודמת. ודרך הציבואים בדבריהם
 המתוק והמר. למען יטו לב העם לדבריהם: ולא יקולו בתוכחתם.
 והנה אחר שסיים ירמיה בתוכחות חמה ובהודעת הגלות העתידה חוזר עתה
 להוכיחם בלשון רכה להרחיקם מעבודת האלילים. וסיים בנחמה וישראל שבט
 נחלתו (ט"ז). ומיד חוזר לצייר את הגלות. ורו' אומר כי נאמרה הציבואה
 הזאת בגלות. ונ"ל רחוק שיאמר וישראל שבט נחלתו והם בגלות :

(ג) אל דרך הגוים. ללכת אל דרך הגוים. וכוונת הציבא להרחיק את העם
 מעבודת האלילים. ויפסה כתב דון יצחק אם אתם רואים להיות מיוחדים
 נבדלים ונפרשים משאר הגוים מפני אות ברית המילה אשר בשרכם ראוי הוא
 שאל דרכם אל תלמדו מעבודת האלילים עכ"ל: ומאותות השמים אל
 תחתו. אל תחשבו שהמאורות הם אלוהות. ושאותות השמים מודיעים רצונם:
 כי יחתו הגוים. כי שאר שלילה ענינו אבל. אל תחתו אתם. אך הניחו
 לגוים שיחתו מהם: יחתו הגוים מהמה. הם יחתו ולא אתם. היה אומר
 דרך ספור כי יחתו מהם הגוים: אותות. נקראו כן לפי מהשבת הגוים שהיו
 מאמינים היותם סימן למה שעתיד להיות. עיין מה שכתבתי בצראשית על והיו
 לאותות ולמועדים. ואבערניק ואחרים חשבו שהכוכבים עלמם נקראים אותות
 השמים ונפתו אחרי לשונות הגוים שאומרים signa zodiaci לטלה שור תאומים
 ושאר זורות הגלגל. ופירשו אל תחתו מהם לעבדם :

(ג) כי חקות העמים. האליל שהגוים עובדים בחוקתיהם: כי. לחזוק:
 עץ מיער ברתו. הוא עץ שהכורת כרת אותו מן היער: מעשה ידי
 חרש במעצר. עשוי במעצר. ואולי חרש עניס נקרא חרש במעצר מפני
 שמלאכתו במעצר: מעצר. ע' ישעיה מ"ד י"ב:

(ד) יחזקום. מעתה מזכיר האלילים בל' רבים. וכן במקרא שאחר זה:
 ורא' יפיק. ל' פיק ברכים (נחום ב' י"א) והי"לל יפיקו:

(ה) בתמר. מקשה המה. הם מקשה כמו תמר: מקשה. ל' קושי.
 והכוונה שלא יזוו ממקומם: תמר. כמו תמר. כמו והיא יושבת תחת
 תמר. והזכיר התמר להיזומו עץ גדול: וחזקו: ינשוא. ע"ד נחי למ"ד

ה"א. ובתוספת האל"ף השרשית לסימן לגזרת המלה: אין אותם. אין ביכלתם: אותם. במקום אתם. ומלת את ועם מזרות לפעמים על הקיין. כמו לך ושוב ומחר אחן ויש אתך. יש צידך לתת לו:

(ו) מאין כמוך: כמו אין כמוך. והמ"ס יתרה: וכן בפסוק שאחר זה (רו' גיז'). ולמטה ל"ז כי גדול היום הוא מאין כמו. אולי תחלת

המליצה הזאת היה דרך שאלה מאין יבא כמו. מאין יבא כמוך. אלא כי שם שמדבר על היום הניחו המליצה כמשמעה. וכאן לא ראו לנקד מאין כמוך. שלא לתת מקום לטעות ולחשוב שיש מקום לשאל מהיכן יבא אלוה אחר

גדול כמו: גדוד אתה. בגבורה חוזר לגדול אתה: וכן בה"ט: וגדול שמוך. שמך הנאה לך הוא האל הגדול. וכיוצא בזה שוכן עד וקדוש שמו (ישעיה ל"ז ט"ו) גואלנו מעולם שמך (שם ס"ג י"ו) זד יהיר לך שמו (משלי כ"א כ"ד):

(ז) מי רא ייראך. כנגד אל תיראו מהם: יאתה. מגזרת יאה בארמית ובל"ח. וענינו יפה. ודומה בלה"ק נאווה (משרש אוה) ענינו נחמד ויפה.

וזה וזה (יאה ונאווה) נאמרים להוראת הראוי: יאתה. היראה (דון יחק):

בכל חכמי הגוים ובכל מלכותם. על אפס של כל חכמי הגוים אין כמוך. צ"ת בכל כב"ת בכל זאת. שעיניה עם כל זאת. אף כאן עם כל מה שיאמר

חכמי הגוים אין כמוך. ותלמידי רמב"מ הלוי מפרש כי עם כל החכמה והשלטון שיש לגוים. עכ"ז אין אלהיהם כאלהינו ולא כלורנו אורס. ואח"מ אומר כי חכמי

הגוים הם החרשים עושי הפסילים. כמו שאומר למטה (פסוק ט') מעשה חכמים כלם. כלומר עם כל מה שחרשי הגוים מתחכמים בעשיית פסיליהם ועם

כל התלכות שיש להם לגוים. עם כל זה אין כמוך. ורד"ק ודון יחק פירשו כי כל חכמי הגוים יודעים שאין כמוך. ואין זה במשמעות בכל חכמי. ועוד

איך הוא אומר אחר זה יבערו ויכסלו? ואם כמו שפירשו מוסר הבליים. שחכמים והתלכים מיסרים את העם כדי שיעבדו האלילים. והם עלמם יודעים שאין בהם ממש. א"כ אינם בוערים. אבל רשעים:

(ח) ובאחת. כלם כאחד רד"ק (רוו'). וכן בלשון סורי בחדא (גיז'): מוסר הבליים. מאמר בפני עלמו. כלומר מוסר הגוים ויראחס ועבודתם

הלא הוא מוסר הבליים כי האל שהם עובדים עץ הוא (שנורריר). או על דרך שפירשתי למעלה כי חקות העמים הבל הוא. אף כאן האליל שהוא מוסר

הבליים שלהם עץ הוא (אח"מ):

(ט) בסף מרוקע. מרודד (רש"י) מן וירקעו את פחי הזהב. היו מביאין הכסף מרודד טמין טמין לדבקו על העץ. אולי בתרשים היו בקיאים

במלאכה זו. ועדיין יש כמה מקומות שאין בהם חרשים בקיאים ברקוע פחי הזהב והכסף (תלמידי יוסף הלוי): וזהב מאופז. אופז לא נמצא אלא

בדינאל "ה'. ויש אומרים שהוא כמו אופיר. ובשארט אומר שהוא Ceylan.

שהיה בו נהר הנקרא Phasis גם לשון ים הנקרא Pasi :

(י) ויהי אלהים אמת . ה' הוא האלהים אמת (רד"ק ודון יצחק) כלומר אלהי אמת . אלהים באמת . כי באמת ראוי לו שם אלהים . והיה ראוי הפטטא על וה' . ומונה תחת אלהים . והטעמים שלפנינו הם תקון שתקנו חכמים . עיין פירושי על ולאני ה' אלהיך : ורא' יבולו גוים זעמו . אם יעם עליהם לא יוכלו לסבול . אבל יאבדו כרנע :

(יא) ברנה תאמרן להום . הינסליר אומר כי ירמיה כתב המקרא הזה למעלה אחר מעשה חכמים כלם . ונ"ל כי על מקומו יבא בשלום . כי

כאן הוא אומר די שמיא וארקא לא עבדו . ואחריו הוא אומר עושה ארץ בכחו ובחבונתו נטה שמים . ורז' ולפניו וויימי אמרו כי נראה להם שאין המקרא הזה לירמיה . רק אדם אחר הוסיפו; ואני משיב : מאלו בכתוב הזה אלהיא וגו' יאבדו מארעא . ומאלו למטה הבל הנטה וגו' בעת פקדתם יאבדו .

וחזרו על כל המקרא ולא מאלו בשום מקום זכרון האבדון אלל האלילים רק במקום הזה . א"כ נראה כי מי שכתב הבל הנטה וגו' . והוא ירמיה : הוא עלמו כתב יאבדו מארעא . וזה מלבד הדמיו שהזכרתי נגד דעת הינסליר . ודעת

הויציגאנט כי ירמיה כתב המקרא הזה בלה"ק ואחר זה תרגם ספרו בלשון ארמית . וכתבו המעתיקים כל פסוק עם תרגומו אחריו כמו שאנו רואים עד היום בקלף חומשים כתיבת יד . וקרה מקרה שסופר אחד היה מעתיק העברי לבדו מעל ספר שהיה בו העברי והארמי זה אחר זה . וגשתבש הסופר והעתיק הארמי בלשון העברי . וזה חלוט . כי אנו רואים כי מאז בימי יונתן

בן עוזיאל היה המקרא הזה כתוב ארמית . כי רק לכך הוסיף ואמר דנה פרשנן אגרתא וכו' . ולפני יונתן בן עוזיאל לא היה תרגום . ואף כי בכתב . ויונתן עלמו לא כתב תרגומו . אלא אמרו על פה . והנה יונתן ורש"י ורד"ק חשבו כי נכתב המקרא הזה ארמית . כי היא אגרת ששלח ירמיה לאנשי גלות יכניה .

וזה רחוק מאד שיגרה אותם לנאץ את שוביהם . והוא בהפך אמר להם ודרשו את שלום העיר אשר הגלית אתכם שמה כי בשלומה יהיה לכם שלום . ואיך יאמר להם שיקוטעים בדברים האלה . ואיך יהיה להם שלום אם יעשו כזאת ;

ול"כ כי אחר שאמר ולא יכילו עמים זעמו . אמר כי אמנם עובדי האל האמיתי לא ייראו מזעם הפסילים ועובדיהם ראוי להם לדבר אליהם באומץ לב ובלשונו . שיבינו דבריהם . כי האלילים ההמה ראוי שיאבדו מן הארץ . וכדי שלא להראות עלמו כמפחד מעובדי האלילים אמר בלשון ארמית גם המלות כדנה תאמרן להום . כדי שאם ימלאו שם בחוץ העם קלף מאותם עובדי אלילים ישמעו שהוא

אומר לכל העם שיאמרו להם כזאת וכזאת : שמיא אלה . אחר שהם לא עשו הארץ הזאת והשמים האלה יאבדו מעל הארץ ומתחת השמים האלה . ויכלו ויעשו להם ארץ אחרת ושמים אחרים . ושם יהיו נעבדים . מלת אלה חזרת גם למלת מארעא . ולפיכך מארעא בטעם תביר : אלה . מלה ארמית . כמו

אלה מאניא (עורא ה' ט"ו) חט"פ ששם קרי אל (רד"ק) :

(יב) עֲשֵׂה אָרֶץ : ה' אלהים הזכיר למעלה :
 (יג) לְקוֹר תָּתוּ . נ"ל כפי' דון יצחק שהמקרא הזה קשור עם שלאחריו . אלא
 שהוא מפרש כשהמון יתן קולו ותפלתו לשמים בעבור המים . ואני מפרש
 (כרש"י) בהשמע קול ה' שהוא נותן בשמים המון מים ובהראות הנשיאים העולים
 מקלה הארץ . ובעשותו ברקים המורים על המטר . ובהולילו רוח מאורותיו .
 אז בראותם כל הגבורות האלה נבער כל אדם מדעת הוֹבֵיִם כל לורף מפסל .
 כי גם הם יודעים שאין בהבלי הגוים מגשימים (למטה י"ד כ"ב) :
 (יד) נְבֻעַר . לשון יבערו ויכסלו בניו . בוערים בעם . ואומרים כי הלשון
 נבזר מן בעיר (בהמה) . ול"י שהוא ל' ריקות . כל אדם שאר ריק
 מדעת וחכמה . והכל מל' בעור . גם הבהמה תקרא בעיר ע"ש
 ובער בשדה אחר . וגם לשון בערה הנאמר באש הוא ע"ד הבעור והכליון .
 והנה בער כמו ביד בל"ח שעיניו ריק :
 (טו) מַעֲשֵׂה תַעֲתוּעִים . מעשה שחוק והתול . כמו והייתי בעיניו כמתעטע .
 ומתעטעים בנביאיו (ד"ה ב' ל"ו י"ו) : בעת פקודתם . של עובדיהם
 ואבדו האלילים . ולא יושיעום :
 (טז) חֲדָקָה יַעֲקֹב . האל שהוא חלקס : כי יוצר הכר הוא . חלקס :
 וישראל שִׁבְטֵי נַחֲדָתוֹ . וכמו שהוא חלקס . כך הם חלקו :
 (יז) אֲסַפִּי וְגו' . חוזר ומסיים בתוכחה ובליור הגלות . ואמר לרושלים הנני
 רואה אותך במצור . באופן שלא יוכלו עוד אנשיך לסחור ולסבוב בארץ
 כבתחלה : בנעתך . לשון סחורה . וסחורה לשון סבוב . ורד"ק פירש על
 צבל . אספי ההכנעה שהיית מכנעת כל העמים . ויפה השיב דון יצחק כי אין
 כאן זכר לצבל . וכל הנבואה על חרבן ירושלים . ורוז' ולפניו שרודיר
 פירשו אספי ממוקד ואני מאריך . והנה במקרא שאחר זה הוא מתנבא מל
 הגלות . וההולכים בשבי לפני לר' מה יועיל להם קבוץ ממונס . ומה שקנה
 עבד קנה רבו . ובני א"ג מפרש אספי מן השדה סחורתך ותבואתך קודם
 שיבאו האויבים לצור עליך :
 (יח) קוֹרֵעַ . משליך למרחוק כמו בחוק הקלע : רמוען ימצאו . לשון קר .
 למען ימצאו מי הוא אלהי אמת . ומה הדרך הטובה ללכת בה . וימצאו
 האמת ולא יתעו עוד בהבלי הגוים . וכן היה כי אחר הגלות לא זגו עוד
 אחר ע"ז :
 (יט) אָוִי לִי . הנביא מצייר כאלו עומד בזמן החרבן והגלות והוא נותן
 הדברים צפי ירושלים :
 (כ) קוֹר שְׂמוּעָה . אני שומע קול רגלי השמועה . ואני מבין שהיא קרובה
 לבוא . ולא השמועה לבדה אני שומע אבל אני שומע רעש גדול הבא
 מארץ אפון . והוא רעש נבואות מלך צבל הבאים לשום וגו' : תנים . ע'
 ישעיה י"ג כ"ב :
 (כג) יִדְעָתִי . הנני שומע כי האויב מתקרב . אך יודע אני כי לא ביד האדם

להלליח את דרכו . ואס לא על פיה חין כח ציד החויב להסריב ביתך רש"י (שגוררער ורוו') : לא לאיש הודך וגו' . כשארס הולך חין בידו להכין לעדו שלא יכסל ויפול . כטעם לב אדם יחשב דרכו וה' יכין לעדו (משלי י"ט) . והטעם . אע"פ שהחויב קרוב לנפול עלינו . יש בידך להגילנו . או להקל הרעה מעלינו :

(כד) יסרני ה' . אס כן גס אס גזרת שיבא עלי החויב . אל תתנהו לעשות זו כלה . ויסרני . אך במשפט . ולא בחף :

(כה) שפוך חמתך . אס כוונת הנביא להתפלל על צרת הגלות שלא תבא אך אמר כי אכלו את יעקב וגו' ואת נוהו השמו . שנראה כאלו נחרבה ח"י ? ע"כ כ"ל שהיה מחמת הנביא להשתמש בשני פסוקים אלה ממזמור ע"ט כדי לסיים בחוכמה . ועס כל זה לא ימרה לב העס עליו . כי הוא כמתפלל עליהס :

יא

(א) הדבר . נבואה אחרת . ולא ידעתי זמנה :

(ב) שמעו . הרי זה מן הצווים שאינם כלפי אדם מיוחד . אלא כלפי כל השומעים . כמו שכתב רד"ק בישיעה (ל"ה ב') . האל מדבר בסתם אל

כל השומעים שמעו וגו' ודברתס וגו' ואח"כ תישך הדבור לירמיה ואומר לו ואמרת אליהס (אח"מ) . ולדעת אחרים ל"ל שמע או שמע ודברתם . וכן העיד רד"ק כי יונתן תרגס ותמלליון . נראה שיהי קורא

ודברתס . והוא מפרש שמעו את דברי הברית הזאת שהס הדברים שיאמר ירמיה אל העס . וא"א איגל מסייע כי כן למטה פסוק ו' כתוב קרא את כל הדברים האלה וגו' שמעו את דברי הברית הזאת :

(ד) אשר צויתי . כלו' חין זו ברית חדשה . אלא הברית אשר צויתי את אבותיכס : ועשיתם אותם . אותס חוזר למלת דברי שהיא נשמעת

באמרו שמעו בקולי . וכיוצא בזה אס חבול תחבול שלמת רעך . עד בוא השמש תשיבו לו . תשיבו חוזר לשם חבול שהוא בכה הפעל אס חבול תחבול . ורוז' אומר שאותס חוזר לדברי הברית . וזו זרות גדולה . כי הס שני מאמרים . כי ארור האיש אשר לא ישמע את דברי הברית הזאת הוא מאמר שיאמר הנביא לבני דורו . ומאמר שמעו בקולי ועשיתם אותס הוא מה שאמר ה' ליוצאי מצרים . ולא אבחר תחת לשוני כי מלת אותס מיותרת . והכונן ועשיתס ככל אשר אלוה אבחרס : בור וברזל . מל' ציורים . חפירה בקרקע . שמצברים בה האס להתיך הברזל :

(ה) רמען הקים . המשך דברי ה' אל יוצאי מצרים . עד חלב ודבש : כיום הזה . דברי ה' אל ירמיה : אמן ה' . מפני שאמר לו ה' : ארור האיש

אשר לא ישמע . השיב כן . להכניס עלמו בכלל השומעים : נמצא קשר . אשוי יהודה כלס בענה אחת כאלו קשרו קשר זה עס

זה. ור"ק ודון יחזק פירשו שאחר ששבו בתשובה בימי יאשיהו חזרו בימי יהויקים להרשיע. ורוז' ולפניו הסליר פירשו שזה נאמר בימי יאשיהו. ושהכוונה שהיו חוטאים בהחבא. מפני פחד המלך. ולי היה נראה שהוא דרך מליצה כאלו האחרונים באו בקשר עם הקדמונים לשוב על עונותם. ולפיכך לא אמר קשרו קשר. אלא נמלא קשר. כי הרואה מעשיהם מולא כאלו קשרו קשר. ולדעת יא"ח הכוונה כי יושבי ערי יהודה ויושבי ירושלים הסכימו בענה אחת להכעיס את ה' :

(י) והמה. הבנים גם הם כאבותם :

(יג) לבושת. כתי לע"ז שהבוטח בה יבוש ממצטחו. וכן ירובעל נקרא ירבושת (ש"ב י"א כ"ח) :

(יד) בעד רעתם. כדי שאלילס מרעתם. יונתן ושאר המתרגמים הקדמונים תרגמו בעת רעתם. וכן נמלא בהרבה ספרים כ"י; ואע"פ כן רחוק

הוא שיאמר בעת שתי פעמים בסמוך. בעת קראם אלי בעת רעתם :

(טו) מה לידירי. רבו הפירושים בכתוב הזה. וכלם דחוקים ורחוקים.

והגני רואה כי מליצת יעברו מעליך היא כמליצת ראה העברתי מעליך

עוין (זכריה ג' ד'). והגני מפרש המקרא הזה המשך הענין הקודם ואתה

אל תחפלי וגו'. מה לירידי ירמיה בבית ה' הוא בית המקדש להחפלי על האומה

בעשותה המזמתה והעונות הרבים. ועתה מחזיר פניו כנגד האומה ואומר. את

חושבת כי ע"י בשר קדש. וע"י הקרבנות שתקריבי בבית הזה יעברו מעליך

עונותיך; כי. לחזוק. והוא דרך הסול. אם יהיה הדבר כן. אז ברעתך

תעלוזי. ושלוס יהיה לך בכל חטאתיך. וזה לא יתכן. אח"כ מלאתי לר' מאיר

אזרייק פירוש קרוב לזה במקלת :

(טז) זית רענן וגו'. הגביח מדבר כנגד האומה ואומר : הנה מקדס ה'

עשה חוקך כזית רענן יפה פרי ויפה תאר (רד"ק). או יפה מזר פרי

תאר שיש בו. כלו' מזר היות בו פרי בעל תאר כלומר פרי יפה (רוז'); אך

עתה בשמעו המולה גדולה. כי קול המון פשעיך עלה באזניו. הוא מליצת אם

סביבות היות הזה. וענפיו ישברו באש לחלקים דקים. והזכיר היות בל' זכר

ובל' נקבה כמו שמלאנו גפן. ואלו הנינו לקרוא ורעו. כמו רעו עמים וחתו :

(יז) הנושע אותך. כנגד היות שהזכיר למשל מדבר : אישר עשו להם.

כי עשו הרע לעצמם. והנה מלת רעה נאמרת לשני ענינים. לענין

הנרות (דבר עליך רעה). ולענין המעשים הרעים (בגלל רעת בית ישראל).

ודרך נחות הוא בלה"ק לומר מלה אחת לשתי הנרות מתחלפות לפיכך אמר

שאמר בגלל רעת בית ישראל על ההוראה השנית. אמר אשר עשו להם. כלו' אשר עשו להם רעה. ורעה זו על ההוראה הראשונה (יא"ח) :

(יח) וה' הודיעני. ענין אחר הוא. אמרו ירמיה כשהיה בעיר מולדתו

בענחות. והכוונה ה' הודיעני מחשבות אנשי עירי עלי לרעה. ורק ע"י

כן ידעתי. כי מתחלה הייתי בוטח בהם; ונכנס הענין הזה כאן. כי (כדברי

אח"מ) לפי שהוא עתיד לומר למטה (י"ב ו') כי גם אחיך ובית אביך גם המה בגרו כך . רצה להקדים ולהודיע מה היתה בגידתם בו . אז מחזיר פניו כנגד האל ואומר לו . כבר הראיתני מעלליהם . הודעתני אותם כאלו ראיתים :
 (יט) אלוף . תאר בל' ערבי לכבש בייתי המלומד ללחוך בגר בעליו (בשארט ורוו') : יובל למבוכה . והוא לא כן ידמה : נשחיתה וגו' . כך היו אומרים : נשחיתה עין בלחמו . מלילה היא . נשחית העץ . עורנו עושה פרי : בלחמו . הוא פרי . ובערבי קוראים לפרי האילנות אכל (רוו') . והנה ירמיה נמשל לעץ . ונבואותיו ותוכחותיו הן הפרי . והזכיר המלילה הזאת . כי השחתת העץ העושה פרי אמורה מן התורה . וכן ירמיה היה איש עושה פרי טוב לעמו . והריגתו קשה מהריגת איש אחר . ורוו' פירש העץ עם פרוץ יחרו . ואין הבי"ת מורה עם :

(כא) לאמר לא תנבא וגו' . לא שהיו אומרים לו כן . שא"כ איך יאמר ולא ידעתי כי עלי וגו' . אלא כך היו מחשבותם . סיבאסט' שמיד . ואח"מ אומר כי אנשי ענתות החזילו לבקש להמית ירמיה בעקבה . ולבסוף בראותם כי לא יוכלו לו . כי היה נשמר מהם (כי ה' הזהירו) אמרו לו בפרוש לא תנבא בשם ה' ולא תמות בידנו . ואז אמר ירמיה הנבואה . והתחיל ואמר וה' הודיעני וגו' . כלומר כבר קודם לכן הודיעני ה' שהם אורבים לנפשו וער הזמן הוא הייתי ככבש אלוף וגו' . ומשעה שהודיעני מחשבתם בטהתי בו שינקום את נקמתי . אך עתה שכבר גלו מחשבתם הרעה : כה אמר ה' על אנשי ענתות וגו' :

(כב) ושארית לא תהיה להם . דרך הפלגה :

יב .

(א) צדיק אתה וגו' . חזר לעיין שלמעלה קודם וה' הודיעני (אח"מ) . והנה אחר שאמר ה' לירמיה ואתה אל תחפלי בעד העם הזה וגו' וגו' עד לקטר לבעל . התחכם הנביא החסיד ללמד סניגוריא על בני עמו : ואמר מדוע דרך וגו' . כלו' למה אתה מניח לרשעים מתי מספר אשר בקרב ישראל שינליתו : וזה גורם שאחרים ילמדו מהם וידבקו בדרכיהם הרעים : אך משפטים ארבר אותך . אע"פ שידעתי כי צדיק אתה ושלא יתכן לי לריב אתך . רוצה אני לדבר אתך משפטים . ולומר לך מה תעשה ; עיין המלילה הזאת למעלה א' יו' . וד' י"ב . ולמטה ל"ט ה' . ונ"ב ט' :

(ב) ישרשו . מוהר"ר אברהם לאטיס אומר כי הראוי שרשו בקל . כי הפעל כמו הפעל אביו לא יורה רק על עקירת השרשים ^ת (ושרשך מארץ ^ת חיים) כמו ^ת ואלאוי ישרשו (אויב ל"א ח') . ויהיה הקל ^ת שום להפעיל כמו אני ראיתי אויל ^ת משרים (סס ה' ג') . ונכון . ואולי גם בפסוק אף כל שרש בארץ גועס (ישעיה מ' כ"ד) . הראוי שרש :

קרוב אתה בפיהם וגו'. חוזר לציור רשעתם. שאף אם מראים עצמם כלדיקים אין חוכם כבדם :

(ג) אתה ה' ידעתני. אתה יודע כי לא משנאה אני אומר לפניך מה שאני בא לומר: תראני ובחנת לבי אתך. אתה רואה אותי ואתה בוחן לבי איך הוא אתך: התקם. מל' עד התיקנו אותם מן העיר (יהושע ח' ו') הפרם והרחק את הרשעים מכלל האומה. והבדילם לרעה מכל שבטי ישראל. למען השארים ישמעו וייראו ולא יוסיפו לעשות כמעשיהם :

(ד) עד מתי וגו'. שאם אין אתה מעניש החוטאים. הנה האחרים. והם הרוב. בראותם הלכתם. יאמרו אין דין ואין דיין. כי אין ה' רואה ומשגיח מה תהיה אחריתו. עזב ה' את הארץ ואין ה' רואה. ומתוך כך ההשחתה הולכת ומתרבה בקרב האומה. ומתוך כך תאכל הארץ: ועשב כל השדה ייבש; ואמנם הזכיר יובש העשב. ומיתת הבהמה. כי בימי ירמיה היו ביהודה שנות בצורת זו אחר זו. עיין למטה י"ד ח': ספתה בהמות. שם רבים ל' נקבה בא פעמים הרבה עם פעל יחיד על דרך ל' ערבי. כמו בנות לעדה עלי שור (ברא' מ"ט כ"ב) :

(ה) כי את רגלים רצת וגו'. זו תשובת האל. ושתי המליצות האלה משל הדיוט הן ובארץ שלום אתה בוטח גם הוא משל. והוא לשון קלרה. וענינו. בארץ שלום היית בוטח ואע"פ כן פגע בך רע. ואיך תעשה בגאון הירדן. והוא מקום חיות רעות. כתרגומו. וכמו שכתוב קול שאגת כפירים כי שדר גאון הירדן (זכריה י"א ג'). וכן למטה (מ"ט י"ט ו' מ"ד) הנה כאריה יעלה מגאון הירדן. וכן העידו עובדי ארחות כי על שפת הירדן בקצת המקומות יש יער מלא עלים [ובכתוב לכה נח עד הירדן ונקחה משם איש קורה אחת (מ"ב ו' ז')]. ושם נמצא חיות רעות. ואותו מקום נקרא גאון הירדן (רוז'). ועעס שתי המליצות האלה הוא: לא יכלת בדבר הקל. ואתה מתפאר בדבר הקשה. והכוונה מפורשת בפסוק הסמוך: ^Tתתחרה. קרוב לענין אל תתחר במרעים. והיה אפשר לקרוא תחרה: וע' למטה כ"ב ט"ו:

(ו) כי גם אחיך וגו'. הכוונה איך תחשוב ^T: שאתה יודע כי רובם זכאים. ולכך תתפלל שאעניש רשעים בעבור הלל הרוב. שלא ילמדו מהם? הנה אחיך ובינת אביך היית בוטח בהם ומאמין בהם. והנה גם הם בגדו בך. ראה איך איך נכיר לבותם! מעתה אל תאמן בהם. ודע כי אין מיעוט רשעים. אבל כלם או רובם. לפיכך כבר נחתם גור דינם לכליון. ולא אחוש עוד להעניש קצתם להלל קצתם. אבל אניח להם שיזליחו כי חפצתי להשמדם: קראו אחריך בלא. מלשון אשר יקרא עליו מלא רועים (ישעיה ל"א ד'. ועיין למעלה ד' ה'). קראו בני אדם שיקבלו עליך :

(ז) עזבתי את ביתי. לכן מאחר שכלם או רובם רשעים הנני עוזב את ביתי וגו' :

(ט) העיט וגו'. אחר שאמר שהיתה לו כאריה : הוסיף ואמר איך היתה

כזאת שהיתה לי נחלתי כעט לצוע ! ואחר שהיא נהפכה לעט . ראוי שיבא העט סביב עליה . לכן לכו אספו וגו' . העט הראשון הה"א לתמיהה . ויפה נקדה פתח . והוראתה שהעין הוא זר ולא יאומן כי יספר והעט השני הה"א ליריעה . ורחויה לקמץ ; וכן מלאתי אה"כ בדפוס ³ ברישא : עיש . העופות הדורסים . ולצוע לשון אלצעות שאלצעותיו חזקות לדרוס : התיו . הפעיל משרש חתה :

(י) רועים רבים . משל על המרבץ . והוא מנייר אותו כאלו כבר נעשה . והנה הרועים משחיתים הכרמים והשדות על ידי שלוש בעירס . ⁷ וכן הכוונה על לבאות מלך בבל : בוססו . פיעל משרש צום עין רמיסה : (יא) 'שמה . פעל שלא נזכר שם פעלו (impersonale) והכוונה על כל א' מהרועים הנזכרים . או על א' המיוחד שבהם . והוא מלך בבל : אבלה ערי שממה . בהיותה שמתה היא נראית לי כאבלה וכאלו היא זוכה עלי ולועקת אלי : כי אין איש שם על לב . לחקור את דרכיו . ולשוב אל ה' . ועד כאן דברי האל :

(יב) על כל שפיים במדבר באו . ביאה על-לשון נופל על נפילת האזיבים או הרעות והלרות על איזה מקום או ארס . כמו למעלה ואביא עליהם את כל דברי הברית . והזכיר השפיים לומר כי גם המקומות הגבוהים לא ימלטו : במדבר . לא מדבר ממס . אלא כל ארץ רחבת ידים : חרב לה' אבלה מקצה ארץ וגו' . מקצה ארץ יהודה ועד קצה מהלכת חרב ה' שהיא חרב אוכלת :

(יג) זרעו חטים . משל על העדר ההלחה : נחרו לא יועילו . לשון נחלה מכתי (למעלה יו"ד י"ט) . הם מדוכאים הרבה . ואין להם תעלה ורפואה : ובושו . נווי . והכוונה לעתיד . והסך פניו כנגדו ודבר להם לנכח . ואם היה כתוב מתבואותיהם היה ובושו עבר מהסך לעתיד לנסתרים . ואולי היה נכון יותר : (יד) כה אמר ה' על כר שבני . היל"ל שכניו . כי הם דברי הנביא . ודברי האל מתחילים הגני נותשם . אלא כי כן דרך הנביאים . וכן למטה (י"ד ט"ו) כה אמר ה' על הנביאים הנבאים בשמי : עד כר שבני הרעים וגו' . הן האומות הקרובות לא"י . כגון עמון ומואב ואדום . שהיה דרכם בכל דור ודור לבא בגבול ישראל לבלע ולהשחית . וירמיה מתנבא כי ישראל יגלו לבבל ועמקם יגלו גם הגויס ההמה אשר סביבותם . ואחר זמן אלה ואלה ישובו מן הגלות . ואז אס הנכרים ההם יניחו ע"ז שלהם יתקיימו בקרב ישראל . ואם לאו ה' יכריתם : כדי שלא יהיו לישראל למוקס . כמו שהיו בזמן הבית . והנה לעולם אין הקב"ה מעניש את האומות על היותן עובדות אלילים . אמנם כדרך שהשמיד שבעה עממים כדי שלא יהיו למוקס לישראל . כך ירמיה אומר שהאל יתום העמים ההם ויאברס כלו' ירחיקם מעל גבולם וישליכם אל ארץ אחרת אם יוסיפו לעשות כאשר עשו . שלמדו את ישראל להשבע בבעל :

ואת בית יהודה אתוּש מתוכם . על ידי הגלות . כי לא יגלו אלה ואלה
למקום אחד :

יג .

(ח) **הַלֹּךְ** וקניית וגו'. רמב"ם (שטיידלין ורוח') ואחרים אומרים שלא כל זה
בפועל . והרמב"ם אומר שהיה במראה הנבואה . ושטיידלין
ורוח' אומרים שלא היה חפי' במראה הנבואה . אלא שהנביא אמר נבואתו דרך
משל ומליצה (parabola) כאלו כך היה הדבר . וכענין האיש הרש והאיש
העשיר שאמר נתן לרוד . וזהו דרך יונתן בהושע . ודון יחזק אומר כי בכל
מקום שהכתוב מעיד דרך ספור שכן היה הדבר . האמת שהיה כן . כמו ויעש
כן הלך ערום ויחף (ישעיה כ' ב') . אמנם כשהנביא עלמו אומר שהיה כן
או שעשה כן . אפשר שהיה במראה הנבואה (ע' בפירושו להושע א'). והחקירה
הזאת לריכה עיון גדול . אמנם בענינו אין שום טעם לומר שלא היה הדבר
בפועל . אך נ"ל כי הטמנת האזור והולאתו לא היו לעיני כל העם . אלא
מתחלת הסימן כלם דברים שאמר ירמיהו באזני העם . והכוונה לומר כי ה'
אמר אליו שכבר היו חביבים לו . אבל עתה כבר נשמתו . ולפיכך לואו לומר
להם כל נבל ימלא יין . והנה הפרשה הזאת נבואה אחרת היא ונאמרה בימי
יהויכין (יכניה) בן ישאיהו . עיין פסוק י"ח . וכן דעת רוח' : ובמים לא
תביאדו . לא תכבסוהו בשום זמן . כדי שיתמלא זיעה וימחר לרקוב (רש"י)
או כדעת דון יחזק . ע' דבריו . וטעם המשל הזה מפורש למטה כי כאשר
ידבק האזור אל גתני איש כן הדבקתי אלי את כל בית ישראל : ושמתו על
מתניך . הכוונה סמוך לבשר :

(ד) פרתה . בושארטו ואחריו וויינמא ודאטי אומרים שאין זה נהר פרת .
כי לא אמר לא נהר ולא נהר הגדול . כדרך המקרא . מלבד כירחוק
פרת מירושלם הרבה . ורוח' משיב שאין זו קושיא . כי הכל משל . אמנם אם
היה זה משל . היה לריך שהיה נהר פרת רומז לאיזה ענין . וירמיה לא פירש
לנו דבר מזה : ע"כ הנכון שלא נבחר פרת אלא מפני שהיה שם נקיק סלע .
ואולי היה בירושלם או קרוב לה מקום הנקרא פרת . ובושארטו והאחרים שהזכרתי
אומרים כי אולי פרת הוא אפרת . היא בית לחם . או כפר סמוך לו וסמוך
לירושלם :

(י) המאנים . הנפרד מאן . והוא שם התאר (רד"ק) בשקל אלם אלמים .
ודוגמתו סעפים מן סעף :

(יא) לשם ורתהלה ורתפארת . ולהיות (לא ולהיות לי) כלומר
באופן שהיה לשם ולהלה ולהפארת . כטעם ולתתך עליון על כל הגוים
אשר עשה לתהלה ולשם ולהפארת . ואבערטיק תרגם ולהיות לי לשם וגו' .
ואין נראה לי :

(יב) נבל. הוא כלי חרס :

(יג) היושבים דרוד עד בסאו. וכן למטה כ"ב ד'. וכן ישבו לך על כסא ישראל (מ"ב י' ל' וט"ו י"ב). וכן מפרי בטוך אשית לכסא לך (תהלים קל"ב י"ח). גם בניהם עדי עד ישבו לכסא לך (שם י"ב) כשהממלא מקומו הוא בנו אומרים שהוא יושב לו. להנחתו של זקן. אבל אם איש מאומה אחרת או ממשפחה אחרת ימלוך תחתיו. לא יאמר שהוא יושב לו. אלא שהוא יושב על כסאו. ולא יכלתי לפרש הכוונה הזאת בטרומי איטלקי: שברון. משל לזרות המשיבות האדם נבהל ויוזא מדעתו. כטעם ושכורת ולא מיין (ישעיה נ"א כ"א) :

(יד) ונפצתים. משל לקוח מנבלי חרס שנסברים בהכאה. ודרך השוורים אחר ששתו ושכרו מרביצים זה עם זה ומנפלים הכלים. ע"כ אמר שיתמלאו שכרון. ואחר שיסכרו יהיו הם עלמס כנבלי חרס. וישתברו זה בזה :

(טו) תנו לה' אלהיכם כבוד. כמו בני שים לא כבוד לה' אלהי ישראל ותן לו תודה. הכנעו לפניו והתודו מעאתיכם: במזרם יח'שיך. משל מחימם לענין השכרון שזכר. כי השכור יתבלבל מאור עיניו: יתנגפו. רגל אחת בחזרתה כמו שיקרה לשכור. או בא ההתפעל להוראת בנין הקל. ולא יזכיר בנה יתנגפו. כמו ורגלך לא תגוף (משלי ג' כ"ג): עד הרי נשף. בלכתכם על הרי נשף. לשון נגיפה אינו נקשר במלת על. אלא בבי"ת. כמו פן תגוף באזן רגלך. וכאן הוא בודד: הרי נשף. משל. חמרים חמרים של חשך. חשך על גבי חשך. כאלו הוא הר גבוה: ושמה. האל שים הענין כלו אלמות. והכנוי הנקבה כדרכו רומנו לדבר וענין. כמו מאת ה' היתה זאת; או (כדעת אח"מ) הכנוי חוזר למלת דרך (אעפ"י שלא נזכרה). שים דרכיכם לאלמות: וישית. מקור המשמש להוראת הזמן שלפניו. עיין פירושי בישיעיה ח' ו'. ואולי הוא ע"ד לשון ארמית. כמו ומני שים טעם שהוא פיעל עבר והוראתו כהוראת בנין אחפעיל. וכאן יהיה עבר מהסוף לעתיד :

(יז) במסתרם. במקום שיוכל אדם לבכות ואין מחריד: מפני גוה. מפני גאותכם :

(יח) למרד ורגבירה. יהיכין ואמו שגלו ככתוב למטה כ"ט ב'. רש"י רד"ק (ורו'). הן אמת כי גם למטה כתוב הגבירה ולא פורש אם היא אמו או אשתו. ודון יחאק וגיז' אומרים אשתו. והנה מלאנו (מ"א ט"ו י"ג) וגם את מעכה אמו ויסירה מגבירה. וכן ורר לשלוס בני המלך ובני הגבירה (מ"ב י' י"ג) שנראה שהכוונה בני המלך יורם יבני איזבל אמו. כי מה לורך להזכיר בני המלך ובני המלכה? השפירו שבו. שבו בשפל: כי ירד מראשותיכם. מה שהיה תחת ראשיכם. שהיה ראשיכם מתנשא. עמיד לירד ולנפול: מראשות. שם דבר. מורה על כל מה שנותנים עליו הראש. לא מה שנותנים על הראש כפירוש רוז' שחשב כי מראשותיכם היא עלמה עטרת תפארתיכם. גם אינו שם המקרה (ראשות ושלטון כדעת רד"ק ואחרים) כי הוא כתוב ביו"ד

כמו מראשותיו. מראשותי שאלו (ש"א כ"ו י"ב). ונקוד מראשותיכם הוא על דרך מלאכותיך (תהלים סוף ע"ג). ונקוד מראשותיו הוא על דרך מלאכה מלאכות. אלא שכאן נחה האלף ו כאן לא נחה:

(ט) ערי הנגב. היא ארץ הדרוס. למטה מירושלם: סגרו. מפחד האויב הבא מפון. וזה אות כי כבר לכד א": הגלת יהודה. זה מוסף על הקודם. והוא מצייר כאלו באו האויבים והגלו את כל אנשי ארץ יהודה: הגלת. משפטו הגלתי. כמו ועשת את התבואה: הגלת שלומים. הגלת גלות שלמה (כמו: בעמוס א' ו'). ומלת שלומים שם בל' רבים. עומדת במקום תאר הפעל. כמו ותרר פלאים:

(כ) העדר וגו'. מדבר עם ירושלם שגלו אנשיה. ואומר לה היה עתה העדר הכיתן לך ושהיית מתפארת בו? כי בא האויב ולקחו וגלה ממך כבודך. והעדר הם אנשי ישראל. שקראם למעלה (י"ז) עדר ה'. והאל הוא אשר מסר עדרו לירושלם שהיא אם המלוכה. ובסוף הסיומן הזכיר בפירוש שם ירושלם. אוי לך ירושלם. וזה עשם שאו עיניכם וראו שהכתיב הוא ביו"ד שאי עיניכם וראי. והדבור כנגד ירושלם; ותחת שהתקינו. לקרוא שאו וראו היה ראוי שיתקינו לקרוא עיניך:

(כא) כי יפקוד עליך. כשיבא בעל האון (הוא האל) לפקוד ולדרוש את לאנו מידך: ואת למדת אותם עליך ארופים לראש. רד"ק דון יחזק (רוז' וגיו') פירשו אלופים לשון שררה. ופירשו אותם על הכשרים. והענין על אהז שקרא מלך אשור לעזרתו. והנה ידענו כי אין מלכות כשרים מלכות אשור. אלא אחרת. ולא מצאנו למלכי יהודה שהתחברו מעולם עם הכשרים. אלא חזקיה שקבל מלאכי מרודך. אך מימי מנשה ואילך היו הכשרים תמיד אויבים לישראל. ואני בראותי למעלה ואני כבשם אלוף. ובראותי כאן פועל למדת. ובהיות ג"כ הענין על העדר והלאן. נ"ל שהכוונה באותם על האון שזכר. ואלופים מענין כבש אלוף. והכוונה. ואת הנה כבר היית אהבת את לאכך מאד. עד שלמדת אותם לבוא על ראשך. על דרך הכבשים האלופים והמלומדים החביבים לבעליהם. וכל זה (מלבד פחדך כי יפקוד עליך) יוסיף לך מכאוב כאשר ילכו בשבי. והנה צ"ר לער הרועה כשהייתה לאן מרעיתו אובדות ממנו. כי יהיה לערו כפול. מלך אחר מצטער על חסרון כיסו. כי יבא בעל האון ומירו יבקש האובדת. ומלך אחר יצטער גם מאהבתו אשר אהב את האובדת אם היתה מלומדת וחביבה לו:

(כב) נגלו שולך. דרך בזיון לאשה כבודה. כטעם וגליתי שולך על פניך ונראה קלוך (נחום ג' ה'). וכן למטה (כ"ו) חשפתי שולך על פניך ונראה קלוך. וכל זה סיומן לירידה מכבוד. ועיין ישעיה מ"ו. ומלילת גלוי השולים איננה מליצה מדויקת. כי הבשר יתגלה בהגבהת השולים. וכן אריק חרבי. עיין שם רש"י: גחמכו. נגלו: וכן ויחמם כן סכו (רד"ק). ונ"ל חמם בהפוך ובחמורה כמו חשף:

(כג) היהפוך וגו'. אחר שאמר ברב עווק. חזק הענין ואמרו כי כ"כ הם משוקעים בחטא. שכמעט לא יוכלו לשוב. כמו שהכזי לא יהפוך עורו:

חברבורותיו. כתמים הדומים לכתמי חבורה (ר"ק):

(כד) כהש עובר. כקש שהוא עובר ממקום למקום לקלותו: לרוח מדבר.

חוזר לתחלת המקרא: אפי' לרוח מדבר. כלומ' ברוח חזק כמו הרוח

הבא מלד המדבר שהוא יותר חזק. כמו והנה רוח גדולה באה מעבר המדבר (חיוב א' י"ט):

(כה) מנת מדיך. כמדתך. המנה הראויה לך. לשון מרו בד שהוא בנד כמדת ארך האדם:

(כז) נאופיך ומצהלותיך זמת זנותך. ראיתי. ועל גזעות בשדה ראיתי

סקוויך. והיא מליצה קרה: מצהלות. תחלת הנחתו על קול הסוס.

מזהלות אביריו (למעלה ח' י"ו). והשאל לקול שמחה של זנות ואח"כ לכל

מיני שמחה. כגון והעיר שושן להלה ושמחה (אסתר ח' ט"ו): לא תטהרי

וגו': אמר תחלה אי אפשר שטהרי משקוויך. ואח"כ תקן הענין ואמר אחרי

מתי תמטי עוד להטהר? רמז בזה כי עוד יש בידם לשוב ולהטהר. מאלו

לשון המתנה מוכן אחר מלת מתי. ואחיה ה' עד מתי:

יד.

(א) אשר היה דבר ה': וכן למטה מ"ו ומ"ז. ענינו זה הוא מה שהיה

דבר ה' אל ירמיה. זה הוא מה שבא בנבואה לירמיה: הבערות.

שנות בצורת זו אחר זו. ולא פורש מתי היו. ורו' אומר שהיה זה בימי

יאשיהו. והוא מביא ראיה מן וימנעו רביבים ומלקוש לא היה (ג' ג') ולא

אמרו בלבכם יירא נא את ה' אלהינו הנותן גשם וגו' (ה' כ"ד) עד מתי

תאכל הארץ ועשב כל השדה ייבש (י"ב ד):

(ב) קדרו דארץ. יושבות לארץ לבושות שחורים כאבל. המשיל הערים כאלו

הן בעלי נפש. ונראה שכבר היה הרעב כשאמר הנבואה הזאת. והוא

בא שימשך עוד ולא יפסוק:

(ג) ואדיריהם וגו'. הזכיר העשירים להגדיל הזיור. כי זר הוא שיהיה

העשיר חסר מים. שדרכם להמלא בלא כסף ובלא מחיר: באו עד גבים.

העשירים והמשרתים באו אל בארות מים שיש לאדוניהם. ואדוניהם מתפארים

כי לא יחסרו מים: שבו בלילהם. הכניו חוזר לאדירים. העשירים כשוראים

כליהם חוזרים ריקים בושו וככלמו: ריקם. תאר הפעל. באופן ריק כלו' בלי

מים: וחפו ראשם. סימן אבלות. וכן וראש לו חפוי (ש"ב ט"ו ל'): :

גבים. בארות. וכן עשה הנחל הזה גבים גבים (מ"ב ג' י"ו). ובמשקל אחר

ולחשוף מים מגבא (ישעיה ל' י"ד). ואולי הוא מלשון גָּבַא בארמית שעינו

גומה וחסירה:

(ד) בעבור האדמה חתה . מפני האדמה שחתה ובושה . בושו אכרים
עובדי האדמה :

(ה) כי גם אילת . שהיא זרזיה לשמירת ילדיה הרבה מאד (ע' בושארט) .
גם היא יולדת ועוזבת ילדיה . כי אין דשא :

(ו) ופראים עמדו על שפים . הפראים אהבים לשכון על השפיים . וכן
הביא רש"י בשם פאללום ; ונ"ל כי מדרך הפרא לנוע כה וכה . ועתה
הפראים עמדו דומם על שפיים מפני חולשתם : שאפו רוח . מפני רוב החום .
כי אין גשם . וגם מפני הרעב : בתנים . נ"ל כמו תנין . ודוגמתו התנים
הגדול (יחזקאל כ"ט ג') . ומנהג התנינים להנביה רחשם ולפתוח פיהם ולשאוף
האוויר וגם העופות העוזרים דרך שם : כרו עיניהם . לשון כליון עינים ידוע
בענין תוחלת ממושכה . כמו כלו עיני מיחל לאלהי (תהלים ס"ט ז') . כאלו אדם
יושב ומביט אם יבא הדבר המקווה עד שעיניו כלום :

(ז) כגר בארץ . שאינו חושש לטובת הארץ אשר הוא גר בה . נטתה לדון .
נטתה מדרכו ללון בלילה :

(ט) למה תהיה בא"ש נדהם . למעלה התרעם על הסתרת השגחתו מהם
כאלו איננו חושש להם . ועתה מוסיף שחם לא ישיג על עמו יראה
כאלו לא יוכל להושיע : נדהם . כמו נדם . משרש דמם (קולוים) או
משרש דום . וכמו שמאלנו בארמית בהת"ת ענינו ב"ש וכן נהרה ונר . וכן מול
ומהל : והטעם כאיש משועמם ויושב דומם מפני התמיהה. ו"ב כ"ח . ואעפ"י
שהוא נבזר לא יוכל להושיע :

(י) בן אהבו לנוע . מפני שזכר הפראים הזכיר אהבת התנועות . כמו
למעלה (ב' כ"ד) פרא למוד מדבר באות נפשה שאפה רוח . ואחריו
מנעי רגלך מיחף וגו' לא כי אהבתי זרים - ואחריהם אלך . וכן כאן הוא
אומר הם אהבו לנוע ולשוט כה וכה אחרי אלהים אחרים ולהתחבר אל האומות
ורגליהם לא חשכו לשוט בארץ . כן . כמו הפראים המכרים למעלה לפיכך אני
מוכרח לפקוד עונם . ולא אוכל להראות כחי להושיעם :

(י"ד) כי יצמו . נ"ל כי אין תחלת הוראת לשון אדם הענוי ממאכל ומשתה
אלא קבוץ העם לפני אלהיו לשוב בתשובה כעם קראו אדם . והשיבו את
גבות בראש העם (מ"א כ"ח ט') וכן הן לריב ומנה תלומו . וכן כאן אומר
איני שומע אל דעתם משמע שהיו מתקבלים להתפלל . והמלה תלשון אומת
הינדיים . ומאוס . וכן בערבי אומם לשון כוץ וקבוץ וכן מלאתי אה"כ דעת ר'
יוסף קמחי . אלא שהוא מפרש כן רק בקצת מן המקומות שבאה בהם מלת
אדם . ולדעתי זה עקר הוראת לשון אדם . אלא שאה"כ הושאל על הענוי עלמנו .
כמו ברכי כשלו מאוס . בעבור הילך חי למת (ש"ב י"ב כ"ח) . אמנם התענית
עקר שמו ענוי נפש . ואם הוא שם מושאל . וזה בהפך מה שקצת מינים
אומרים שלא נתבאר בתורה ענין התענית ביום הכפורים . מפני שלא הזכירה
לשון אדם . ועיין פירושי בישעיה נ"ח ג' :

(יג) לא תראו חרב . כמו וחרב ורעב לא נראה (למעלה ה' י"ג). ובדפוס ברישא תיראו ביו"ד . כמו חרב יראתם (יחזקאל י"א ח') . ונסח שלנו עיקר :

(יד) ישקר הנביאים . המהפך שבמלת שקר הוא ט"ס . ול"ל יתיב וכן הוא בדפוס ברישא ובתנ"ך רע"ח . ובדפוס פיזארו עם פירוש דון יצחק . וכן מלא גם יוחן היינריך מיכאילים בכ"י ערפורט ובקלת דפוסים . ועיין דקדוקי § 142 : לבם . כל"ל . עיין מנחת שי :

(טז) את רעתם . כאלו רעתם עלמה עליהם תשוב :

(יז) ואר תדמינה . משרש דמה . ענינו דומיה ושקט . וכן עיני נגרה ולא תדמה . ושרש דום . דמם ודמה קרובים או אחדים בענין :

(יח) כי גם נביא גם כהן סחרו אל ארץ ורא ידעו . גם הנביאים והכהנים שמדרכם לשבת בחוך העם להוכיחם ולנחמם ולהורותם . עתה סובבים ממדינה למדינה לבקש מנוח . ולא ידעו היכן ילכו והיכן יקבעו דירתם : אל ארץ . מארץ אל ארץ . ולא חוץ לארץ ישראל אלא מארץ יהודה לארץ בנימין וכיוצא בזה :

(כ) עון אבותינו . ע' משתדל שמות דף י"ב ריש ע"ב :

(כא) אל תנאין . חוזר לכסא כבודך . והוא בית המקדש : זבור . חוזר לביתך : זכור בריתך חתנו . ואל תפר בריתך חתנו (רד"ק) :

(כב) ואם השמים . מאלהם :

טו

(א) משה ושמואל . שהתפללו בעד עמם והגינו בעדם . וכן כתוב משה ואהרן בכהגו ושמואל בקראי שמו ; וחולי (כדעת מוהר"ר יא"ח) הזכיר משה ושמואל . כי משה הוליח מים מצור החלמים . ושמואל הביא הגשם בלא עמו (שמואל א' י"ב) . וכאן בשנת בצורת ועלירות גשמים היו עומדים : אין נפשי אל העם הזה . לא תתקרב אליהם . אך תשאר רחוקה מהם . כטעם פן תקע נפשי ממך (למעלה ו' ח') : שלח מעל פני . בדבור . הודיעם שמאסתי בס ולא חפצתי קרבתם . והראיה שהכוונה בדבור . הפסוק הסמוך והיה כי יאמרו אליך אנה נלך :

(ב) אשר למות למות וגו' . היוצא למות יאל למות והיוצא לחרב יאל לחרב . כל' קלת מכס יאלו למות וקלת מכס יאלו לחרב וגו' והוא מליצה בלה"ק . ודומה לה מליצת ושמע השומע . ומליצת ושמע אשה ביום שמעו . וזה כי מלות מי שיהיה . מתי שיהיה איך בלה"ק . ואין הדבור העברי ארוב לומר דבר בלתי מוגבל . לפיכך במקום שיאמר בשאר לשונות ושמע אישה באיזה יום שיהיה . יאמר העברי ושמע אישה ביום שמעו . וכן וביום פקדי ופקדתי . וכן לא יום להם גם . יומת המת . ונשנית המליצה הזאת למטה

(מ"ג י"ח) ובא והכה את ארץ מצרים אשר למות ומות ואשר לשבי ולשבי ואשר לחרב לחרב :

(ג) ופקדתי עליהם : לשון מנוי ונתינת שלטון . כמו יפקוד ה' חלתי . הרוחות לכל בשר איש על העדה : לסחוב . לגרר . והוא מול וגנאי יותר משיאכלום . וכן לאכול ולהשחית . לאכול הפגרים המתים . או להשחיתם ולשברם ולפזר עצמותם הגה והגה :

(ד) ונתתים לזועה . כתיב לזועה . מלשון והיה רק זועה (ישעיה כ"ח י"ט) . שכל הרואה אותם יזע ויחרד . ובתורה (דברים י"ד כ"ח כ"ה) כתוב והיית לזועה . וכן ביחזקאל כ"ג מ"ו . אבל בירמיה כתוב לזועה בשלשה מקומות אחרים (כ"ד ט' . כ"ט י"ח . ל"ד י"ז) . וכן בד"ה ב' כ"ט ח' : בגלל מנשה . שהדיח את יהודה לעבוד ע"ז . ואח"כ לא שבו עוד אל ה' בכל לבם . וכל צדקת יאשיהו והסתדלותו לא הועילה להחזירם למוטב . והנה נעשו על חטאתם שהיה בידם לשבו . והסבה הראשונה היה מנשה :

(ה) כי מי יחמול עליך . אחר שהזכיר כל הרעות העתידות לבא עליהם . אמר כי ראויים הם לכל זה ושאינם ראויים לחמלה . כמו שמפרש והולך והנה המקרא הזה ושאריו הם כמו מאמר מוסגר . והוא מדבר לנכח ירושלם . ואח"כ חוזר לדבר עם ירמיה ומזכיר את ישראל בלשון נסתר (שלמה חפץ) : ומי יגוד לך . ענין מגוד ראש לנחם אבלים : עיין פירושי לישעיה ל"ז כ"ב : (ז) אזורם במזורה . כמו שמפזרים הקס לרוח כשורין את הדגן במזורה . כן הפלתי רבים מהם במלחמה : בשערי הארץ . בשערי המדינות . מקום המלחמה . כמו כי ידברו את אויבים בשער (תהלים קכ"ו ה') : שבלתי . עשיתי שימותו בניהם במלחמה . והאבות ישארו שכולים . ומה שכתוב ברד"ק כי בניו היו אין לו ענין ; וחלילה לומר שתהיה כוונתו כי ה' נשאר בלא בניו . ושתהיה המלה פעל עומד . כי לא מלאנו דוגמא לזה בכל המקרא . ורד"ק עצמו בשרשים (שרש שכל) כתב . ואשר הוא פעל יולא שכלתי אבדתי את עמי . כאשר שכלה נשים חרבך וכו' : מדרכיהם לא שבו . לכך עשיתי בהם כל זה ; וכל זה ציור העמיד כאלו כבר היה :

(ח) הבאתי להם . לעמי הזכר למעלה בלשון רבים . אבדתי את עמי מדרכיהם לא שבו : על אם בחרו . על אם שאין לה חלא בן אחד בחור המכלכל את אלמותה (דון יחזק) . ורש"י פירש על ירושלם אם ומטרפולין בא"י (ואחריו דאהליר ואייכהורן) . ורד"ק פירש על קהלת בחורים . ושנוררער ואחריו רוח' פירשו הבאתי על האמות בחורים שודדים . ובאמרו אח"כ הפלתי עליה בלשון יחיד . כ"ל סיוע לפירוש דון יחזק כי על אשה ניוחדת מדבר . היא אם בן יחיד . ואח"כ מדבר על יולדת השבעה : עיר . ר' יוסף קמחי ודון יחזק (ולודוביקוס די דיו) פירשו אויב מלשון והי ערף (ש"א כ"ח י"ו) ורוח' ולפניו שרודיר פירשו מלשון ערבי . ותלמידי חב"בי החכם יחזק ז"ל הביא סיוע ממלת ציר שענינה מכאוב . וידוע

כי ע' ו' מתחלפות. ואני מתחלה היה ל' ענין עיר ממש. אלא שהכוונה זעקת עיר שבני אדם זועקים בראותם האויבים באים העירה. עיר! עיר!
 (ט) אמללה יולדת השבעה. אחר שאמר עלמו לי אלמנותיו. הזכיר כי גם בני אלמנות ימותו. והזכיר תחלה אותה שאין לה רק בן אחד. ועתה מזכיר אותה שיש לה שבעה בנים. והמשיל לרתה במיתת בניה כאלו בא שמשנה בעוד יומם: ושאריתם. של עמי הזכיר למעלה בלשון רבים (שלמה חפז): נפחה נפשה. כמו ונפש בעליה הפחתי (איוב ל"א ל"ט). ותקוהם מפח נפש (שם י"ח כ'). ודאבון נפש מתורגם מפחת נפש. ענין אנהה. ולא כפירוש רש"י יליאת נשמה:

(י) אוי לי אמי. אחר שלא נתקבלה תפלתו על עמו. והסיבו ה' הכבואה הקודמת להנבא לרעה על יהודה. החזיל ירמיה מקונו על עלמו. כי לא על חמם בכפיו כל בני עמו ישמחוהו על נבואותיו ועל דבריו: מקללוני. ל' שהקריאה מקללני. והיא גורה זרה. ואולי היתה נוהגת בפי ההמון לומר כמו בעבר ובעתיד פקדוני יפקדוני. כן בבינוני פקדוני להוראת מפקדים אותי (חמת כי מפקדי עיניו מפקדים שלי). וכזה מלאחי בתלמוד ירושלמי (פאה פרק ז') הב' דעתך. דאיתן פקדונך. ר"ל חושדים אותך; ובתלמוד בבלי מלאכו פעמים הרבה הבינוני לרבים מסיים בו"ו על דרך העבר והעתיד כמו מודך להו (חגיגה י"ז ע"ב) במקום מודין. דמפקדן (פסחים כ"ב ע"ב) במקום דמפקון. משהו (שם ל' ע"ב) במקום משהין. מללך (ברכות ח'). דלא מעלך (שם י"ד). ודוגמת מקללני אחר הפייטן ביוזר יום ראשון של שבועות המלבישך לבוש עדנים. עינו המלבישים אותך. וכיוצא בזה ומגדלתו ומרוממתו וחבריהם בלשון חכמים. בא הבינוני בכנוי פעל עבר (גנבתך) כדי שיהיה הכנוי מורה על הפעול (מגדלת אותו). תחת ששם היינו אומרים מגדלתו. היה עינו מגדלת שלו. כמו אומנתו יועצתו. וזה כי הבינוני יוחו לפעמים ככה פעל. ולפעמים ככה שם והכנוי בהם מורה על הגיטיף. מגדלתו ומרוממתו מקללני המלבישך כחם כח פעל. והכינוי בהם מורה על הקוזאטיף:

(יא) אם לא שריתך לטוב. רוב המפרשים פירשו על ירמיה. ויש מפרשים תחלת המקרא על ירמיה וסופו על ישראל. והנה אח"כ פסוק י"ג וי"ד הם בלא ספק על ישראל. ונ"ל כי הכל על ישראל. והמקרא הזה דבק עם הבא אחריו. ובהיות כי ירמיה מתרעם ומקוק על כי ה' בחר בו להנבא רק לרעה. אמר ה' אליו כי הרעות האלה סוף סוף אינן אלא לעובת ישראל: אמר. אם לא אשים אותך לשאריה. לטובתך. כלומר אם לא אמשט אחכס עד שתהיו שאריה פליטה. וזה אמנם לטובתכם. כדי שתשובו מדרכיכם הרעים (וכמעט שאר ישוב שאר יעקב אל אל גבור). ואם לא אפגיע בך בעת רעה ובעת צרה את האויב. אם לא אשלח בכם האויבים (כלשון וה' הפגיע בו את עון כלנו): אז היטכן שיסבר הברזל והנחשת. כלומר היגיע

לצבכם הקסה כבזל (כמו וגי' ברזל ערפך ומצחך נחושה) . ומליצה קרובה לזאת ביחזקאל (ו' ט') וזכרו פליטיכם אותי בגוים אשר נשבו עם אשר נשברתי את לבם הזונה : שריתך . מן שרית שהיא במקום שארית . כמו וגם כל שרית ישראל (ד"ה א' י"ב ל"ח) . ומלת שריתך זרה מאד . אלא שכן דרך הלשון בפעלים הבנויים מן השם :

(י"ב) הירע . משרש רעע . ורחויה היתה היו"ד להנקד רי' ולהיות נפעל . כי בקל הוא פעל יולא . כמו תרועס בשבט ברזל . אבל בעלי הנקוד והטעמים פירשו כרש"י הירוע ברזל את ברזל . ולא כרש"י ממש . שחס בן היה להם להטעים כך . הירע ברזל ברזל מלפון : ברזל מצפון . הוא פירוש לברזל

שהזכיר תחלה . וברזל מלפון הוא ברזל קסה . כמו Chalybi שנקרא כן על שם אומה הנקראת Chalybes . שהיו יושבין לנפון ח"י . (בוסארט) :

(יג) לא במחיר . כטעם תמכור עמך בלא הון . וכן חגס נמכרתם כי ישראל חלק ה' ונחלתו . וכשארס לריך למעות הוא מוכרס למכור אחזת נחלתו .

אבל ה' נתן ישראל ביד זרים שאינם נותנים לו כלום בעבורם . והטעם שאין החויבים עובדים את השם ונותנים לו כבוד ותודה על שנתן ישראל בידם .

אבל הם מנעיסים לפניו ומיחמסים בגבורה לאליהם : ובבל חמאתך . אבל חני עושה זאת בעבור חמאתך ובעבור מה שחמאת בכל גבולך :

(יד) והעברתי את אויביך : למטה (י"ז ד") כתוב והעברתיך את אויביך , וכן היה קורא גם כאן יונתן בן עוזיאל . וכן המתרגם האלכסנדר

והמתרגם הסורי . וכן נמצא גם בקלס ספרים כ"י . ולודוביקוס די דין ורוז' פירשו והעברתי את אולרותך את אויביך . מהלחה לאויביך . או עם אויביך ;

חמס מה לי היכן ילכו אולרותי . חס למקום קרוב ואס לרמוק . אחר שינאו מתחת ידי ? ותלמידי מוה"ר שנואל שלמה אולפיר פירש (נגד הנקוד)

והעברתי את אויביך בארץ העביר האויבים בתוך חרנך . וזה יהיה פתאום ; דא ידעת . כמו ותבא עליך פתאום שואה לא תדעי (ישעיה מ"ז

י"א) . ודע כי מלת אשר הנמלאת קודם לא ידעת בניבואים אחרונים עם פירוש רד"ק ועם פירוש דון יצחק (דפוס פיזארו ונמנו גם בדפוס אמסטרדם) נמלאת ב"כ בדפוס רמ"ח וברישא :

(טו) אתה ידעת . תשלום תלוות הנביא שהתחיל למעלה אוי לי חמי וגו' : אל דארך אפך תקחני . אל תקח משפטי ודיני לעבדו לארך אפך .

כלו' אל תסהה את נקמתי . וגוסי' ליום פירש אל תקחני כדי להרחות אריכות אפך שאתה מאייס את ישראל על ידי ואיך מקיים ; וחליה שתיסה כזאת בלב ירמיה . והלא תמיד היה מוכיחם שישובו ואס ישובו תסה להם תקוה . ועוד

כמה פעמים מלאוהו מתפלל בעד עמו . והאמת כי על רודפו בלבד אמר והקס לי . ולא על העם כלו : דע . כמו זכרני ופקדני . והכוונה הראה בפעל שאתה זוכר ויודע :

(טז) נמצאו דברייך ואבלם . אכלתי לווייך כמו שמאלתיים . כלו קבלתי בשמחה כל מה שצויתני להנבא . אם לטוב אם לרע : כי נקרא שמך ערי . וכל זה מפני שאני שלך וכל יעשי וחפצי לעשות רצונך :

(יז) מפני ירך . נבואתך . כאלו בדרך חמה דוחק חותי : כי זעם מלאאתני . נבואת פורענות . כמו ואת חמת ה' מלאתי (למעלה ו' י"א) יונתן רש"י . דון יחזק (ורו'). ודע כי אין לשון זעם נופל אלא אצל האל . וגם ולכה זועמה ישראל ענינו קללה בשם ה' . וכן יזעמוהו לאמים . וכן מזעם לשונם (הושע ז' י"ו) ענינו מזעם האל שבא עליהם בעבור לשונם וגדופיהם . וכן ופנים נזעמים (משלי כ"ה כ"ג) ענינו כפי רש"י לשון הרע גורם שיהיו פני הקב"ה נזעמים :

(יח) למה היה באבי נצח . בסבת רודפי : ומכתי אנושה . שאין לה תקות רפואה . וכלו שמפרש מאנה הרפא . וכן ויאנש (ש"ב י"ב ע"ו) . והנה לפי הפשט האמת: בפסוק זה חוץ למקומו . והיה מקומו במלת הרפא . וכל כי התחכם בה"ט להוליא הכחוב מפשרו . כי קשה הדבר מאד שיאמר הנביא כלפי האל היה תהיה לי כמו אכזב . והנה יונתן תקן הלשון ע"י תוספת מלת לא . ותרגם לא יהא מימרך לי כדבין . אמנם בה"ט לא היה בידו להוסיף על לשון הכתוב . לפיכך מה עשה ? התקין שחפורש מלת תהיה . לא לכך וכנגד האל . אלא לנסתרת וכנגד המכה . המכה תהיה לי כמו אכזב שאני מקוה שתרפא . והיא מכזבת תוחלתי . ולרמוז על מלת תהיה שהיא כנגד המכה נתן האמתח תחת אנושה . באופן שמליצת היה תהיה לי דבקה עם מליצת מאנה הרפא . ועי"כ הקורא מבין כי כמו שהמליצה הרחשונה כנגד המכה אף השניה כנגד המכה ולא כנגד האל : כמו אכזב . מולא מים אשר יכזבו מימיו . וכמו שמפרש מים לא לאמנו :

(יט) רבן בה אמר ה' . כוונת המאמר הזה לחזק את לבו להתאמץ במלאכות ה' להוכיח את העם ולהנבא להם רעות בלא פחד ומורא : אם תשוב . ללכת בשליחותי ולא תירא : ואשיבך . כמו למעלה ד' ח' ופירושו לפני תעמוד תהיה נביאי ומשרתי . כעס ח' ה' אשר עמדתי לפניו : ואם תוציא יקר מזורל . ואם תשתדל להשיב העמים אלי . ומתוך דבר זולל ונבזה תוליא דבר יקר וחשוב כלו תוליא קצת בעלי תשובה מתוך המון רב של רשעים : כפי תהיה . כמו הוא יהיה לך לפה . תהיה נביאי ומליצי : ישובו המה אליך . אז לא תירא מהם ולא תצטרך ללכת לחלות פניהם . אבל הם ישובו להיות משחרים פניך . וכן היה :

טז .

(ב) ולא יהיו רך . כדי שלא יהיו לך . וכל זה . וכן אל תבא בית מרזח וגו' וזה ה' לירמיה שיעשה כדי שישאלו העם . ואז ישיבם ויגיד

להם הרעות העתידות. עיין דון יצחק שהשיב יפה על קושיית רד"ק. והנה
 חין ספק כי ירמיהו נמנע מעשות הדברים האלה לא בחלוס. אבל בהקצין ומשך
 ימים ושנים הרבה. ואעפ"י שהכל היה להיות למשל ולחות לבני מרי: ...
 (ד) **ממותי תחלוואים ימותו.** כ"ל כי תחלוואים הם חולים זרים ובלתי
 מנויים ברוב בני אדם. וכמו את מכת הארץ ההיא ואת תחלוואיה.
 ונ"ל ג"כ כי מי שהיה נח בחלי כזה לא היו עושים לו כבוד במותו. כי היה
 בעיניהם נגוע מכה אלהים וכן מציינו (ד"ה ז' כ"א י"ט) ויהי לימים ימימים
 וכעת זאת הקץ¹ לימים שנים יאלו מעיו עם חליו וימת בתחלוואים רעים ולא
 עשו לו עמו שרפה כשרפת² אבותיו. ומלת **ממותי** לא נמצאת רק פה וביחזקאל
 (כ"ח ח') לשחת יורידוך ומתה ממותי חלל בלב ימים. שהוא שם בפלג מבוא
 מקום. ועיינו מיתה. ³ ימותו כמו במיתת תחלוואים: **לא יספרו ורא**
⁴ **יקברו.** המתים בתחלוואים רעים לא היו עושים להם כבוד. אבל קבורה
 היתה להם. ואלו גם קבורה לא תהיה להם:

(ה) **בית מרוח.** לא נמצא רק פעם אחרת בעמוס ו' ז' וסר מרוח סרוחים.
 ובל"ה נמצאת להוראת משחה. וקצת מחכמי התלמוד פירשו בית מרוח
 בית אבל. וכן נראה לפי הענין. ובלשון ערבי ענינו הרמת קול; ולפי זה פירש
 ר' יוסף קמחי שהוא לשון נופל בין לשמחה (כמו בעמוס) ובין לאבל
 כמו כאן; ובתרגום האלכסנדרי מפורש בית משחה. ויירונימוס ואחריו רז"ו
 ואחרים אמרו שהיה המנהג לעשות משחה בבית האבל. וזה אמנם אמת אלל
 היונים והרומיים. אך לא נמצאו רמזי מזה בישראל. ולא בנוים שהיו שכנים
 להם. ואמנם סעודת הבראה אינה משחה. אך היא לאבלים לבדם. וכמו
 שמפרש לא יפרסו להם וגו'. והנה ירמיה מוזכיר למטה ובית משחה לא תבא.
 אחר שהשלים ענין האבלות. והזכירו אלל שמחת חתן וכלה. א"כ חין משחה
 לאבל. והנכון כדברי ר' יוסף קמחי. ושרש ריח קרוב לשרש צרח (גיו'):
את שלמי. השלום הבא מאתי: **את החסד ואת הרחמים.** שלא יהיה
 אדם מרחם על רעהו ועל קרובו כמו שהוא הענין במנפות ובכל הלכות
 הגדולות. כן כ"ל. כי לא אמר את חסדי ואת רחמי:

(ו) **ולא יתגודר ולא יקרח להם.** אעפ"י שזה אסור מן התורה. נראה
 שהיו עושים כן כמנהג הגויים אשר סביבותיהם:

(ז) **ולא יפרסו.** לי שצירה ובליעה. כמו הלא פרש לרעב לחמך. והפרוסה
 הזאת וכוס התנחומים הם סעודות הבראה שמאכילים את האבל. כאלו
 מכריחים אותו לאכול כדי לשמור בריאותו וכמו שמצאנו ויבא כל העם להברות
 את דוד לחם בעוד היום (ש"ב ג' ל"ה). ואין כאן רמז למשחה. כמו שחשב
 רז"ו: להם. חוזר לכלל העם. ומלות לנחמו על אביו ועל אמו חוזרות אל
 היחיד. מי שיקרה לו שיהיה אבל. ובקצת ספרים כ"י כתוב ולא יפרסו לחם
 במ"ת וכן בתרגום אלכסנדר. ולפי זה יתכן לנקד על אבל ויהיה הדבור
 מדוייק. ולא יפרסו לחם על אבל לנחמו על מת. ובעל"ז הנקוד שמצאו

להם זה"א הוצרכו לנקד על אבל. כי להם על אבל לא היה עולה יפה :
 (יא) ואותי עזבו ואת תורתִי לא שמרו .. "אותי עזבו נאמר על
 עבודת "האל בקרבנות ובענייני שבין" חרם למקום . ואת תורתִי לא
 שמרו בשאר התורה . כלו' במה שבין חרם לחבירו :

(יב) ועברתם שם את אלהים אחרים . על כרחו אין הכוונה על עבודת
 האלילים מממש . וזה מפני מלות יומם ולילה . ומליצת אשר לא חתן לכם
 חנינה שאין להן ענין חלף חלף ששבור לארונים קשים ; ולפיכך נ"ל כי הכוונה
 שיעבדו ארונים קשים יומם ולילה . והם הגוים אשר יגלו בניהם . ודרך לעג
 קרא אותם אלהים אחרים . כי אחר שאמר שהעונש הזה בא להם על אשר
 עבדו אלהים אחרים . הוסיף ואמר כי בהיותם בגלות ישמעבדו אלהים אחרים
 ממין אחר . ויטערו לעבדם יומם ולילה : אשר לא אתן לכם חנינה .
 לא חתן לכם חן בעיני ארונכם ולא ירחמו עליכם . ודע כי החן הוא תמיד
 בנחשב . לא בנחשב . והחסד הוא בנחשב . לא בנחשב (וע' למעלה ב' ב').
 ואין נ"ל לפרש חנינה (שלא נמצא במקום אחר) בענין חסד . חלף בענין חן .
 מפני מלת חתן שלפניה שהוא הפעל המצוי לבא עם שם חן . ויתן חנו בעיני
 שר בית הסהר . וה' נתן את חן העם . חן וכבוד יתן ה' . ולענייני יתן חן .
 שכל טוב יתן חן . אבל חלף חסד לא נמצאו בשום מקום ל' נתינה :

(יד) לכן הגה ימים באים וגו' . העצם כל כך יהיה גדול וקשה אותו
 שעבוד שהנחולה ממנו תהיה גדולה בעיניכם יותר מליצת מצרים (רוז') :
 חי ה' אשר העדה . כשיהיה חרם נשבע . והנה אע"פ שזו כנחמת חנינה
 חלף תוכחת חמה . כי אין גאולה אם אין לפניה שעבוד :

(טו) והשיבותים על אדמתם . אחר שהבטיח על הגאולה בדרך רמז באמרו
 שלא יזכירו בשבועתם ליצת מצרים . חלף יציאת לפון פירש דבריו בלא
 משל . ששיבס על אדמתם :

(טז) הנני שולח שליחים רבים . חוזר לדבר על הגלות והדיינים משל לאנשי
 הלבא שיהרגו בהם . והליידיים משל לשוטים שיוליכס בגלות . כי הדגים
 מתים כשילכדו אותם ולא כן החיות (רש"י ורד"ק) . או (כדעת אח"מ וקצת
 מזה גם ברש"י) הזכיר תחלה הדיינים שצדים דגים רבים ביחד . כל הבאים
 מאליהם ברשת . ואח"כ הזכיר הליידיים שזוכדים החיות אחת לאחת במארב
 ובצורה להזיזם ממנפניהם בהרים ובנקיקים ; כך האויבים ילכדו תחלה הנמלאים
 ואח"כ הסמתים : מעד כל הר . מליצה נאותה בענין הליד : ודיגום .
 ודיגום . כי מן דיג עשו הפעל דיג . ונחה היו"ד כדרכה . כמו

מירושלם מיהודה :

(יז) ושלמתי ראשונה . מפני שהזכיר הגאולה . אמר קודם לכן אשלם להם
 עונם עונם . ע"י שזולכס בגולה : משנה עונם : לא הכפל . חלף
 שזה בשום . כמו וכחב לו את משנה החורה "הואת : בנבלת שקוציהם .
 שקזיהם (חליהם) המשוקאים * ומגויים כנבלה :

(יט) ה' עזוי . תשובת ירמיה להשיב חרון אף ה' מעל עמו : אליך גוים יבאו וגו' . אל ימר אפך על אלה שחללו את ארצך . כי הלח הגה יוס בא שכל יושבי תבל אליך יבאו ויכירו אלהותך . ומה לך אט אלה עוזבים אותך : עזוי ומעזוי . העוז הוא הכח והגבורה . והמעוז הוא מקום מבצר :
 (כ) היעשה לו . המנך דברי הגוים לעתיד לבא : והמה לא אדרהים . השאלה ההללית יש בתשמעה תשובה בהפך מלשון השאלה . והנה הטעם . היעשה לו ^{ה' אלהים} אדם אלהים ? לא כן . וואתם אלהים שיעשה . באמת אינם אלהים :
 (כא) רבן . תשובת האל כי לא יאבה לסלוח ; והנה אמר . הגוים שלא נגליתי להם הם עתידים לבא אלי ולהכיר טעוכם . וישראל שגודעתי להם מכמה דורות אינם רוצים להכיר ייחודי . לכן הנני מודיעם וגו' :

יז

(א) חטאת יהודה . ביאר הטעם למה לא יוכל לסלוח להם . כי חטאתם . והוא ע"ז שלהם . חקוקה על לוח לבם . ולא יסורו ממנה : שמויר . הדיאמנט נקרא בערבי סאמור . וכן תרגם ירונימוס : חרושה . כמו חרות על הלוחות . בחלוף ש"ן בת"ו . ואולי חרת גזור מן חרש . כי גם החרישה חקיקה בקרקע : ולקרנות מזבחותיכם . הכוונה כי במזבחות העשויים להם ה' היו חקוקים לורת ע"ז . בהרבה ספרים כתוב מזבחותיהם :
 (ב) בזכור בניהם : כמו שהם זוכרים בניהם . כך היו זוכרים מזבחותם ואשריהם . שהם אלל עץ רען וגו' (רש"י רד"ק ודון יצחק) :
 (ג) הררי בשרה . אחר שהזכיר מזבחותם ואשריהם על גבעות הגבוהות . קרא דרך לעג לכל אנשי יהודה בכנוי הררי בשרה . יושב בהר ובשרה רחוק מן הישוב : במותיך בחטאת וגו' . במותיך זאתן לבו מפני החטאת אשר בכל גבולך (מוהר"ר שלמה חפץ) וכן נראה דעת בה"ט :
 (ד) ושמתה ובך . מלת ובך קשה . רחיתי ושמעתי וחדשתי בה פירושים הרבה . ולא נתקרה דעתי באחד מהם . ויש שהגישו במקום ובך ירך . שמוט ירך מנחלתך ; ואחרים אמרו כי מלת ובך יתרה מכל וכל ושמעתה מנחלתך . תנחך ותתרחק מארצך . וכטעם כי שמעו הבקר (שמואל ב' ו' ו'). ואולי יתכן שה"א היתרה שבסוף ושמעתה היתה מנחלתה ח"ת . ושמעת חובך . והוא מל' שמוט כל בעל נשה ירו (דברים ט"ו ב'). וחוב נמצא ביחזקאל (שהיה בזמן ירמיה) חוב ישיב (יחזקאל י"ח ז'). והכוונה (כפי רש"י) כטעם אז תראה הארץ את שבתותיה כל ימי השמה תשובת את אשר לא שבתה בשבתותיכם בשבתכם עליה (ויקרא כ"ו ל"ד ול"ה) . והנה בעל הקרקע הוא כמו בעל חוב הגושה בו . והקרקע חייב לשלם לו תבואה בכל שנה ושנה . והתורה לותה ששמוט ידיו מואתם שאנו נושים בהם בשנת השמטה . וגם מן האדמה נטעונו לשמוט ידיו השנה ההיא . והם לא עשו כן . והנביא מודיעם

כי יגלו מעל אדמתם. ואז בעל כרחם ישמטו חובם מנחלתם. ואדמתם לא תוכרח עוד לתת להם כחה. ובהפך הם עצמם בגלותם אל ארץ אחרת יוכרחו לעבוד את אויביהם אשר לא יתנו להם מנוחה ומרגוע בשום זמן. ובאדר תר"ך פירשתי בלי תיקון חשמונע ותשבות מעבודת האדמה. כלו' מלעבוד כך בגלותך. חשמונע מעבודת נחלך. אבל מעבוד את אויביך:

(ה) ארור הגבר אשר יבטח באדם. רד"ק דון יצחק (ורו') פירשו שהיה ישראל בוטחים על מזרים. וכן ישעיה חזקת ומזרים אדם. ולא אל וסוסיים נשר (ל"א ג') ארור הפך ברוך. בעניניו בלתי מללימים כמו ואשר

תאר יואר: זרוען. חזקן ומנעמו. כמו שהזרוע חזק הגוף:

(ו) והיה כערער. ל' עריה וערום. וכן ערירי: וכאן ענינו נטע ערום בלא עלה ופרי. וכן פנה אל תפלת הערער. אדם ערום מכל טוב

(רו'). כערער בערבה. כמו הערער של הערבה. כמו חינו ציער. הרי בגלבוה. וכן חררים במדבר. מקומות שרופים ויבשים של מדבר:

(ח) ולא יראה כי יבא חם. כתיב ולא ירא. ואפשר לקרוא ירא. כלומר ירא. וכן חרגמו האלכסנדרי והסורי וירונימוס. ויש סויע^ט

ממליכת ולא ידאג שאחריו. ובעלי הנקוד רצו להשוותו עם ולא יראה כי יבא טוב. וכן היה קורא יונתן:

(ט) עקב הלב מבד. מדבר על שלום בן יאשיהו (ע' למטה כ"ב י"א) ואומר שהיה לבו מלא מרמה יותר מכל אדם. והוא חוש ואין לו רפואה.

כן השכיל לפרש יוחן דוד מיכאילים. ובפירושו זה בחר ר' שלום הכהן ז"ל כפירושו לירמיה הגדפס בפירודא בשנת התק"ע לתשלום פירוש ר' דוד אוטעמאסער שפירש עד סימן י"א. ואח"כ חלה את עיניו:

(י) אני ה' חוקר לב. אל יחשוב מי ידענו כי אני ה' וגו': ולדת. ואני לתת. אני עמיד וקרוב לתת. כמו שומר תבונה למאז טוב

(משלי י"ט ח'). וכמו שפירשתי למחר שלל (ישעיה ח' א').

(יא) קורא דגר וגו'. כתרנוס יונתן ופירוש רד"ק: ונאמר על שלום בן יאשיהו. וכן אמר עליו למטה (כ"ב י"ג) הוי בונה ביתו בלא דאק וגו':

דגר. עיין פירושי ביסעיה ל"ד ט"ו: יהיה נבל. נבזה כנבלה:

(יב) כסא כבוד מרום מראשון וגו'. הם דברי ירמיהו. והנה כל המפרשים פירשו מרום מראשון כענין נכון כסאך מאז. אמנם לא מצאנו מראשון

על ההוראה הזאת. מלבד כי נכון כסאך מאז אינו אמור על בית המקדש כמו הכסא הנזכר כאן שהוא מקום מקדשו. כלומר המקום שהוא מקדש אללנו.

וכל לפרשו כמשמעו. מרום יותר מן הראשון. כמעט גדול יהיה כבוד הבית הזה האחרון מן הראשון (חגי ב' ט'): והנה ירמיהו התחיל דבורו בשבחן של

הקב"ה ובזכרון ימות המשיח כמו שאמר למעלה אליך גויס יבאו מאפסי ארץ וגו'. אף כאן אמר ידעתי ה' כי ברוך הגבר אשר יבטח כך. כי גם

ימים יבאו שיבנה בה"מ שני או שלישי שיהיה מרום לכבוד ולתפארת מן הראשון :
 (יג) מקוה ישראל וגו'. גם זה כהקדמה . ידעתי כי כך ראוי לקוות וכל
 עוזבך יבוש. וידעתי כי הסרים ממני וממאמיני לשמוע אל דברי אשר לדבר
 בשמך רעה תבא אליהם . כי בעצם דברי הכביא . הם עוזבים מקור מים
 חיים . כלו' עוזבים אותך : בארץ יכתבו . (Grotius) ואחריו שוררער ורוז'
 פירשו יהיו נכתבים בעפר . כלומר ימחה שםם כאילו הוא כתוב בעפר . אך
 לפי זה בעפר הי"ל . ונ"ל בהפך . שיהיו נכתבים בארץ החיים . כלו' ישארו
 למוזרת עולם שהכל יאמרו . פלוני ופלוני שעזבו את ה' כך וכך חירע להם :
 וסורי . הסרים מעלי . כמו קמי הקמים עלי . וסגר בינוני פעול . כמו
 מוליס שְׁבִי מלחמה :

(יד) רפאני וגו' . אחר מה שהקדים בשבח האל . ערך לפניו תפלתו .
 שירפאהו בחופן שיהיה גרפא באמת . וישיעהו תשועה שלמה . והכוונה
 שייליהו מרופיו שלא יזיקוהו . וכמו שגמפרס :

(טו) ואני לא אצתי מרועה אחרוך . אחרי חקירת ימים ושנים לא מצאתי
 למלות אלו פירוש מדוייק המתישב על הדעת. ועתה (שבע תר"ו) נראה
 לי כי במקום מרעה ל"ל בְּרֵעָה . וידוע כי הכ"ף והמ"ם קרובות הרבה במכתב
 שומרוני שהוא "העברי הקדמון . והכוונה אני לא הפירתי כך שתקיים
 דברך . וכמו שגמפרס והולך ויוס אנוש לא התאויתי : אצתי . כמו ויאילו
 המלאכים בלוט . והיא מלה טבעית . כמו בל' איעלקי aizzare ובל' אשכח
 hetzen . ואמר אחרוך ולא אמר כך בעבור מלת בְּרֵעָה . שענינו כמו שהרועה
 הולך אחרי האן ודוחק אותו לנכח למקום שהוא רואה . כן אני לא הלכתי
 אחרוך להפזיר כך שתמטה ותחיש מעשיך למען יראו : ויום אנוש . יוס רעה
 גדולה שאין תקוה להמלט ממנה . כמו ויאוש (שמואל ב' י"ב ט"ו) ועיין
 למעלה ט"ו י"ח . ולמטה י"ח י"ב :

(יז) אך תהיה די רמחתה . א"כ אל תהיה אחת סבת שבתי . כי ירדפוני
 על אודות נבואותי : מחסי אתה . הכביא כמשיב לעצמו "חלילה שיהיה
 החל סבת שבתי . כי בהפך הוא מחסי ביוס רעה :

(יח) משנה שברון . שברון כפול . כמו לחס משנה . כסף משנה . ומשנה
 כסף . וזה כשהוא מוזרת (נקוד סגול) . אבל כשהוא סמוך לדבר אחר
 ענינו שני לו כלומר שיה לו או דומה לו . כמו את משנה התורה הזאת : משנה
 עונס (למעלה י"ו י"ח) . וכן כשאחריו למ"ד . משנה "למך . שני למך . וכן
 מרכבת המשנה (בראשית מ"א מ"ג) שהיא משנה למרכבת המלך . שהיא שניה
 לה במעלה . וטעם שברון כפול . שברון גדול :

(יט) בה אמר . תחלת נבואת אחרת : בשער בני העם . אחד משערי
 ירושלים שהיה נקרא כן ע"ש רוב הנכנסים והיוצאים בו . ולזהו שידבר
 הדברים האלה שם תחלה ואח"כ בשאר השערים :

(כ) מרבי יהודה . המלך ובניו העתידים לשבת על כסאו . או המלך והשרים :

(כא) ואל תשאו משא ביום השבת והבאתם בשערי ירושם. שלא יביאו תבואה ופירות וכל מנר מן הכפרים ומן השדה אל העיר. ודבר אל המלכים כי המלכים היו מצויים לעבדיהם שיביאו להם זרביהם מן השדה. וזו מלאכה גם מלאכת עבודה ויגיעה. ואף אם יושם המשא על הבתמה או בעגלה. הנה היהודי מצווה על שביתת עבדיו ובהמתו. והנה כאן לא נזכר ענין הממכר. ובחמיה (י"ג) נזכר. ונ"ל כי באמרו בשערי ירושלם הכוונה להביא אל הרחוב למכור. שאם לא כן מלת שערי מיותרת. כי נראה שהיה אללם רחוב הממכר אלל שערי העיר. וכן כתוב טאה סלת בשקל וגו' בשער שמרון (מ"ב ז' א'). ומזה בלשון חכמים קוראים למחיר התבואות שער. כגון שער הזול. שער הגבוה. שער מקומו (מעשר שני פרק ד') שער הפירות (ב"מ ע"ד). וכן בארמית חרעא. והנה זה דומה למה שאומרים באיטלקי ולרפתי (mercato. marche) על המחיר. ותחלת הוראת המלה על הרחוב שמוכרים שם. ומזה ל' שיער ושיעור. כלם נגזרים משער. ונראה ג"כ כי לכך נקרא הרחוב חוץ (חויות ירושלם) מפני שהיה סמוך לשער העיר חוץ מן המקום המיושב :

(כב) ולא תוציאו משא מבתיכם. להביא אל הרחוב למכור. ואין לדמוק ולפרש כרד"ק ולא תוציאו מבתיכם חוץ לעיר. כי לפירושנו המקרא מדוייק. ורבותינו פירשו הענין על איסור ההולאה והכנסה. ואמרו שהזכיר ההבאה מחוץ לעיר. כי ירושלם היו דלתותיה ננעלות בלילה והיה מותר להוציא ולהכניס בתוכה. ואם היה הדבר כן. לא היה לו לסתום ולא תוציאו משא מבתיכם בלי שזכיר מחוץ לעיר. ולפי דרכנו הזכיר המשא והמתן כי הוא חלול קדושת השבת בפומבי כי כשהמשא והמתן מותר כל העם עוסקים בזרכיהם. ואין קדושת השבת נכרת כלל. ואף מדברי נחמיה נראה ברור כי הקנין עצמו אסור בלא הולאה והכנסה מחוץ לעיר. כי נחמיה קאף על שהלויים היו מביאים דג וכל מנר. ומוכרים בשבת לבני יהודה. ח"כ היהודים לא היו אלל קונים מן הגוים בתוך העיר. וזה היה רע בעיני נחמיה. והנה המכירה והקנין איננה בעצמה מלאכה ואיננה אסורה אלל משום גזרה שמה יכתוב (רמב"ם הלכות שבת פרק כ"ג). אמנם כשהעם עושה אותה בפומבי. קדושת יום השבת מתחללת. ויום השבת היה אות מבדיל בין ישראל לעמים. כי נראה שלא היה לעכו"ם שום חג החוזר אחר מספר קטן של ימים כזה או קרוב לזה. ובחלול השבת היו ישראל מתדמים לגוים ושוכחים את ה' אלהיהם. ע"כ הוכיחם הנביא על זה כמו שהוא מוכיחם על עבודת האלילים : (כד) לברתי עשות בו. כתיב בה. כי שבת ל' נקבה. כי הוא במקום שבתת. כמו משרת במקום משרתת. וכן אחת במקום אחרת. ללל במקום ללדת. וקרי בו חוזר ליום. וכן כל שומר שבת מחללו. הכונו חוזר ליום ח"כ אעפ"י שלא נכתב :

(כו) ובאו מערי יהודה וגו'. אם יחדלו להביא תבואתם העירה למכור ביום השבת ה' יצרך תבואתם. ומעשה ידיהם עד שיתעוררו להביא לבית ה' זבח ומנחה וקרבן חודה :

יח .

(ג) **האבנים** . העיר ר' יונה צם' השרשים כ"י שלו בל' ערבי כי ראה יולר שבא מארצות המזרח והיה עושה תלאכתו ע"י כלי עץ עשוי כמין שתי רחיס אחת גדולה והיא למטה ואחת קטנה והיא למעלה. והוא חומר שהכלי ההוא היה נקרא בלש"ק אבנים. כלומר שתי אבנים. אעפ"י שהוא של עץ להיותו דומה לרחיס שהן של אבן (העתיק"ל לשונו יז' צם' השרשים שלו וקבל דבריו . ואחריו גם רוז') ולא אכחד תחת לשוני כי הקמץ שתחת האל"ף קשה מאד לפירוש זה :

(ד) ונשחת הכלי וגו'. מקרא מסורס הוא. הכלי שהיה עושה מן החומר נשחת בעודו ביד היוצר. רש"י (ורוה') וכן בספרים כ"י רביס מאד ובדפוס רמ"ח נמלא בחמר צב"ת . וכן נסחת בעל מנחת שי וכן העידה המסרה הקטנה שזיינה למטה (פסוק ו') כחמר צ'. והשני הוא זכר נח כי כחמר עשיתי וכן נראה ברור שהיתה נסחת צה"ט שנתנו תביר בעושה. וכן תרגמו המתרגמים הקדמונים חוץ מן האלכסנדרים שהשמיט המלה. ודעת לודביקוס קאפיללוס כי נכנסו כאן בטעות שלש תבות כחומר ביד היוצר מפסוק ו'. ולנסחת כחמר בכ"ף ל"ל (כמו שתרגס יודאטי') שהוא מאמר מוסגר. נשחת הכלי אשר הוא עושה (כמו שהוא דרך החומר להשחת ביד היוצר); ודע כי ונשחת הכלי לריך להיות בטעם רביעי. וטעות מפורסמת היא בכל הספרים שיש בהם זקף על הכלי. וכן הוא ברביעי בדפוס ברישא ורמ"ח ובפיזארו עם רד"ק ועם דון יצחק :

(ו) הכיוצר הזה וגו'. טעם המשל כי היוצר מתכוין לעשות בחומר כלי ידוע וכשהכלי נשחת בידו. אז הוא עושה מן החומר ההוא כלי אחר משונה ממה שהיה בלבו לעשות. כפי מה שעולה בדעתו עכשו; כך האל גוזר עובד על אומה, והיא חוזרת מדרכיה ונהפכת ממה שהיתה. אז האל הופך גזרתו. ומלב האומה ההיא מתחלף לגמרי :

(ז) רגע. כתרגומו זמן. כלומר פעם (דון יצחק). בדפוס רמ"ח וברישא כתוב לנתוש ולנתוץ ולהרוס ולהאבד :

(ח) אשר דברתי עליו. מרעתו אשר בעצורה דברתי עליו מה שדברתי (רש"י. רד"ק ודון יצחק. וכן נראה דעת בעל הטעמים) או חוזר למלות הגוי ההוא. הגוי ההוא אשר דברתי עליו מה שדברתי ישוב מרעתו. (תלמידי מוסר"ר שמואל שלמה אולפיר) ולדעת יח"א הטעם מרעתו אשר בגללה דברתי עליו רעה. ומלת רעה היא בכח מלת מרעתו אלא שהיא להוראה

אחרת. כמו למעלה י"ח י"ז. ובני החכם א"ג ז"ל מפרש אשר כמו יען או על אשר. כמו והמלפני אשר אמר. יען אמר. ואחרים זולתו:

(יא) הנה אנכי יוצר עליכם. חושב וגוזר. כמו ויצרתי מרחוק (ישעיה כ"ב י"ח). ובאר בלשון זה להיותו לשון הנופל על הלשון. אחר שהתחיל במשל היזר (דון יצחק): וחושב עליכם מחשבה. כל חשב על. הוא לרעה: (יב) גואש. ל' יאוש. כמו למעלה ב' כ"ה. וקרוב לו אלוש ואנושה (עיין למעלה י"ז י"ו). והטעם אל תקום. אין תועלת: דבו הרע. ירמיה קוראו רע. והס לא היו אומרים כן. עיין פירושי לישעיה ח' י"ט:

(יג) מי שמע באלה. שהמיר גוי אלהים. כמו שמפרש כי שכחתי עמי: שערוורית. דבר הנורס תמהון גדול. לשון ושערו חרבו מאד אע"פ שהוא בסי"ן. כמו משארותם בסי"ן הנגזר מן שאור. בסי"ן: שערוורית. עקרו שם החאר נקבה (מלתא שערוורית). ושערוורית מאד טעמו דבר נהעב מאד:

(יד) היעזוב מצור שדי. הכוונה להוכיח את ישראל על עזבם שבילי עולם ואלהי אבותיהם. והמשיל משל מן הדברים הטבעיים אשר לא ישנו את תפקידם. ואמר. היחל מעולם להיות על אור שדי שלג לבנון? לא כן. כי מעולם לא יחל שלג על ראש הלבנון. שעל שם השלג נקרא לבנון. וכן היחלדו ויחסרו מעולם המים הזרים הבאים ממקום רחוק מן השלג הנופל מן הלבנון ונגר לארץ. שהם נובעים במעונות ונזלים בא"י? הלא אינם חללים בשום שנה. וכן כתב (Tacitus Hist. lib. 5 cap. 6). וכן כתוב (ש"ה ד' ט"ו) מעין גנים באר מים חיים ונזלים מן לבנון: היעזוב מצור. מליאת עזב מן עינה בערבי כמו חלד וחסר (ק' ב' מיכאילים): צור שדי. עינו אור קשה. כי שדה ושדי אין ענינם ביחוד שדה נעבר. אבל אומרים חית השדה וחיתו שדי. להורות חיה מדברית. וכן איש יודע ליד איש שדה. הטעם איש יערי; ואור שדי זה הוא טלמו הלבנון. ואם תראה אמור כדון יצחק אור שדי בסי"ן. כמו הררי אל. אור גבוה מאד. וסיוע לזה כי מלאנו המליה. הזאת בשם בן אדם. אורי שדי: אם ינתשו: כמו הפוך ישתו מן וגשתו מים מהים (ישעיה י"ט ה') (ק' ב' מיכאילים שורריר ורוו'): מים זרים. הבאים ממקום אחר: קרים. לא לשון קרירות כדעת המפרשים כלם. אלא לשון מקור וכמו שכחתי אלל אני קרתי ושתיתי מים (ישעיה ל"ז כ"ה). והטעם שהם נובעים במעונות. וכן נראה דעת יונתן שטרנס מי מבוע: נוזלים. אפשר בנהרות ואפשר בנארות. כמו ונזלים מתוך בארץ (משלי ה' ט"ו):

(טו) ויבשלום בדרכיהם. דמו בלגם שבבילי עולם והם המנהגים הקדמונים. הם מנשלים אותם. כלומר ההליכה בהם היא להם למכשול ולזק. רש"י [וכן פירשתי כי ישרים דרכי ה' ולדריקים ילכו צם ופושעים יכשלו צם (סוף הושע) יחשבו שאינם דרכים ישרים. רק דרכי מנשלה וזק] ועזבו אותם ללכת

בנתיבות והם דרכים רחבים ודרך המלך (כעמס והולכי נתיבות ילכו ארחות עקלקלות). אבל הנתיבות אשר בחרו ללכת בהם. אינם נתיבות אלא במחשבתם. כי באמת אינם אלא דרך לא סלולה :

(יז) ברוח קדים . כמו רוח קדים שהיא חזקה ומפילה הקש והדברים הדקים . כן אפי' לפני אויב (רד"ק). ובדפוס רמ"ח וברישיא ברוח צבי"ת וכן בפיזארו עם רד"ק ועם דון יצחק . וברע"ח ברוח ובגליון כרוח : ערף ולא פנים אראם . אראה אותם פונים לאויביהם ערף ולא פנים ולא אושיעם (רש"י) . ורד"ק ורוז' פירשו אסתיר פני מהם ואפנה אליהם עורף ולא פנים . וקשה לפי זה מלינת אראם . כי אין רואים בעורף . והי"ל אפנה אליהם או תהיה הקריאה אראם בהפעיל :

(יח) ויאמרו. המטך דברי האל בספור פשעי העם : כי לא תאבד תורה מברן . לא שהם היו מפלים בתורה ועלה ונבואה והיו אומרים כי גם אחרי מות ירמיה לא יאמרו להם כהנים ונביאים אחרים (כדעת רד"ק ורוז') אלא משל הדיוט היה . והם הזכירוהו בעבור סופי . לומר כי כל עוד שיהיה הנביא חי לא ישבות מהנבוא . ועל כן צריך להמיתו : תורה . הוראה בפנינו אסור ומותר . עמא וטאור : ונבחרו בדשון . בלשון הרע . יונתן רש"י רד"ק (וגיז'). ועיין למטה ב' י' . גם סיוע לזה ממה שכתוב אח"כ כי כרו שומה לנפשי . כי כרו שומה ללכדי ופחיס עמנו לרגלי . ודון יצחק פירם לכרות את לשונו . אבל ירמיה מסיים ואתה ה' ידעת את כל עמלתי עלי למות : ואל נקשיבה אל בר דבריו . ואל נשית לבנו לכל הדברים אשר יאמר לאיים עלינו כשנבוא להלשין עליו ולהביא עליו משפט מות (אח"ה) . כי אמנם השופט כשיבאו לפניו שני יעדים הוא מחויב לקבל עדותם . ולא יועיל דברי ירמיה להצדיק את עמנו . אבל כח מליצתו היה יכול לאיים על העדים עמנם שאל יזידו לדבר עליו סרה . כי ה' ינקום דמו . לכך אמרו ואל נקשיבה אל כל דבריו :

(יט) יריבי . שם בעלי הריב . כמו ריבה ה' את יריבי לחם את לוחמי . ואת יריבך אנכי אריב (ישעיה מ"ט כ"ה) :

(כא) לכן תן את ביניהם . אין זו תפלה ממע שהתפלל ירמיה לפני ה' . אך הם דברים שאמר לפני קהל ועדה לאיים על רודפיו . כי אמנם הסימן הזה כלו ספור נבואה אחת שהשמיע לאנשי ענתות :

(כג) אל תכפר על עונם . אל תסמה עליו . וכן כל לשון כפרה ל' כסוי הוא : תמחי . תמחה . והי"ד נוספת ועומדת במקום ה"א למ"ד

הפעל . כמו יור ילך תשי (רד"ק) שהוא במקום תש . העומד במקום תשה . שהוא בתשלומו . תנשה . כמו תשן מן התנשה . והנה מלאנו ואל תמח חסדי (נחמיה י"ג י"ד) בסגול . ולפי זה הוא הפעיל . ולפי זה אמר רד"ק (וגיז') שגם תמחי הפעיל . וזה קשה . כי ל' מחיית הכתב לא נמצא אלא בקל . ויותר יתכן לומר כי

תמח שבחמיה מוטפה . וצריך להקדד לרי (כמו תפן שהוא קל) . ותמחי
 בתוספת יו"ד הוא קל עם הסגול . כמו תשי שא"ח שיהיה אלף קל : ויהיו
 מבשרים לפניך . כמו ישילך האלהים לפני חויב (ד"ה ב' כ"ה ח') .
 לשון נפילה . וסנה ירמיהו אמר כל הקלות באזני העם . ולא ירא מהעלות
 עליו חמת חויביו ורודפיו . וזו ראייה גדולה על אמתת שליחותו , שאל"כ היה
 נמנע מהכבד עוד לרעה . בראותו עצמו בסכנה . או היה מבקש מן המלך
 שיתן לו שומרים לראשו . או היה מבקש תחבולה שישלימו עמו חויביו . והוא
 בהפך העלה חמתם עד לחין מרפא :

יט

- (א) בקבוק כלי שתייה שפיו צר . ונקרא כן ע"ש הקול שמשמיע
 כששותים בו או שופכים ממנו רד"ק (ורח' וגיו') . וגיו' מוסף
 כי כן בלשון חי Malta נקרא Bakbyka . וקוראים חנשי האי הסיח
 לרתיחת המים bakbak : ומזקני העם . חוזר לפועל הלך (רש"י) ככתוב
 למטה (פסוק י') לעיני האנשים ההולכים אותוך :
- (ב) שער החרסית . שער האשפות שסם זורקים חרסים הנשברים . וכן
 תרגם יונתן (רש"י) . וזה מפני מה שהיה עתיד לומר כאשר ישבור את
 כלי היוצר אשר לא יוכל להרפא עוד (קלינעברנער) :
- (ג) תצלנה . בנין הקל משרש ללל :
- (ד) וינברו . נתנוהו לאחרים (כלומר לאלהים אחרים) : כמו נבר אותו אלהים
 בדי (ש"ח כ"ג ז') :
- (ה) אשר לא צויתי וגו' . לא צויתי לעשות כן לשמי . והם עושים כן
 לבעל . ולפיכך חזר ואמר עולות לבעל :
- (ז) ובקוטי . אשים עצמם ריק והבל . כמו ונבקה רוח מצרים בקרבן (ישעיה
 י"ט ג') . ובחר בלשון זה להיותו נופל על לשון בקבוק . רש"י (ורח') :
- (יג) ולתת . ואתן . המקור משמש הוראת הזמן שלפניו : כתפת . כלה
 מלאה הרונים כמו התפת שהורגים שם את הילדים למולך . רש"י (ורח') :
- (יג) במקום התפת הגמאים . לא יתכן שיהיה העמאים הנשוא . ותהיה
 המלה חזרת לבתי ירושלים . כדעת רד"ק . שא"כ אין מקום לה"א ;
 גם לא יתכן שתהיה חזרת למקום התפת . כי הוא לשון יסוד ; וג"ל כי באמרו
 כמקום התפת הוא כאלו אמר כבתי מקום התפת . כי אולי היו שם בתים .
 והעמאים חזר לבתי מקום התפת . ואמנם התפת היה עמא לא מפני שעמאו
 יאשיהו (כדעת רד"ק) . כי אחרי יאשיהו נראה שחזרו וטהרוהו לשרוף שם את
 בניהם . אבל היה עמא מפני מה שאמר למעלה ובתפת יקברו מאין מקום
 לקבור : רבר הברתים . למ"ד הכללית שהזכיר רמב"ן בשמות י"ד כ"ח :

(ח) פקוד נגיד . פקוד ענינו מפקד וממונה מאחרים . כמו ופקד המלך פקידים . הלא בן ירבעל וזבול פקידו (שופטים ט' כ"ח) . ונגיד ענינו מושל ומנהיג . מלשון נגד בארמית שהוא משיכה והנהגה . וגם המלך נקרא נגיד [גם תלך נגד "מן מוליך"] . והנה פקוד נגיד הוא ממונה על הנהגת דבר מה :

(ב) על המהפכת . לא נמצא אלא כאן ולמטה כ"ט כ"ו . ובד"ה (ב' י"ו) בית המהפכת . ותרגם יונתן כיפתא . ופירש רש"י לשון פפ"ה (volta) : ובמשנה (סנהדרין דף פ"א) מי שלקה ושנה בית דין מכניסים אותו לבופה , ופירשו בגמרא מאי כיפה ? מלא קומתו . כלומר בית כנוך ולר שאין בו מקום אלא לגוף אדם אחד . ואולי הייתה הכיפה בית למטה מן הקרקע . ונקרא כן מפני שעליו כיפה לסבול משא הבית שעליו . וכן אומרים באשכולי volta לבית היין (cantina) . וכן תרגם כאן המתרגם האלכסנדרני . אבל ממה שהוא אומר אחר"כ וינלא לא ויעלה . נראה שלא היה מתחת לארץ . וגוסי"וס אומר שאולי "נקרא" מהפכת מלשון מהפכת סדום שהיה מקום בלא תקרה . ודומה לחרבה :

(ג) ויוצא פשחור . אולי במלות המלך : לא פשחור קרא ה' שמך . רבים בקשו הוראת שם פשחור . שמהם לשון גדולה והללמה . ואין צורך . כי בן דרך הכוזבות כמו ולא יקרא עוד שמך אברם והיה שמך אברהם . וכן לא תקרא את שמה שרי כי שרה שמה . אין ספק כי שמות אברם ושרי אין להם שום הוראה מנונה . שבעבור כן נשתנו . אף כאן אפשר שאין לשם פשחור שום הוראת גדולה . אבל ירמיה אמר לו דע כי שמך הראוי לך אינו אלא זה . מגור מסביב :

(ד) הנני נותנך למגור רך ולכר אוהביך . כמו למעלה (י"ז י"ז) אל תהיה לי למחטה , סבת מחטה , וכן למטה כי היה דבר ה' לי למחפה ולקלם . אף כאן אשים אותך סבת מגור לך ולכל אוהביך . חלף שהיית סבת בעמון לאוהביך אשר נבאת להם בעקר . כפירוש רד"ק (ורו"ז) : "ונפרו בחרב אויביהם . לא כלם אלה קלחתם . כי למטה אומר שיבאו בבבלה ושם ימותו ; וסמם מיתה אינה בחרב רק כמות כל האדם :

(ו) וכל אוהביך . הנשחרים שלא נפלו בחרב (רד"ק) :

(ז) פתיתני ה' . ירמיה חוזר ומתערעם על ה' ששלחו להנבא תמיד לרעה . וגם הדברים האלה אמר ירמיהו באזני העם כדי שיבינו כי בעל כרחו ועם כל מה שמאיימים עליו הוא מוכרח להנבא לרעה . וע"י זה אולי יתעוררו להאמין בדבריו ולשוב אל ה' : פתיתני . כענין שנאמר אל חל האמר נער אנכי : ואפת . נפעל משרש פתה בהשמטת ה"א . כמו תגל ערוקתך : חוקתני . באת עלי בזוקה :

(ט) ואמרתי. וכשאתי אומר בלבי : לא אזכרנו. לא אזכיר את ה' ולא אדבר עוד בשמו : אזכרנו. אעפ"י שלשון זכירה בבנין הקל ענינה זכירה בלב ולא הזכרה בפה. כאן כל שפנינו הזכרה במאמר. וכן למטה ל"א כ' : (י) כי שמעתי דבת רבים. שמועתי דבה ושם רע עלי. וזה גורם לי מגור מסביב : הגידו וגגידו. הם אומרים זה לזה הגידו אם שמעתם דבר רע על ירמיהו. ואחזקו נגידו ונפרסם הלשון הרע יותר : כל אנוש שרומי שומרי צלעי. כל אזהבי ורעי מנפים לראות אותי לולע (רש"י רד"ק ודון יצחק). כלומר שאכשל בדבר עברה. כרי שיוכלו להוציא לעו עלי. ואומרים "אולי יפתה בחיזה חטא. ואז נוכל לו. כי נפרסם שהוא איש חוטא ונביא שקר. וע"י כן נקח נקמתנו מנו. ונקמתנו היא על שהוא היה מוכיחם תמיד על חטאתם. ואם תעלה בידם להראות שהוא עלמנו רשע. תהיה זאת נקמתם :

(יד) ארור היום! אייכסורן "שנורריר דהאליר ורוח' חשבו כי לא יתכן שאמר ירמיה המקרא הזה ושאריו בזמן שאמר המקראות שנעלה חלא בזמן אחר אמרם. ול"ג כי אין לורך להפריד בין הדברים. כי כל המקראות האלה אמרם ירמיהו באזני העם. והנה התחיל פתיתי ה'. כי מדי הדבר. ואמרתי לא אזכרנו. להראות לעם כי בעל כרחו ולא מלבו הוא מתנבא לרעה. ואח"כ אמר כי שמעתי דבת רבים עד שירו לה'. להודיע שאינו ירא משונאיו. כי באמת ה' אהו. ואח"כ חזר לסיים בציור לערו על היותו מוכרח להנבא לרעה לבני אדם שאינם מקבלים תוכחותיו. והם מחרפים אותו על דבריו. עד כי עוב מותו מחיו. כי אעפ"י שלא היה ירא שמה ימיתוהו. כי ילילו ה'. הנה היה תמיד לחרפה ולקלס. והנה אין ספק כי המקראות האחרונים האלה היו כדאי לגרום התפעלות גדולה בלב השומעים. כי יאמרו : הנה האיש הזה עתה ילא מן המהפכת. והוא יודע כי רבים מבקשים את נפשו. והוא מצטער "כ"כ על מצבו עד שהוא מקלל את יומו. ואעפ"י כן אינו נמנע מהתנבא. הלא זה אוח כי לא מלבו הוא מדבר. ולכוונה זאת הוא תה שבחר לסיים בדבר רע ולא בדברי נחמה. כגון וה' אותי כגבור עריך וגו' כי הלא את נפש אביון תיד מרעים. כי המכוון לא היה להתנאות על שונאיו ולהראות שאינו ירא מהם אלא להראות לכל העם כי רוח ה' דבר בו. והנה בלבול דבריו המתנגדים זה לזה. וכוללים בטחון בה' וגם כעם ולב סוער. הוא ציור אמיתי המתחמת בצדיקי הדורות. כי מלך אחד הם בועטים בה' ואינם יראים מנכלי הרשעים. ומלך אחר אי אפשר שלא ירגשו לער וכאב לב בראותם "עלמם שונאים ורדופים. או לחרפה ולקלס. אמנם ענין קללת היום. וכן קללת המבשר אשר לא מותתו מרחם. אין ספק שהם דברי הבחי' הנאמרים דרך הפלגת השיר. כמו שאמר איוב יאבד יום אולד בו וגו' וגו'. וכיוצא בזה אמר דוד (ש"ב ח' כ"ז) הרי בגלבוני אל על ואל מטר עליכם וגו' :

(טו) אשר בשר וגו'. עדיין המנהג כן אצל אנשי פרס שנהולד בן זכר
 מצטרפים הדבר אל האב. והוא נותן מתנה למצטר (רוז') :
 (טז) ולא נחם. הפך אותן בלי שישוב מגזרתיו קודם שיוציאנה לפועל (רש"י).
 או שלא נחם אח"כ לשוב ולבנותן. והן ערי מדום ועמורה :
 (יז) אשר לא מותתני. חוזר לאיש המצטר. אמר כי לא היה לו לעשות
 כאשר עשה. אבל בהפך. אם היה אפשר לו. היה לו להמיתו מאז
 כשהיה עדיין ברחם אמו. באופן שתייה לו אמו קברו. שלא יאלץ משם לעולם
 (אם היה זה אפשר) אפי' נפל. או חוזר ליום (ר' אליהו בחור בנימוקיו שרש
 מות) היום הממונה על הלידה היה לו לסגור דלתי בטן אמי ותייה הרח עולם :
 ורחמה הרת עולם. שם רחם הוא לשון זכר. אמנם תאר הרם לא יאמר
 בלשון זכר : כי הוא מטבעו לשון נקבה. וגם אם היה אומר הר עולם. :
 לא היה משמע ל' הריון. אלא לשון הר וגבעה :

כא.

(א) הדבר אשר היה. נראה כי מקום הסימן הזה הוא בין סימן ל"ז
 ול"ח (ווינימא ורוז'). ואולי נתווסף כחן מפני [שסופו דינו לבקר משפט]
 דומה לתחלת סימן כ"ב [עשו משפט ולדקה] :
 (ב) כבד נפלאותיו. כנפלאותיו המרובות :
 (ג) הגני מסב. הם היו מבקשים שהאויב יהפוך ויעלה מעליהם. והוא
 אומר להם כי בהפך. ה' יהפוך כלי מלחמתם והוא ילחם בהם בתוך
 העיר. ואולי בחר במליצה זאת כנגד מה שהיו נביאי השקר אומרים (למטה
 כ"ז י"ו) הנה כלי בית ה' מושבים מבבלה עתה מהרה :
 (יא) ורבית מלך יהודה. דעת שגוררער ורוז' כי מכאן עד סוף הסימן
 הזה. וגם תחלת הסימן שאחר זה איננו המשך הנבואה הקודמת. אבל
 נאמרו המקראות האלה בזמן אחר קודם לכן. כי הנה הוא אומר פן תלח
 כאש חמתי. אח"כ עדיין לא ילח. ולמעלה משמע שכבר היה נבוכדנאצר נלחם
 עמם. ושלא היתה להם תשועה כי אם לכפול אל הכשדים. ואולי יתכן שהיו
 גם המקראות האלה המשך ענין שלמעלה. כי כשאמר הגני נותן לפניכם את
 דרך החיים ואת דרך המות. גם המלך בכלל. שגם הוא אם יפול אל הכשדים
 יחיה. וכמו שאמר לו למטה (ל"ח י"ז) אם יולח תלח אל שרי מלך בבל ותיחה
 נפשך והעיר הזאת לא תשרף באש; ומאמר כי שמתו פני בעיר הזאת וגו'
 יהיה על תנאי אם לא יפלו אל הכשדים; ואחר כן אמר לבית מלך יהודה
 (לא לדקיה) שאם יפלו אל הכשדים וינצלו ונבוכדנאצר ימליך על יהודה אחד
 מבית דוד תחת דקיהו. אז ישמרו בנפשותם שלא יוסיפו לחטוא פן תלח כאש
 חמתי פעם אחרת ואמר להם האומרים מי יחת עלינו. ר"ל שהיו אומרים
 כן בזמן שעבר; ואח"כ אמר גם אל המלך שמת דבר ה' מלך יהודה וגו' וגו'.
 הכל אם יפול אל הכשדים וינצל :

(יב) לבקר . יוס יוס . כלומר תמיד . כמו ותפקדנו לבקרים לרנעים
 חבחנו . לבקרים ארמית כל רשעי ארץ . מלת לבקר עינה בכל בקר .
 כמו שנים ליום שעינו בכל יום . יספר לה' לרור . לכל דור ודור :

(יג) הגני אריך וגו' . נתחבטו . המפרשים לפרש לור ומישור שהם שני
 הפנים . וכלם פירשו שהכוונה על ירושלים . ורש"י פירש הר שכל
 סביבותיו מישור . ורז"א אומר כי ירושלים היתה במקום הר וגבוהה משאר ארץ
 יהודה . ואעפ"כ היתה מישור לעומת ההרים אשר סביבותיה . ול"ג כי כלם
 שנו ברוחה . כי אין הנביא מדבר לירושלים . אלא לבית המלך . והיא ממשיך
 אותם כאלו הם מתפארים שהם עומדים במקום גבוה ושם שלא יוכלו לר
 ואויב לעלות לבס ולהורידם לארץ . וכמו שפירש החומרים מי ימת עלינו וגו' .
 והנה המשיל בית המלך לעדה ואומה . ואמר להם בלשון נקבה יושבת העמק
 אתם חושבים שאחס בראש ההר . ובאמת אין אחס אלא בעמק . ופירש ואמר
 לור המישור . כלומר לור אשר באמת אינו לור . אלא מישור : מי יחת
 עלינו . משרש נחת שעינו בארמית ירד . אבל בלה"ק אין עינו תמיד ירדה
 ממש . אלא לפי שהנפילה על האויב היא יותר קשה ומזקת כשהיא ירדה
 מלמעלה למטה . לפיכך הושאל לשון נחת על כל נפילה על זולתו בכח . כמו
 כי ח"ך נחתו בי . ולענין משל זה שממשיל בית המלך ללור ולעמק . מלאנו
 דוגמתו למטה גלעד אתה לי ראש הלבנון וגו' (כ"ו ו') :

(יד) והצתי אש ביערה . חוזר למשל שהתחיל בו . יושבת העמק לור המישור
 העדה או הבת ההיא שהיתה מתפארת שהיא יושבת על הגור . אני
 אצית אש ביערה . והזכיר יער כי בראש הגורים ימלאו היערים . ודוגמת זה
 למטה כ"ב ז' :

כב .

(ה) כה אמר ה' . אינו דבק עם הסימן הקודם . אבל כאמר קודם בוא
 נבוכדנאצר :

(ג) מיד עשוק . עינו עושק . והוא ע"ד ל' ארמית . כמו כרוא קטלא :
 (ו) גרעד אתה לי ראש הרבנון . המשיל בית המלך
 לארץ הגלעד (ארץ סיחון ועוג) המפורסמת בעבור הריה ויעריה . ככתוב
 הר גבוהים הר בשן . ועל כל אלובי הבשן . וכן המשיל אותו לראש הלבנון .
 הר גבוה ושם נוכד בעבור ארצו : אם לא . ל' שבושה חי אני אם לא :
 (י) אל תבכו למת . ענין אחר . אל תבכו כל כך על אותו שמת . והוא
 יאשיהו שכבו אותו כל ישראל הרבה . כי יותר ראוי שתבכו את שלום
 החבר אח"כ . שהלך מא"י . כי לא ישוב עוד לארץ מולדתו :

(יא) שלום בן יאשיהו . לא חקר אלא בדה"א (ח' ג' ט"ו) ובני יאשיהו
 הבכור יוסף השני יחזיקים השלישי לרקיהו הרביעי שלום . ודעת רש"י

(וכן ירונימים) כי שלום הוא לדקיו וכתב שנקרא הרביעי למלכות. כי תחלה
 מלך יסואחו ואחריו יהויקים ואחריו יהויכין ואחריו לדקיו. ואתה רואה כמה
 זה רחוק שיוכר בספר הימים חיש אחד שתי פעמים [השלישי לדקיו הרביעי
 שלום]; ודר"ק כתב כי שלום הוא יהויכין. והזכירו עם בני יאשיהו (אצ"י
 שלא היה חלל בן יהויקים) מפני שמלך בחיי לדקיו דודו. וגם זה רחוק מאד.
 כי אצ"י הוא חומר ובני יהויקים יכניה בנו וגו' ויכניה הוא יהויכין. וראב"ע
 ודון יצחק (ורו' וגי' בליקטיון) חומרים כי שלום הוא יסואחו. ורו' חומר
 כי בעל ספר ד"ה טעה. כי לא הבין המקרא הזה וברה מלבו בן רביעי ליאשיהו
 שלא היה ולא נברא. ול"י כי כל אלה טעו מפני שפירשו המלך תחת יאשיהו
 חביו שבחמת מלך. וירמיה לא חמד חלל שהיה עתיד למלך. והוא על דרך
 מזכור פרעה ה' שישב על כסאו. שענינו העתיד (לפי מחשבתו ומחשבת אחרים)
 לשבת על כסאו; והכוונה שהיה שלום נדמה בלבו ומתפאר בדבריו ובפעולותיו
 לאומר חבי אמלך. והיה קורא עצמו. וגם אחרים היו קוראים לו המלך.
 כלומר העתיד למלך. והנה ל"י כי בן רביעי היה ליאשיהו. ושני שלום. והיה
 מתנשא לחמד חבי אמלך. ולא זכר בס' מלכים כי בחמת לא מלך. והגלה
 חותו פרעה נכה למרים כשהגלה את יסואחו ומת סס במצרים:

(יג) הוי בונה ביתו. נאמר על יהויקים:

(יד) בית מרות. כמו חשי מרות: וקרע לו חלוני. חלונות פתוחות
 ורחבות הרבה. כדבר הנקרא שהוא נפתח בלא מדה: ספון. ל"ל

וספון כמו ומשום שניהם מקור. וברפוס רמ"ה וברישא שניהם בשורק.
 והם תארים לבית: בששך. לא נמצא חלל ביחוקאל כ"ג י"ד; ורו' נדמה
 חותו לאשור בערבי. שענינו אדום. וכן תרגם המתרגם האלכסנדרני וכן פי' רד"ק:
 (טו) התמרוך. החשבו שתמלך: מתחרה בארז. לשון ואך

תחרה את הסוסים. חמה מבקש להדמות לחזו ולהתגדל יותר מעמו.
 והארז הוא משל לחביו יאשיהו. וכן נראה דעת יונתן. וכן דעת ירונימים
 וי"ד מיכאילים. וכן נראה נמה שאומר מיד חבין וגו'. ומפני שאמר למעלה
 וספון בחרו המגיל את חביו לארו (תלמידי מוסר"ר שלמה חפץ): אבד ושתה.
 גם הוא נהג בעצמו גדולה וכבוד והתנהג כמלכי המזרח להרבות בהולאות.
 אבל מלבד זה עשה משפט ולדקה; וכן בקהלת ב' כ"ד וגו' י"ג חלל ושתה
 נאמר על המרבה בהולאות:

(טז) הלא היא הרעת אותי. זו היא ידיעת דרכי. כעסם הסבל וירוע
 אותי כי אני ה' עושה חסד ומשפט ולדקה בארץ.

(יז) המרוצה. משרם רצן. כמו ואת מי עסקתי ואת מי רותי. והו"ו
 יתרה וסיהם הל"די החויה לרגש:

(יח) לא יספרו לו וגו'. הוי חמות חינו נופל על יהויקים. ויש שפירשו
 על אשת יהויקים. והנה לא נזכרה; ושנורריר אמר כי העם יחמרו
 חיש אל חסיו. הוי חשי. ואשה אל רעותה. הוי חמות. כלומר חוי לנו על

אזלתו ; וזה לא יתכן . כי הוי ארון והוי סודו לא יתכן לפרשו אלא על יחזקאל . ורוח' ולפניו העמל'ר חצרו כי כן היה לשון הספר המלכים מתחיל במלות האלה הוי אחי והוי אחות הוי ארון והוי סודו . וגם זה לא ירק . שח"כ לא היה חוזר ואומר לא יספרו לו שתי פעמים . והגיון כדעת ראשונה של רד"ק פי הוי אחי והוי אחות הוא לשון ההספר שהיו סופרים על האיש ועל האשה . חלף שהוא חומר שזה היה לשון הקרובים . ושהעם היו חומרים הוי ארון והוי סודו . ול"כ כי הוי אחי והוי אחות היה לשון ההספר על הסריונות ככתוב (מ"א י"ג ל') ויבא אל עיר הנביא הזקן לספור ולקברו וגו' ויספרו עליו הוי אחי ; והוי ארון והוי סודו היה לשון ההספר על המלכים . ככתוב למטה (ל"ד ה') בשלוש תמות ובגזרפות חבוטך המלכים הראשונים אשר היו לפניך כן יספרו לך והוי ארון יספרו לך . וכאן הוא חומר כי לא יספרו על יחזקאל לא כלשון סופרים על הסריונות . שאומרים על האיש הוי אחי . ועל האשה הוי אחות . ולא כלשון סופרים על המלכים שאומרים עליהם הוי ארון והוי סודו . ומלת הוי ענינה כמו בשאר מקומות קריאה בלבד . לא כענין הוי :

(ט) קבורת חמור יקבר . כמו שהחמור לא יקבר כן לא יקבר הוח . כי מה היא קבורת החמור ? שיסחבו אותו וישליכוהו לאשפה (רד"ק) . וכן הוא חומר למטה (ל"ו ל') ונבלתו תהיה מושלכת לחורב ביום ונקרה בלילה . והנה בד"ה (ב' ל"ו ו') כתוב על יחזקאל . עליו עלה נבוכדנצר מלך בבל ויאסרהו בנחשמים להזניכו בבלה . על כן חמור רז"ל כי נבוכדנצר הוליך אותו בשבי . ולא הגיע לבל . חלף את בדרך ומלך בבל הלך לדרכו והגיה נבלתו על הדרך . ובס' מלכים (ב' כ"ד ו') כתוב וישכב יחזקאל עם חבתי . ורוח' חומר כי זה מורה שנקבר עם חבתי . והוא חומר את בעל ד"ה שמא בדה מלבו מה שכתב עליו ; וכל זה שקר . כי מליית וישכב עם חבתי חן ענינה חלף מיתה . ואין ענינה כלל הקבורה אלא החיות . כי יעקב חמר תחלה וישכתי עם חבתי ואח"כ וגשחתי ממרים . וכתוב (מ"א ע"ו כ"ד) וישכב אשא עם חבתי ויקבר עם חבתי . הרי שהם שני ענינים . וכן (שם כ"ב כ"ח) וישכב יהושפט עם חבתי ויקבר עם חבתי . וכן (מ"ב ח' כ"ד) וישכב יורם עם חבתי ויקבר עם חבתי . וכן (שם ע"ו ז') וישכב עזריה עם חבתי ויקברו אותו עם חבתי . וכן ביותם (שם ע"ו ל"ח) . וכן בחזו (שם י"ו כ'). וכתוב (מ"א ב' ו') וישכב דוד עם חבתי . ואין נראה שנקבר עם חבתי . כי הוא נקבר בעיר דוד . והם היו בבית לחם . ואמנם חמת הוא שאם היה הדבר כן שמתך בבל הוליך את יחזקאל בשבי . יקשה מאד איך יסתום בעל ס' המלכים ולא יחמר חלף וישכב יחזקאל עם חבתי ומלך יחזקאל בני חמור . לפיכך נראה לי דברי בני בכורי אהוב בר כי יחזקאל לא הגלה מירושלם . אבל שכב עם חבתי בירושלם . ואמנם מה שנקבר קבורת חמור ולא ספרו לו הוי אחי והוי ארון . לא נבוכדנצר עשה זאת . חלף

בני יהודה עצמם עשו לו כן משנחתם אותו מפני שהיה מלך עריץ. והוא ושריו היו מרכאים את העם ויהויקים היה דבק בפרעה נכה שהמליכו. וגם אחר שלקח מלך בבל מנחל מצרים עד נהר פרת (מ"ב כ"ד ז'). תמיד היה קשר בין פרעה ויהויקים נגד מלך בבל. עד כי לבסוף עלה ל"ג שנית על יהויקים. וקרה מקרה שקודם שיגיע מלך בבל לירושלם מת יהויקים. והעם השליכו את כבלתו בציון והמליכו את יהויכין. ושלשה חדשים אחר שהמליכוהו בא ל"ג והוליכו שבי. אבל מה שכתוב בדר"ה (ב' ל"ו ו') ויאסרהו בנחשתים להוליכו בבבלה איננו בפעם הזאת. אלא קודם לכן בשנת שלש או ארבע ליהויקים היא השנה הראשונה לל"ג. כי אז אסר אותו להוליכו ולא הוליכו. אך נתפטר עמו והניחו במלכותו. ועל אותה שעה כתוב בתחלת דניאל ויתן ה' בידו את יהויקים מלך יהודה ומקלת כלי בית האלהים ויביאם ארץ שנער בית אלהיו. ומלת ויביאם אינה חוזרת על יהויקים והכלים. אלא על הכלים לבדם. ומה שמזכיר ואמר ואת הכלים הביא בית אורז אלהיו. הכוונה שאר הכלים שלא היו ראויים לתשמיש בית אלהיו נתנם בית אורז אלהיו:

(כ) עלי הרבנון וגו'. נבואה אחרת. והוא מדבר עם כנסת ישראל. ומתנבא לה רעות. והכוונה על גלות יהויכין. ולבסוף מסב דבריו ליהויכין עצמו: עלי הרבנון. כעטם על ההרים אשא בני ונהי. וכן בצנן. בהרי הבשן: וצעקי. ע' דקדוקי § 391: מעברים. בקלוות ארץ. כמו ושלוס היה לו מכל עבריו מסביב (מ"א ה' ד'). וכן למטה (מ"ט ל"ב) ומכל עבריו אביא את אידם: כי נשברו כל מאהביך. האומות שהיית בוטח בהן. נפלו ביד מלך בבל. ככתוב בימי יהויקים (מ"ב כ"ד ז') ולא הוסיף עוד מלך מצרים ללאת מארצו כי לקח מלך בבל וגו'. ומלך מצרים הוא שהמליך את יהויקים. רד"ק ודון יחזק (יירונימוס וי' ד' מיכאילים). ולדעת רז"ל מאהביך הם מלכי יהודה. כי כן למטה הוא סומך רועיך למאהביך. והרועים הם המלכים:

(כא) דברתי. הם דברי האל: בשלוותיך. בימי שלותך. שלות. ימי שלום. וכן נבורות לדקות. מעשי גבורה. מעשי לרקה (ר' שלום הכהן). ואולי זה עטם נעורים. זקונים: מנעוריך. מנעורי האומה. מימי משה ויהושע והשופטים:

(כב) תרעה רוח. תנהלם הרוח. כל' רוח תשאם:

(כג) יושבת ברבנון. כנוי של גדולה. והוא כאן דרך לעג. אף שהיית חושבת כי איתן מושבין ושים בסלע קנך. ואין הכוונה כלל על הארמנות הבנויים בעצי ארזים. ישבתי ומקיננתי כמו יושבת ומקיננת. ומשפט התוו"ן להקדך בחירק. כמו רבתי שדתי. אהבתי לדוש (הושע י"א): מה נחנת בבוא לך חברים. כל דרך לעג (sarcastice). כמה את יפה ונושאת חן בבוא לך חברים. דמה כנסת ישראל לאשה העומדת על המשבר. שהיא מתחלחלת בחבליה. ובשרה מתגלה במקנת. והיא נושאת חן בעיני הרואים הבלתי רחמיים. והנביא אחר שאמר תבושי ונכלמת מכל רעתך הוא

עושה עלמנו כשמתח בלרתה. ויא"ח מפרש דרך התול (ironia) כמה את יפה
 בבוא לך חבלים. והכוונה בהפך כמה את מנוערת. (ורו' וגז' פירושו נמת
 quam eris miseranda) : נחמת. משפטו נחלות. נפעל משרש חק.
 והוקלה למ"ד הפעל. כמו יזמו ונבלה במקום יזמו ונבלה. וזר"י
 הגו"ן הרחשונה הוא במקום "חיר"ק ודגש "חיריו ע"ד
 לשון ארמית שמוסיפין נו"ן או מדגישים אף שלא במקום חסרון אות רק כדי
 לשמור לורת ההברה כמו שהיתה בשרשים השלמים. כגון הנפל לדיחאל. שהוא
 הפעיל משרש עלל. ואם היו אומרים העל לא היתה ההברה מורכבת כמו
 שהיא בשלמים (הפקד). וכן חכלה ומדקה הפעיל מן דקק. וכן בלה"ק יתם
 בנין הקל מן "תמס. כדי "שתיה ההברה מורכבת כמו
 שהיא בפקד ובהפעיל ויסב חלסים את העס. התתם דרכיך. ובנפעל בלרי
 לפני "הח"ע הגחמים בחלים. במארה אחס נארים :
 (כד) בניהו. הוא יסויכין "בן יסויקים. והוא נקרא "ג"כ
 יכניה : חותם על יר ימיני. שאין מסירים אותו לא ביום ולא בלילה.
 כמו " " שימני כחותם על לבך כחותם על זרועך (רד"ק). והעמס אפי'
 היה קשה לי להשליך מעל פני כמו שאין אדם משליך ומרחיק חותם שעל ידו.
 כדי שלא יבא ביד זרים ויסתמו מנה שירלו. אעפ"כ אשליך : כי משם
 אתקנך. החחיל בל' נסתר. והפסיק הדבור. והחחיל לדבר עמו לנכח :
 אתקנך. משרש נחק. והגו"ן שאחר הקו"ף היא כגו"ן יברכנהו (רד"ק) וכמו
 יכדכני :

(כה) ומבקשי נפשך. יפה אצור סיבאסטיגוס שמיד שאין הכוונה
 המבקשים מתחך. חלא המבקשים שחפול בידם. שאם היו חפלים
 מיתתו לא היה אומר אח"כ והטלתי אותך על ארץ אחרת. כי לא היו
 מביאים אותו בבלה. אך היו "ממיתים אותו בא"י חס היה זה חפלים : וביד
 נבוכדראצר. הו"ו לפירוש. כמו למשלה ב' ט'. וע' ברא' י"ג ח' :
 (כו) והטלתי. משרש טול. כמו ויטל שחול את החנית. שאוני והטלוי אל
 היס : הארץ אחרת. הס"ח יתרה. כמו את הכבש אחד תעשה
 בבקר : אשר לא ילדתם שם ושם תמותו. עגמת נפש היתה להם
 כשהיו מתים חוץ לארץ מולדתם. וזוהו נמשך התנהג מיתי קדם ועד היום
 שהחסידים מבקשים ללכת למות בא"י. כי בזה הם מעידים חביבותה חללם.
 שהיא בעיניהם כאלו היתה ארץ מולדתם. והם משתוקקים למות בתוכה.
 וזה מחוק האחרונה והאחרונה בין בני הגולה. כי כלנו עם אחד ובני ארץ אחת.
 וכן עשו ר' יהודה הלוי בעל הכוזרי והרמב"ן :
 (כז) מנשאים את נפשם. ל' בטחון. כמו וחליו הוא נושא את נפשו.
 חליך ה' נפשי אבא. לא נשא לשוא נפשי. והפיעל להורות שהם מנשאים
 את עלמם. בלי שהיה להם שום הבטחה בדבר. ומן הל' הזה נגזר ל' השיח
 [הנחש השיחי] אעפ"י שהוא בשי"ן. עינו הבטחה והסרת הפחד :

(כח) העצב נבזה וגו'. כ"ל כי הנביא עושה עצמו כשואל מדוע היה הדבר הזה. ואח"כ משיב כי גזרת האל היא. ארץ ארץ ארץ וגו'. או (כדעת אח"מ) הנביא מזכיר מה שיאמרו הרואים את יכניה בגלות. ע"ד ועברו גויים רבים (למעלה כ' ח'): העצב. ה"א לשאלה וע"כ נפתחה לפני העי"ן: עצב. מל' ידך עלצוני ועשוי. וכן העצבים הם פסילים וזרות; ואולי עלב כמו חלב. כמו הביטו אל לוד חלבכם. מוהר"ר שמואל שלמה אולפיר אמר. וכי האים הזה הוא לורה נבזית ושבורה. מלשון ככלי יולד תנפס או הוא כלי שאינו מועיל לבלום? והלא אין הדבר כן. כי אים נכבד היה. ואיך היה שהשך וגו' :

(כט) ארץ ארץ ארץ. השלום לחוק כמו למעלה ז' ד' היכל ה' היכל ה' היכל ה' המה. וכיוצא בזה בישיבה ו' ג' וביחזקאל כ"א ל"ב :

(ל) כתבו את האיש הזה עירי. יכתב האים הזה שיהיה עירי. כלומר יכתב על גזר דין זה: עירי. חעפי שבשאר מקומות ענינו בלא גנים. וכאן ח"א לומר כן. כי הבר אמר מדוע הוטלו הוא וזרעו; והאמת כי עירי הוא מלשון ערער (למעלה י"ז ז'). והוא מלשון ערום ועריה. ונקרא מי שמת בלא גנים עירי. להיותו נעדר מכל טוב. וכאן ענינו דרך כלל נעדר מכל טוב. וכמו שפירש גבר לא ילח בימיו: כי דא יצלח מזרעו. ללא עיקר ענינו עבר. כמו וללחו הירדן לפני המלך (ש"ב י"ט י"ח). וכאן כ"ל ענינו כמו יאל. לא יאל מזרעו אים שיהיה יושב וגו'. והנה ידוע כי זרובבל בן שאלתיאל בן יכניה היה פחת יהודה. על כן אמרו רבותינו כי יכניה עשה תשובה; והטעם כדברי בני אוהב גר ז"ל כי זרובבל לא ישב על כסא דוד. ולא היה מושל ביהודה. אלא פחת חמת ממטלת מלכי פרס :

כג.

(א) הוי רועים. ענין אחר. והכוונה על מלכי יהודה. ודוגמת זה ביחזקאל ל"ד: מאבדים. גורמים ללאני להיות לאן אובדות ותופות כשה אובד: (ג) אשר הרחתי אותם שם. תחלה אמר שהרועים הרחוס. כי המלכים היו סבה להשתחת מדות העם ועזבם את ה'. ואח"כ ה' הענישם: על גויהן. מקום מרעה טוב שלהן. כמו 'והיה השרון לנוה לאן (ישיבה כ"ה י') סם חרבננה בזה טוב (יחזקאל ל"ד י"ד). ומזה בנאות דשא:

(ה) הגה ימים באים. מדבר על זמן עליית הגולה מבבל: ולא על הגאולה העתידה: והקימותי לרוד צמח צדיק. אקים מגזע דוד למנח ומטר שיהיה אים לדיק. ולא כאותם הרועים שזכר:

(ו) אשר יקראו. אשר יקרא לו הקורא. ר"ל לאותו מושל. ולמעשה (ל"ב י"ז). אומר כענין זה על ירושלם. וירושלם תשכון לבטח וזה אשר יקרא לה ה' לרקנו. והענין אחר. כי המושל והעיר שניהם יוכלו להקרא בשם זה:

ה' צדקנו . כטעם אלהי צדקי . אלהי ישועתי . כלו' ה' סבת חשועתנו והאלחמנו . ומלאנו שמות כאלה כמו ה' נמי . וכן בשמות בני אדם צורי שדי צורחל חליצור . וחולי רמו נ"כ בזה לשם המלך שהיה צימיו . שהיה שמו צדקיה . ואמר אז יהיה המושל רחוי להקרא בשם זה צדקיה חו' ה' צדקנו ולא כזה ששמו צדקיה ואין השם חתו :

(ט) דנביאים . מלה בפני עצמה . והיא הודעת ענין הנבואה כמו למטה (מ"ח) למוחב . וכן (מ"ט) לבני עמון . לארוס ולדמשק . לקדר . (חייכסורן דההליר וויימח) . ומלות נשבר לבי דבקות עם מפני ה' וגו' . וזה נגד הטעמים : רחפו בר עצמותי . כל חיברי רועדים ומתמוטטים . וכמו שמפרש הייתי כאיש סכור וכגבר עברו יין . מליצה לקוחה מן המים השועפים . כטעם נחלה עבר על נפשו . אזי עבר על נפשו המים הזדונים . וכן עלי עברו חרוניך . כי עומתי עברו ראשי (אח"מ) . ויש חלוק בין עבר על ועבר את . מליצה עבר על מושאלת מנחל שוטף . ועבר את מושאל ממים שהאדם בתוכם והם מתנשאים מעט מעט עד שמגיעים לראשו ועוברים אותו כלו' מתנשאים עד למעלה מראשו . וכן היין וכן העונות מתנשאים מעט מעט ומתנבזים על האדם : מפני ה' וגו' . מפני הרעות שהודיעני שעתידות לבוא : (י) כי מפני אדה . קללות שהנגזל והעשוק מקללים את הנזול והעוסק . כמו את אשר יטא איש לרעהו ונשא בו אלה להאלחו וגו' (מ"א ח' ל"ח) : אבלה הארץ יבשו נאות מדבר . ע"ד על כן אלה אכלה ארץ (ישעיה כ"ד ו') :

(יב) ידחו . פתח ומלעיל . משרש דחח . והוא אחד בענין עם שרש דחה . ועינו ההחלקה בדרך שאין האדם יכול לעמוד כרצונו . אלא הדרך החלק מושך אותו ^{ת"י} בעל כרחו : שנת פקודתם : אביא עליהם זמן ^{ת"י} פורענותם . וכן בטובה ושנת גאולי בזה . הכוונה זמן . ושנה לאו דוקא :

(יג) ובנביאי שמרון ראיתי תפלה . התחיל לדבר על הנביאים . ואומר כי מחז בדורות הקודמים ראה נביאי שמרון תפלה וסכלות . כי התנבאו בצעל . והכעו את ישראל . אבל מה שהוא רואה עתה נביאי ירושלם קשה יותר . כי הם עושים תעובות ואומרים שקר בשם אלהי אמת : תפלה . מלשון היאכל תפל מבלי תלה . וכן נביאיך חזו לך שוא ותפל . עינו דבר שאין בו טעם ^{ת"י} דבר של תהו :

(יד) לבלתי שבו . הראוי ישיבי . כשהתבה מתחלת באות שבסוף התבה הקודמת לפעמים היו הסופרים משמיטין אחת מהאותיות בהן . ואח"כ היו סופרים אחרים מוסיפין בין השמות האות החסרה ולבסוף היו סופרים אחרים כותבים אותה במקומה . אך היו עושים אותה זעירה . כגון ותאמר דבקה אל יחק קלתי . ויקרא אל משה . ועיין למטה כ"ז י"ח . ועיין בישעיה מ"א כ"ה . וכן בד"ה א' י"ז י"א כי מלאו ימין . וכן בד"ה א' ט' מ' וכן יהונתן מריב בעל ומרי בעל הוליד את מיכה . וכן ש"א י"ט ט' מנגן ביד

ויבקש שאלו ל"ל בידו. וכן שם פסוק בלילה הוא ל"ל הסוא. וכן ש"ב ה' ב' והמבי את ישראל ושם פסוק ד' במלכו ארבעים. וכן במ"ב י"ג ו' החטי את ישראל וכן נחום ב' ט' מימי היא משפטו מימיה היא. וכן למטה ל"ט י"ו מבי את דבריו. וכן בישיעה מ"ה כ"ה עדיו יבא ויבשו. וכן ביחזקאל כ' ל"ח ואל ארמת ישראל לא יבא וידעתם. ל"ל יבאו. וכן למטה ל"ב ל"ה החטי את יהודה. וכן לעשות הרע בעיני ה' להכעיס ויש את פסל (מ"ב כ"א ו' ז'). משפטו להכעיסו: היו לי בלם וגו'. וע"י זה נהפכו לי כל העם כפדוס. ויושביה של ירושלים כיושבי עמורה. ויא"ח אומר כי כדרך שיושביה ענינו וישיב ירושלים: כן בלם ענינו וביחי ירושלים שמזכר בראש הפסוק: (טו) **לא מפי ה'.** אינם מדברים מפי ה'. לא שמעו דבריהם מפי ה': (יח) **כי מי עמד.** כלומר אין אחד מהם שעמד בסוד ה'. וסוד ה' הוא דרך משל. כמלך הנועץ בסתר עם שריו. ואח"כ גוזר כחפזו: וירא וישמע. מי עמד בסוד ה' באופן שיוכל לראות את ה' יושב על כסאו וכל לבא השמים עומדים עליו מינינו ומשמאלו. ובאופן שיוכל לשמוע את דברו וגורמו: מי הקשיב דברו וישמע. מי נטה אזנו מאחורי הפרגוד לשמוע דברו ושמוע? — מי הקשיב דברי אולי ירמיה כתב דבריו והסופר השמיט הו"ו מפי וישמע שאחריה. ונשאר דברי. (תלמידי מוה"ר רוד חוק):

(יט) **סערת ה'.** שלוחה מאתו. כלומר גדולה וקשה. כי הדברים הגדולים ייוחסו אליו. כמו הררי אל: חמה יצאה. הסערה הזאת היא חמת ה': יצאה חוזר לסערת ה' שהיא חמת ה'. ולפי הטעמים שיעורו. הנה סערת ה' יצאה. הנה חמה יצאה: יצאה מלפניו ובשליחותיו: וסער מתחורל. גם זה פירוש סערת ה'. הסערה ההיא היא מתחוללת. ענין תנועה בסיבוב. כן הוראת שרש חול בערבי (ו"ד מיכאילים). וכן בלה"ק לחול במחולות ובל"ח חוזר חלילה: על ראש רשעים יחול. דרך הנביאים להשתמש בפסוק אחד בשרש אחד לנתי הוראות שונות. ולדעת תלמידי מוה"ר דח"א ע"ה גם זה מן הענין הראשון. וכן יחולו על ראש יואב (ש"ב ג') לא חלו בה ידים (איכה ד' ו') כלם עיקר ענינם תנועה סבובית:

(כ) **באחרית הימים וגו'.** אם עתה אינכם שמים על לב. ידעתי כי לעתיד תתבוננו בדבר הזה שאני אומר לכם. וזה כשיחקיימו דברי: אחרית הימים. הנאמר כאן איננו לזמן רחוק אלא לזמן עתיד אעפ"י

שהיה קרוב:
(כב) **וישמיעו.** ל' נווי. והו"ו להודעת החלק השני מן המאמר. שהוא גורת המאמר (apodosi) כמו אם תלכי עמי והלכתי:

(כג) **הארדה מקרוב אני וגו'.** וכי אינני אל אלא בקרוב מקום ולא ברחוק מקום שלא אראה המעשים הנעשים ברחוק ממני? ארדה מהרוב. ענינו אלהים מקרוב. וכן גמולי מכלב עתיקי משדים (ישעיה כ"ח ט'). לנביאי מלכם (יחזקאל י"ג ב'):

(כו) עד מתי . לשון קלרה . וכמו ואתה ה' עד מתי והטעם עד מתי יהיה זה : היש בלב הנביאים . סוף הענין בפסוק הסמוך . היש בלב הנביאים להסכיח את עמי שמי . אלא מתוך שהאריך בדברים חזר ואמר החושבים : והס"א לשאלה . וכי חושבים הם . והוא כפל לשון של היש בלב הנביאים . כן השכיל לפרש שני המקראות האלה החכם לודביקוס די ריו . והנה לפירוש זה גם לפירוש רש"י עד מתי הוא מאמר בפני עצמו . והיה ראוי לזקף או לאחנה ; אבל יונתן תרגם עד אימתי אית בלבהון , עשה ה"א התמיהה שבמלת היש כאלו היא יתרה . וכן עשו גם בעה"ט שנקרו עד מתי ברביע (תלמידי מוהר"ר אר"ג ע"ה) :

(כז) הלא בנה דברי באש . אין לבעל החלוט לומר כי חלומו נראה לו היותו דבר ה' . כי אמנם דבר ה' נבדל ויכיר משאר חלומות לעולם התפעלות האדם ממנו . רש"י ודון יצחק . ע' דבריו . (וקרוב לזה י"ד' מכאילים) :

(ל) לכן הנני עד הנביאים . מזכיר שלשה מינים של נביאי השקר ע' רד"ק :

(לא) הלווקחים לשונם . משתגשים בלשון שלהם . כלומר בדברים שזרו מלבם . ומתנבאים בשם ה' :

(לב) מה משא ה' . דרך לעג היו אומרים לו כן . לשון משאוי ודבר כבד : את מה משא . מה הדבר שאתם קוראים בשם משא . כלומר ידעתי את אשר בלבבכם . כי דבר ה' לכם למשא . והמתרגם האלכסנדרני וירונימוס תרגמו כאלו כחוב במקום את מה משא אתם המשא . והסכים בזה לודביקוס קאפיללוס . והוא מתיישב יפה עם ונטשתי אתכם וכפירוש רש"י :

(לג) לא תזכרו . כאן בא הקל במקום ההפיל : כי המשא יהיה לאיש דברו . נתקשו בזה המפרשים . ו"ל פשוט , מאד . אך בשנוי נקוד ה"א . ובשנוי הטעמים כי המשא יהיה לאיש דברו . וכי דברו . כלומר דבר ה' . יהיה לאיש כמשא ? ויש אומרים כי דבר ה' אינו משא אלא לאיש דברו . לנביא השלוח לדבר בשמו ולפרסם דברו בקהל ; האיש הזה יהיה דבר ה' לו למשא כבד . כי ישנאוהו העם וירדפוהו . ולא לכם לאמר משא ה' . כי לא למשא הוא לכם . כי המשאוי אינו אלא לנביא . אך יקשה לפירוש זה כי מליצת איש דברו לא מלאכה להורות על הנביאים :

(לד) ונשייתי . לשון שכתה . והוא לשון הנופל על לשון משא . אלא שזה בש"ן וזה בש"י : ונמשיתי . ל' עזיבה . ואין לפרש לשון נתישה שענינו עקירה . כי מעל פני עינו הרחקה . ולא יתכן לעקור את העיר ולהשליכה מעל פניו מעל פני . אטוט ואעזוב אתכם באופן שתהיו רחוקים מעל פני . כלומר מהשגתו :

כד .

(ה) דוראי . לא נמצא במקום אחר באל"ף . אבל בלא אל"ף וישימו את ראשיהם בדודים (מ"ב י"ז) : מועדים . מוכנים . ודמנו לו פסל

צבורים מונחים וממתנים שיבא הכהן ויקחם מיד המביא אותם . ככתוב ולקח הכהן הטנא מידך . וכשהיו המביאים רבים היו לריבין להמתין זה לזה . והיו מכינים סליהם עד שיבא הכהן ויקבלם מידם . כן נ"ל : **את החרש ואת המסגר .** נמצא שני השמות האלה סמוכים זה לזה בשלשה מקומות אחרים . למטה כ"ט ב' ובמ"ב כ"ד י"ד י"ו . ומלשון הכתוב שם במלכים . וכל החרש והמסגר לא נשאר זולת דלת עם הארץ ואת כל אנשי החיל שבעת אלפים והחרש והמסגר אלף הכל צבורים עושה תלחמה . נראה ברור כי החרש והמסגר שם מין ממני אנשי התלחמה והמסגרים שבהם . אבל יונתן תרגם **אֲשֶׁר־יְהִי וְהַרְצִיָּה** (בעלי אומנות והשוערים) . והמתרגם האלכסנדרני תרגם האומנים והכלואים או סגורים (ויירונימוס תרגם *et fabrum et inclusorem*) ורוז' פירש חרש בעלי אומנות או חרשי עלים . והמסגר חרשי ברזל ; ורוז' פירש ת"ח . אמרו (גטין פ"ח) חרש . בשעה שפוחים נעשו הכל כחרשים (כאלמים) . מסגר . בשעה שסוגרין שוב אין פותחים . ורד"ק פירש החכמים והיועלים . ודון יצחק (במלכים) האומנים והשוערים ושומרי החומה וסוגרים פתחה , ונ"ל שהיו החכמים והאומנים ההולכים עם אנשי התלחמה . ונקראו חרש אוחס שהיו עושים כלי משחית להזיק לאויב ולהפיל החומה . ונקראו מסגר אוחס שהיו סוגרים המחנה בגדר וכיוצא . כדי שלא יכנסו בו האויבים :

(ג) **כתאני הבכורות.** כתאני העלם המבכרות (רד"ק). בכורה הוא שם הפרי . בכורה שם העץ המבכר . ושמיד ורוז' פירשו בכורות העומות בפעם הראשונה . לפי מה שכתב פליניוס (18 . 15) שביהודה היו התאנים עושות פרי שתי פעמים בשנה . ונ"ל כי אין זה ענין בכורים ובכורה ובכורה בלה"ק אעפ"י שבלשון ארמית מלאנו והקשורים ליעקב תרגם אונקלוס **יְבִיָּא** מלבד כי לפי זה אין טעם לסמיכות כתאני הבכורות :

(ה) **בן אביר .** נקשר עם לעובה (רש"י) . וכן לפי הטעמים . וטעם אביר אעשה להם הכר . אבדיל אוחס . כמו לא תכירו פנים במשפט . כי את הבכור בן השמואה יכיר . וכן הספך והבדילו ה' לרעה :

(ו) **ולא אהרום . ולא אתוש .** אחר שהלכו בגלות היה נראה שכוונת האל להרום ולנתוש אוחס . ונהפוך הוא כי יבנם ויעטם . זה טעם מלת ולא :

כה .

(א) **על ירמיהו .** כמו אל . כמו למטה כ"ו ב' ודברת על כל ערי יהודה הבאים להשתחוות בית ה' :

(ב) **על כל עם יהודה .** הבאים ירושלימה ואל כל יושביה :

(ג) **אֲשֶׁר־יִשְׁׁוּ .** לפי הנקוד הוא מקור . והאל"ף במקום ה"א אך היו"ד הכתובה אחר ה"ף מוכחת שהיתה כוונת ירמיה לומר **אֲשֶׁר־יִשְׁׁוּ** לשון עתיד .

והוא על דרך הרגו היהודים ואבד :

(ד) ושלח ה' אליכם. אין לתמוה אם לא שמעתם אלי. כי כבר כמה נביאים שלח ה' לכם ולא שמעתם.

(ה) לאמר. חזרו להשכם ושלחו (י"א"ח): ושובו. בחופן שתשובו. ועי"כ תשובו. כמו שמור מלואי וחיה:

(ו) במעשה ידיכם. בעברכם. חלילים מעשה ידיכם:

(ז) ואל נבוכרראצר. חזרו להגוי שולח: עבדו. כמעט הוא אשור שבע אפי: והחרמתים וגו'. חזרו לארץ הזאת ויושביה וכל הגוים סביב:

ועל כל הגוים האדה סביב. לא שהגוים ילקו על חטאת ישראל. אלא הם ילקו על חטאת עצמם. והנביא מודיע זה לישראל כדי שלא יבטחו בגוים

אשר סביבותם שיעזרו להם: הרבות עולם. הרי זה דרך גוומה:

(ח) קוד חתן וקוד בלה. ע' למעלה ז' ל"ד: קוד רחים ואור נר. סימן יישוב. והרחים הם רחים של יד שהיו עומים צביתם. כעצם עד

כבוד השפחה אשר אחר הרחיס. וכן תעמן לאחר חטאי (חיוב ל"א י'):

(ט) ושמתי אותן לשממות עולם. אחת חזרו לגוי ולא לארץ. וחטפ"י שלשן שממה נופל יותר על הארץ. הגם כבר חזר למעלה (פסוק ט')

והחרמתים ושמתיס וגו' ולחרבות עולם:

(י) את כל הכתוב בספר הזה אשר נבא ירמיהו על כל הגוים. יפה אמרו וויינמא שנורריר ורוז' שאין חלו דברי ירמיהו. אלא אח"כ

נוספו לפירוש. כי לא יתכן שיאמר האל חביא על הארץ שהיא את כל הכתוב בספר הזה אשר נבא ירמיהו. וגם מלות על כל הגוים אינן מדוייקות. כי

כאן אין הכוונה אלא על צבל בפרט. לפיכך חני חומר כי כשאמר ירמיהו את כל דברי אשר דברתי עליה כוונתו על אשר דבר ישעיה במתא צבל (ישעיה

י"ג). אמנם אחר זמן נני שלא הבין כוונת ירמיהו הסיף בגליון דרך פירוש את כל הכתוב וגו'. ודע כי רוח' היה קשה בעיניו כי מאז בשנה הראשונה

לנבוכדנאצר יתנבא ירמיהו על מה שיבדל ויגבר על כנה גוים. ושיתנבא על מפלתו קודם שיתחיל להרע לישראל. על כן אמר כי לא נבא ירמיהו בשנה

הרביעית ליהויקים אלא עד פסוק י"א. אבל והיה כמלאת שבעים שנה ושאר הענין נוסף אחר זמן כשאברו נבואות ירמיהו כולן בספר אשר לפנינו. ואינו

נכחים היות הנבואה הזאת לירמיהו. אלא אמר שירמיהו אמרה בזמן מאוחר לתחלת מלכות נבוכדנאצר. אמנם ראוי להסתובן כי י"א להחשים (וכמו

שגם הוא רוח' לא החשים) כי עד פסוק י"א אמר ירמיהו בשנה הרביעית ליהויקים. וא"א לומר שהתספר מוטעה. כי הגם חשבון זה שלש ועשרים שנה

מכוון עם השנה הרביעית ליהויקים. מעתה. אם בתחלת מלכות נבוכדנאצר נבא ירמיהו שיתן ה' בידו את ישראל ואת הגוים אשר סביבותיהם. איך יכלא

בעיניו שיאמר נ"כ באותו זמן עצמו כי לבסוף יפקוד ה' על מלך צבל את עמו?

(ד) כי עברו בם. כי לחוק: עברו. משפטו יעברו מפני הוי"ו שבמלת כי (עין למעלה כ"ג י"ד). גם הם אנשי צבל יהיו גוים רבים ומלתיס

גדולים טובדים הם. כלומר משעבדים אותם; וכיוצא בזה למטה (כ"ז ז')
עד בוא עת ארצו ועבדו בו גויים רבים ומלכים גדולים:

(טו) קח את כוס וגו'. הכל במראה הנבואה (רד"ק): היין החמה.
יין שהוא חמה. כלומר שאינו באמת יין אלא חמה: והשקיתה אותו.
כוס הוא לי נקבה: אבל בלי ארמית הוא זכר. ויתכן שבא כאן לי זכר ויתכן
ג"כ שאותו חזר ליין:

(טז) מפני החרב. הוא פירוש המשל. ותלמידי מוהר"ר אפרים רפאל גירונדי
ז"ל אומר שהמאמר מחובר. כי שתיית הכוס תגרום להם אבדת השכל
והכח באופן שיפלו כמשועממים ולא יוכלו להתקומם נגד החרב. ומלת מפני
קשה מעט. וע' פסוק כ"ז:

(יז) ואקח את הכוס. המקרא הזה כעין מאמר מוסגר. והמקראות שאחריו
הם המשך דברי ה'. כי למטה אמר בלשון עתיד. ומלך ששך ישמה אחריהם.
ועוד הוא אומר ואמרת אליהם:

(יח) את ירושלים. חזר אל והסקיתה אותו: כיום הזה. רש"י (ורו')
אמרו כי לאחר החרבן כתב ירמיהו כן. ול"ע. ושתי המלות האלה אינם
בתרנוס אלכסנדר; ור' שלום הכהן פירש כיום הזה מליצה מורה אמתות הדבר
שבא ספק יתקיים; וי' ד' מיכאילים פירש בזמן קרוב. ומוהר"ר מרדכי
מורטרה אומר לתת את ירושלים לחרבה תחלה. קודם לשאר מלכויות שמזכיר
אח"כ. כמו שפירשתי מכרה כיום את בכורתך לי. מכור לי קודם:

(כ) ואת כל הערב. ג"ל כדעת בעל מחקרי ארץ שהמכוון בשם זה אנשים
שאין להם דירה קבועה. ונוסעים עם עדריהם ממקום למקום. וכמו
שאומר למטה ואת כל מלכי הערב השוכנים במדבר; ורו' אומר שהם הנכרים
היושבים במלרים. כטעם וגם ערב רב עלה אחס. וג"ל כי לפי זה היה לו
לומר ואת כל הערב אשר בתוכם כמו למטה (ל' ל"ז) ואל כל הערב אשר
בתוכה: ארץ העוץ. מקום בארץ ערב. מקום חיוב: שאריות אשדוד.
כי Psammetichus אבי פרעה נ"כ נלחם מלחמה ארוכה באשדוד
וילכדה והחריבה. כן העיד הירודוטוס במ' שני (גרויוס ורו'). ומה שתרנס
יונתן ואת כל ערב סומכותא. ורש"י פירש לי סמך מל' עבדך ערב את הנער.
ורד"ק פירש לשון ערבוביא. אומר אני אולי לשון יוני הוא. כ"כ בתרנוס
אלכסנדר מתורגם Symmictoris ועינו mixticios, adventitios
(כג) את דרן ואת תימא. שם משפחות של ערביים: בוז. מבני נחור
(בראשית כ"ב כ"א): קצוצי פאה. עיין למעלה ט' כ"ה:

(כה) מלכי זמרי. רד"ק אומר כי אולי הוא זמרון מבני קטורה. וכן בתרנוס
סורי כתוב זמרון. וכן כתב (טיאדוריוס) שהיה כתוב גם בעברי:
עידם. פרס:

(כו) איש אל אחיו. ג"ל זה אמר זה: הממלכות הארץ. מלת הארץ
מיומרת: שושך. בבל. כתפורש למטה ג"א מ"א. וכן תרגם יונתן.

והמפרשים כלם פירשו המלה על פי אחז"ש. וכן יירומוס. ונראה לי שאין לפקפק בזה ושכלא ספק היה השם הזה ידוע אלל ההמון. והיו משתמשים בו דרך חידה. וכיוצא בזה למטה (נ"א א') לב קמי באחז"ש כשדים. וגי' מנקה ממה שכתוב למטה נ"א מ"א איך ללכה ששך וגו' איך היחה לשמה צבל בגוים. וקושייתו בלי טעם. כי גם הוא מודה כי ששך הוא כנוי לפיר צבל. אלא שאינו מודה באחז"ש. ואני אומר כי ששך היה בקרב ישראל כנוי לצבל. ואח"כ שב השם נרדף. ואמרו ששך וצבל בפסוק אחד. כמו שאמרו וימאס באהל יוסף ובשבת אפרים לא בחר וכמהו רבים :

(כז) וקין. במקום והקיא' או וקיא' והוא משרש קיה הנמצא בערבי. ואולי ג"כ הקריאה וקין במקום וקיא' ע"ד אביו. אחיו פיו במקום אביו אחיהו פיהו : ונפלו ולא תקומו. לדעת תלמידי מזהר"ר אר"ג ע"ה (ונגד הנגינה) מחובר למטה. השתייה תגרוס להם שיפלו ולא יקומו מפני החרב : (ל) מכרום. מן השמים. והיא ג"כ מעון קדשו : על נהרו. והיא א"י : הירד כדורכים וגו'. כי ירמוס עמים באפו :

(לד) הרועים. הם המלכים : אדירי הצאן. החוקים שבצאן. כטעם עתודי חרץ. והם השרים והגדולים וכן תרגם האלכסנדרני לשון אלים

(arietes). וכן דעת י' ד' מיכאילים ; אך רוז' וגי' פירשו גם אדירי צאן על הרועים. ונ"ל כי לא יתכן לקרוא לרועה אדיר האצן כלומר החוק שבצאן. וגם לא יתכן לומר לרועים מלאו ימיכם לעבדו : והתפרשו. באפר. החפלים עינו התגלגל. והוא קרוב לשרש לפת (תלמידי יח"ף ז"ל) : כי מלאו ימיכם לטבוח. משל לקוח מן הבהמות שמניחין אותם בחיים זמן מה עד שמהיינה ראויות לשחיטה : ותפוצותיכם. וחתם שהייתם עד חתה נפולים ורועים כה וכה לבטח תהיו עבדוים ותפלו בשחיטה : כבלי המדה. הוא כלי זכוכית (כדברי רש"י) שאין לו תקנה :

(לו) את ברעיתם. של הרועים. פ"כ הרועים זועקים. וגם אדירי האצן יילוו על עמם :

(לז) וגרמו. משרש דמס. יהיו דומים. כטעם תאבל החרץ :

(לח) עזב בכפיר סבו. נ"ל שעל נ"כ נאמר. כמו שאמר עליו עלה אריה מסבכו. ומי יודע אם גם כאן לא כתב ירמיה סבכו ולא סכו ? מפני חרון היונה. ר' עזריה בעל מ"ע (אמרי בינה פרק כ"א) אומר שהוא רמו למלכות אשור ובבל שהיה אות דגלס יונה. אבל אחר שמלאנו על ירושלם (אפניה ג' א') העיר היונה. נ"ל שאין לזוז מלשון הונאה (כפירוש המפרשים ורוז') שעניו עסק ועולה. ונ"ל ג"כ שהקריאה הנכונה היונה. לשון זכר. והוא מלך צבל. ועליו אמר ומפני חרון אפו. ויש ספרים כתוב בהם. מפני חרב היונה. וכן גרסת יונתן ; ובתרגום סורי מפני חרון ה'. ובתרגום אלכסנדרני מפני חרב הגדולה : אולי היה קורא מפני חרב ה'. בפירוש רש"י נ"ל משכרת כ"ן :

(ב) על כל ערי יהודה הבאים להשתחוות בית ה'. אולי היה זה

באחד משלש רגלים (תלמידי מוסר"ר משה עהרענרייך) :

(ה) לשמוע עד דברי. על במקום אל. כמו למעלה כ"ג י"ו. ולמטה ל"ה

י"ח : והשבם ושרו. מל"ה אחרת לחזק העין. כלומר וגם אני שולח

אחת השבט ושלוש בתמידות. ולא שמעתם :

(ו) בשילה. עיין למעלה ז' י"ב וי"ד :

(ט) מדוע נבית. אך יכלת להצבא כזאת ? כי לא יתכן שיאמר האל כזה על

מקדשו ועל עירו. א"כ מלבדך אחת בודה הדברים האלה. וירמיה

הצטדק באמרו אליהם [פסוק י"ב וי"ג] שעדיין יש בידם לעשות תשובה וינחם

ה' מאשר דבר. אז האמינו בו העם והשרים ואמרו אין לאיש הזה משפט מות :

(י) שער ה'. בספרים כ"י רבים כתוב שער בית ה' (כמו למטה ל"ו י"ד).

וכן תרגמו הקדמונים. גם רש"י העתיק כך וכתב. בפתח שער בית ה'

החדש. כשגלה יהויכין וכו'. ואחרים שמלאו בפירושו מלת בית שלח היתה

בספריהם בלשון הפסוק. כתבו בגליון "אחרים הניחו" וכוונתם לומר כי מלת

בית לא כתבה רש"י. אלא אחרים הוסיפו. ואח"כ ב"ח המעתיקים והכניסו

המלת האלה בפירוש רש"י :

(יז) דבר אדינו. לטובתנו. להחזירנו למוטב באמרו ועתה היטיבו דרכיכם

ומעלליכם וגו'. ונראה כי זאת היתה בעיניהם ראייה על אמתת

שליחותו. וג"כ מה שראוהו עומד בדבורו ולא נחם ולא תכחד ולא מודה

ועוזב. ואולי ג"כ השרים היו יודעים כי ירמיה היה מתנבא : זה י"ט שנה

בימי יאשיהו (עיין למעלה כ"ה ג' וא' ב') והיה מוחזק לנביא אמת :

(יח) ציון וגו'. כן כתוב במיכה ג' י"ב :

(יט) ואנחנו עושים וגו'. עתה שהעם אומרים לירמיה מות תמות. אנחנו

עושים רעה גדולה וחטא גדול אם אנו ממיתים אותו. והעון הזה הוא

על נפשותנו. כלומר יפול על ראשו :

(י) וגם אי"ש היה מתנבא. הספור הזה חינוך לא דברי הזקנים ולא דברי

שונאי ירמיה. אלא ספור שירמיהו מספר להודיע בודל הסכנה אשר היה

בה. וייללוהו' (וכן מנאחי אה"כ שהיתה דעת גרועים. ואחריו שמוררער

ורו'). ולא יתכן לומר שכן ספר הספור הזה באותו מעמד. כי לא היה

המניד מאריך כ"כ בספור כל פרטי המאורע הזה שהיה באותה שנה או קרוב

לה. כי בראשית ממלכות יהויקים נאמר הסימן הזה. וענין השלכת נבלת

הנביא אל קברי בני העם היה דבר מפורסם. ואל תחמה על מלילת העיר

הזאת והארץ הזאת. כי כן למטה (כ"ז י"ו) ואל כל העם הזה אעפ"י שאינו

אלא ספור. ולפי דעתי היה המעשה הזה אחר מעשה ירמיה. ואוריה לא היה

נביא ה' באמת. אך היה אומר מה שהיה שומע מפי ירמיה. וכשראה עצמו

בסכנה ברם :

(כב) אדגתו בן עכבור . אחד מן השרים . ומכר למטה ל"ו י"ב וכו' :
 (כד) אחיקם בן שפן . הוא שטח יאשיהו לדרוש את ה' בעדו (מ"ב כ"ב ו"ב)
 ואולי הוא בנו של שפן הסופר הנזכר שם . ובנו של אחיקם זה היה
 גדליה : לבדתי תת אותו ביד העם . אין הכוונה על אחיו הזיס . כי
 כבר אמרו השרים וכל העם חין לאיש הזה משפט מות . אך הכוונה משם
 והלאה . היתה יד אחיקם בן שפן את ירמיהו להלילו בכל פעם שיהיה העם
 מתפתה אחרי נביאי השקר ומבקש להמית את ירמיהו . ואין לתמוה למה כתב
 היתה את ירמיהו ולא אמר היתה אתי כי כן אחר זה עוד מלאנו
 היה הדבר הזה אל ירמיהו :

כז

(ה) בראשית ממלכת יהויקים . חין ספק כי בטעות נכתב יהויקים
 במקום דקיה . שהרי בפסוק ג' ו"ב מזכיר דקיהו
 ובחללת סימן שאחר זה כתוב ויהי בשנה ההיא בראשית ממלכת דקיה .
 וכן בספר כ"י שבטיר קעינגסבערג כתוב דקיה . ובכ"י אחר נמלא בוויען בספרי הקיסר כתוב
 בגליון דקיה . וכן כתוב דקיה בתרגום סורי . ובתרגום ערבי כ"י הנעשה
 ע"פ תרגום אלכסנדרי (בתרגום אלכסנדרי שלפנינו חסר הפסוק הזה) . והנה
 נקל היה לסופרים לכתוב כאן יהויקים במקום דקיהו הואיל ובסימן הקודם
 חזר פעמים הרבה יהויקים (מזהר"ר שלמה חולפער) . ודעת רוז' כי המקרא
 הזה חסרים הוסיפוהו לכבוד ירמיהו שיראה כאילו י"א שנה קודם שימלוך
 דקיה נאמרה לו הנבואה . וחלילה לנו מזה ! ולמה לא מחקו הפסוק
 שלמעלה מזה כדי שיהיה הללת ירמיהו כלה מעשה ימים ?

(ב) מוסרות . הן הרעות . ומוטה הוא העול : ונתתם על צוארך .
 אחד מהם ישר על לאורו (ע' למטה כ"ח י"ד) והאחרים יניחם על
 לאורו לפעה . ויסירם מעליו וימסרם למלאכי האומות :

(ג) הבאים ירושלם אל צדקיהו . הנכון כר"ק דון יחזק (ורו') שבאו
 להוועץ כדי למרוד בנבוכדנאצר . ואין מקום לקושית רוז' האומר כי לא
 יתכן שנאמרה הנבואה הזאת בראשית ממלכת דקיה . כי לא חשב דקיה
 למרוד בתוך ככל עד השנה הרביעית למלכו . כי אמנם מליצת בראשית ממלכת
 חין עינה בשנה הראשונה מתם . חלא בשנה הרביעית כמפורש בחללת הסימן
 שלפנינו ויהי בשנה ההיא בראשית ממלכת דקיה מתך יהודה בשנה הרביעית :

(ד) ובזרועי הנטויה . המליצה הזאת עינה להכות ולהסמיד . ולבאורה חין
 לה נקום כאן שמדבר על הניירה . ומזהר"ר אר"ב אומר כי בזרועי הנטויה
 דבק למטה [ובזרועי הנטויה נתתה לאשר ישר בעיני] . ולדעת הכוונה כי ה'
 עשה את הארץ ככחו הגדול . וזה על הבריאה עצמה . וגם בזרועי הנטויה .
 וזה על ההשגחה שאחר הבריאה לעולם הרשעים . ומזה נמשך שהוא מהעדה

מלכין ומתקיס מלכין. וכמו שזפרם ונתתיה לאשר ישר בעיני. וכיוצא בזה למטה ל"ב י"ז :

(ו) וגם חית השרה וגו', אולי הכוונה שישלט גם במדברות. כלו כי גם המדברות לא יעמדו לפניו לעבדו בדרכו. וכן מפורש בדניאל (ב' ל"ח) ובכל די דיירין בני אשח חיות ברא ועוף שמיא יחב בידך. ואר"ג מפרש כמשמעו. והכוונה על הפילים שהיו מלכי אשור ובבל משתמשים בהם במלחמותיהם :
(ז) ואת בנו ואת בן בנו. אולי מרודך ובלשאר. ועיין כ"ט מ' : ועברו בו. בנ"כ. כלומר בארנו ומלכותו :

(ח) ואת אשר לא יתן. מלת את אינה כאן לסימן הפעול. אלא נאמרת על הפועל כמו בל"ח את שלפני התעה ואת שלאחר התעה. וכמו אותו היום אותו היום : ער תומי אותם בירו. חין ששם תמס יולא בבנין הקל. ונ"ל שים כאן ט"ס ונ"ל עד תתי! וכן מרגש יונתן עד לאמסר יתהון בידיה :

(י) למען ארחיק אתכם. שאם תשמעו להם זה יהיה סבה שחבלו :
(י"א) ואל צדקיה. ירמיהו מספר בספרו מה שאמר לצדקיה מעיין מה שאמר למלאכי הנוים :

(י"ב) לבלתי באו. הראוי יבאו. ונאבדה הי"ד אחת מפני הקודמת וע' למעלה כ"ג י"ד :

בח

(ס) ויאמר ירמיהו הנביא. אפי' שזפסוק ראשון אמר מדבר בערו אמר אלי חנניה בן עוזר. עכשו מדבר בלשון נסתר ויאמר ירמיהו. ומאן ראיס ברורה שלא נמצעו הקדמונים לדבר על ענינם בל' נסתר ושחין שום חשש זוף על תקראות ההם :

(ח) הנביאים וגו'. המקרא הזה נראה שחין לו גורס (apodosis). ולפירוש ר' תנחומא (הביאו רש"י) והרמב"ם (בהקדמת פירושו לסדר זרעים) ה"ז מקרא קצר. והעקר חסר. והוא. הניביאים אשר נבאו לרעה אם לא היה דברם מתקיים לא היו שקרנים. כי שב הגוי ההוא מרעתו ושב ה' ממרון אפו ; אבל הניביא אשר יבא לשלום אם יתקיים דברו יודע כי ה' שלמו. ואם לא יתקיים הרי הוא שקרן ; וגרסה יותר כדעת דון יצחק שכאן מדבר בנביא החולק על נביא. זה מתנבא לרעה חה לטובה. ושיעור שני הכתובים הללו כך הוא לרעתי. הניביאים אשר היו בכל הדורות זה בדורו חה בדורו וכל ח' מהם בדורו היה מתנבא לרעה (כי זה עיקר שליחות הניביאים להוכיח את העם למען ישונו מדרכיהם הרעים). אם היה נביא אחר סותר דברי הניביא שבדורו ומבשר טובות. אז בבוא דבר הניביא [יהיה מי שיחיה המתנבא לרעה או לשלום] יודע מי משהם הוא הניביא אשר שלמו ה' באמת. ובאמרו יודע הניביא אשר שלמו ה' ולא אמר יודע כי שלמו ה' הדבר ברור שהכוונה יודע מי הוא הניביא האמתי. זה או זה. ח"כ מדבר בנביא החולק על נביא. והנה העיין הזה נאות ומכוון למחלוקת חנניה עם ירמיהו. ואפי' תמה על דון יצחק שכתב

אז יודע ששלחו ה' באמת. ולא ראה שהכוונה אז יודע מי משיסה הוא אשר שלחו ה'. ומלות הנביא אשר יבא לשלום שיעורן. הנביא [אם היה זה] אשר יבא לשלום. כלומר: אם היה אחד מתקומם על הנביא המתנבא לרעה: למלחמה ורעה ולדבר. בהרבה ספרים כ"י כתוב ולרעב. וכן דרך הנביאים לחבר הכרז והרעב והדבר וכן היתה נסחת הרמב"ם לפי מה שהביא בהקדמתו לסדר זרעים בלשון ערבי שהרפים (Pocoke בספרו Porta Mosis):

(י) וישבררו. חוזר לעול שהוא כמו מוטה. וכן אם חבול מחבול שלמת רעך עד בוא השמש תשיבנו לו תשיבנו חוזר לשם חבל או עבוט שמרנו ולא נכתב. (יא) וירך ירמיה וגו'. לא הולך לענותו דבר אלא סמך על מה שאמר לו בתחלה בבוא דבר הנביא יודע הנביא אשר שלחו ה' באמת (אח"מ). ולדעת דון יצחק הלך לו ירמיה כי ירח ממנו. ולדעת שלמה חפץ הלך לו כדי שלא לבוא לידי ריב ומאסה עמו. ולדעתי לא רצה לדבר דבר מלבו. והלך לו עד שיבואהו מענה מה'. וחולי הרגיש בעלמנו שהיה בכעס וידע שאין הנבואה שורה מתוך כעס:

(יג) ועשית תחתיהן וגו'. ל"ל כי לא נטווה ירמיה לפשות לו עול ברזל אלא כך אמר לחנניה. אתה שצרת מועות עץ להורות על הפתיר. 77 עתה ועסה מועות ברזל. כי בזה תרמזו על הפתיר באמת:

(קז) סרה. כמו לפנות בו סרה. שקר עיין ישעיה ח' ה':
 (קז) בחדש השביעי. אעפ"י שבחשרי השנה מתחדשת. מכל מקום באמרו השנה אתה מת הכוונה בתוך י"ב. עיין רד"ק. ובאמת לא היה לריך להודיעו באיזה חדש מת. אך (כדברי אהוד) רצה להודיע כי לא האריך ימים אפי' שני חדשים. כי שבירת המועט היה בחדש החמישי:

כט

(ג) והגבורה. ע' למעלה י"ג י"ח: והחרש והמסגר. ע' למעלה כ"ד ח':
 (ג) ביד אלעשה וגו'. לא ידענו מה היתה סבת השליחות הזאת ששלח לדקיה לני. אולי לשלוח לו מנחה או מס. כי הוא המליך אותו תחת ימיה: בבדה לאמר. דבק למעלה אשר שלח ירמיה הנביא מירושלם צבלה לאמר:

(א) ותלדנה בנים ובנות. חוזר אל בנותיהם וגם אל הנשים שיקחו לבניהם (חלמדי חביבי החכם יח"ף ז"ל). וכן דעת בעל הטעמים:
 (ז) כי בשלומה יהיה לכם שלום. אל תחשבו למרוד בצבליים או להמאחד עם שונאיהם כי לא תגליחו ורק בשלומם יהיה לכם שלום:
 (ח) אשר אתם מחלמים. משפטו מחלמים והוא פעל והוראתו על רבוי החלומות. ובגלל אות הגרון נתחלק מלב הנקודות וכמהו לעשר (דברים כ"ו י"ב). בעבר (כחמיה י" ל"ט) מעזרים (ד"ח ב' כ"ח כ"ג):

והנהגה הזאת... שירמיהו רוא יחשבה (י')

(י) לפי מלאת רבבל שבעים שנה אפקוד אתכם. לדעת רוב המפרשים ומכונים יודעי העמים התחילו שנים שנים אלה משנה ראשונה למלכות נבוכדנאצר. ושלמו בשנת אחת לכרם כשלכך צבל והמית את בלשאצר. והנה בספרי הקדש לא הזכר אחר כ"ג כי אם אויל מרדך ובלשאצר ולא הזכרו שנות מלכותם. ואין מזה חמס רחיה שלא היו בניהם מלכים אחרים. כי לא הזכרו אלה אלא לצורך המאורעות. והנה במספר מלכי צבל וימי מלכותם אין לנו רק קצת דברים שבעתוק יוסף פלאוויוס משפר Berossus הכשרי שהיה אחר שנפלה מלכות פרס ציד היונים. וקרוב הדבר מאד שכבר אבדו או נתקלקלו זכרונות מלכי צבל. שכבר נמחו מן הארץ גם הם גם מלכי פרס שבאו אחריהם. והנה במספר שנות נ"ג. Berossus מסכים עם ספרי הקדש כי אחר (כמו שהביא יוסף בספרו הראשון נגד הפיון) שמלך מ"ג שנה. והנה בסוף ירמיה ובסוף מלכים כתוב כי אויל מרדך הוליא י'הויכין מביית כלל בשנת מלכו ה'ה שנת ל"ז לנלות י'הויכין. והנה י'הויכין גלה אחר י"ה שנה למלכות י'הויקים. ובבוכדנאצר מלך בשנת הרביעית ל'הויקים. גשארז' שנים ל'הויקים ונ"ז לנלות י'הויכין. הרי מ"ד. ושנה אחת נבלעה בינתיים. חמס המלכים אשר מלכו אחרי נ"ג לדברי בירוסו (לפי מה שהביא יוסף בספר הנזכר) אלה שמוס ואלה שנות מלכותם:

Evilmaraduko	2
Neriglissar	4
Labosoarcod	$\frac{3}{4}$
Nabonnedus	17
	23 $\frac{3}{4}$

ועם מלכות נבוכדנאצר הרי 67. ודע כי בירוסו עלמו אומר כי נריגליסמר ולאבוואחרקוד לא היו מזרע נ"ג. ולפי זה ידק מה שכתוב למעלה כ"ז ו' ואת צנו ואת צנו. וחמס נבוכדנאצר נראה שהוא בלשאצר בן צנו של נבוכדנאצר. אעפ"י שאין נראה כן מדברי בירוסו. ואין ספק כי גם בדברי בירוסו יש שגישים. כי אחר כי בורש לא המית את מלך צבל. וכן בפרטים אחרים ע"ש. ואין ספק כי יותר ראוי לסמוך על דינאל שהיה בימי המלכים ההם ודע כי יש עוד חשבון אחר לשבעים שנה. לא למלכות נבוכדנאצר. אך לחרבות ירושלם. עיין ראצ"ע בדינאל ט' ב'. ורד"ק בזכריה ח' י"ב. ובסוף ד"ה: (יא) אחרית ותקוה. אחרית טובה. כלומר טובה לזמן עתיד. כמו כי אחרית לאיש שלט (תהלים ל"ז ל"ז) כי אם יש אחרית ותקוה לא תכרת (משלי כ"א א"ח). אם מלאת ויש אחרית ותקוה לא תכרת (שם כ"ד י"ד) ותקוה ענינו ביאת הדבר המקוה. וכן פירש רש"י בבכורות (י"ו ב') אחרית ותקוה. שהיא אחריתנו טובה ורוחה מה שקוינו. (ב) וקראתם אותי והלכתם. כטעם ויך הלך וגדל: (ד) ושבתי את שבותיכם. מלת שנות או שנית *** במלילה האחת השגורה

בספרי הקדש איננה מלשון שביה ונלות כדעת יונתן ורד"ק (קולטיוס רוח' וגו') אלא משרש שוב. כמו לזות משרש לזו. כדעת קולטיוס. וכוונת המליצה הזאת החזרת האדם או הגוי למצבו הראשון. וראיה לזה זה' שב את שבות חיוב ושם אין מקום לשביה ונלות. וכן ושבתי את שבותיהן את שבות סדום ובנותיה (יחזקאל י"ו כ"ג) וסדום לא הלכה בנלות. וכן מלאנו פעם אחת בשוב ה' את שבת ליון. שהוא בלא ספק משרש שוב:

(טו) כי אמרתם וגו'. כל זה אני אומר לכם מפני שידעתי שאתם בוטחים בנביאי שקר שלכם. שמבטיחים אתכם כי עוד מטט חסונו אל ארנכם. לפיכך אני אומר לכם. צו בתם ושבו וגו' וגו':

(יז) השוערים. רש"י רד"ק (רוח' וגו' ואחרים) פירשו מלשון שערורה. וזה רחוק. כי מה שהוא שערורה מביא חרדה ופחד. לא ניאום. וי' ד' מיכאילים פירש מל' ערבי. מין מראה הנוטה לשחור. והמתרגם היוני חיאוודוליאון כתב המלה ככתבה Soyareim וכן גבון. כי נראה שהיה שם למין תאנים הידוע אללס. ואולי טעם שוערים שהם מאורים תמיד בשער הפירות כי אין חים קונה אותם. והנה הם כמו השוער היושב תמיד בשער; ולהבדיל בין עיני לעיני אמרו שוערים בקמץ:

(יח) ראדה. שיהיה המקלל אומר תהיה כפלוגי:

(יט) ולא שמעתם. לא הם ולא אחס (רד"ק):

(כ) אחאב בן קוליה וצדקיה בן מעשיה. לא נזכרו אלא כאן. ועיין סנהדרין ל"ג. אמנם מעשה שזכרה כבר העיד היירונימוס בהקדמתו

לדניאל שהיו חכמי ישראל מלעגים עליו. ואומרים כי איש יוני בדה אותם שהרי נמלא בו ל' הנופל על הלשון שאינו נופל אלא בלשון יון. עיין שם:

(כג) ובאחב. מפני שחסרה האל"ף מהמכתב והוסלה חנועמה על החי"ת (כמשפט אותיות יהו"ח. אף בלא השמטת האות מן המכתב כמו ישמעאל

במקום ישמעאל) לפיכך פתח האל"ף הראשונה הולך להתחלק בסגול. בעבור היות אחריו חי"ת קמוצה כמו החכס (המדקדק ר' שלמה זלמן הענח):

(כד) ואר שמעיהו. עיין אחר. והיא נבואה שנתנבא ירמיה זמן מה אחר

הקודמת. אחר שהגיע ספרו לבלל. ואחר שכתב שמעיה מה שכתב עליו: הנחמני. על שם עירו (יונתן ורש"י). ורד"ק פירש על שם שהיה חולם חלומות:

(כה) צפניה. נראה שהוא כהן המשנה שנהרג בזמן החרבן (למטה נ"ב כ"ד ומלכים ב' כ"ה י"ח):

(כו) תחת ידוידע הבהן. הוא ידוע שהיה בימי יואש. והיה שמו גדול בין הכהנים הגדולים. כי הניל את ישראל מיד עתליה: להורות פקידים.

הי"ל פקיד. ועכשו נריך לפרש כדי שיהיו פקידים. שאתה תפקיד פקידים:

המהפכת . ע' למעלה כ' ב' : הצינוק . בלשון שמרונים נמצא שרש נקב להוראת הסגירה והפעירה והוא נגזר מן שרש נוק :
 (כח) ארכה היא . הגלות (רש"י ורד"ק) . או הוא כמו קטנה או גדולה שפניו דבר קטון או דבר גדול . כי אומרים ל' נקבה על מה שבלשון חזמי אומרים ל' neutrum והלשון נופל על מלתא שהוא תרגום דבר ; וכן כאן הכוונה ארוך הוא הפנין :
 (לג) איש יושב בתוך העם הזה . שישב עם עולי הגולה לשבת בל"י . ועי"כ לא יראה שמעיה בטוב אשר חגי עושה לעמי . וזה לאחר נצתו . כי מסתמא ימות בשבעים שנה של גלות . אבל לא יראה בטוב ע"י זרעו . כי ימחה שמו מִיִּשְׂרָאֵל . וזה היה אלול רעה גדולה :

ר

(ב) את כל הדברים אשר דברתי אליך . הם הכתובים אח"כ מפסוק ד' וח"לך . רד"ק דון יצחק (ורו"י) . ואמר דברתי כי תחלה הודיעו ה' את הפנין ואח"כ אמר לו כתוב . ולזהו שיכתוב מפני שהענין לעתיד . ולא לדבר אל העם . וכמו שכתבתי בישעיה י"ג . ושורריר רשע להוכיח מזה כי הנביאים לא היו רגילים לכתוב כל נבואותיהם על ספר . רק היו משמיעים אותם חל העם . ולא אמר כלום . כי בנבואות האמירות לעורך השעה היה האזין לך ואמרת . והנביא היה הולך ומדבר אל העם והיה ג"כ כותב בספרו . אבל הנבואות האמורות לימים רחוקים לא היה הנביא משמיע אותן בקהל . ולא היה האל אומר לו לך . ואמרת . אבל היה אומר לו שיכתוב הדברים על הספר :

(ג) כי הגה ימים באים . לעתיד לבא . בנאולה העתידה . כי סימן זה ושלאחריו ענין אחר הם . וסימן ל"ח מקיים לא יתש ולא יהרס עוד לעולם . וכן דעת יונתן רד"ק ורון יצחק . אמנם רש"י ואחריו גרסוים פירשו על נאולת בבל :

(ד) קול חרדה שמענו . הנביא מצייר יום ה' בבוא לבאול את ישראל . ומדבר כאלו רואה ושומע את הגוים מרדים ורוגזים . ורד"ק אומר שהם דברי האומות . ושורררער ורו"י שהם דברי ישראל בגלות בבל :

(ו) שארזו נא וראו . זווי למי שיהיה . על דרך נחמו נחמו עמי (ישעיה מ' א') . עיין מה שכתבתי שם : אם יולד זכר . אם רגיל הוא או אם יכול זכר להיות יולד :

(ז) כאין כבדו . עיין למעלה י' ו' . וברע"ח רמ"ח וברישא מאין : ועת צרה היא ליעקב . כעטס ויירא יעקב מאד וילר לו . עיין פחד

ודאגה : וממנה ישע . שלח תבואה רעה :
 (ח) אשבור עזרו . של האויב (כמו ופרקת עולו מעל אחרך) אע"פ שלא

זכר כאן האויב: ורא' יעברו בו. בעקב. ופתח לנכח ומיים בלשון נסתר. ואח"כ הפסוק שאחר זה לנסתר. והמקרא שלאחריו תחלתו לנכח וסופו לנסתר; ושוררער ורוח' פירושו עלן חוזר ליעקב. וזה רחוק מאד. כי היל"ל עלו מעל לוארו:

(ט) ועברו. ישראל: דוד מלכם. מלך הגון כמאסו. וכן ביחזקאל ל"ד כ"ג ול"ז כ"ד. ובהוסף ג' ה'. וכמו שאומרים בלעז Mentore לכל מלמד להועיל, Mecenate לכל מיטיב לחבתיים ולאומנים. Cicerone לכל מלך מופלא; ולדעת גרוניוס דוד זה נאמר על זרובבל. ורוח' מסכים לפירוש ראשון של רד"ק. שהוא דוד בעצמו שיקום מעפרו. וביחזקאל ל"ד כ"ג הביא שכן היתה אמונת הפרסיים. כי פשוטן שהיה בימי זורואסטרו ושהיה מסייעו בפזיור אמונתו. עתיד לבא בחארית הימים. ולהחזיר מלכות פרס לקדמותה. ולהביא השבע והשלום על פני כל הארץ. אמנם השויו הנמצא לדעת רוח' בין אמונת אנשי פרס ודברי נביאנו (אפי' אם נפרש דוד מלכם הוא דוד בעצמו) אינו כלום. כי הוא עלמו מביא דברי החכם Silvestre de Sacy שכחב כי אין אמונת הפרסיים שהמלך פשוטן יקום מעפרו. אלא. שהוא חי וקיים. והנה בספרי הקדש כתוב מפורש כי דוד שכב עם אבותיו. אי' אין להקיש אמונת הנביאים לאמונת הפרסיים חלילה:

(י) כי אעשה בלה בכל הגוים וגו'. כמו גם חלה תשכמה ואנכי לא אשכחך. וכן כי ההרים ימושו והגבעות תמוטינה וחסדי מאתך לא יעשו (ישעיה ל"ד י') שאין הכוונה לומר שיהיו הדברים האלה. אלא שלא יהיה זה כמו שלא יהיה זה. ושיותר אפשר שיהיה זה משיהיה זה. והכוונה לא אעשה אתך כלה בגלות: ונקמה לא אנקך. כמשמעו. וכמו שפרש ואולך (ר' שלום הכהן ורוח'):

(יב) אנוש לישברך. מלייר כובד הגלות. כדי לזייר אח"כ הגאולה. ונקדו שברך ומכתך בכנוי הנקבה. כי למטה מסיים כי נדחה קראו לך לזון היא וכו'. וגם "רחיה מלי' מאהבין שכמוך. כי המאהבים הם זכרים. אבל מלך אחר הנה בפסוק ע"ו כתוב מפורש מה תזעק בלשון זכר. ואינו רחוק שחיה כל הפרשה לשון זכר על יעקב וישראל. אעפ"י שהסיוס הוא ל' נקבה על לזון. ומלת מאהבין חנינה רחיה גמורה. כי מלאנו בזכריה (י"ג ו') אשר הכיתי בית מאהבי. והמדבר הוא זכר. וגם כל מאהבין שכמוך יתכן על חבת האנשים זה לזה דרך אחוה ורעות וכפירוש ר' יוסף קמחי. עיין למטה: לישברך. הלמ"ד יתרה. ורוח' "פירש דבר אנוש יש בשברך. ואני אומר שאם נקרא הכנויים האלה בלשון זכר על יעקב. הלמ"ד עולה יפה. אחת יעקב אנוש מפני שברך:

(יג) אין דן דינך. אין רב ריבך וסופט משפטך: למזור. להשתדל לזר ולחבוט את שברך: רפואות רועדה. רפואות מועילות:

תעלה. אינו ממש לשון תועלת. אלא משרש עלה. כמעט כי מדוע לא עלתה ארוכת בת עמי (למעלה ח' כ"ב).

(יז) כל באהביך שבוךך. חוזר על משל החולי. כי המאזהבים מבקרים את הסולה ר' יוסף קמחי (ורו'): כי מבית אויב הביתך. מי שסיה נגע עבד אלהים היו עוזבים אותו. ע' ישעיה ל"ג :

(טו) מה תזעק על שבוךך. הלא לא יועיל לך. כי אמנם חגש מכאובך. כי אני הוא שפסיתי אלה לך על רוב עונך. וכל זה להכביד ציור החרת להגדיל חס"כ ציור הגאולה :

(טז) כל אוכליך יאבלו וגו'. אין להביא מזה ראייה שיהיה כי אעשה כלה בכל הגוים כמשמטנו. כי כאן חומר כל אוכליך כל לריך כל שאסוף וכל בוזיך. וחס כולל גם אשר לא הרעו לנו בחמתו בכל הגוים אשר הפיותיך שם : שאסוף. האל"ף במקום אות הכפל כמו ימאסו כמו מים. במקום פ"ס. בזאז נהרים במקום בזו. והיה משפטו שאסוף. אבל בעלי הקודר הגיחור האל"ף נחה ועשון החבה מנחי ל"ה :

(יז) כי אעלה ארוכה לך. ע' למעלה ח' כ"ב : נדחה. אובדת. כמו את סיו נדחיס. שהוא כמו שם אובד : ציון וגו'. רוז' פירש לשון ליה. והס דברי החויבים. ונכון לפי הנגימות. ולדעתי הס דברי הנביא שזעק. ציון העיר המהוללה הזאת היא בעגמתה דורש אין לה. וראוי להטעים ציון היא דורש אין לה (והוא על דרך כי יראה כי אולת יד וחפס עטור ועזוב וגו' וגו' ראו עתה' כי אני אני הוא) ; וכל כי דורש אין לה לשון חבה כחדס המר ברעת חברו. ואינס לשון לעב. וילדק בפי הנביא ולא בפי החויבים ; ונראה כי בעלי הטעמים ברחו מלהטעים כך כדי שלא להשמיע לאזני ההמון שיהיה הנביא אומר ציון דורש אין לה. ובחרו שיהיה נראה שהס דברי החויב :

(יח) על תלה. על חל חרבותיה :

(יט) ויצא בהם. מישראל : תודה. קול תודה לה' מרוב כל. ע"ד בקול חודה אובמה לך : משחקים. מנגנים. ע"ד תודה וקול זמרה :

והכברתים ורא יצערו. וכן בחיוב יכדו בניו ולא ידע וילערו ולא יבין למנו (י"ד כ"ה). רש"י ורד"ק פירשו ל' רבוי ומעוט במספר. ולידוביקוס די דיו ורוז' פירשו ל' כבוד ובויון, ויונתן חרגס ל' חוקף וחולשה. והנה אין ספק כי הכביד ענינו עשה שיהיה כבד (כי אמנם עשיית כבוד יאמר בפעל כבד. לא הכביד). ולער ענינו היה " לעיר. ולעיר ענינו קטון. " ואח"כ

הושאל על כל פחות ונבזה. וכבד כשהוא נחמר על עם (עם כבד) יורה רבוי. אבל על היחיד לא יורה " אלא כובד הבשר (כי זקן האיש וכבד.

ש"א ד' י"ח). או כובד הנכסים (ואחרס כבד מאד). וכאן נראה לי שאינו אומר על הכלל. אלא על הפרטים. שיהיה כל אחד ואחד כבד. ואין זה אלא בנכסים. וכן זאת הכבודה לפניהם (שופטים י"ח). ומי שנכסיו מועטים הוא לעיר ונבזה :

(כ) לפני תבון. כמו לו ישמעאל יחיה לפניך :
 (כח) אדירו. הגדול חללו. כל'י מושלו. יהיה ממנו. ולא ימשלו בו זרים :
 והקרבתי. את ישראל. יונתן רד"ק בפירוש שני. (ושגוררער ורו') :
 ערב את רבו. לשון ערבון. הבטיח את לבו שיגש אלי ולא יפחד : לגשת
 אלי. רדך נאות כפל המליצה בשגוי סורחה. תחלה חמר וגשש אלי דרך חבה
 ועכשו חומר לגשת אלי למלחמה ולמחות בידי כפירוש רש"י :
 (כג) הנה סערת ה'. ע' למעלה כ"ג י"ט. ואעפ"י ששם נאמרו שני
 המקראות החלה בענין הגלות שהיה קרוב לבח. נשתמש בהם כאן
 לענין הגאולה העתידה. והם מסכימים עם תחלת הכבואה קול חררה שמענו :
 מתגורר. פירש גי' משרש גרר ובהוראת בנין הקל. שהוא גורר את הכל.
 ורש"י רד"ק ורו' פירשו חונה ודר. וקוליום מתגלגל. והנכון כתרבות יונתן
 מתכשש. והטעם (כדברי תלמידי שלום מוריה) הסער הולך וזוק והעצים
 מתקבלים זה אל זה. ועוד מעט יחול הסער על ראש הרשעים :
 (כד) רא ישוב. ע' למעלה כ"ג כ' : באחרית הימים. המליצה הזאת
 נאמרה גם על עתיד קרוב (כמו למעלה כ"ג ב') וגם על עתיד רחוק
 כמו כאן :

לא

(ב) מצא חן במדבר. הלכון כדעת שגורריר ורו' שאינו מדבר כאן על
 יציאת מצרים ועל דור המדבר. אלא המשיל הגלות להליכה במקום
 מדבר : הלוך. מקור. ראוי ללכת. ראוי לי שאלך : דהרגיעו. להוליכו מן
 המדבר ולהביאו אל המנוחה : ישראל : פירש מי הוא העם הזה שהזכיר :
 (ג) מרחוק ה' גראה לי. יונתן ורד"ק ודון יצחק (ושגורריר ורו') חומרים
 שהם דברי ירושלים או כנסת ישראל. ול"ג כדברי רש"י שהם דברי הנביא.
 והטעם. אני רואה את ה' בח' ממקום רחוק. כי הנביא היה בח"י. והיה
 רואה את ה' בח' מארצות הגלות להשיב ישראל לארצם. והנביא מצייר את ה'
 מדבר עם האומה אשר אהב דברי אהבה ובכלל דבריו חומר לה ואהבת עולם
 שהבטיח וגו'. והסתכל בוי"ו שבתחלת הדבור. כי נרמז בה כי כמה מאמרים
 אחרים של אהבה וחסד דבר ה' לאומתו מלבד הכתובים כאן. אלא שהנביא
 לא שמע רק סוף הדברים. אחר שנתקרבו אליו ה' וישראל הבאים לארצם
 מארץ רחוקה : משבתוך חסד. משכתי לך חסד. כמו משוך חסדך ליורעך
 (תהלים ל"ו י"א) : ותחלה הייתי מפרש כתרומתו משכתי אומך. כל'י הנני
 עושך אומך אלי בחסד. דונגת (הושע י"א ד') בחבלי אדם אמששם
 בעבותות אהבה :
 (ד) עוד. עוד יבא זמן : אבנך ונבנית. אתן לך הללמה קיימת. כמו גם
 בנני עושי רשעה (מלאכי ב' ט"ו) :

(ה) נטעו נטעים וחללו. לא יטעו ואחר יאכל. אלא הם עמם יחללו נטיעתם. כלשון אשר נטע כרם ולא חללו (דברים כ' ו'). ועין החילום

הוא אכילת פירות השנה הרביעית בירושלם. ע' פירושי דברים כ' ו' :

(ו) כי יש יום. כך נגזר שיבא יום. וכלו היום ההוא הוא במליחות ושומר באזרות ההשגחה : נוצרים. שומרי השדות. ואחרי חסיפת התבואה ואין

אורך עוד לשומר השדות יאמרו קומנו ונעלה ליון להודות לה' על האסיף : נוצרים. כמו ממגדל נוצרים עד עיר מבצר (מ"ב י"ז ט' וי"ח ח'). ורוח'

פירש אופים העולים על המגדלים ומכריזים מתי ימי המג. כמו שהוא מנהג הישמעאלים :

(ז) רנו ליעקב שומחה. אומר כלפי העולם כלו. שמחו בטובת יעקב. כטעם רנו ושמחו מפני דקי. ובהפך ורנו על בבל שמים וארץ (למטה כ"א

מ"ח) : בראש גוים. במקומות היותר גבוהים וגלויים שבגוים. כמו בראש כל חילות. ועיין למטה פסוק י"ב ; ולא כפירוש שנוצרי רוח' אהלו אחס הגוים במקומות הגבוהים : השמיעו הדרו. הללו בקול נשמע. בקול רם.

והללו זה אין עיניו תהלה. לא לחל ולא ליעקב. אלא השמעת קול שמחה : הושע ה' וגו'. בראותכם את ישראל חוזרים מן הגלות התפללו שיילם מכל

רה בדרך. ורוח' נדחק לפרש הושע מקור. והכוונה הושעת :

(ח) במ עזר ופסח וגו'. ה' ינהלם בדרך ישר ויילם מכל פגע רע בדרך. שאפילו אלו יגיעו למחוז חפזם בשלום (ר' יוסף קמחי) .

והמתרגם האלכסנדרני תרגם במקום צם עזר ופסח במועד פסח !! :

(ט) בבכי יבאו. כפי של שמחה רד"ק (יירונימוס ורוח') : ובתחנונים אובלים רד"ק (ורוח') פירשו ל' חסד. וזה רחוק שיהיה הבכי לישראל.

והתחנונים לא להם. אלא לאל. ונ"ל גם התחנונים לישראל. כטעם כי רנו עבדיך את אבניה ואת עפרה יחוננו : כי הייתי לישראל לאב. אז אהיה להם לאב. על דרך ויהי למטה בכפו :

(י) מזרה ישראל. הוא ה' :

(יב) במרום ציון. במקומות הגלויים יותר. מקומות קבוץ העם. כמו שפירשתי בראש הגוים. וכן על גפי מרומי קרת (משלי ט' ג'). בראש

מרומים עלי דרך (שם ח' ב'), וכן על מרומי שדה (שופטים ה' י"ח) עיניו in Campagna aperta : ונהרו. ל' אורה ושמחה בלשון ארמית. וכן הביעו אליו ונהרו. אז תראי ונהרת :

(יג) ונחמתים ושמחתים מיוגנם. ל' כי כן ראוי לחבר המלות. ומיוגנס עיני אחרי יגונם :

(יד) ורדיתי נפש הבהנים דישן. אחר שהזכיר רבוי הדגן והתירוש והיבאר וכו' אמר כי גם הכהנים יהיו דשנים ברבוי המתנות שיתנו להם. וסיים

ואמר ועמי את עובי יבצעו כלו' גם העם לא ינטעו על מה שיתנו לכהנים. כי ישאר להם אכול והותר (שלמה חפץ) :

רמה . בחלק בנימין, וקרוב לקבורת רחל . כי שמואל היה יושב ברמה. ואמר לשואל (ש"ח י' ב') בלכתך היום מעמדי ומלאה שני אנשים עם קבורת רחל : כי איננו . ואין אחד מהם . ואולי ג"כ חוזר על בנימין שנקברה בהלקו . וכאלו אחרי מותה היתה רואה את בנימין בנה . ועתה אינה מוצאה אותו :

(טז) פעורתך . הפעולה היא הבכי והנהי שפשתה על בניה . דון יאחז (ורח') והנה גם המקראות האלה ראינו על היות אמונת השארות הנפש מקובלת בימי קדם אלל האומה .

(יז) ויש תקוה לאחריך . יש לך לקוות טובה בזמן העתיד . והטובה היא שתשובי להשתעשע עם בניך שיסכנו אלך . וכמו שמפרש ושבו בניס לבבולס :

(יח) שמוע שמעתי אפרים . אחר שהזכיר ושבו בניס . מצייר הבנים עלמס : מתנודד . נד על עלמו . מלשון לנוד לו : ואוסר . קבלתי מוסר . בעגל רא למד . שעי"י תכות מתלמד : השיבני ואשובה . קרבי אליך . קרא לי וקבלני . ואני אשוב אליך :

(יט) ואחרי הודעי . רד"ק (ורח') פירשו נודעתי בעממי . ידעתי את עממי . והכרתי רוע מעשי . ולא מלאנו נודע להוראה זאת . ונ"ל כתרנוס יונתן הודעי . כמו הודע לי :

(כ) הבן יקיר וגו' . תשובת האל . והטעם הלא לא היה ראוי לי לחבב את אפרים כי הרבה חטא לי . אמנס אעפ"י כן המו מעי . וכל זמן שאני מדבר בו אני מוסיף להזכיר אותו כי אהבתיו כבן יקיר . ע"כ רחם ארחמנו : וזכור אזכרנו עוד . אחר שאני דברתי בו מעט אני מוסיף לדבר בו ולהזכירו . עיין למעלה כ' ט' :

(כא) הציבי לך ציונים וגו' . אחר שאמר על כן המו מעי לו רחם ארחמנו . התחיל לדבר עם האומה בלשון חבה . כבעל הקורא לאחסו אשר אהב שתשוב אליו אחר שהלכה מאתו : הציבי לך ציונים . אבנים שהעבירים מקימים במדברות לידע הדרכים . וקוראים לאותן אבנים צינות (Pocokius) : תמרורים . משרש תמר (ואותו של מעלה פסוק ט"ו הוא משרש תמר) . והם מין עמודים . ונקראים כן ע"ש היותם זקופים . כמו שאומרים תמרות עשן (יואל ג' ג') . וכן בל"ח מתמר ועולה (י' ד' מיכאלים ורו') . ופירש המשל ואמר שיתי לבך למסלה דרך הלכת . ופירש עוד ואומר שובי וגו' . והנה הציבי לך ציונים אין לו ענין בממשל . כי אמנס אס בהליכתה מא"י לארצות הגלות לא הציבה לה ציונים . לא תמצא בחזרתה ציונים שיורוה הדרך ; ואין לומר שהכוונה הציבי לך ציונים עתה בלכתך כדי שתדעי הדרכים בשובך . כי הנה עתה מדבר כאלו עומד בשעת הגאולה . לא בשעת הגלות . מלבד כי בימי ירמיה עשרת השבטים כבר גלו . והנה שתי המליכות האלה הציבי לך ציונים שימי לך תמרורים איך אלא דרך מליכת השיר . וענין שיתי לבך על הדרכים אשר הלכת . כדי לחזור . ושיתי לבך כמו

עוברי מדברות שטופנים לבס לליונים שלא יתעו מני דרך : למסלה דרך
הדבת . למסלה אשר בדרכה הלכת . כלומר אשר בה הלכת :

(כג) תתחמקין . תסובבי הגה והגה . מן ורודי חמק עבר (רד"ק) . והאל
מדבר עם ישראל כבעל המוכיח את אשתו בנחת . ואומר לה עד מתי
חסעי רחוק ממני : כי ברא וגו' . באמת תשובי אלי . ואז לא אדאג עוד
שתשובי להתרחק מעלי . כי ה' יעשה דבר חדש חר . והוא שלא יהיה האיש
מסובב את אשתו ומחזר אחריה . אלא הנקבה תחזר אחר הזכר . כלומר
תדבקי בו . ולא תסורי עוד מאחרי (רש"י ורד"ק) . ודון ילחק פי' שהנקבה
תשתנה להיות זכר . כלו' החלש ישוב גבור . ושנוריר רוח' פירושו הנקבה
תשמור את הזכר (מלשון יסובבנהו יבוננהו ירנהו . חונה מלאך ה' סביב
לירחיזו ויחלסם) . והכוונה שלא יטרכו לאנשי חיל לשמור העיר והבתים מפחד
החיות והאויבים . כי תספיק להם שמירה שתשמורה הנשים . וזה אות לרוב
השלום בארץ :

(כד) כה אומר וגו' . עד כאן דבר כנגד ישראל : ומעתה מדבר כנגד יהודה .
כי הגאולה תהיה לשניהם . וכאן אומר כי עוד תהיה ארץ יהודה מאושרת
ומגוללת . שיאמרו כנגדה כל הבאים אליה יברכה ה' וגו' : ובעריו . של יהודה .
והוא זכר כשהכוונה על העם . ונקבה כשהכוונה על האדמה :

(כה) וישבו בה יהודה ובל עריו . אנשי יהודה ואנשי כל עריו : אברים .
האברים ישבו בה . והרועים יסעו בעדר לבקש מרעה . כי לרוב ישוב
הארץ לא ירבו בה מקומות המרעה :

(כו) כי הרותי גפש עיפה . העיפות מביאה למא . והרות היא שביעת
מטקה . וכאן הוא משל . ופירושו וכל גפש דאבה מלאתי :

(כז) על זאת הקיצותי וגו' . הם דברי ישראל . אחרי הקיטם משנת
הגלות . כן דעת מוהר"ר אברהם חי ריבין . ומוהר"ר ישראל גדליה
קזים ז"ל תקן ואמר כי ירמיה מציייר כאלו הגאולה באה בעת השנה . כאשר
חולה הישן . ולפעמים יקרה שבזמן שנתו ירפא . ובהקיטו מולא עלמו
בריאה חדשה . ואומר הגה שנתו ערבה לי . וכן יאמרו ישראל בהקיטם משנת
הגלות . וימלאו עלמם בהללחה גדולה . ואין הכוונה שיהיה הגלות נמשל
לשנה . שא"כ לא יתכן שיאמרו שהיתה שנתם ערבה . כי הגלות לא היתה
ערבה להם . אך הנביא מציייר כאלו ישראל בסוף הגלות בזמן שיבאלס ה'
יהיו ישיים . ובתוך שנתם יהיו גבאלים ; וזה אמנם להודיע שלא תהיה הגאולה
לא בחיל ולא בכת חנושי . כי אם ברצון ה' דרך נס . וכטעם בשובי את
שבתיכם לעיניכם (לפניה ג' כ') שפירושו בלא שום פעולה שתפעלו אתם .
אלא ה' ילחם לכם ואתם תראו מה שאעשה בלי שתהיו מסייעים שום סיוע
בדבר . והמפרשים פירשו שהם דברי הנביא . והקיצותי ענינו . לדעת רד"ק
ודון ילחק ור' מאיר אבערניק אחר החלוש והנבואה שראה . רד"ק פי' הקיצותי

אחר מה שראיתי . וכשישנתי אחר כך שנתי ערבה לי . ודון יצחק פירש הקילותי מן הכבואה שהזכרתי ועוד ראיתי מראה אחרת . ושנתי ערבה לי על הכבואה שהוא אומר אח"כ . ור' מאיר אבצרניק פירש כמשמעו וכאשר הקילותי אז ערבה לי שנתי ושנאתי . ורש"י פירש הקילותי ממנה שהייתי נדרס בכבואת הפורענות . ומיכאלים אז ובנו ורוז' פירשו שהם דברי האל . כטעם ויקץ כישן ה' . וטעם ושנתי ערבה לי . כי מלאתי בני שחזרו מדרכם הרעה . ואייכהארן ואחריו דלהליר פירשו שהם דברי הנביא ופירשו הקילותי מי יתן ואקיץ . והטעם מי יתן ואקום מעפרי בזמן הגאולה . ואף אם אח"כ אשוב לישון שנת עולם תהיה שנתי ערבה לי אחר שראיתי את הגאולה . ויפה הסיב רז"ו כי לא מלאנו בשום מקום שיהיה לשון עבר מורה על התאווה :

(כז) וזרעתי וגו' . המשיל העם לבדה שזרעים בו מיני זרעים שונים . וגרעין של זרע מתרבה לכמה גרעינין . והכוונה הרבה בהם האדם והבהמה :
(כט) אבות אבלו בוסר . משל הדיוט שהיה בימים ההם (וזכר גם ביחזקאל י"ח ב'). וחולי נולד המשל הזה מפני שהיו הנביאים אומרים כי תבא עליהם רעה בעבור חטאת מנשה :

(ל) ימות . ילקה :
(לא) ברית חדשה . כמו שמפרש והולך . ועיין רד"ק ודון יצחק . ועיין למטה ל"ב ל"ז — מ"א :

(לב) בערתי במ . ע' למעלה ג' י"ד :
(לג) כי זאת הברית . זאת תהיה הברית . כלו' לא יקרה שיפרו אותה . כמו שעשו . כי אתן תורתי בקרבם וגו' . כטעם ומל' ה' אלהיך את לבבך ; והנה אמר תורתי . לא תורה חדשה . והנה זה לא נתקיים עדיין . כי לא נתקנו בני אדם . ואין התורה כתובה על לבם . עד שלא יהיו ביניהם רעים וחטאים :

(לד) דעו את ה' . היא דעת דרכיו ללכת בהם . וכטעם השכל וידוע אותי כי אני ה' עושה חסד משפט ולדקה בארץ וגו' : כי אסלח וגו' . כל זה יהיה אחר שאסלח לעונם ואשיבם לארצם :

(לה) רוגע . לי בקיעה . והוא נאמר על קריעת ים סוף (רד"ק) . והמליצה לקוחה מישיעיה כ"א ט"ו . ושם הזכיר קודם לכן [פסוק י'] קריעת ים סוף לעבור גאולים . וגם זו ראיה כי נכתבו נבואות חלק שני של ישעיה קודם דור הגלות ואין לרד"ק לומר קודם דור גאולת בבל . הן אמר כי היה אפשר לומר כי בעל החלק השני מישיעיה העתיק מירמיה . אבל הנה ידוע כי ירמיה מלאוהו חמיד משתמש במילות זולתו . לא כן ישעיה . לא בחלק הראשון ולא בחלק השני איננו לוקח מאשר לפניו רק מעט מועד :

(לו) מדפני . מהיות לפני . שאני הוא המקיים אותם : מהיות גוי לפני . חביב לי . ואני נתקיימו . כמו לו ישמעאל ימיה לפניך . והחבון כי אחר שהזכיר הברית החדשה סמך מיד ההבטחה שלא יחליף אותנו באומה אחרת :

(ל) ויחקרו. שרש חקר נאמר על הדרישה. והושאל על הדיעה בלמנוס. כמו כי לא יחקר כי רבו מארבה (למטה מ"ו כ"ג). ומזה מלידת חין חקר. ודון יחזק ^ל פירש מוסרי על המרכו. וח"א לבני אדם לרעת מה במרכו הארץ. ולרעתי גם ירמיה וגם כל אנשי דורו היו יודעים שאין לארץ יסודות. ושהיא תלויה על בלימה (חיוב כ"ו ז') ודרך מלידת השיר אמר ויחקרו מוסרי ארץ שאין להם מליחות וע' מה שכתבתי בישיעה מ' כ"א. ויתכן ב"כ שהיה מוסרי כמשמעו. ולומר כי הנביא דבר לפי מחשבת הדורות ההם:

(לח) ובנתה. תשוב ותבנה בעת הגאולה: העיר לה'. תבנה ותהיה קדושה לה'. כלו' (כאמור בסוף הענין) קדש לה' לא יתש ולא ירס עוד לעולם: ממגדל חננאל וגו'. נראה שהכוונה שתתרחב. וכיוצא בזה בזכריה י"ד י'. ושם נזכר ב"כ מגדל חננאל ושער הפינים. ומגדל חננאל נזכר גם בנחמיה ב' א' וי"ב ל"ט. ויותר מזה לא ידענו על אודות המקומות האלה. ויונתן תרגם מגדל חננאל מגדל פקוס. ואמר ק' ב' מיכאילים כי אולי היא מלה רומית pecus כי מנחמיה נראה שהיה קרוב לשער הארץ:

(לט) ויצא עוד וגו'. קו מדת העיר ימשך עוד משם והלאה. נגדו בקו ישר: גרב וגעתה. לא ידענו מהם דבר. ודעת סימונים כי גרב נקרא כן ע"ש ^ל שהיו ^ל המגורעים משולחים שם. מלשון בגרב ובחרם. ובל' סורי גרבא לרעת. ויונתן תרגם געתה ברכת עגלא. נראה שכן היה נקרא בזמנו. ^ל ושהיה מקום בריכת מים ^ל להסקות הבהמות. ונקרא גועה ע"ש געיית הבהמות:

(מ) העמק הפגרים והרשון. העמק שהיה נקרא עמק הפגרים. ויונתן תרגם שופל שם מנחה אשור. וכן העמק שהיה נקרא עמק הרשון ע"ש שהיה שם שפך הרשון. וכל אלה והזכרים ח"כ היו מקומות חוץ לעיר. והיו לפתח מן העיר. וקדושים כקדושת העיר: השדרמות. השדרמות כתיב ברי"ש. וכן בתרגום אלכסנדרי Aseremoth. ותרגם יונתן אריתא שפירשו אמת המים. וי' ד' מיכאילים אומר כי אולי הוא מן שורמא שעינו בסורי ^ל חלחלת. ושאוּלי היה מואל הזבל מן העיר אל נחל קדרון. וזה קרוב:

לב.

(ב) המטרה. משרש נטר. והוא תרגום של משמר. והואר היה בבית המלך. נראה שהיה משמר של כבוד. והיו יושבים שם בריוח ולא בצער. גם היו קרוביהם יכולים לבוא שם ולדבר עמהם. כמו שהיה במעשה המסופר כאן. ולפיכך כשביקש ירמיה (ל"ז כ') מאת המלך שלא ייחסו בבית יהונתן הסופר. פן ימות שם. אז לזה המלך והפקידוהו בחצר המטרה:

(ה) עד פקדי אורתו. פקודת כל האדם. היא המיתה (רש"י ורד"ק) וכן מפורש למטה (כ"ב י"א) עד יום מותו:

(ו) ויאמר ירמיהו. אל היהודים אשר היו בחצר המטרה. הזכרים בפסוק י"ב:

(ז) כי כך משפט הגאולה לתנות. אם מכרתיהו היה לך משפט הגאולה

לקמתו עיר הקונה אותו שנאמר ובה נוהלנו הקרוב אליו ונאל את ממנו
 אחיו (ויקרא כ"ה כ"ה) . ועשו קודם שאמנרנו לאחרים . קנאו . כי לך
 יאחה (רד"ק):

(ט) ואקנה את השרה . Grotius הביא כאן מה שסיפר Florus
 Lib. 2 Cap. 6 שאירע כשהיה האינבאל נר על רומי . שהיה מי שקנה
 השדה שהיה בו האויב . וזה אמנם היה להראות שאינם יראים ממנו . וכל
 היה להבטיח את העם על גאולת צבל: 'שבעה שקלים וגו' . רוח' ואחרים
 פירשו י"ו שקל כסף . אך לא מלאו שבעה ועשרה במקום שבעה עשר . וינתן
 פ"ז ז' מניס ו"י סלעים . וזה רחוק שיהיה המנה נקרא שקל . ול"ז ז' שקלים
 כמשמעו . ו"י כסף הם חלקים מן השקל . גרה וזינא . והי"ל ועשרה כסף
 ובאמרו ועשרה הכסף נראה שהכוונה (נגד "הטעמים) הכסף שנתתי לו היה
 שבעה שקלים ועשרה . וכך היו נוהגים וכך נוהגים עד היום בקלת ארצות
 להזכיר לפעמים מספר הפרוטות בלי להזכיר שמן . כגון שבעה ליטרין ועשרה .
 ר"ל עשרה סלודי :

(י) ואשקוד' הבסף . למעלה אמר דרך כלל . וכאן פירש דרך פרט :
 (יא) ואקח את ספר המקנה . נראה כדברי החכם Gatacker שלא היו אלא
 שני ספרים (שטרות) אחד חתום . ואחד גלוי ופתוח . ובחמס היו
 כתובים תנאי המכירה . והם הנקראים המלוה והחקים . ולרוביקוס די דיו
 פ"י המלוה הכתובה בתורה בדיני הגאולה (ויקרא כ"ה) . ורוח' פ"י כתובים
 יונתן כמלוה והחקים . כלו' שהיה חתום כמשפט התורה . ואינו רואה מקום
 למלוה בענין חתימת השטר :

(יב) חנמאל דודי . נראה שחמרה מלת בן . והיא נמצאת בקלת נסחאות .
 ונסחת יונתן כנסחת ספריו . כי תרגם אחבי (כמו אח — אחבי) . אלא
 שאין זו ראייה . כי אפשר שהיה כתוב בתרגום בר אחבי והסופרים השמיעו מלת
 בר מפני שלא מלאוה בעברי . ויש מפרשים דודי ידידי : ודע כי בשני תרגומים
 כ"י מלאתי בר דודי . אעפ"י שלמעלה כתוב בהס' אחבי ואח' אבון: הכותבים .
 שכתבו שם . והבינוני מורה כאן על מה שעבר . כמו המולח אחכס . ובהרבה
 ספרים . ובדפוס רמ"ח וברישא כתוב הכותבים . וכן תרגם יונתן . ונסח שלנו
 מ"ל עיקר :

(יג) ואת החתום . לא היו אלא שנים . ואי"ו לפירוש . ולרד"ק ורון יחמק
 היו שלשה ספרים :

(יד) לא יפלא . לא יקשה . אין דבר למעלה מכתך (רוח') . כלו' ידעתי כי
 הכל בידך . ואעפ"י שהעיר קרובה לפול ביד הכשרים . אם אהיה רולה
 שלא תפול לא תפול . וזה דרך התנלות קודם שיתרעם על ה' . וכמו שעשה
 למעלה (י"ב א') לדיק אהה ה' כי אריב אליך . ובתמלה הייתי דוחה הפירוש
 הזה והייתי בומר בפירוש יונתן רש"י ורד"ק ורון יחמק . שפירשו לא יחכסה
 ועלם : כי היה כ"ל שאיננו מענין המאורע לומר כי הכל ביכלת האל . אלא

לומר כי הכל גלוי לפניו. ולמה א"כ צוה להסליך כספו אחר שהעיר עתידה
לנפול ביד האויב. ותלמידי דח"א דחה עטנתי ואמר כי ירמיה איננו נכנס מיד
לדבר מענינו של יוס. אבל האריך בספור גדולת האל בפסוק זה ובפסוקים
שאחריו. וא"כ נכון הוא שיהיה לה יפלא נאמר על עוצם יכולת האל :

(יח) אל חיה. תליצה לקוחה מן הכסף שהיו נושאים אותו בחיקם: כעטם
ושחד בחיק חמה עזה (משלי כ"א י"ד) :

(כ) אשר שמת. ל' שמה מצוי באותות ובמופתים. וכן למען שימי אותותי
אלה בקרבן: ובישראל ובאדם. גם בישראל גם באומות. והבי"ת חוזרת
לפעל שמת. כמו זאת אותותי אשר שמתו צם :

(כג) ותקרא אותם. לשון מקרה ופגע. כמו וקראת אתכם הרעה.
את אשר יקרא אתכם באחרית הימים. ואם היה ל' קריאה היל"ל

ותקרא אליהם או עליהם. ותלמידי יחק קלינעצרגער לומר כי הרעה הזאת
לא באה על הראשונים. שעדיין הייתה עתידה לבא. והוא מפרש ותקרא אותם
עשית שהם יהיו גרמא וסבה לרעה הזאת ול"ע :

(כד) הסולדות. כפירוש רד"ק. וע' בישיבה ל"ז כ"ג :

(כז) הממני יפלא כל דבר. לא יקשה לי לקיים כל דבר אשר ילא מפי.
וזה דבק עם סוף הגזוזה הנני מקבלם מכל הארצות. ונקנה השדה
בארץ הזאת. שדות בכסף יקנו :

(ל) מגעורותיהם. מהתחלת הויית האומה: במעשה ידיהם. בעבודת
האלילים שהם מעשה ידיהם :

(לא) למן היום אשר בנו אותה. כי שלמה החל לבנות מזבחות לאלהים
אחרים :

(לב) אשר לא צויתים. לעשות כדבר הזה אפי' לכבודי: למען החטיא
את יהודה. כתרומנו לחייבא. כ"כ גדלה התועבה הזאת. שכל יהודה

חייבים עונם עליה. ואעפ"י שלא כלם עשו כן. אלא מפני שלא מיחו.
כמו שכתוב ואם העלם יעלימו עם הארץ את עיניהם וגו'. וכל זה בעבור
הדם הנקי. ככתוב כי הדם הוא ימניף את הארץ ולארץ לא יכופר וגו'. ולשון
החטא את הארץ הוא אחד בענין עם לשון החניף את הארץ. כי מנאנו ולא
חטאנו את הארץ (דברים כ"ד ד') במחזיר גרושתו אחרי אשר הטמאה.
ובירמיה נאמר על זה הלך חנוף תחנוף הארץ ההיא :

(לו) אשר אתם אומרים. אע"פ שהמלך והשרים היו מקווים להנצל מיד
הכשדים. הנה רוב העם היו מצביים כי כלתה אליהם הרעה :

(לז) הנני מקבצם. את אנשי העיר הזאת. ולא אמר מקבצכם. כי הגולים
עלמם ימותו רובם במשך ע' שני הגלות. ורק בניהם ישובו :

(לט) לב אחד ודרך אחד. שיהו בכלם. על דרך שפה אחת ודברים אחדים :

(ב) עושה . הכניו חוזר לענין הנבואה . אע"פ שפירין לה חכר . והטעם
 ה' שהוא עמיד לעשות הדבר הזה . הוא אומר אליך קרא אלי ואענך
 ואגידה לך גדולות : יוצר אותה . גוזר . כמו הנני יוצר עליכם רעה (למעלה
 י"ח י"ח) : להבינה . ומכילה . ה' יוצר אותה להכניס ה' שמו הוא כעין
 מאמר מוסגר :

(ג) ובצורות . תרגם ונתן ונטיון . נראה (כדברי רד"ק) שהיה קורא
 נאורות . כמו בישיבה מ"ח ו' ונאורות ולא ידעתם . וכן נראה שהיתה
 ג"כ נאמת רש"י . ע' מ"ש . וכן מלא קעניקוט בשני ספרים כ"י . אמנם
 המתרגם האלכסנדר והסורי וירוינימוס היו קוראים בצורות צב"ת :

(ד) הנתוצים . הקרובים להיות נתולים . ובספר אחר כתוב הנתומים : אל
 הסוללות . על הסוללות . ע"י הסוללות .

(ה) באים להלחם את הבשרים . באים פעל סתמי . כלומר
 הנה אנשי ירושלים באים להלחם נגד הכשדים . והם יגרמו
 למלא בתוכם פגרי האדם (וקרובים לזה דברי רד"ק) . והפסוק הזה
 הוא מאמר מוסגר והוא נבואה לרעה . ועיקר הנבואה אמנם הוא לטובה .
 כה אמר ה' על בתי העיר הזאת וגו' הנני מעלה לה ארוכה וגו' :

(ו) מעלה לה . לירושלים : ורפאתים . אנשי ירושלים ויהודה . ורוז' פירש
 חוזר לבתים : עתרת . יש מפרשים רבוי . ורוז' פי' ל' עושר ולא מלאנו
 ל' עושר להוראה מושאלת . ול"כ כל לשון עתה נגזר מלשון עטר בל' סורי
 שענינו עליית העשן . ועיין פירושי בראשית כ"ה כ"א . וכאן הכוונה אגלה להם
 מקום עליית השלום אגלה להם מקום השלום . מקום שהשלום נומח ועולה משם .
 כמו שאמר הנני מעלה לה ארוכה : ואמת . ושלוש אמת . שלוש קיים ומתמיד :
 (ז) והשיבותי את שבות יהודה . כאן הוא צבנין הפעיל . והוא מבואר
 שהכוונה החזרת הענין כמו שהיה מקדם . וכן למטה פסוק י"ח כי אשיב
 את שבות הארץ כבראשונה :

(ח) והיתה לי . ירושלים שהזכיר למעלה (פסוק ד' ה') : דשם יששון .
 שם המביא ששון לבעליו : ופחדו ורגזו . הגויים :

(ט) תעבורנה הצאן . ל"ל כפשוטו . כי אמר כמה פעמים ומאין בהמה .
 ועתה אמר שתהיה שם בהמה לרוב . ורבוי המקנה חינו בזולת רבי .
 שישבים : על ידי מונה . לידע אם חמרה א' תקן או ליעול מהן המעשר :

(עו) צמח צדקה . ע' למעלה כ"ג ה' ו' :

(עז) בימים ההם . ע' למעלה כ"ג ה' ו' : יקרא דה . לירושלים :

(ק) את בריתי היום . בריתי עם היום (רש"י) . והיא מלילה שירית כאלו
 ה' כרת ברית עם היום והלילה שיהיו תמיד בעתם .

(קכ) משרתי אותי . על דרך יושבי על מדן והולכי על דרך (שופטים ה')

עובדי כעמק הכבא (תהלים פ"ד) :

(כד) העם הזה הם הכסדים . ואין ל"ל : שתי המשפחות . בית אהרן ובית
 דוד (רש"י רד"ק ודון יצחק) . ורוח' פירש יהודה וישראל : ואת עמי ינאצון .
 בדבריהם שאומרים שמאסחים (דון יצחק) . והנה שרש נאץ בבנין הקל פנינו
 הרחקה ומאוס . כמו ותוכחת נאץ לבי . וכאן הכוונה האנשים האלה מישראל
 אומרים כי ה' מאס בבית דוד ובית אהרן . ואומרים ג"כ כי עם ה' מרוחק
 ונמאס מהיות גוי לפני המלך ולפני הנהגים . כללו של דבר אומרים כי ה'
 מאס בעם ובמנהגיו . וכנגד זה אמר למטה זרע יעקב ודוד עבדי : ינאצון .
 בדבור . כמו וטהרו הכהן . וטמאו הכהן . ואל תחמה שאמר הפס הזה ואמר
 עמי . והכוונה תמיד על ישראל . כי צאתם האומרים כן אינם עם ה' אעפ"י
 שהם מזרע ישראל :

(כה) אם לא בריתי . אם לא תקום בריתי . אם תחטטל : לא שמתי .
 אם לא אקיים בקביעות . ואולי מלת לא היא כאן שם דבר . (על דרך
 כלא השיבין דיחאל ד' ל"ב . הייחס לא חיוב ו' כ"א . וישם לאל מלתי שם
 כ"ד כ"ה) אם בריתי יומס ויליה תהפך ללא . ואם חקות שמים וארץ אשים ללא :
 (כו) גם זרע יעקב ודוד . הזכיר יעקב כנגד זאת . עמי ינאצון מהיות עוד
 גוי . והזכיר זרע דוד כנגד שמי המשפחות . כהונה ומלכות . והשמים
 משפחת כהונה . כדי לסיים בעיקר שהוא המלכות . ור' יונה המדקדק אמר כי
 יעקב טעות . ול"ל אהרן . חה מפני שלא הבין מקרא שלמעלה (כ"ד) :

לד .

(ח) וכל ממברכות וגו' . מלבד אנשי חילו היו אחר ג"כ אנשים חפשים שבאו
 להלחם עמו ברעונם בחקותם לשלול שלל ולבז בז . והיו מהארצות

שחמת ממעלתו וגם מעמים אחרים (י' מרחשון תרכ"ה) :

(ב) ואמרת אריו . בייחוד . ולא בקהל . כי כשהיה אומר הדבר בפרסום
 היה מרפה ידי הנלחמים ולפיכך הוסיף במאמר . ולפיכך ראה ה' שידבר אל

המלך בייחוד כדי להסיר מלבו שהיה מנבא עליו רעות משנאחו אותו ולא
 מפי ה' . ושעל כן אחר שהוסיף במאמר לא נבא עוד לרעה (דון יצחק) :

(ה) ובמשרפות . בספרים הרבה כ"י כתוב ככ"ף וכמשרפות . וכן נכון .
 וטעם משרפות שהיו שורפים על המחס כלי תשמישם לכבודם . כמו

ששרף הנקלים הנר על רבן גמליאל בערך ע' מנה לורי (עבודה זרה י"א) .
 והנה בשרו שאעפ"י שימות בבבל . ימות בשלום ובכבוד . ואמרו רבותינו שמת

בכבוד נר' בימיו . וזה קרוב . ואמרו כי לדקויה מת במחרת מותו . חס ג"כ
 קרוב . הואיל ולא חקר שהוליו אויל מדרך מצית כלא כמו שהוליו את יכניה .

והנה ישראל שבבבל נהגו כבוד במלכס המצ . אעפ"י שהיו בגולה . ורוח'

ולפינו ווינמא פירשו זה כייסוד טוב אם ישמע בקול ה'. שאז לא יתן ביד מלך בבל וימות בשלום בירושלם. וזה לא יתכן :

(ח) אחרי כרות וגו'. אמרו בסדר עולם שהיה זה בשנת שבע לדקיה. והביאו סמך מיחזקאל כ' א'. ואין משש רחיה כלל. והגכון כדעת דון יצחק (ורו') שהיתה גם הכוזה הזאת בשנה העשירית : כרות וגו' ברית את כל העם וגו' לקרוא להם דרור. רד"ק (ורו') פירשו להם חוזר לעבדים שעדיין לא חזרו. ונ"ל כי מליצת כרות ברית את... עיניה כאן כמו הביא בברית. כמו למטה (י"ג) אחי כרתי ברית את אבותיכם. ולקרוח להם דרור עיניו שיקראו דרור זה לזה :

(ט) לשלח איש את עבדו. שכבר שפדו אותם כמה שנים יותר על שש. ואמר ווינמא כי עשו זה כדרך שהיו עושים היונים והרומיים בשעת הדחק מפחד אויב. היו משחררים העבדים כדי שילחמו בעדם בלב שלם ; וכשראו שהלכו להם הכשרים (כאמור בסוף הסימון) חזרו וכבשו לעבדים. והגכון כי לא לכך עשו. אלא לשב אל ה'. וכמו שאמר ירמיה למטה בפסוק ט"ו : (טו) ותברתו ברית לפני. המלך כרת ברית לפני ה'. ועבר בין בתרי העגל. ואחריו עברו במצותו השרים והכהנים וכל עם הארץ (למטה י"ט). והנה היתה הברית זווי מאתו לכל ישראל. כי כלם במצותו עברו בין הבתרים. ע"כ יתכן לומר כי הוא הביאם בברית. אמנם אחר שנים העם עברו יתכן לומר שהם כרתו הברית ברזוס. והנה מן הפרשה הזאת נראה בבירור שאין כל ברית כוללת התחייבות כפולה מזה לזה. אלא כל המחייב עצמו או את אחרים בדבר מה יקרא כורת ברית :

(י) העגל אשר כרתו וגו'. כן היה דרכם לעבור בין הבתרים בבריתם ברית. כנראה מאברהם. ומזה מליצת כרת ברית. גם מלת ברית כמו הפוך בתר לדעת ר' יוסף זארק בעל רב פעלים. והנה אין להכחיש כי תמלת בריתם ברית אפשר שהיה כשהיו שנים מתחייבים זה לזה וזה לזה. ולפי זה אפשר כדעת בעל ס' העיקרים (מאמר ד' פרק מ"ה) שהיו כורתים בעל חיים לשנים ועוברים בין הבתרים. לאות כי כמו ששני הבתרים ההם היו גוף אחד בבעל חיים ההוא בהיותו חי. והיה כל חלק מהם מרגיש בלעד חברו. עד שכאשר היה מגיע חולי או חק בחלק האחד היה חברו מרגיש בחולי או החק ההוא. ולא הפריד בין שני אלו החלקים רק המות. כן שני האנשים כורתו הברית יהיו כגוף אחד וכו'. או כדברי המבאר בנתח"ש (בראשית ט"ו י"ד) שהעברה בין הגורים מורה על אחדות הכוונה והרצון בכורתו הברית. וכמו שחין החי האחד שלם בלתי צרוף עם החי שנכנדרו. כן אין רצון אחד מהם שלם בלי רצון חברו. וזה מורה על ההסכמה שביניהם וכו'. ורו' בבראשית כתב שהיו עוברים בין הגורים להורות שתי שיעבור על דברי הברית יכרת ויאבד כבעל חיים ההוא אשר כרתו לשנים (וכן דעת רש"י כאן). וכתב כי גם היונים הקדמונים היו אומרים בלשונם כרת שבועה. מפני שהיו מקיימים השבועה

ע"י זכאים שהיו מנכריים לבתרים. עיין האמירות 2. Ilias . ולדעת גוסליוס לשון כריתה הוא כאן כענין ללתימות (כי הלמית קרוב להכרית) . להורות גזרה מוחלטת וקיימת. וכמו שאומרים ברומי . decretam, perentorium, precisum. וכן אומרים כרת עלה (למעלה ו' ו') שהוא מפרש ל' עלה . לא לשון עץ. ובזה חין דעתי מסכמת עמו. אמנם אחרי דבריו יש להבחין כי בחמת גס בלה"ק וגם ברומי מלאו לשונות של כריתה נופלים על החלטת הרצון והמשפט. הלא תראה ותגור חמר (איוב כ"ב כ"ח) נחתך על עמך (דניאל ט' כ"ד). וכן ללתימות. ובארמית פסק. וברומי decidere. ואולי להיות כריתת בעל חיים גורם מיתתו בלא תפקה (פסיק דסיה ולא ימות) קראו להחלטת כל ענין באופן בלתי משמנה בלשונות המורים כריתה; ותלמידי מוהר"ר אח"מ אומר כי פסק דין נקרא בל' כריתה על שם שבתחלה הסן והלאו האמת והסקר מעורבים יחד ביוכוח בעלי הדין. והדין כורת בין זה לזה. ומבדיל האמת מן הסקר: העגל אשר ברתו לשנים וגו'. הוא פירוש הכרית אשר כרתו לפני:

(ט) שרי יהודה וגו'. הוא פירוש האנשים העוברים את בריתי (תלמידי מוהר"ר שלמה חפץ):

(כא) העורים מעליכם. נראה שזה הוא שכתוב למעשה (ל"ו ה') וחיל פרעה יא' ממלרים וישמעו הכשרים הלרים על ירושלם את שמעם ויעלו מעל ירושלם. רש"י רד"ק דון יחזק (ורח'):

לח.

(3) בית הרבבים. דעת כל המפרשים שהם מבני קיני אותן משה. והיו גרים בקרב ישראל. ובית הרבבים היתה אחת ממשפחותיהם וראייתם נמנה שכתוב בד"ה א' ב' ג' ה' המה הקינים הבאים נחמת חבי בית רכב. ואני מסופק בזה. כי הקינים לא יתכן לומר עליהם שהם מורע רכב. אלא בהפך הרבבים הם משפחה ממשפחות הקינים. כי משפחת קין היתה נואף בימי משה ובלעם (וירא את הקיני. כי אם יהיה לבער קין). ויהארכ בין רכב היה נאחר. והיה בימי יהוא (מ"ב יו"ד ט"ו כ"ג). גם בעלי הנקוד הבדילו בין משפחה למשפחה. כי הקינים שבד"ה הקו"ף נקודה חירק (ורד"ק בד"ה" כתב כי מלא בם' תדויק קינים בלרי. ובשאר ספרים בחירק). ואם חפרם כפירוש רד"ק שהקינים לא ילאו מבית רכב. אלא מהמת. והמת היה מפורסם בעבור ש'לאו נמנו גם בית רכב. עדיין יקשה למה הזכיר חמת שהוא בלתי ידוע ולא הזכיר יתרו או חובב? וגדולה מכל אלה מה מקום בד"ה להזכיר יחס הקינים אשר לא מבני ישראל המה? והקרוב אלי כי בית הרבבים מ'שראל היו ומשבט יהודה היו. והם הקינים שבד"ה. ונקראו בשם זה (כמו שהזכיר שם רד"ק בשם אחרים) מטעם קינאה שענינו בארמית לורף. כי מפני

שלא היו זורעים זרע ולא נטעים כרם. היו אומרים עושי כל מלאכה. ומתה
ג"כ סופרים וחכמים ככתוב שם. ומשפחת סופרים. ומחשבה אחרת עיין למטה
פסוק ז' ועיין פירושי בשמות י"ח א' :

(ד) איש האלהים. אולי מן הים נביא : השרים. אולי שרי הכהנים :
שומר הסף. שומר הפתח :

(ה) גביעים ובוטות. הנביע קטון מן הכוס. ומן הכוס ממלאין כמה
גביעים. ועיין ישעיה כ"א י"ז :

(ז) עד פני האדמה אשר אתם גרים שם. כ"ל שהכוונה על העולם
הזה בכלל. והודיעם כי חיי העולם הזה חיי מגורים הם. כמו שהיו

האבות אומרים. וכן מלילת פני האדמה רוב שמושה הוא על הטה"ז בכלל.
ולא על ארץ מיוחדת. והנה המנהגים האלה נוהגים היו אלל קלת מן הערביים.

כמו שכתב Diodorus Siculus, Bibl. hist. lib. 19. § 594 וכן
Ammianus Marcellinus lib. 14 c. 4 וכל שכן היו מנהגי הקיני מבני

יתרו. וכמו שמאלו חבר הקיני שהיה יושב באהל. ואולי מפני שיוגדב בן רכב
בחר לו במנהגים האלה. נקראו בניו ע"ש זה קינים. אעפ"י שלא היו מזרע

יתרו. אלא מיהודה :

(יג) הלוך ואמרת לאיש יהודה. נראה כי מה שאמר אל הרכבים אמר
בלשכה בסתר. ואח"כ יאל נשם עמהם ודבר אל העם אשר בבית ה'.

ולפיך נטווה להביאם בבית ה' ובלשכה :

(ט) עומד לפני. מתקיים תחת כנפי אהבתי. כמו לו ישמעאל יהיה לפניך :

לו.

(ה) אני עצור. יונתן ורש"י פירשו בבית הכלא. ולא מלאנו שנכלא ירמיהו
בימי יהויקים. ומפסוק י"ט נראה בבירור שהיה ירמיהו ברשות שלמו :

והגבון כדברי רח' שהיה נמנע מפני איזו סבה אחרת :

(ו) ביום צום. יפה פירש ר' יוסף קמחי ל' קבוץ. מענין לומת הגידים.
כמו קראו לום והוסיפו את נבות בראש העם. והנה לום הוא תענית

לבור. ומחלת הנחתו על הקבוץ שהיו מתקבלים ביום ההוא להשגיח על עמי
לבור ולשוב בחשובה ולתקן המעוות; ובערבי למס בנקודה על ה"דרי contractis

ומזה למאוס :

(ז) אורי תפור תחנתם לפני ה'. כאלו אמר אולי יפילו תחנתם לפני
ה'. כמו למטה מפיל אני תחנתי לפני המלך (ל"ח כ"ו). להפיל

תחנתם לפני (שם מ"ב ט'). אהמו מפילים תחנותיו לפניך (דניאל ט' י"ח).
ויונתן תרגם מחיס תתקבל לבעותהון קרם ה'. וכיוצא בזה תרגם למטה (ל"ז

כ') חפל נא תחנתי לפניך. וכן (שם מ"ב ב') חפל נא תחנתנו לפניך; וכל כי
עקר הוראת חפל נא תחנתי לפניך הוא תן לי רשות להפיל תחנתי לפניך.

- ובלא מלת נא. הפול תמנחם ענינו שיחפלו ואין ענינו שתקובל הפלחם.
(מרחשון תרכ"ה) :
- (ח) ויעש ברוך וגו'. הפסוק הזה הוא כלל. ואחריו פרט הענין מתי
ואיך היה :
- (ט) קראו צום. אולי עשו זה מאימת נ"ג שהיה מתחיל לכבוש ממלכות :
(י) בחצר העדיון. רוח' אומר שהיא עזרת כהנים. ופירש בחצר לפני
החצר ולא בתוכה. וי' ד' מיכאילים כתב כי השגחה הנתה למעלה.
וצורך עמד על החלון וקרא. כי לא יתכן שהיה כל העם בלשכה. ויכון .
ולפי זה בחצר פירושו שהיתה הלשכה פתוחה לאותה חצר :
- (טו) שב נא. האלכסנדרוי ויונתן קראו שוב נא ואין לורך :
- (יז) איך כתבת וגו'. אסאמרים לך דרך כלל ואמה כתבת המלות מדעך .
או לא. עיין דון יצחק :
- (יח) כותב ער הספר בדיו. לא הייתי שומר הדברים בלבי לכתבם אח"כ .
אלא מיד הייתי כותבם מפיו על הספר בדיו. כלומר תכף לקריאתו
היתה כתובתי יולאה לפועל. ולא היה אפשר לי להחליף דבר :
- (כא) העומדים מעל המדך. כמו (ישעיהו ו' ב') שרפים עומדים ממעל
לו. ועיין שם :
- (כב) יקרעה. המלך עצמו (רש"י ודון יצחק) או יהודי במלות המלך :
יקרעה. לשון עתיד והוראתו היה קורע. כי אחר קריאת ג' או ד'
למות היה קורע. וכן אחר ג' למות אחרות. וכן ער סוף :
- (כו) בן המדך. לא יתכן להיות בן יהויקים. כי לא היה לו בן גדול כי
היה הוא אז בן כ"ט שנה. וירוינומוס תרגם המלך שם ארס. וכן נכון
(י' ד' מיכאילים ורוח') : ויסתירם ה'. עשה שלא ימלאום. ושישארם נסתרים
ממנבקהים :
- (לג) דברים רבים בהמה. דברים רבים הדומים להם (אבעריק). ותלמדני
שלוס מודינא מוסיף כי זאת ג"כ דעת בה"ט :

לו

- (א) וימדך בלך. מלך אחר. והפירשה הזאת חוץ למקומה. ומקומה למעלה :
אשר המלך. לפי הטעמים הכוונה על יכניה. אך לא מלאנו שהמלך
נ"ג את יכניה (הוא יסויכין). ונראה שהכוונה על נדקיה. והיה אפשר לומר
שדעת בה"ט שהמאמר חוזר ליהויקים. אך גם זה רחוק. כי מה צורך להזכיר
כאן כי יהויקים הוקם למלך מאת נ"ג ?
- (ג) יהוכר בן שלמיה. אחד מן השרים. וזכר למטה ל"ח א' : צפניה
בן מעשיה. זכר למעלה כ"א א' וכ"ט כ"ה :
- (ד) ורא נתנו אותו בית הכרזא עדין לא הוסיף מעולם בכלל ופכשו נתזוהו :

(י) לדרשני . היה אפשר לפרש להתפלל אלי . כמו דרשו ה' ופזו . אלא שאם כן יקשה איך ישיב תשובה קשה כזאת לבאים להתפלל אליו . ומלבד זה יקשה למה לא התחיל לרקיע להתפלל הוא ועבדיו ולשוב אל ה' . ועל כן נראה כי לדרשני ענינו כענין תליית דרש את ה' . או דרש ב . . . ברוב המקומות . שענינה שאלת העמיד . כמו ותלך לדרוש את ה' . ומה שאמר למעלה התפלל נח בעדנו אל ה' אלהינו נראה ענינו . שאל איך יפול הדבר . והתפלל שתהיה הנבואה לעובדי . אמתם לא נכנע המלך ועבדיו להתפלל אל ה' ולשוב אליו :

(יב) לחריק משם וגו' . לפי הנקוד הוא בנין הפעיל . וכן פירשו רד"ק ורו"י ענין השמטה מל' חלקקות . להחליק עצמו (או להחליק רגליו) כלומר לנום בהחבא ולהטלט מירושלם בתוך העם היוצאים מן העיר ; וזה מפני שירע שיקלפו עליו השמים על שאמר העיר תשרף באש . ובאותה שעה חיל הכסדים הלך לו והיה קרוב הדבר שאויביו וכל נביאי הסקר יתכבדו להמיתו . וירמיהו לא חרל להשמיע דבר ה' באמת ואמונה . אך אחר שפשה שליחותו חשב להתרחק מירושלם זמן מה עד יעבור זעם . כדי שיוכל אח"כ לשוב לירושלם ולהנבא בשם ה' ולהועיל לבני עמו אם בארצם ואם חוץ לארצם . וכמו שהיה . (י"ז מרחשון תרכ"ה) . ויונתן ואחרים פירשו לחלוק נחלה . וקשה לפירוש זה מלת משם . והי"ל לחלוק עם . גם בחוק העם לא יתישב יפה : (טז) החנויות . ר"ח מפרש משרש חנא בערבי שענינו flectere incurisare מקומות מתחת לארץ ועל גבם יקשה אמתם שם מות גם בארמי וגם בערבי ענינו taberna . ובית שמוכרים בו מזונות . ואפשר שהיה מנהגם למכור מאכל ומשתה בבתים מתחת לארץ . כמו שיש נוהגים גם בימינו :

לח .

(ח) יוכל בן ירמיהו . מזכר למעלה ל"ז ג' : פשחור בן מלכיה . למעלה כ"ח ח' . וכלם היו שרים (למטה פסוק ד') :

(ה) כי אין המדך יוכל אתכם דבר . היה משפטו כי אין המלך יכול אתכם דבר . והנה היא תלינה מורכבת משתי תלינות . והראשונה בלתי נשלמת . כי אין המלך . . . המלך לא יוכל אתכם דבר . ורד"ק פירש אין המלך שיוכל . וכן תרגמתי : אל הבור מדכיהו . הבור הנקרא בור מלכיהו : בו המדך . שם אדם . כמו למעלה (ל"ז כ"ו) ירחמאל בן המלך :

(ז) עבד מלך . שם אדם . כמו אחימלך . אחימלך . ואל"כ הי"ל עבד המלך רד"ק (ורו"י) : הכושי איש סרים . ר"ח אומר כי ער היום הסריסים הכושים נכבדים מאד ומשרתים בבתי מלכי המזרח : והמלך יושב בשער בנימין . לא היה אז בביתו אלא באחד משערי העיר :

(ט) וימת תחתיו מפני הרעב . והלא גם אם הישו אותו במקומו (במלך

(המטרה) היה נת מאליו מפני הרעב . והם הרעו לקרב מיתמו (רש"י).
ואזי מתחלה הייתי מפרש השליכו אותו אל הבור באופן שימות שם . וזה עשו
מפני הרעב . כי אין להלם עוד בעיר . ולפי זה היה ראוי לקרוא וימת . וגם
היה צריך להסליף הטעמים :

(יא) אל תחת האוצר . מקום היה תחת האוצר שהיו נותנים שם הבלאות
(Tympe) : מלחים . לשון כי שמים כעשן נמלחו (ישעיה ל"א ו').
לשון כליון . ויחכן שיהיה הלשון נגזר מן מלח . על שם שהמלח נמס לפעמים
מאליו ונהפך למים .

(יב) אצילות יריך . בית השמי . וגראה שנקרא כן מן אללון שהוא בערבי
שורש . כי שם שורש היר או הזרוע (וכן דעת רז"י) : ועיין מה שכתבתי
בכרס חמד ז' עמוד 40 : מתחת לחבלים . שיהיו הבלואים קרובים לבשר
יותר מן החבלים . ואמר מתחת מפני שהחבלים היו ארוכים ועולים למעלה
מן הבלואים ומגופו של ירמיה :

(יד) מבוא השלישי . לא ידענו מה הוא . ור' שלום הכהן חומר כי חולי
היו לבית ה' שלשה שערים : אחד לכהנים . אחד לעם . ואחד למלך :
שואל אני אותך דבר וגו' . היה לו להשלים דבורו ולומר הגידה לי מה דבר
ה' עלי וכיוצא בזה . אלא שירמיה לא המתין ומחר להשיב קודם שישלים מאמריו :

(טו) אשר עשה לנו את הנפש הזאת . מלת הזאת לא תתכן על
הגשמה . אלא על הגשמה . כענין נפשו גמלים תלהט (איוב מ"א י"ג) :
(טז) פן יתנו אותי בידם . הכשדים יתנו אותי ביד היהודים . והיהודים
יתעללו בי (רש"י רד"ק ודון יצחק) :

(כ) ותחיי נפשך . תגלל מכל רע . כי אמנם כבר אמר לו כי גם כשילכדוהו
הכשדים לא ימתוהו : ובשלוש ימות :

(כב) והנה אומרות הסיתוך וגו' . מפני שהיה צדקיהו דואג מחרפות
היהודים שמה יתעללו בו . התחכם ירמיה להראות לו כי יותר יחפרוהו
כשיפול בעל כרחו ביד האויב . והגדיל ציור החרפה ביחסו הדבור אל הגשם :
אנשי שדומך . נביאי השקר ואוהביך ויועצך שהיית בועט בהם : המבעז
בבוץ רגליך . הזכיר משל זה על שם המאורע שהשליכו את ירמיהו בטיט :
נסוגו אחור . אנשי שלומך שהסיתוך . יסונו אחור ויכלמו :

(כג) ואת כל נשיך וגו' מוצאים . הראתי שהיו מוצאים אותם אל הכשדים :
ול"נ אחר שאין יו"ד אחר ה"ר"י שהקריאה מוצאים . הראתי ה' את
נשיך ואת בניך המוצאים כמו שאמר למעלה מוצאות אל שרי מלך בבל :

(כד) והיה כאשר נלכדה ירושלים . אחר שספר כל הרפתקי דערו
על ירמיה . ושגם אחר שהעלוהו מן הבור נשאר עזר בצל המטרה . הולך
עתה להזכיר איך בקרב צרת המלך והעם היתה ה' אמו . והגם המקרא הזה
דבק עם וילו כ"ג מלך בבל (ל"ט י"ח) ושאר הענין . וקודם שיזכיר זה ראה

להגיד בקצור מה שאירע למלך ולעם . ואיך נתקיימו כל דברי ירמיהו . וקודם שזכיר בקצרה העיר הזכיר תחלה מתי התחיל המצור . אעפ"י שהמצור כבר התחיל קודם הענינים האמורים למעלה :

לט

(ג) נרגד שראצד רב מצ . הוא נרגל שראצד שני . והיה שר וגדול בין המרעומים וכהני האש הנקראים בל' פרסי מג : וכל שאריות שרי מלך בבר . מלת שאריות היא כאן שלא על הוראתה בכל המקרא . כי רחוק הוא שמתו קצת מהם במלחמה . וכמוהן מלאנו בנחמיה ח' ע"ב ואשר נתנו שאריות העם ; ולפי עקר הל' היל"ל וכל יתר . ונראה שהוא על דרך לשון ארמית . כי כן כאן תרגם יונתן וכל שאר . וכן בעזרא (ד' י') ושאר אמיא . ושאר עבר נהרא . כי אין בלשון ארמית שרש יתר :

(ה) רבלתה בארץ חמת . חמת היא ממלכה בגבול אפוני של א"י בין הים ובין דמשק . ונראה כי נבוכדנאצר קבע quartier général שלו בעיר רבלה בארץ חמת : וידבר אתו משפטים . על שמרד בו אחר שהוא המליך אוחו . ולדקיהו נשבע לו : ע' יחזקאל י"ז ע"ו :

(ח) ואת בית העם . ארמון שהיה נקרא כך . אולי היו נאספים בו העם למשפט או לדברים אחרים . ואמנם הנתינה הזאת לא היתה מיד . אלא בחדש אב ככתוב בסוף הספר . ואולי המתינו עד בוא מצות המלך שהיה ברבלה (שמיד ורוז') :

(י) ויגבים . יגב כפירוש רש"י (וכן גי') עיניו חפירה . ונקרא כן כל שדה נעדר . ומזה יקב חפירה בקרקע :

(יא) על ירמיה . הנופלים אשר נפלו אל הכשדים הודיעו להם שהיה ירמיהו מתנבא ומזהיר את המלך והעם שיפלו ביד הכשדים בשלוש ולא יעדרו בהם . ונודע הדבר לנבוכדנאצר :

(יד) וישלחו ויקחו וגו' . זה דרך כלל . ובסימן שלפניו פרט הענין : להוציאם אל הבית . בית גדליה . וגדליה היה יושב במצפה :

(טז) הדרך ואמרת . לא שילך ממעם . כי היתה עזר : אלא זירזו . ונראה כי עבר מלך בא אליו לבקרו ואז אמר לו הדבר הזה : והיו לפניך . תראה דברי מתקיימים ואתה לא תחזק :

מ

(א) הדבר אשר היה אל ירמיהו . הוא שם כולל לנבואות ירמיהו אחר המצור . כי בתחלת הספר אמר עד גלות ירושלם (שמיד ורוז') : מן הרמה . נבואתו לא נזכר למעלה ל"ט ג' . ונראה שנשאר ברמה . ושאר

השרים שנכנסו בירושלם לא נלטו על ירמיהו. והולכו בו ימים עם שאר הגולים לפי נבחרהן. והוא פתחו מן הזיקים: באוקים. משרש זקק הירוע בלשון ארמית (ומלכיהם נהגים תרומתו זקיקין) ובל"ח זקוקה ליבם:

(ג) כי חטאתם לה'. הגוים המאמינים באלהות הרבה לא היה רחוק אללם שכל אלוה ואלוה יענוש את עמו על מה שחטאו לו:

(ה) ועודנו לא ישוב. ירמיהו עדיין לא היה חוזר לאחוריו לשבת בא"י.

כי היה ירא שמא יענם נבחרהן אם ימאן ללכת עמו. כאלו אינו

בוטח בדבריו אשר דבר לו. ונבחרהן הבין מחשבתו ואמר לו בפירוש ושובה

אל גדליה וגו'. וי' ד' מיכאילים פירש לא ישוב כמו לא ישיב. עודנו לא

היה משיב תשובה; אך אין תשובה במקרא בלא מלת דבר. ושורריר ורוו'

פירשו לא ישוב ללכת לבבל. וזה לא יתכן. כי אם היה ירמיהו חפץ ללכת

בבלה לא היה בידו לילך מאליו. אך היה צריך להתמין לנבחרהן ללכת עמו.

ובהפך אם היה חפץ לשבת בא"י היה בידו לשוב ללכת שם מאליו; מלבד כי

איך תקרא הליכתו לבבל שבה? ושורריר אומר כי גם הליכתו אל גדליה לא

היתה שיבה. כי לא היה עמו קודם לכן; וזה אינו כלום. כי שב יקרא

בשובו לירושלם ולמלפא. ובהפירושו מנבחרהן שהיה הולך לבבל: ארוחה.

דון יאסוק ורוו' פירשו מזון קצוב. כמו וארחתו ארחת תמיד. וקשה פעל ויתן

לו. כי כמו שהמשאת נתנה לו מיד. כן נראה שנתן לו הארוחה. לא שזה

לחת לו. מלבד שהיה ראוי שיפרש למי נזה כדי שתנתן לו. כי אמנם גדליה

לא היה שם. ונראה כדעת גוסטיוס כי ארחה נגזר מן אורח. ומלאת הכחתו

לחם ידה לדרך. וזו הורחתו כאן. אלא שאח"כ הושאל להורות כל מזון

שאינו לידה. כמו וארחתו ארחת תמיד. טוב ארחת ירק ואהבה שם:

(ח) וישמעאל. ר"ל שהיו ענינה לפירוש (idest). ע' בראשית י"ג ח':

הגמולפתי. עיר נטופה מזרת בעזרא ב' כ"ב: ויוניוהו בן המעכתי.

שם חביו הושעיה (למטה מ"ב ח')

(י) לעמוד לפני הכשרים. כמו ולעמוד לפני העדה לשרת. והכוונה

לעשות מנחתם. ולתת להם מש. כי ארץ בבל היתה (לדברי הירודוט)

חסרה בין ושמן ותאנים (רוו'): קיץ. פירות הקיץ. ונראה כדעת יונתן ורש"י

שהכוונה בפרט על התאנים שמיבשים. ודעת J. E. Faber שהכוונה כל מיני

פירות יבשים. ואין ספק כי באמרו קיץ בין יין ושמן. ובאמרו אח"כ ושימו

בכליכם. משמע כי קיץ הוא אוכל הנשמר. לא נאכל לשעתו. אח"כ אינם חלא

פירות מיושבים. ובפרט אם הם תאנים לא יעמדו מיום ליום אם לא יתיבשו:

מא.

(ה) בחדש. נראה כדברי רד"ק שהוא ראש חדש. כמו מחר חדש. וכסודרת

המלה מעיקרה. חדש היום: ורבי המלך. ישמעאל היה מזרע

המלוכה ומרבי המלך . כלומר תשרי לרקיה (שמד וק' ב' מיכאילים) כי אח"כ לא נזכר שטיו עמו אלא בעשרה אנשים :

(ג) את אנשי המלחמה . הוא פירוש הקודם . כי לא הרג אלא אנשי המלחמה . והשאר שבה אותם . ככתוב למטה פסוק י"ו (ק' ב' מיכאילים) . חולי אחר האכילה הלכו לישון שנת הצהרים . וזו הרג בעשרה אנשים את כל היהודים והכשדים ההם :

(ד) ואיש לא ידע . שעדיין לא נודע הדבר חוץ לעיר :

(ה) להביא בית ה' . אי אפשר לומר כי מתעשה באב עד תשרי לא ידעו האנשים ההם כי נשרף הבית . אלא חשבו להקריב מנחה ולבונה בבית ה' חעפ"י שנהרס (דון יחזק) . ונקרא בית ה' גם אחר שנחרב . כמעט וענה חיים באלמנותיו ותנים בהיכלי ענג (ישעיה י"ג כ"ב) . וכן אמרו על בתי הכנסיות שחרבו שבקדושתם הם עומדים . וכן הביא גדולים בשם פופיניאנוס . והנה הם היו הולכים לירושלם . לא למצפה . וישמעאל הביאם המצפתה :

(ו) מטמונים בשרה . פירות טמונים בחפירות שבקרקע . חולי להסתיר מפני האויבים . וזאת נתן לך לפדיון נפשנו . ובלשון ערבי (כמו בארמי) נקרא מטמורה חפירה שעושין קלת מן הערביים ונתנים שם החטים . וכן נוסהים : בקלת מקומות באפריקה . וקוראין להן mattamoren (רוז') :

(ז) ביד גדליהו . במקומו ובעירו . וכן ליד אבי (ש"א י"ט ג') אללו . וכן חלקת יואב אל ידי (ש"ב י"ד ל') אללי . וכן והאחונות רעות על ידיהם . ומזה עמדו עם ידי . ולרוביקוס די דיו ורוז' פירשו יחד עם גדליה . כמו עגלת : בקר תקח בידך . ואינו נכון . כי לא הרגם : עמו . וגם מלילת תקח בידך יש בה הוראת ברשותך . ואין ענינה מתש יחד עם :

(ח) רעבור אד בני עמון . ישמעאל לא סמית את גדליה אלא בשליחות מלך בני עמון שהיה שכן רע לישראל ועלב בטובתם . והנה הלך להביא אליו כל השביה . כדי לקבל מידו שכר ומתנות :

(ט) אל מים רבים . היא ברכה כתרנומו . והיא ברכת גבעון (ש"ב ב' י"ג) וסיתה נקראת מים רבים :

(י) בשמונה אנשים . נ"ל שהיו הוא והם שמונה . (ע"ד וישאווה במוע בשמים) חולתו שבעה . כי אין הבית מורה הוראת עם :

(יא) השיב . הציל מיד האויב השלבה . כמו וישב את כל הרכוש : מן המצפה . ואח"כ אומר אשר השיב : מגבעון . נ"ל פירושו כי האנשים ההם היו מן המצפה . כי היו יושבים עם גדליה במצפה . ויוחזק הצילם בגבעון . כי שם מצא אותם :

(יב) בגרות במהם . הלכנו כדברי רוז' . שהיה מקום מלון לעוברי דרך ועשה אותו איש עשיר ששמו כמסה . חולי בן ברזלי הזכור בשמואל ב' י"ט פסוק ל"ט ול"ט . וכן דרך העשירים בארצות המזרח לבנות בתי מלון לאורחים שילינו שם הלילה . ואין שם מזונות אלא מקום ללון . ונקראים בלשון

פרס בארואן שראי (Caravan — Sarai) . כארואן פנינו שירה . ש"ח
ענינו בית :

מב

(ג) את הדרך אשר נלך בה . דרך משל . כמו והלכת בדרכיו . לא כמשמעו :
(ד) ה' אלהיכם . הם אמרו לו ה' אלהיך . דרך כבוד לנביא . והוא אמר
אלהיכם לפי האמת וגם לחזק את לבם לשוב אל ה' :

(ו) אם טוב ואם רע . בעינינו : ה' אלהינו . אמרו אלהינו בבחינת
השמיעה בקולו . שאל"כ היה נראה כאלו אינם מקבלים אותו עליהם
לארון . אבל באמרו אלהיך לירמיה . הכוונה שאתה עבדו . והוא דרך כבוד
וכן אמר שאל לשמואל למען זבח לה' אלהיך . והסתחית לה' אלהיך ורבים
כן . וכן חזקיה ליסעיה והוכיח בדברים אשר שמע ה' אלהיך . וכן האלמנה
(מ"א י"ז ב') ועובדיה (שם י"ח י') לאלהיו :

(י) אם טוב תשובו . שרש טוב נמצא לפעמים להוראת שרש ישב כמו
ושבתי בבית ה' . ושביה בדרקה . וכן טוב ויטב ואחרים : כי נחמתי
וגו' . אני מטער כביכול על שהוכרתי להרע לבס :
(יב) והשיב אתכם וגו' . שלא יגלה אחכם לבבל . אלא ייח לבס שתשובו
להיות נאחזים בארמנתכם כקדם :

(טו) ושם תמותו . נראה שלא היה בדעתם לרדת מצרימה להשתקע אלא
לגור שם זמן מה . חולי עד שימות כבודנאלר . וכן אמר בכתוב הקודם
ובאתם לגור שם . וכן במקרא שאחר זה . וכן למטה (מ"ד י"ד) מפורש שהיה
בדעתם לשוב אל ארץ יהודה :

(יח) נתך . נפעל משרש נתך : כמו ומטר לא נתך ארצה . ענינו יצקה .
והוא כמו נסך . ונראה כי נתך לשון ארמית . כדרך לשון ארמית לשמש
ת"ו במקום ש"ן . וכן בלה"ק מסכה ובל"ח מתכת :

(כ) התעיתם בנפשותיכם . ל"ל כדעת ק' ב' מיכאילים מעיין
והייתי בעיניו כמתעתע . והכוונה אתם מתעתעים בה' ובנביאו . כי
אמרתם לשמוע בקולו . ועתה לא תשמעו לו . אך התעתוע הזה יהיה לרעתכם .
כעס בנפשו דבר ארמית . בנפשו נביא לחמנו : מתעתע הוא בזין פעל .
והתעיתם הפעיל . ושניהם נכונים . ותחלת הוראתם על אדם אשר דרך
לחוק יגרום לחבירו להיות תועה :

(כא) ורא שמעתם וגו' . עדיין לא ענו אותו דבר . אבל הבין בפיהם
ובתנועותיהם שאין בדעתם לשמוע :

מג

(ב) הזדים . כל לשון זדון הוא לשון רמיחה . מן ויזר יעקב מזר : וכן

בלשון איטלקי rigoglio נאמר על הרתיחה ועל הגאווה:
 (ג) כי ברוך בן גריה וגו'. לא כחשו בכוחות ירמיה דרך כלל. כי כבר
 האמינו זה כשאתרו לו שידרוש את פי ה' בעדם. גם לא חשבו שירמיהו
 ישקר הפעם הזאת כדי להגקס מהם על מה שהרעו לו לשעבר. אבל תלו
 הדבר בברוך:

(ד) תחפנחם. היא עיר Tophna pelusiaca. שהיתה בקצה הרץ
 מצרים מזר ארס וערב:

(ה) במלמ במלבן. המפרשים ובושארט ורוז' פירשו מלט malta וכן
 הוא בלשון ערבי. וכן תרגם יונתן טפיל. רק רש"י פירש משרש לוט.
 (enveloppement). ומלבן (הנמצא ג"כ בש"ב י"ב ל"א ונחום ג' י"ד) פירשו
 מקום שרפת הלבנים. וקשה איך היה כבשן אלל בית המלך. ודעת גוסיניוס
 כי מלבן הוא פירוש של עיס הנקראים לבנה (pioppo). ועושים לל. כמ"ס
 תחת אלון ולבנה ואלה כי טוב ללה... (הושע ד' י"ג). וגם זה לא
 יתישב בנחום ג'. ויראין לי דברי תלמידי מוהר"ר יצחק פארוו שהמלבן הוא אזור
 של לבנים ושאר עינים הצריכים לבנין. והנה היה אלל בית פרעה אזור כזה
 או עשוהו אז כדי לבצר החומה ובית המלך מפחד מלך בבל. ובאותו אזור
 היה ג"כ מלט הרבה לכל אורך הבנינים. ובמלט ההוא עמנו ירמיה את האבנים
 וכן בשמואל ב' י"ב ל"א הכוונה שהולך את אנשי עמון לעבוד את כל עבודת
 המלבן בחומר ובלבנים ובכל עבודה קשה. וכן בנחום החזיקי מלבן. החזיקי
 הארסינאל שלא יחסר כל צו ממה שצריך לצורך המצור: בית פרעה בתחפנחם.
 פרעה היו לו בתים בערים הרבה. והיה לו בית בתחפנחם. ולא היה המלך
 שם בעת ההיא:

(ו) שפרירו. אומרים שהוא אהל יפה מל' שפיר בארמית. או ענין אהל
 ממש. כמו ברוחו שמים שפרה (איוב כ"ו י"ג) כדעת רש"י:

(ז) אשר למות דמות וגו'. ימית מי שימית. וישבה מי שישבה. על
 דרך ושמע אישה ביום שמעו. וביום פקדי ופקדתי. ושמע השומע ואמר.
 לא יום להם גם. עיין למעלה ט"ו ב':

(ח) בית שמש. הוא שם עברי לעיר שהיה שמה בלשון מצרי און. שענינה
 שמש. והוסף אשר בארץ מצרים. כי יש בית שמש בא"י (רוז'):
 מצבות בית שמש. אפרים הסורי שראה שבריהן כתב עליהן כדברים האלה.

Insignes in ea (Heliopoli) statuæ erant proceritatis molis-
 que admirandæ; singulæ quippe ad sexaginta cubitos assur-
 gebant. Suberat pedibus solium, seu basis denorum cubi-
 torum. Supereminebat capiti mitra ex candido metallo, pon-
 do librarum mille et amplius. Partes omnes ornabant figuræ
 et imagines hominum et animalium, quæ ejus temporis gen-

tilium numina fuerunt. Adjecti hieroglyphici characteres, talium arcaeorum indices (Ephraem Syrus, Tom. II pag. obelischii הזכיר שנים 145. גס הירודוט (Lib. II. cap. III.) ועד היום נשארה אחת מהם. אך שבורה היא. והנה ירמיה מתנבא שיהיה נבוכדנאצר העושה כל אלה. ושטרבון מיחס כל זה לקמבזיס בן כורש. ואמת כי היונים לא ידעו דבר ברור ממנה שאירע בארצות הקדם קודם כורש. ואפילו שם נבוכדנאצר לא נזכר בספריהם הנמצאים אל לנו. ואחרים אומרים כי נחם ה' על הרעה (רוז') :

מד *

- (ה) מגדוד. הוא קרוב לים סוף : והוא הזכר בשמות י"ד ב' .
- (ג) מפני רעתם. של יושבי הערים הזכרים באמרו ואין בהם יושב : הבנה. אחת שמנתו במלחמה או שגלו (רד"ק) :
- (ז) מתוך יהודה. מתוך עם יהודה. מתוך היהודים :
- (ח) למען הברית רבם. חסרה מלת שארית. כמו שאמר למעלה לבלתי הותיר לכם שארית. או איש ואשה כמו שאמר למעלה להכרית לכם איש ואשה עולל ויונק : ולמען היותכם לקלדה ולחרפה. או לפחות אם לא תפתי כלכם תהיו נשארים לקללה ולחרפה :
- (ט) רעות נשיו. של המלך האחרון. הוא לדקיה :
- (ד) ולא יהיה פליט ושריד. דרך גזמא. ואח"כ אמר כי ישובו מהם פלטים : ולשוב. הולכים לגור במצרים בזוונה לשב חס"כ אל ארץ יהודה : כי אם פלטים. נחיס מחרב ומתי מספר. עיין למטה כ"ח :
- (יז) למלכת השמים. עיין למעלה ז' י"ח .
- (יט) וכי אנחנו מקטרים. הנסים אמרו זה. ולא אמרו מקטרות כי היו עושות זה עם בניהן ובעליהן : כוונים. אומרים שהן עושות בצורת לבנה שהיא מלכת השמים וכן היה המנהג ^{ת"י} אלל קלת האומות. וכן בלשון ^{ת"י} יוני *σεραει* שעניו lunae היה שם לעוגות רחבות ובעלות קרנים. שהיו מקריבים ללבנה (Diana) (רוז') : דהעצבה. דרך כנוי (רד"ק) הכוונה לפייסה כדי שתאיר לנו פניה. והנביא הפך הלשון דרך לעג ואמר להעציבה. ותלמידי מוהר"ר יצחק פארדו אומר כי גם בלא כנוי יתכן לפרש להעציבה שחיה נעצבת עלינו ויהמו מעיה לנו : להעציבה. היתה ה"א ראויה למפיק ונראה כי בעלי הנקוד (ולפניהם חז"ל מתקני הקריאה) לא רצו לייחס חיים והרנסה ועבובן לכוכבים או לשום עבודה זרה. ועשו ה"א הזאת יתרה. וחסיה הכוונה להנשים לקב"ה (כ"ח מרחשון תרכ"ה) :
- (כ) אותם זכר ה' ותעדה על לבו. אמר אחת על כלל ההקטרות

ירמיה מד מה

קטו

שהקטירו הקודמים . ואמר ותעלה על הפעולה ; ומוסר"ר יג"ק פירש אותם על האנשים הזכרים :

(כ) ותדברנה . . תקימנה . תעשינה . אעפ"י שהתחיל אתם ונסיכם . דבר בלשון נקבה כנגד הנשים . נראה שהיו אדוקות לע"ז יותר מהאנשים :
(כז) אם יהיה עוד שמי נקרא וגו' . הכוונה שלא יסאז בארץ מצרים שום יהודי : אומר חי ה' . הוא פירוש אם יהיה עוד שמי נקרא . לא יהיה עוד שמי נקרא בפי שום איש יהודה שיאמר חי ה' :

(כח) דבר מי יקום ממני ומהם . שיעורו . דבר מי (ממני ומהם) יקום :
(ל) פרעה חפרע . נקרא בפי הירודוט ודיאודורוס Apries . ולדעת יאבלונסקיוס ענינו בלשון מצרי כהן השמש . מורכב מן Heb-fre . וכן בתרגום אלכסנדרי מתורגם Hafre (רוז') : ביד אויביו . הוא Amasis אשר מרד בו . וילכדו וימיתו (רוז') . וענין השמדת אנשי יהודה אשר במצרים לא ידענו אם נתקיימה . או אם שבו ממצרים הרעים וינחם ה' על הרעה . כי אמנם כל הנבואות לרעה אין תכליתן אלא שישוב החוטא מדרכו . כי לא יחפוץ ה' במות המת כי אם בשובו מדרכיו וחסה :

מה .

- (א) בשנה הרביעית ליהויקים . סיים תחלה כל עניני הכבור . ואח"כ הזכיר ענין היחוד . אעפ"י שקדם בזמן (ברוליוס) :
- (ב) כי יסף ה' יגון על מכאובי . הביא עלי מכאוב כפול ומכופל . ורז"ל פירשו שהיה מבקש להיות נביא . ולפי הפשט היה מטעם על שהיה נרדף בירמיהו : יגעתי באנחותי וגו' . מרוב אנחותי אני עיף ויגע . ואף גם זאת איני מוצא דרך לטח מאנחותי :
- (ג) ואת כל הארץ היא . הוא פירוש הקודם . את נאמר על הנשוא . והטעם זה שאמרתי אשר בניתי ואשר נטעתי היא כל ארץ יהודה :
- (ד) גדולות . לפי הפשט להמלט ממכאוב ומיגון :

בז .

- (א) על הגוים . אחר שסיים נבואותיו על בני עמו . הזכיר הנבואות שהתנבא בזמנים שונים על שאר האומות :
- (ב) למצרים על חיר פרעה וגו' . הנבואה היא על מצרים אך לא על ארץ מצרים . אלא על חיל פרעה נכו שינא מארצו ונלחם באשור בימי יאשיהו ולקח קצת מארצו . ואחר זמן מלך נבוכדנאצר בצבל . וגם עליו ינא פרעה נכו . ונ"כ גבר עליו . ככתוב (מ"ב כ"ד ז') ולא הוסיף עוד מלך מצרים לנאח מארצו כי לקח מלך צבל מנחל מצרים עד נהר פרת וגו' :

כרכמיש. ברומי Circesium או Cercasium עיר מצר על נהר פרת :
(ג) ערכו מגן וגו'. הציב רואה בדמיונו חיל פרעה נגש למלחמה. ומספר
מה שרואה אותם עושים. ומדרך הנבואות לדבר בלשון זווי על דבר
הנעשה עתה. כאומר עשו כי כן ראוי לכם לעשות :

(ד) אסרו הסוסים וגו'. הוא מדמה כאלו המזרים קלחתם אסורים הסוסים
אל המרכבה. וקלחתם עולים על הסוסים. וקלחתם ממרקים הרמחים :
וקלחתם לזבשים הסריונות :

(ה) מדוע ראיתי. עתה רואה בדמיונו שהם נסוגים אחר : יבתו. מן
ויכוס ויכתוס עד החרמה. משרש כתת. ולפי הדקדוק הוא בנין הפעל.

ולפי דעתי ולפי הענין הוא פעל. ומשפטו יכתתו : ולא הפגו. אחר
שהתחילו לנוס לא פנו עוד : להסתכל : באויבים. וזה מרוב פחדם :
מגור מסביב. כאלו ה' משיב אל הנביא. היעבת לראות כי באמת ראוי
להם להיות יראים מכל סביבותם :

(ו) אל יגום הקל. גם אלה דברי האל. והוא אומר להם שלא יגומו.
כי לא יועיל להם. כי כבר נגזר עליהם שיכשלו ויפלו על יד נהר פרת.

ואולי הקריאה הנכונה בשורו ונפלו בלוי : צפונה. כי כרכמיש לפניה
למזרים :

(ז) מי זה ביאור יעלה. חוזר לצייר גאות פרעה בגשתו למלחמה. ומדמה
אותו לנחל שוטף (כמו בישיה ח' ז') וליאור מזרים העולה ומכסה את
הארץ : יתגעשו. עיין למעלה ה' כ"ב :

(ח) מצרים. הנביא משיב לשאלתו : יתגעשו. בחולם. לפעמים בבוא
תיבה אחת שתי פעמים זו אלל זו היא מקבלת קצת שנוי בנקודה. כגון

אנה ואנה. שכלתי שכלתי. וקרוב לזה יתארהו בשרד ובמחוגה יתארהו.
וכן עשרת הדברות וכל מה שבא בתורה שתי פעמים באו : בו

קצת חלופים : אערה. בפתח. והוא זר. כי הוא בצורת הפעיל. וכאן
איו אלל קל : אובידה. הפעיל משרש אבד. כאלו היה השרש יבד. והוא

על דרך לשון ארמית. כמו והיבד בשמה (דניאל ז' י"א) שהוא הפעל משרש
אבד. וכן היתי הפעיל משרש : אחת :

(ט) עלו הסוסים. דרך לעג : והתהוללו הרבב. השמעת קול שאון
לגאווה ושמחה : כוש ופוש. היו בחיילות של מזרים אנשים מכוס ופוט.

ופוט אומרים שהיו לביאה והיום נקראת ארץ מרוקן. ושם נהר נקרא Put
בעדות יוסף וגם פליווס : ולודים. הם אנשי לדיאה באזיה הקטנה. כי

Psamentichus מלך מזרים הביא בארצו אנשים הרבה. מארצות Caria et
Jonia הקרובות ללידיאה וגם נתן להם אחות שדה וכרם במזרים :

(י) מצריו. נכה שהרג את יאשיהו ונתן מס על א"י :

(יא) עלי גרעד. ע' למעלה ח' כ"ב :

(יב) קרוגך. מפלתך אשר היא לך לקלון : וצוחתך. שמשך קולך בצוה
מרוב מכתך : בשורו. בנוסם :

(ד) התיצב והבן לך. עמוד והסן עמך למלחמה. כי כבר אכלה חרב את המלכיות אשר סביבותך שהן יהודה ועמון ומואב. והנה לך התול הוא אומר לו שיעמוד על נפשו. ואח"כ הוא מתמיה איך לא עמדו נבדויו. אבל נסחפו. ואח"כ משיב לא עמד כי ה' הדפו:

(טו) נסחף. נפל לארץ. מלשון מטר סוחף. ודומה שרש סחב. ואמר נסחף בלשון יחיד על כל אחד ואחד: לא עמד. היא התשובה. ובתרגום אלכסנדר מרדכי נס Apis עגל בחירך. פירשו אבירך מן אבירי בן. ובקריאה הזאת בחרו Kenicot "וי" "ד" מיכאילים. ונ"ל כי לא עמד כי ה' הדפו איננה תשובה מתישבת על שאלת מרדכי נס כי הנס נס מפני היראה. ועדיין לא הדפסו. גם המשך הענין (גם נפל איש אל רעהו) מורה באצבע כי הענין נאמר על נבדוים רבים. וכן תרגם יונתן:

(טז) הרבה. ה' גושלים בהם: ויאמרו. אחשי המלחמה אומרים להתפזר מן המערכה ולשוב לבתיהם: מפני חרב היונה. ר' עזריה (מאור עינים פרק כ"א) אמר שהוא רמז למלכות אשור ובבל שהיה אות דגלס יונה; אבל אחר שמלאנו על ירושלם (אפניה ג' א') העיר היונה. אין לזוז מלפרשו עיני הונאה כדעת המפרשים. (גם רז' וגז') שענינו חמס ועושק. ואולי ראוי לקרוא (גם כאן וגם למעלה כ"ה ל"ח) חרב היונה לשון זכר. והכוונה על מלך בבל. וכמו שהכתוב מסיים (למעלה כ"ה ל"ח) ומפני חרון אפו בלשון זכר: ובספר בעל כנפים כ"י מלאתי. חרב היונה תאר לנקבה. מן לא חוטו. ולרבות יומת ולזכרים יגיים. ומה אמר המשורר יגיים בדי יגיים. עכ"ל בעל כנפים. והכוונה על מליחה לר' משה בן עזרא הנמאלת בשפתי רגנות (בדפוס שבדי היא בדף מ"ו) יוניס בדי יוניס אשר נפזרו לכל רוחה. והמדפיסים לא הבינו. ונקדו בדי יוניס. ואינו אלא שבוס:

(יז) קראו שם וגו'. מקרא זה ושל אחריו קשה להולמם. רש"י פירש. במלחמה הכריזו משל של לעב. פרעה שהיה מנביה קול תשוואות להתהלל. העביר המועד שיעד ללאת ולהלחם ולא ילא. אבל מה ענין כאן ליום מועד ועומן? והלא בבוא האויב בארצו היה לו ללאת לקראתו. ואין כאן זמון. ורד"ק פירש גם הוא המועד שנתן למלך בבל ללאת להלחם עמו. אלא שפירש שאין שהיה מלך שאון והמון רב. גם דון יחזק פירש כיוצא בזה. קראו שם ונתפרסם בתמרים שאון. כלומר בזה ופחיתות גדול. כי פרעה העביר המועד שהיה נועד למלחמה ולא ילא אליה. גרוויס פירש *transmisit opportunitatem pugnand*. ואין זה ענין מלת מועד. ראטי פירש. הביא ה' את המועד והמזמן הוא נבוכדנאצר; ואין זה ענין מלת העביר. דאחליר פירש. האל הקדים הזמן המזמן למיתת פרעה: וגם זה איננו הוראת העביר ולא הוראת המועד (ואין ראיה מן ויעבור את הכושי (שמואל ב' י"ח כ"ג) כי שם הכוונה עבר לפניו ממס). מלבד כי לא חזר כאן שם ה'. דעדערליין פירש. ששאון והכילה גרמו לאשי הכבא לעבור מקום המועד. כי היה להם מקום מועד

להשגב שם אם יוסו. אך מרוב הבהלה עברו מהלחה לאותם המקומות :
 ורו' אומר כי אולי מועד ענינו עדה. כמו קריאי מועד. והנה שאונו ומפלתו
 של פרעה גרמו לעדת אנשי המלחמה הנאספים עמו מעמים אחרים. שתתפור
 הנה והנה. ואין הדעת מתיישבת באחד מאלה. ובתרגום אלכסנדר. קראן
 שם פרעה. שאון העביר המועד. והניחו המלות האלה ככתבן ;

ויירונימוס קרא גם הוא קראו שם. אלא שתרגם שאון העביר המועד
 tumultum adduxit tempus. ואין זו הוראת העביר ולא הוראת המועד.
 ואולי יתכן לפרש. אנשים הרואים האויב בא. קראו ואמרו. פרעה מלך
 מצרים! שאון. קול חרדה שמענו. קול שאון בעמך. ומיד המלך שהיה
 בעדת השרים להמתיק סוד. העביר המועד ליום אחר :

(יח) נאם המלך. כנגד מה שאמר למעלה פרעה מלך מצרים : כי בתבור
 וגו'. ינתן ורש"י פירשו כמו שדבר אמנת הוא שתבור קבוע בהרים והר
 הכרמל על הים. כן באמנת יבא הדבר הזה על מצרים. ודון יחזק פירש כמו
 שתבור בהרים הוא דבר קיים שלא יזוז ממקומו. וככרמל שהוא נטוע על הים
 ולא ימיש משם. כן יבא מלך בבל. ור' יוסף קמחי פירש כמו שהר תבור
 הוא מועד לגור שם ולפרוש רשמות (כמ"ש ורשת פרושה על תבור) כן יגורו
 אותם. וכמו על הכרמל שמביאים בים. כן יביאו אותם בשביה. לודוביקוס
 די דיו ושגורירי פירשו יבא מלך בבל בגאווה כתבור וככרמל שהם הרים גבוהים.
 ק' ש' שטארק פירש אם יהיה מצרים גבוה כתבור בהרים. הנה ככרמל יבא
 בים. כי הוא קרוב לים. ואולי הים יכסהו. באחזיוס ודאסליר ואמריהם רוח'
 חצרו הפסוק עם שלאחריו ; וזה תרגום דאסליר Si tu te distiguais
 comme le Thabor entre les montagnes, comme le Carmel
 qui s'avance dans la mer ; tu te prepareras pour le départ
 dans le captivité, fille, habitante de l'Egypte!
 כמו שלא יהיה הדבר. ולא יבא שתבור וכרמל יבאו בים. כי לא יפלו בו
 אעפ"י שהם קרובים אליו. כן לא יהיה מה שאמרו אנשי המלחמה לנו ונשובה
 אל עמנו ואל ארץ מולדתנו. אלא על כרחם ילכו רחוק מארצם. לכן כלי גולה
 עשי לך ; ולפי זה יהיה קראו שם וגו' כמו מאמר מוסגר :

(יט) ברי גולה. כלים לשאת בהם ממונס היקר לנאת לדרך רחוקה. כמ"ש
 ביחזקאל י"ב : יושבת בת מצרים : יושבת מצרים. והיא ג"כ בת
 מצרים שגולה שם. ושבה היה אלל הקדמונים להיות נולדים בארץ. לא גרים
 ותושבים. ולפיכך נקראו האומות בת. בת בבל. בת יהודה. בת ירושלים.
 בת אדום. ובאו שתי מלות סמוכות למלה אחת. כמו למעלה תופשי דורכי
 קשת :

(כ) יפה פיה. מלה אחת. בפלס סחרחר. עקלקל. אדמדם. ירקרק :
 קרץ. בלשון ערבי לשון עקילה. וסוף הדרכן המנהיג אח

הבהמות . ואחר שהמשיל מצרים לעגלה . אמר כי מצפון יבא לה הדרבן למשול בה . וכן תרגם ירונימוס Stimulator (רו') : בא בא : הכפל להורות על מהירות הציאה . ויש ספרים כתוב בהם בא בה . ואינו נכון . שא"כ היל"ל בא לה :

(כא) גם שבידיה . אשר בקרבה : שהם כעגלי מרבק . גם הם נמו : ואמר כעגלי מרבק כנגד עגלה יפה פיה . ובאמת היו הנכרים מכובדים מאד במצרים בימיס ההם . ובפרט תחת Amasis המלך שהיה בוטח בהם מאד . כי על ידם עלה למלוכה :

(כב) קורה . של העגלה . הוא מצרים : בנחש ירך . תנעה ותחאק במרירות קול נחש : כי בחיל ירכו . האויבים : ובקרדומות . ולא בדרבן בלבד :

(כג) ברתו יערה . האויבים כורתים יערה של מצרים . והמשיל אותה ליער מפני שהזכיר כחוטבי עצים : כי לא יחקר . מספר האויבים :

(כה) אל אמון מנא : אמון הוא אחד מאלהי מצרים . והיה נעבד ביחוד בנא . היא Thebe הנקראת גם כן Diospolis . כלומר עיר האליל יופיטיר . ורמות האליל הזה אמון נמצאת עד היום בצורת בחור יושב על כסא . או בראש איד . או כלו בצורת איד . והתארים המיוחדים לו הם ארון כל הארץ . ארון עליון . או מלך האלהים . והיו לו היכלות המפוארים בעיר Meroe אשר in Oasi libyca . ומשכנו המיוחד בעיר Thebe אשר נקראה נא אמון (נחוס ג' ח') :

(כו) תשכון . תהיה מיושבת . כמו לא תשב לנלח ולא תשכון עד דור ודור (ישעיה י"ג כ') :

(כז) ואתה אר תירא . המקרא הזה ושל אחרייו כבר נאמרו למעלה (ל' י' וי"ח) . ואמר רו' כי המעתיק הוסיפם לנחם את ישראל . ואין הדבר ק . כי לא הועתקו ככתבם וכלשונם . אלא בשינוי לשון קלת . וזה על דרך לה"ק בכל המאמרים הנכפלים . עיין למעלה פסוק ז' :

מז .

(ח) בטרם יבה פרעה את עזה . נראה כי פרעה נכה הכה את עזה בימי יאשיהו . קודם לאתו ממצרים למלחמה על מלך אשור (מלכים ב' כ"ג כ"ט) . והמכוון בהודעה הזאת (בטרם יכה פרעה את עזה) הוא להודיע כי ירמיה נבא על ביאת כ"ג על פלשתים מאז קודם התחלת מלחמות כ"ג . בזמן שלא היה עולם על דעת שום אדם שיבאו אויבים על פלשתים מן הצפון (רו') :

יחזקאל

1851

יחזקאל א.

ויהי בשלשים שנה . נחלקו החכמים לדעת לחיזה מנין הוא מונה . עיין
 רש"י ורד"ק . ויירוימוס פראדוס שפירש ס' יחזקאל בשנת 1596
 חשב שהמנין הוא למלכות נבופולאצר אביו של נבוכדנאצר . והוא החשבון הנקרא
 aera Nebopolassaris . אלא שבאמת אין שום ראיה למציאות המנין . הוא אצל
 הכשדים . וגם החשבון איננו מכוון . אשר על כן היה מי שראה לפרש שלשים
 שנה לחיי יחזקאל . והכל הביא גם הוא . שהרי לא מצאנו כזה בשום מקום .
 שירשום הכתוב את מספר השנה במנין שאינו ידוע לשום אדם זולתו . ועכ"פ
 היה לו ליחזקאל להזכיר תחלה השנה החמישית לגלות יויכין . ואח"כ היה יכול
 להוסיף היא שנת שלשים לימי חיי . ובני בכורי אהב נר אומר כי הגה ראינו
 ירמיה ויחזקאל ודניאל וזולתם . הכותבים בדור ההוא . שהיו מונים שנותיהם
 למלכים שהיו בימיהם . והנה השנה הרביעית ליהויקים היא השנה הראשונה
 לנבוכדנאצר (ירמיה כ"ה) . ויהויקים מלך י"ח שנה ואחריו מיד מלך יהויכין
 שלשה חדשים ומיד הגלה לבבל . א"כ השנה החמישית לגלות המלך יויכין
 המכרת כאן היא שנת שלש עשרה לנ"א א"כ בהכרח במקום שלשים שנה צריך
 לקרוא בשלש עשרה שנה . ונראה לי כי אחד מן הסופרים כתב בשלש י'
 ומזה נעשה אח"כ בשלשים . וכיוצא בזה מצא בני הנ"ל בדברי הימים
 למלכי רומי להראב"ד שהקיסר הרומי אלכסנדר מלך שלשים שנה . וידוע כי
 לא מלך רק י"ב שנה . ולריך לומר כי אחד מן המעתיקים כתב שלש י' (וכו
 הוא ברפוס וינייאה) ובא אחר וכתב שלשים : על נהר בבר . נזכר גם למטה ג' ס"ו
 כ"ג י' ט"ו כ"ב . ואומרים שהוא בארס נהרים Mesopotamia והוא יורד מההרים
 הנקראים Mesii ונשפך בנהר פרת אלל כרכמים . ותלמי קורא לו Chaboras
 ובל' ערב נקרא מאבור . ולדעת ביז' הוא עלמו מאור דמלכים ב' י"ז ו' . י"ח
 י"א וד"ה א' ה' כ"ו . והנה כרכמים היא בקצה גבול ארס . נהרים ובימי
 יחזקאל הייתה תחת יד הכשדים . ואותו מקום מננה כבר שהיה בו יחזקאל
 היה גם הוא תחת ידיהם . ולפיכך הוא אומר למטה (פסוק ג') בארץ כשדים
 על נהר כבר : נפתחו השמים . כן דמטה לכביא ברוח נבואתו :
(ב) בחמשה לחדש המזר בשנה המכרת היא השנה החמישית . ה"ו לשון קצר ושיעורו
 בחמשה לחדש המזר בשנה המכרת היא השנה החמישית לגלות המלך
 יויכין . והנה יפה העיר רש"י כי פסוק זה ושלאחריו הם מפסיקים דברי הנביא
 שפתח מדבר בערו (ואני בתוך הגולה . ואראה מראות אלהים) וכאן מדבר
 בלשון נסתר (היה היה דבר ה' אל יחזקאל) . והנה היה נראה לומר ששני
 מקראות הללו תוספת שהוסיפו אחרים להודיע מי הוא הנביא ולאזהר מנין הוא
 מונה . וכל שאין צורך לזה אלא יחזקאל עלמו כתב גם פסוק ראשון גם שני המקראות

שאחריו . אלא שכשאתר הנבואה אל היהודים אשר עמו בגולה לא הוצרך לפרש
 לא חשבון שלשים שנה כי היו רגילים בו . ולא לומר להם שמו ושם חזיו כי
 יודעים היו אותו . ולא לומר שהיה בארץ כשדים ; ואח"כ כשבא לכתוב נבואתו
 על ספר . הוסיף שני המקראות הללו . והנה ראוי היה לו שיכפול ויאמר
 בשלשים שנה ברביעי בחמשה לחדש כדי לפרש היא השנה החמישית . וכדי שלא
 יכפול כל כך מלות . כפל השתים האחרונות לבדן :

(ג) יד ה' . ע' רש"י :

(ד) וארא והנה רוח סערה וגו' . היא מרכבת כסא כבוד השכינה נרמזת
 בה השמחת האל וההגנתו את העולם . ע"ד וירכב על כרוב . והחיות
 האמורות כאן נקראות בחזיון שני (למטה סימן יו"ד) בשם כרוכים : באה מן
 הצפון . לדעת רש"י נרמזה לו שבאה מן הצפון כלפי אמונת אנשי מזרח שבירכתי
 לפון הוא הר מועד האלהים . אמנם רחוק הוא שיסמוך הנביא על אמונת
 הגויס . וקרוב הדבר שהזכיר לפון מפני שהרוח הלפניית קשה וקרה (מוהר"ר
 דח"ו ומוהר"ר יח"ף ז"ל) : ואיש מתלקחת . ע' שמות ט' כ"ד : ונגה לו .
 לענן : ומתוכה . מתוך האש . כמו שמפורש אח"כ . ומלת מתוכה ראויה
 לתביר : בעין החשמל . נראה שהחשמל הוא גוף טבעי ידוע בלשון (על דרך
 ומחת רגליו כמעשה לבנת הספיר . תלמודי אר"ג) . ודעת האחרונים שהוא
 כעין נחשת קלל . והמלה לדעת בושארט מורכבת מן נחש (נחשת) מלד
 שעיניו זהב בלתי מזוקק (כמו שהביא הערוך מכתובות : : : : :
 פ"ז בערך מלל ב') בין שתייה הכוונה נחשת מעורב זהב או נחשת קלל
 יפה כזהב :

(ה) רמות אדם להנה . היו כלן בלורת אדם ובקומה זקופה . אמנם היו
 לכל אחד שלשה פנים מלבד פני אדם :

(ז) רגל ישרה . כלן כלות זו אלל זו בשטח שזה כעטס כנפיהם ישרות אשה
 אל אחותה (למטה פסוק כ"ב) שעיניו שוות זו לזו . אף כאן נ"ל כי
 לפי שאמר שהיו להן ארבעה פנים . הניד כאן שלא היו רגליהן ממיניס שונים
 אלא כלן שוות . וכלן היתה כף שלהן ככף רגל עגל : רגל עגל . י"ת רגלין
 סגלגלין . לא שהיה קורא עגל (שא"כ היה די שיאמר וכף רגליהם עגולה ומה
 טעם ככף רגל עגול ?) אלא שינה העיני בעבור ההדיוטות שלא יהיה העיני
 מתבזה בעיניהם בשמעם שרגלי החיות כרגל עגל ; והתחכס ג"כ לדרוש
 מלת עגל כמשמעה ואמר שהיו מזעזעות העולם בהילוכן על דרך וירקידם כמו
 עגל : ונוצצים . ל' ניצן : קרל . ממורט . ל' פנים קלקל (קהלת י' י') :
 (ח) ופניהם ובנפיהם לארבעתם . נ"ל לארבעת רבעיהם כל' מכל דה היה
 להם פנים וכנף . כי גם היה אפשר שהיו ארבעה פנים לאחת כלס מלד
 אחד זה אלל זה :

(ט) חוברות . מחוברות . כמו חמש היריעות תהיין חוברות אשה אל אחותה
 (שמות כ"ו ב') : לא יסבו בלכתן וגו' . לכל דה שילכו אין להן
 להסב פניהן כי יש להן פנים לכל רוח :

יחזקאל א

הבה

(י) ודמות פניהם וגו'. כאן פירש הארבעה פנים שהיו לכל אחת מהחיות. והנה ידוע כי הקדמונים היו מזיירים הסכומות והתארים בצורות ב"ח. ונראה כי באלו החיות הנושאות כסא הכבוד נרמז כי השגחת האל והנהגתו את העולם היא בחכמה ובתבונה (פני אדם) ובגבורה ועוז (פני אריה) ולפעמים ג"כ בסבלנות (פני שור) ולפעמים בתכלית המהירות (פני נשר):

(יא) ופניהם ובגפיהם פרורות מלמעלה: ה"ז מקרא סתום. ולפי רש"י ורד"ק מלת ופניהם כמיותרת כי לא נכלל בה שום ענין חדש. ואולי בראותי כי לשון יחזקאל מנומנם ובלתי מדויק ל"ל שהכוונה ופניהם היו להם מלמעלה כנפיהם פרודות. כלומר שהכנפים היו פרושות למעלה מן הפנים. וכן נראה למטה (פסוק כ"ב וכ"ג) כי על ראשי החיות היה רקיע ומחת הרקיע כנפיהם ישרות משמע שהכנפים היו פרושות למעלה מן הפנים ונושאות הרקיע: שרתים חוברות. דבקות זו בצד זו לשאת את הכסא:

(יג) מראיהם כגחלי אש בוערות. ל"ל שמלת בוערות חוזרת אל גחלי אש. אעפ"י שאין כן דעת בה"ט. ומלות כמראה הלפידים חוזרות למראיהם: היא מתהלכת בין החיות. המקום שבין החיות היה אש. וכן בחזון האחר (למטה ט"ו י') נזכר האש אשר בינות הכרובים. וכן אמר למעלה ומתוכה (מתוך האש) דמות ארבע חיות:

(יד) רצוא. משרש רצא. ומענין שרש רוץ. כמו אש ראית גב ותרץ עמו: הבזק. כתרנוס סורי זיקתא. ופירש מר אפרים שהוא הכוכב הנראה כנפל רוץ ממקום למקום (כוכב דהט). והם הזיקין הנזכרים במשנה (ברכות פרק ט' דף כ"ח ב'). וקרוב לזה "מאזרי זיקות וזיקוקין דגור. ואולי כל זה נגזר משרש זנק (זנק מן הבשן) שהנילוות והבזק מקפלים ממקום למקום. ובלשון סורי זנק ענינו ירה חלים:

(טו) אצל החיות. אופן אחד אלל כל אחת מן החיות: לארבעת פניו. כל אופן היו לו ארבעת פנים כי היה האופן בתוך האופן:

(טז) ומעשייהם. הראשון נראה מיותר. אלא שתחלה הזכיר דרך כלל מראיהם ומעשייהם. ואח"כ פירש המראה ואח"כ המעשה: באשר יהיה האופן בתוך האופן. אופן קבוע בתוך אופן שתי וערב. ע' רש"י. והנה האופנים האלה לא היו קבועים בשום ענלה או מרכבה ולא היה בהם קוטר רק היו אלל רגלי החיות. כי אמנם אש היו קבועים במרכבה לא היה אפשר להם להתנגלגל מכל צד:

(יז) על ארבעת רבעיהן וגו'. לכך היו האופנים אופן בתוך אופן: כדי שיוכלו להתנגלגל מכל צד לפי מהלך החיות:

(יח) וגביהן. המפרשים פירשו על האופנים. ונ"ל שהוא נאמר על החיות. וכן למטה (י"ב) וכל בשרם וגביהם וידיהם וכנפיהם והאופנים מלאים עינים סביב. הרי שגם החיות (שהיה להם בשר וידיים וכנפים משא"כ האופנים) היו מלאות עינים; ואם אמנם גם האופנים היו מלאים עינים. ל"ל שהיו

עיניהם מנפנים לא בנביהם : וגובה להם ויראה להם . מאמר מוסגר .
 החיות היו בעלי קומה גבוהה ונוראה : וגבותם . לפי שהפסיק הענין במאמר
 שבנתיב חזר ואמר וגבותם והוא עלמנו נביהן שבראש הפסוק . ומפני שכל
 המלה שנה חותה כמו שכתב רד"ק . וכן בכל מקום בתנ"ך המאמר הנשנה
 דרכו להיות משונה :

(כ) על אשר יהיה שמה הרוח . של החיות : ילכו . האופנים : שמה
 הרוח . של האופנים : והאופנים ינשאו . מקרא קצר . ובהשגח החיות
 ינשאו האופנים לעמתם : כי רוח החיה . יחד במקום רביס . כמו למטה
 ודמות על ראשי החיה . שיטורו החיות . ונקראו בל"י מפני שלא היו מתפרדות
 זו מזו . אלא עומדות תמיד זו אצל זו ורוח אחד לכל :

(כב) רקיע . שטח כעין רפה שעליה היה הכסא . והשטח היה ספירי
 שהראש עוברת בתוכו . וזה טעם כעין הקרח :

(כג) ישרות אשה אל אחותה . כל הכנפים היו עומדות בשטח אחד שזה
 כדי לשאת הכסא כראוי . ותלמידי יחזק קליעבערגער אומר ישרות .
 זקופות לשאת את הכסא . ואשה אל אחותה ענינו חוברות זו לזו (כמו למעלה
 ט') : ראשי שתיים וגו' . מלבד הכנפים הנושאות הכסא היו לכל חיה שתי
 כנפים המכסות את גופה :

(כד) בקור ישרי . למטה (י' ה') מפורש כקול אל שדי בדברו : המרה .
 ענינו לפי מקומו קול גדול . וכן בירמיה (י"א י"ו) לקול המולה גדולה .
 ואולי בחלוף דעל"ת מן המון אמרו המולה :

(כו) וארא בעין חשמל . דמות אדם שהזכיר . והוא דמות השכינה . היה
 סביב לה כעין חשמל וכמראה אש : בית דה . האש היה כמו בית
 סביבות דמות כבוד ה' (ד"א) . והנה ממראה תתניו ולמעלה היתה דמות
 האל מוקפת אש בלא נגה סביב . וממראה תתניו ולמעלה היתה ג"כ מוקפת
 אש . אך סביבות האש היה הנגה והוא כמראה הקשת . למטה ח' ב' למעלה
 במקום למטה . ולמעלה במקום למעלה . נראה כי טעות נפלה כאן או שם .
 ורז"ל אמרו כאן ושם (עין רש"י) אסור להחזוין בפסוק זה (תשרי תרכ"א) :

(כח) הוא מראה דמות כבוד ה' . אינו חוזר למראה הנגה סביב . אלא
 הואיל והשלים ליור מראה דמות כבוד ה' שהיה כמראה אדם ושהיה מוקף
 אש וכי' חסם ואמר זה הוא מראה דמות כבוד ה' :

ב

(ה) בן אדם . מליצה נהוגה ביחזקאל ובדניאל לבדם . והיא ע"ד ל' ארמית
 בר נשא . וי"ת בר אדם (בנו של אדם הראשון) לא בר נשא . שנה
 הלשון דרך כבוד . כי המליצה הבלתי מורגלת נכבדת יותר :

(ב) מדבר . התפעל . וע' פירש"י . וכיוצא בזה וישמע קול מדבר אליו
 (במדבר ז' פ"ט) :

יהוקאל ב ג

קבו

- (ד) והבנים. אמר כן כנגד אבותם שהזכיר : קשי פנים. הבנים אשר הם קשי פנים :
- (ה) אם ישמעון ואם יחדרו. יעשו מה שירצו ישמעו אם ירצו ואם לא ירצו יחדלו לשמוע. אבל אם לא ישמעו אליך אז תבאנה עליהם הרעות ואז יכירו כי נביא אמת היה בתוכם ויודו כי אני שלחתיך. ורוז' פירש אם ישמעו מוטב ואם יחדלו ידעו כי נביא היה בתוכם. ואין פירוש זה מתיישב בפסוק ז'. ואמנם הכוונה אחת היא :
- (ו) סרבים. שרש סרב בארמי ענין מרי. וממנו סרבן : סלונים. מענין סלון שהוא מין קוליס. כלומר אנשים קשים :
- (ז) כי מרי המה. אנשי מרי. כמו כי חמורות אתה. ובקלף ספרים ובדפוס ברי"ש כתוב גם כאן בית מרי :
- (ח) אל תהי מרי. למאן ללכת בשליחותי :
- (ט) והנה בו. כמו וירי משה כבדים (שמות י"ז י"ב) :
- (י) פנים ואחור. ספריהם לא היו כתובים אלא מצד אחד כמו ספר תורה שלנו. והיתה המגלה האחת כתובה פנים ואחור לאות על רוב הקנייס שהיה עתיד להנבא עליהם. כאלו קצרה היריעה מהכיל. וכעין זה כתב Juvenalis בתחלת ספרו :

ג

- (ב) ויאבירני. כאדם הנותן תאכל בפי חברו. אך עדיין לא אכל אותה ממש. עד שאמר לו בטח תאכל ומעיד תמלא ואז אמר ואכלה :
- (ג) ותהי בפי כדבש למחוק. נ"ל (נגד הטעמים) ותהי בפי למחוק כדבש. למ"ד למחוק חוזרת לפועל היה. ע"ד ויהי למטה. ואמר למחוק ל' זכר. והטעם לדבר מחוק :
- (ה) לא אל עם עמקי שפה ובברי לשון. ששפתם עמוקה. כלו' קשה ובלתי מובנת לך. אלא אתה מבין לשונם והם מבינים לשונך :
- (ו) אם לא אריהם שלחתיך. ל' שבועה. ע' רש"י. ונ"ל שאין המקרא חסר אלא אם. אם לא הם אליהם שלחתיך המה ישמעו אליך. ומלת אם נשמטת במקומות הרבה :
- (ז) כשמור חזק מצור. כמו שהשמיר הוא חזן. והוא חזק משאר אבנים. כן חזן את מלךך חזק יותר ממלחם :
- (ח) ותשאני רוח. דממה לו כאלו רוח ה' נשאתהו ממקומו אל מקום אחר. ונסעה עמו גם המרכבה. לכך שמע קול רעש גדול. כי קול כנפי החיות בלכתן היה כקול מים רבים; וכל זה אמנם היה מפני שהשיניה היתה נוסעת מן המקום ההוא למקום אחר: קול רעש גדול ברוך בבור ה' ממקומו. קול רעש אינו מתיישב על קול של דבור. אלא על קול כנפי החיות בלכתן.

וכן הציב חזר ומפרש וקול כנפי החיות משיקות וגו' וקול רעש גדול . הרי
 מפורש כי קול הרעש הגדול הוא קול הכנפים . לא קול של דבור . ועוד בכל
 ספור המרכבה לא מלאנו מיוחס אל החיות שום דבור . ומלת ממקומו היא
 קשה וסתומה מאד . לא מלאנו דוגמתה . ורוז' הביא דוגמתה ואחס תאמרו
 יגדל ה' מעל לגבול ישראל (מלאכי א' ה'). אך שם פשט הכתוב הוא כפירוש
 רד"ק . ואחס מעל לגבול ישראל . כלו' בהיותכם על ארצכם תאמרו יגדל ה'
 וגם אס יורש יגדל ה' מעל לגבול ישראל עדיין הפרש גדול יש בין אמרך יגדל
 ה' ובין אמרך ברוך כבוד ה' ; ועכ"פ הי"לל יתברך כבוד ה' . לא ברוך ;
 ורד"ק פירש יתוסף כבוד ה' כשאר ממקומו . כלומר בהתרחקו מבית המקדש ;
 ודון ילחץ פי' ברוך ומחולל תמיד יהיה כבוד ה' אעפ"י שסר ממקומו הוא
 בהמ"ק ; וכמה רחוקים ורחוקים הפירושים האלה ! ורמב"ם במורה ח"א פרק
 ח' פי' ממקומו כפי מעלתו (ועיין פירוש דון ילחץ על המורה שביטל דעת
 האפודי בהבנת דברי הרמב"ם) אך אין שום ראיה ברורה שתהיה מלת מקום
 נאמרת להוראת המעלה והמדרגה . ואין שום חזי ראיה שתהיה המ"ם משמשת
 להוראת ק"ף . לפיכך כ"ל ברור כי טעם המליצה הזאת כטעם וירס כבוד ה'
 (למטה יו"ד ר'). וירומו הכרובים (שם ט"ו) . בעמדם יעמדו וברומם ירומו
 (שם י"ז) וזה מפני שהכ"ף והמ"ם קרובות מאד במכתב שמרוני שהוא העברי
 הקדמון אשר בו כתבו הכובאים את ספריהם . ודוגמת זה למטה יו"י י"ט סלת
 ושמן ודבש האכלתיך . עיין שם פירושי . ומזה נמשך ג"כ כי בקצת ספרים היה
 כתוב וישפוט את ישראל בימי פלשתים ארבעים שנה (שופטים סוף סימן ט"ו)
 במקום עשרים . כמו שמכר בירושלמי פ"ק דסוטה . וזה מפני שקצת מן הסופרים
 כתבו ב' במקום ב . ומזה נמשך ג"כ מה שכתוב בר"ה (ב' כ"ב ב') בן ארבעים
 וששים שנה אחזיהו במלכו . והוא שבוש גמור . שהרי יהורם אביו היה בן
 שלשים וששים שנה במלכו ושמונה שנים מלך . א"כ לא חי רק ארבעים שנה ;
 ואיך יהיה בנו בן מ"ב במלכו תחת אביו ? ולא נזכר שעברו ימים רבים בין
 מיתת האב למלכות בנו . ובס' מלכים (ב' ח' כ"ו) כתוב בן עשרים וששים
 שנה אחזיהו במלכו ; וכן למטה כ"ז י"א בני ארוד וחילך . וי"ל וחילס . וכן
 בירמיה ג' ח' וארא . והראוי ותרא . כי האל"ף והת"ו דומות במכתב שמרוני .
 והפך הדבר בשמואל ח' כ"ד י"א ואמר להרגך ותחס עליך . משפטו ואחס .
 וכן בישעיה י"א ט"ו צעים רוחו משפטו בעלם רוחו כי הו"ד והל"י קרובות
 במכתב השמרוני . גם הנו"ן והפ"א קרובות במכתב שמרוני . ומזה (למטה
 כ"ב כ') וסחתי והסחתי אחכם . משפטו (לדעת יח"ף) והפחתי . וא"ת והלא
 אנשי כנה"ג שהיו קרובים בזמן ליחזקאל תקנו י"ח ברכות ושם (בברכת שלישית)
 נזכר פסוק ברוך כבוד ה' ממקומו — דע כי נוסח התפלה נתחלף הרבה
 במשך הדורות . וענין הקדושה שאומרים המלאכים יתכן שנוסף זמן רב אחרי
 כנה"ג . ובספרי (פרשת וזאת הברכה) מלאנו שהיו אומרים בכל יום . קדוש
 אתה וגורא שמך וכו' ועד היום במנהג האיטליאני או מנהג בני רומה (שהיא

לפי הנראה הקהלה היותר קדמונית שבאיברופא) היחיד אומר לדור ודור נמליך לאל כי הוא לבדו מרום וקדוש ושבחך אלהינו מפינו לא ימוש לעולם ועד כי אל מלך גדול וקדוש אתה בא"י האל הקדוש. ואין שם זכרון למלאכים ולקדושים. ואף אם תמצא לומר כי אנשי כנע"ג התקינו להזכיר הקדושה שאומרים המלאכים. הנה עיקר הקדושה אינו אלא קדוש קדוש קדוש הכתוב בישעיה. ואחר זמן הוסיפו ברוך כבוד ה' ממקומו. ופסוק ימלך ה' לעולם. על דרך שאחר כמה דורות כשעמדו האויבים ולא היו מניחין את ישראל לקרוח קריחת שמש. הוסיפו בקדושה דמוסף פסוק שמש ישראל ומלות אלהי ה' אלהיכם: (יג) משיקות. עיני נשיקה וחבטה. וכפי' רש"י מקישות. והמלה אמנם משרש נשק. וגם שרש נשק תחילת הנחתו על השמעת קול שק שק. ע' בה"ע תקפ"ז עמוד 184. והנה בתרגום שלפינו (וכן בתרגום כ"ו שבירי) מתורגם נקשן. אבל בד' חזקאל נקשן. ואולי נוסח חזקאל אינו אלא הנהגת האחרונים: וקול רעש גדול. כלל שאחר הפרטים. כל זה היה משמע קול רעש גדול:

(יד) וארך מר. במר נפש: בחמת רוחי. כ"ל הלכתי למקום שהוליכני הרוח בתקפו ובחמתו: ויד ה' עלי חזקה. הכריחתי בחזקה. אבל בעלי הטעמים תקנו והדביקו עלי ליד ה'. יד ה' שהיתה עלי היתה חזקה: (טו) תל אביב. שם מקום. דוגמת תל מלח תל חרשא (עזרא ב' כ"ט ונחמיה ז' ס"א). וכן הרבה מקומות ב"ח נאמר נהרים ואשור נקראים תל'ה שעיניו הר ונבטה (רוח): ואשר המה יושבים שם. לפי הכתיב הוא חוזר לתל אביב שהיה המקום שהיו יושבים שם. והו"ו של ואשר יתרה:

(כ) ונתתי ממשור לפניו. כ"ל יבשל בדבר עבירה. אלא שהדבר מיוחד לאל ע"ד והאלהים חנה לידו. כי הצדיק לא יבקש לחטוא אלא סבה מן החוץ תזדמן לפניו שחטא על דעתו. ויחטא כמעט נגד רצונו; ובה"ט רחקו מפירוש זה. והדביקו ונתתי ממשור לפניו עס הוא ימות. כדי שיוכן שהממשור שיתן ה' לפניו אינו אלא העונש שיענישוהו אשר בו ימות (כפירוש רד"ק וד"א). או שהאל יכשילהו בחטא גלוי אחר שהיה חוטא בסתר. כפי' רש"י:

(כא) דברתי חטוא. כשמדמן לו ממשור לחטוא: כי נזדה. בקמן. לא שהוא בינוני אלא שהוא עיני נבדל ממה שאחריו וראוי להפסקה גדולה. כמו למטה (כ"ז) והחל יחלל:

(כב) אל הבקעה. כמו בל"ח. והכוונה שדה או מדבר. מקום בלא ישוב בני אדם:

(כג) הנה נתנו עריך עבותים. עכשו אתה לריך להיות כאלו נאסרת בעבותים. ולא תלא בחוכם (יונתן ורש"י). ומלות נתנו ואסרוך הם (כדברי בני אהב גר) פעל סתמי כמו לך אמרין נבוכדנאצר (Dicunt):

(כ) השומע ישמע. אין זה מן השליחות. אלא רוח הקדש אומר בן
לנביא. ע' רש"י :

ד.

(ח) קח לך רבנה. הכשרים היו נוהגים לכתוב על הלבנים מה שהיו

רוצים שיחקיטו זמן הרבה. והזכיר פליגיום כי היו אללס תלכות
הכוכבים במשך זמן חש"ך שנה כתובות על הלבנים. ועד היום מוצאים בחרבות
בבל לבנים הרבה כתובות בכתובה cuneiforme :

(ב) ונתת עריה וגו'. כל זה יחקה על הלבנה (ד"א ורוח') : דיק.
מלוי עפר לעמוד עליו חשי המאור : סללה. כלי שמשליכים בו חבנים
גדולות להפיל החומה (רלכ"ג בנ"ב י"ט ל"ב) : כרים. חילים. והס כלי עץ
וברזל לנגח החומה (ר' יוסף קמחי) :

(ג) מחבת ברזל. שיכפה אותה על הלבנה ותכסה אותה תלמעלה ומן
הצדדים (יא"ח). ואר"ג אומר שיתן הלבנה בתוך המחבת. סיהיו שולי
המחבת למטה ולא תהיה העיר מכוסה ובתהי נראית : קיר ברזל. לרמז
שלא יחוס ה' ולא יחמול על ירושלים ולא ישמע תפלת יושביה. ע"ד סכוחה
בעק לך מעבור תפלה :

(ד) ואתה שכב על צרך השמארי. לסבול צער ויסורין מנין ימים כמנין
שנים אשר הציקתי רוחי על שהכעיסו לפני (רש"י) : וישמת את עון
בית ישראל עליו. הלא הוא שיכב עליו תמיד הוא מצטער וכואב.
והצער שהוא שיסבול אותו לא הוא כנגד עון בית ישראל. וכאילו הלא הוא
כושא את משא עונס (יא"ח) ; והנה זה משל על אורך הזמן שהאריך ה' אפו
וסבל עונותם של ישראל ויהודה. והנה כל זה יתכן שעשה אותו הנביא בפועל.
לא שהיה שוכב יום וליילה אלא הלבנה. אלא שבליה בזמן שב"א שוכבים היה
שוכב י"ג חדשים על לא שמאל ואח"כ מ' יום על לא ימין. ולדעת רד"ק היה
כל ענין השכיבה במראה הנבואה :

(ה) שלש מאות ותשעים יום. כנגד מספר השנים שעברו משעה שנחלקה
המלכות בימי רחבעם עד חרבן הבית (ד"א בפירושו השני ורוח'). וזה
כנגד הזמן שסבל ה' עון ו' השבטים. ואעפ"י שי' השבטים כבר גלו קל"ג שנים
קודם חרבן הבית הנה רבים מהם נשארו בח"י ונתחברו עם יהודה ובנימין.
והוסיפו לחטוא עד החרבן ונענשו גם הם בחרבן ירושלים. ולהיות המנין הזה
(וכן מנין הארבעים שאחריו) קשה לבררו. החכס המתרגם והוליא מלת שני
ממשמעותה. ופירש אותה מענין שנים. ואמר על חד תרין בחובהו :

(ו) ארבעים יום. הענין מסופק מאד. ולדעת רד"ק הם כנגד השנים שחטא
מנשה. והוא מלך כ"ה שנה. ובקלתם עשה תשובה. ואין אנו יודעים
כמה זמן חטא. ואולי היו מ' שנה. ולדעת רון יצחק הם כנגד זמן מלכות

שלמה בן דוד . ולדעת Frank ואחריו רז"ו הם כנגד מ' שנה משנת י"ב ליחשיאו . שאז החל לטהר את יהודה וירושלם מן הזמנות והאשרים וטפסילים והמסכות (ד"ה ב' ל"ד ג'). ואז נמחלו להם מה שחטאו קודם לכן : ולא נמנו להם מה שחטאו קודם לכן . ולא נמנו להם אלא מה שחזרו וחטאו אחרי הזמן ההוא . וקשה כי הנבואה היתה בשנת ה' לנדיקה ועדיין לא עברו מ' שנה משנת י"ב ליחשיאו . אלא ל"ו שנים :

(י) וזרועך חשופה . כאויב נלחם : ונבאת עליה . ע"י המעשים האלה תרמוז מה שאני עתיד לעשות לה :

(כ) נתתי עליך עבותים . גורת מלומי תהא חמורה עליך כאלו נאמרת בעבותים שלא תהפך מדרך אל דרך (רש"י) :

(ט) ואתה קח לך וגו' . סימן הרעב שיהיה להם בימי המצור ויאכלו לחם חערובת (רש"י) . והנה הנביא היה מלך אחד דוגמת החויבים הנדים על העיר . ומלך אחד היה דוגמת היושבים במצור :

(י) מעת עד עת . כמו מעת לעת בל"ח . ובד"ה (א' ט' כ"ה) מעת אל עת . כל' מערב עד ערב . או מבקר עד בקר . יום של כ"ד שעות ; והנה במשך כ"ד שעות לא יאכל אלא כשיעור הזה :

(ח) במשורה . שס כולל למדות הלח : שישית ההין . י"ב ביצים . כי שהין חצי טאה . והטאה ששה קבין . והקב ארבע לוגין . והלוג ששה ביצים :

(ב) ועגות שעורים תאכלנה . נראה כי העוגות העשויות משעורים היו עושין אותן בחבנית מיוחדת בלתי מהודרת כעורת עוגות חטין . ואולי קן דעת רש"י . והנה כל עונה היתה נאפית על נבי גחלים . וזה אותו שיהיו הגחלים מגללים מיובשים כדרך שעושים בהעדר העלים . והנה העונה תהיה מונחת ע"ג לואה יבשה :

(ג) בגוים אשר אדירחם שם . כאן רמז שלא בלבד יהיו זמן מה במצור אלא יפלו ביד החויב וילכו בגלות . וגם שם יהיו בעוני ובחוסר כל :

(ד) הנה נפשי לא מטומאה . אחרי שאני לא שקלתי את נפשי באכילת שום דבר חסור למה תענישי לאכול דבר מאוס ?

(ו) צפיעי . לפעי בערבי עשה לרכיו הגדולים . והנה לפיעי הבקר אינם מאוסים כ"כ ואין ריחם רע כלל האדם . כי הבקר אוכל עשב ואינו אוכל בשר . והבשר כולל אויר רע הנקרא azotus שאיננו בעשבים וברוב האדמה :

(ז) ונשמו איש באחיו . יביטו זה את זה כמשוממים . כאילו כל אחד יקום עזר מחבירו ולא יוכל אחד מהם לעזור לחברו . והוא ע"ד למה תתראו :

הגלבים: מנלחיס בארמי וסורי. וקרוב לזה ברומי glaber שענינו חלק וצלי שער: תער הגלבים תקחנה לך. תקח המרב במקום התער.

והוא תהיה לך לתער: לרמו להרב האויב: וחלקתם. השערות:

(ב) וחרב אריק אחריהם. לא היה אפשר ליחזקאל להריק חרבו על

השערות הפורחות באויר. לפיכך אמר. כי האל עצמו יריק הרבו אחריהם.

ואחד מתלמידי אומר לקרוא חריק. כי א' ות' דומות בכתב שמרומי:

(ג) מעט במספר. משפטו לפי דעתי ולקחתי משס מעט במספר.

ומליאת במספר רומות על מספר קטן:

(ד) ומהם עוד תקח. מאותם מתי מעט (רש"י): ממנו תצא אש.

מן האש הזה שחצער בתוך העיר תלא אש לכל בית ישראל. כלו' הוא

רמו לאש שתחפשט ותשחית בכל ישראל:

(ה) בתוך הגוים שומתיה. הקדים זה כלפי מה שהוא עתיד לומר

בפסוק ז':

(ו) ותמר. הפעיל משרש מרה. תחילת סוראחו הכעסה והמר את רוח

המלוא. והושאל אח"כ לכל מעשה שהוא נגד הנווי: ותמר את

כישפטי דרשעה מן הגוים. לפי הטעמים לרשעה דבק עם ותמר.

ומן הגוים חוזר אל ותמר. מרתה יותר מן הגוים. וכן מרתה את חקותי יותר

משאר ארצות; אלא שיקשה שאין דרך הנביאים לומר שהגוים ממרים את מצות

ה' כאלו ה' נתן להם מצות; והאמת הוא כי לרשעה דבק אל מן הגוים.

ומרמר ואת חקותי מן הארצות שיעורו. ותמר את חקותי לרשעה מן הארצות.

וגם רש"י ושאר הקדמונים הבינו כן. והיה קשה עליהם איך יהיו ישראל רשעים

יותר מן הגוים. ורש"י הביא מה שג' בד"ה ב' לג' ט' לעשות רע מן הגוים.

ואח"כ הביא יש פותרים שלכך אמר שהרשיעו יותר מהגוים. כי האומות לא

קבלו התורה וישראל שקבלה ועברו עליה הרי חטאתם גדולה יותר. ונראה כי

גם בעלי הנקוד הוקשה להם להשמיע להמון שישראל הרשיעו יותר מהגוים.

ולפי' נתנו פשטא על לרשעה:

(ז) יען המנכם. מלה זרה נתחבטו בה התפרשים. ול"נ שהקריאה המנכם

והוא במקום המנזתכם ופעל משרש מנה כלו' יען הבאתם

טלמכס במספר שאר אומות להיות כא' מן הגוים: וכמשפטי הגוים

אשר סביבותיכם לא עשיתם. בהרבה כ"י ונד' ברישא אין כתוב לא.

ו-ן הוא בחרגוס סורי וכן מפורש למטה (י"א י"ב). והנה אמר שעזבו משפטי

ה' ודבקו במשפטי הגוים וכנכסו במינס:

(ח) הנני עריך גם אני. אתם בקשחם להתכבד בעיני הגוים בעשותכם

כמשפטיהם. ואני אתן אתכם נכזים ושפלים בעיני הגוים ע"י הרעות

באלה צדס:

(יא) אגרע . יזנתן היה קורא אגרע בל"ת . וכן בקגת ספרים כ"י ובר' ברי"שא . והוא מן המלופים שבין מערבאי ומדנחאי . למערבאי (שהם בני ארבע כתיב וקרי . ולמדנחאי ארבע כתיב אגרע קרי . ודע כי גרע ברי"ם ענינו בארמי כמו גלח בעברית . ותגלח את שבע מחלפות ראשו (שופטים י"ו י"ט) תרגומו וגרעת . ואינו רחוק שאמר שהמשל הוא בגלוח השער . יאמר גם אני אגלח (וכמו שאמר ישעיה יגלח ה' בתער השכירה) :

(יג) והנחותי חמתי במ . אעשה שתנוח ותשקוט חמתי ע"י רוב הנכות שאכה בהם : והנחמתי . גם שרש נחם מענין שרש נוח . וכל נחם הוא נח ועוזב עלתו אשר יעץ או אכלו אשר היה מתחבל או כעסו שהיה כועס . וכן כאן . וכמהו הוי אגחם מצרי :

(טו) והיתה . המפרשים פירשו על ירושלים . כי כן דרך הנביאים לדבר לנכח ושלא לנכח כאחד . ונ"ל והיתה ענינו הדבר הזה לנו' פורענותם של ישראל תהיה (לנוי' אשר סביבותיהם) סבה לחרף ולגדף אותם ולקחת מעור ולהשתומם בעשותי כך וגו' : וגרופה . בכ"י על קלף שבידי יגדופה במירק ודגש . ובגליון . מל' יגדופה :

(טז) ורעב אסף עריכם . אחר שאמר בשלחי את חצי הרעב הרעים בהם קשה הוא שיחזור ויאמר ורעב אוסף עליכם ; ורש"י בשם אחרים הביא פירוש שאינו לפי הפשט . ואני תרגמתי ל' אסיפה וקיבוץ ; ואולם בראותי התלה כחובה בלא וי"ו ובלא יו"ד כ"ל לקרוא אסף לשון סוף (ע' בתחלת לפניה) כי אחר שהזכיר חצי הרעב אמר אספה עליכם הרעב . כטעם אספה עלימו רעות חצי אכלה במ :

ו

(ב) שים פניך . אין הכוונה שיהפוך פניו ממעל ללד ההרים . אלא כדרך מליצה הוא . והכוונה שידבר אליהם כאלו עומדים לפניו . וכיוצא בזה למטה שים פניך אל גוג (ל"ח ב') : אך דרוי ישראל . לפי שהיו עובדים האלילים על ההרים ותחת כל עץ רענן הנמצאים בבאיות ואלל אפיקי מים . לפיכך ייסב הדבור נגד המקומות ההם ונבא עליהם החרבן כמפורש למטה פסוק י"ג (רד"ק) :

(ג) לאפיקים . לרעת קליעבצרנער הוא Défilé בין שני הרים :

(ד) והפלתו חלדיכם לפני גדוריהם . המתים מטמאים כל הנוגע בהם . והנה נבא שיהיו האלילים מתחללים ושעצמות המתים יתפורזו סביבות

המזבחות שהוא חלול גדול (ע' מ"ב כ"ג י"ו) . ונבא ג"כ הרג רב לעובדיהם : (ו) תישמנה . הו"ד יתרה וסמ"ן היתה ראויה לרגש . וכן ויאשמו משפטו י"שמו ובאו ישם ואשם במקום שמש :

(ח) והותרתי וגו' . הרי זה מאמר מורכב משני מאמרים אשר הראשון

מהם בלתי נשלים. ושיעור הכתוב כך הוא. והותרתי לכם פליטי חרב ואז
 בהיות לכם פליטי חרב בנוים ובהזרותכם בארצות אז יזכרו פליטיכם אותי.
 ואולי ג"כ תלת בהיות ימרה והסופר אחר שכתב וידעתם כי אני ה' כל לעיני
 פסוק י"ג וידעתם כי אני ה' בהיות חלליהם (אולי היו שניהם בראש העמוד)
 ואח"כ הכיר שטעה וחזר למקומו וקרה מקרה שכתב בהיות בראש השטה
 ועשה סימן עליוה וכתב בגליון והותרתי והמעתיקים העתיקו והותרתי בהיות. כה:
 וידעתם כי אני "

והותרתי בהיות לכם פליטי . . .

בהזרותיכם. ביו"ד הרבוי על דרך בנתיבך נבך (למטה י"ו ל"א).
 (ט) אשר נשברתי את לבם. עשיתי שיהיה לבם נשבר ומדכה; והנה
 היל"ל שברתי ואמר שברתי לרמוז על מליצת לב נשבר: ונקמו בפניהם.
 וכן למטה (כ' מ"ג) ונקטותם בפניכם. משרש קטע. וענינו כשרש קוט והוא
 כשרש קוף. יקולו בפניהם. יהיו בקוף מכאיב לעצמם מרוב חרפתם על עונותיהם
 שגרתו להם הרעות הזן:

(י) וידעו כי אני ה' לא אל הנם דברתי. יראו שדבורי נמקיים (רד"ק).
 ודון יחזק פי' לא לחס אלא מפני רוע מעלליהם. ואר"ג מפרש לא לחס
 אלא כדי שישובו ולבם יהיה נשבר ונקוטו ויחחרטו מחשבותיהם. ורוד חזק
 מקשה שא"כ לא היה לו לומר לא אל חס דברתי לעשות. אלא לא אל חס
 עשיתי להם הרעה הזאת:

(יא) ורקע. ענין הכאה. ע' פירושי בצראשית ח' ו'.

(יב) עבתה. לשון וענף עץ עבות. שענפיו מרובין (רש"י).

(יד) ממדבר דבלתה. מן המדבר שהוא לדרוס ח"י עד דבלה שהוא בקלה
 הנפוני לח"י הכל יהיה שמתה: דבלתה כמו רכלתה ברי"ש. רד"ק.
 (י' ד' מיכאלים וגו'):

ז

(ב) קץ. אחר שנבא החרבן להרים. נבא החרבן לכל ח"י: קץ. הוא
 דרך קריאה. ואח"כ פירש כל הקץ וגו': כנפות הארץ. של ח"י:

(ג) ונתתי עליך את כל תועבותיך. כאלו המעשים הרעים שאדם עושה
 הם עלמם עושים אותו. והנה יתן עליהם תועבותם והם תגורמנה להם
 רע ועונש. וכיוצא בזה בירמיה (י"ד י"ו) ושפכתי עליהם את רעם: ועל
 הדרך הזה אמרו גדול עוני מנשוח. ונשא חטאו. וכבר עליה פשעה (ישעיה
 כ"ד כ'). ואח"כ אמרו עון וחטאת להוראת עונש וזרה ומנוקה. כגון ויגדל
 עון בה עמי מחטאת מרום:

(ד) בתוכך תהיון. המעשים הרעים מביאים הפורענות ואמר שלא ימוש
 מחוסה. ויביחו העונש הכרוך בעקבם:

(ט) רעה אחת רעה . הכמון רעה אחר רעה . וכן חרנם יונתן וכן נמלא בקנה ספרים כ"י . גם בנביאים עם חרנם ורש"י כ"י על קלף שבדי ובדפוס ברישא ובחלף גדול שנת רע"ח . והנה ידוע כי כל שתי תבות שמוק האחת כחלפת האחרת יבא פסק ביניהן . וקרוב הדבר כי מן הר"ש והפסק נולדה במקרה ובט"ס ת :

(ו) הקיץ . מי שהיה כנרדם הקיץ לבא חליך . והוא לשון הנופל על ל' קץ ; ואולי הקריאה בקיץ . והוא זמן לקיטת הפירות רמז להשחמה . וע' בפסוק שאחר זה . ונראה כי מעמום לקחה יחזקאל . כי כן בעמוס (ח' א') והנה כלוב קיץ . ואח"כ כתוב בא הקץ אל עמי ישראל :

(ז) באה הצפירה . עיני סבוב כדעת ר' יונה (וגיז') כטעם לעטרת לבי ולפירת חפארה . וכן ישוב וילפור (שופטים ז' ג') . אלא שר' יונה וגיז' מפרשים הגיע חליך בגלול המאורעות . והקשה רז"ל כי לא יתייבב פירוש זה למטה (פסוק י') ילאה הצפירה . לפיכך כ"ל טעם צפירה כמו תקופה . תקופת הימים (Stagione) . וזה מתייבב מאד . למה ששיערתני למעלה לקרוא בקיץ חליך . ומתפרש יפה ג"כ ילאה הצפירה ואחריו לץ המטה פרח הזדון .

הכל על זמן למיחת הממסים ויילחםם ובווא עת כריתתם : דוד . הוא מלת הקריאה לשמחה . כמו הידד . והכוונה לא יהיה עוד רנה בהרים אשר שם הכרמים . כענין ובכרמים לא ירנן וגו' (ישעיה יח') (ר' שמואל דעטמאלר) ודע כי בנביאים כ"י על קלף . שבדי הה"א במלת היום בלא נקודה לאות של"ל יוס . וכן החביר שבמלת קרוב גם הוא עד של"ל קרוב יוס מהומה . והיותר קרוב לדעתי הוא שהנמחה האמיתית כך היא . בא העת קרוב היום . יוס מהומה ולא הדר הרים . וקליעבצערגער אומר לא"הר על דרך לא טוב :

לא"הרס . impius, insipiens . והוא כאלו אומר קול יללה בהרים :

(ח) החמם הם למטה רשע . החמם שישראל עושים לץ ופרח ונבה ונעשה מטה . והנמטה הזה הוא מטה רשע ולא יעשה פרי טוב : לא מזהם . חין לקוות שום דבר טוב מהם ומהמונם (וקרוב לזה פירש רש"י) : לא

מהמהם . כ"ל מהמהם . מאותם שמהם . כלו' מכל היוצא מהם . וקרוב לזה ת"י ולא מביהוון . ה"א הידיעה מחוברת למלת הטעם . והוראתה אשר . כמו והעליה (ש"א ט' כ"ד) שענינו ואשר עליה :

ולא נה בהם . נמלא בקנה ספרים ונביאים כ"י על קלף שבדי ובד' ברישא נח בחי"ת : וכן בב"ר (מוצא בילקוט נביאים רמז שט"ה) אמרו לא נח בהם לא היתה לברים נחח רוח מהם ; וכן היה קורא המתרגם הסורי שחרגם ולא אחתיחם בהון . וכן יירונימוס שחרגם requies והכוונה לדעתי שאין בהם אפי' איש אחד שהיה לדיק ראוי להמלט מן הפורענות כמו נוח שממלט מן המבול (ע"ד שא' למטה סימן י"ד ונח דיחל ואיוב בחוכה) :

(י) הקונה . שדה :

(יג) כי המוכר אל הממכר לא ישוב . אחר שאמר הקונה אל ישמח

והמוכר אל יתאבל. האסיף כי גם המוכר אל ישמח בכסף שבא לידו (עיין פסוק י"ט). כי גם הוא חץ לו תקוה שישוב אל אחוזתו בשנת היובל. כי יגלו ואין עוד יובל: ועוד בחיים חיתם. ולא בחיים חיתם. לא שזכר מוסף אחר עמו. ואמר חיתם בל"ר כלפי המוכר וקונה. כלומר כשישובו מן הגלות תקץ ע' שנה לא יהיו בחיים לא המוכר ולא הקונה: כי חזון אל כל המונה. זמן ארוך הוקצב להמון ישראל לשבת בגלות והס' ע' שנה: חזון. זמן ארוך. כמו כי עוד חזון למועד (חבקוק ב' ג'). ולפי שפעמים הרבה היו הגזירות לימים רבים ולעתים רחוקות קראו לזמן ארוך חזון: לא ישוב. באופן שהמון הגולים לא ישבו לארצם: ואיש בעונו חיתו לא יתחוקו. שנה קצת מן הגולים יתחזקו ויגיעו לגבורות ויחיו עד סוף הגלות. אך כל האנשים שחיים בעון לא יתחזקו ולא יגיעו לגבורות ולא ישבו מן הגלות. ולדעת מוהר"ר יא"א לא ישוב חוזר אל החזון כלו' גורת ה' לא תשוב אחר. ואמר כן לומר לי' הנופל על האשון עם לא ישוב שאמר תחלה (כי המוכר אל הממכר לא ישוב). ויא"א כי לא ישוב השני יתר הוא. והסופר כפל שתי הגלות בטעות. ולדעת מוהר"ר דח"א ל"ל (כמו בפסוק הקודם ובפסוק שאחר זה) כי חרון. ולא ישוב הוא על דרך לא ישוב חרון חץ ה' (ירמיה ל' כ"ד):

(י) תלכנה מים. מצינת אימה (רש"י). וירוינומס פי' ישכנו מי רגלים מרוב הפחד וירדו המים על ברכיהם. ורד"ק פי' תלכנה מים דרך משל. כאלו נמסו. שלא יהיה בהם כח מרוב הבהלה ודעת רש"י ל"ל עקר:

(יט) כי מבשור עונם הויה. הכסף והזהב היה להם מכשול עון ע"ד וכסף הרביתי לה וזהב עשו לבעל (הושע ב' י'). (ר"ש דעטמאלר):

(כ) וצבי עדיו לגאון שמהו. הכסף והזהב שהיה לזבי עדים הם נשתמשו בו לרעה להטנאות בו. והנה רחוי היה שיאמר בל"ר וצבי עדים לגאון שמהו: ואולי היתה תליצת לזבי עדים לגאון שמהו משל הדיוט בקרב העם. על כל מי שהיה משתמש לרעה במה שהיה אפשר שיהיה לו לכבוד ולתפארת:

(כא) ונתתיו. כספס והזבס: וחלדה. כ"ל נכון הכתיב. והוא חוזר לא"י או לעיר ירושלים. וכן במקרא שאחר זה:

(כב) וחלרו את צפוני. מנפוני וממדתי הוא בית המקדש. או ירושלים: ובאו בה. בא"י או בירושלים:

(כג) עישה הרתוק. הוא לוי ע"ד השיר צלי שהיה שם מי שיקבל הלוי. וכמהו רבים בגזירות. והכוונה רחוי להכין שלשלאות לרובי הגולים. ור' טוביה בן אליעזר בס' לקח טוב פירש עשה מקור. והכוונה עשה יעשה מלך צבל. והיה עשה ע"ד למען היה לה ברק (למעט כ"א ע"ו): הרתוק. שלשלאות. כמו ברתוקות. זהב (מ"א ו' כ"א) ורתוקות כסף (ישעיה מ' י"ט). ובערבי רתק פניו סגר: מלאה משפט דמים. עברו עברות שנתחייבו עליהן מיתה:

(כד) ונחלו. נפעל משרש חלל: מקדשיהם. כמו מקדשיהם. וכן פי' המפרשים
 והכון כדעת רש"י שהכוונה על בתי היכלי הכמות ובנביאים כ"י
 שלי סקדשיהם. ולדעת תלמידי שלום שמעון מוריה בעלי האקור רצו להבדיל
 בין הקדש ובין החול:

ח .

(ה) בשנה הששית. לגלות יויכין:
 (ג) שער הפנימית. שער החצר הפנימית. וסיח העזרה. ונקראת חצר
 הפנימית במ"ח ו' ל"ז. ז' י"ב. והשער הזה נקרא למטה (ה') שער
 המזבח שהיה מכוון כנגד המזבח: המקנה. כמו המקיף. הגורם קנאה; נתי
 ל"א ול"ה מחלפים: סמל הקנאה. משפטן במרכא טפחא. וכן הוא בנביאים
 כ"י על קלף שבדי:

(ה) סמל הקנאה. משפטן בדרגא שביר:
 (ו) תועבות גדולות וגו'. שיעורו רוחה אמה תועבות גדולות וכו':
 (ז) והנה חר אחד בקיר. כך נרמז לו במראה הנבואה. כאילו הוא רוחה
 מה שהיו עושים במחבא:

(ח) חתך גא בקיר. והרמז את החור (רש"י): והנה פתח אחד. דרך
 החור ראיתי פתח לשכה אחת (רש"י). ובחלום סייתי מפרש שהחור
 נעשה פתח:

(י) מחקה. עיין למטה כ"ג י"ד:
 (יא) ויאזניהו בן שפן. לא זכר במקום אחר: ועתר. עשן בסורי פטרה.
 (יב) איש בחרדי משכיתו. מה שאלה עושים כאן האמרים עושים בביתם
 בסתר: בחרדי משכיתו. בחרדים הפנימיים. כמו וכחומה נשגבה
 במשכיתו (משלי י"ח י"א) שענינו העשיר יש לו בחרדו כחומה נשגבה. הוא
 הוא ועשרו הלפון באלורו: את הארץ. ח"י:

(יד) מבכות את התמוז. אומרים שהוא Adonis אוהב Venus שנהרג.
 ועיין בפירוש רד"ק דעת הרמב"ם. ולשני הפירושים קשה שאין שם
 פרטי מקבל ה"א הידיעה:

(טו) עוד תשוב תראה וגו'. הטעמים מוטעים ומשפטם עוד תשוב תראה
 תועבות גדולות מאלה. כמו למעלה פסוק ו':

(טז) והמה משתחיותם. בקלם כ"י משתחיותם. וכן נכון. ויש מפרשים
 משתחיותם. השתחוויה שלהם:

(יז) והגם שלחיים את הזמורה אל אפם. לדעת יד"מ ורוח' וגו'
 ולפייהם Walter הוא מנהג ע"ז שהיו כהני פרס עובדי השמש והאם
 מהגים לאחוז בידם בשעת החפלה אגודת מטות (יקראו לה בלשונם Barsom)
 שהיתה מועילה לפי דעתם להרחיק השדים. ולדעת Lightfoot ודערערלי

הכוונה שהם מוסיפים זמורות אל האף והחמה אשר הכעיסוני כאדם מוסיף פחם על הגחלים ועלים לאש. ובמדרשים נמנה תקרא זה בכלל י"ח מלין תקון סופרים כאלו היה ראוי שיאמר אל אפי. ואני בילדותי פירשתי שהוא משל הדיוט שהיה בקרב ישראל לומר פלוני שולח את הזמורה אל אפו לומר שהוא עושה דבר מה חוץ למקומו. שאם היה עושהו על מקומו הראוי לו היה נהנה ממנה ועכשו הוא חזק. כאדם הלוקח בידו זמורה ואשכול ענבים אחד. ומכניס הזמורה בחוטמו וניזוק. כך ישראל משתחווים לשמש ולא לאל. ובזה קבלו עונש ולא שכר:

(ח) וקראו באזני קול גדול ולא אשמע אותם. מדה כנגד מדה.
כנגד מה שהם הופכים אלי אחוריהם:

ט

(א) קרבו. צווי מבנין פעל. והוא צווי על דרך השיר. כמו למע' ז' כ"ג;
גם היה אפשר לקרוא קרבו בבנין הקל. וכן הוא בתרגום
חיתקרו: פקודות. אחשי פקודות:

(ב) שער העליון. אחד משערי בהמ"ק: כרי מפצו. לשון נפוץ ושבירה.
וקרבו לו מפין (ימיה ל"א כ'): וקסת הסופר במתניו. הוא כלי
הדיו. ועוד היום מנהג הסופרים והכתמים בארצות המזרח לשאת הקלמרון
בחגורתם:

(ג) מעל הכרוב. איננו אחד מן הכרובים שעל הארון כדעת המפרשים.
אלא החיות הנושאות כסא הכבוד נקראות כרובים ונקראות כרוב. וכן
למטה (י"ד ב') אל תחת לכרוב. מבינות לכרובים. וכן נקראו כל' היה
כאמרו (י"ד כ') היא החיה אשר ראיתי תחת אלהי ישראל בנהר כבר וחדע
כי כרובים המה:

(ד) תו. סימן ורשעס כסוראת הפעל שלפניו והתוית (רש"י רד"ק) וכן נכון.
ולא חש להגביל מה יהיה הרשעס; וקלת מן הקדמונים פי' על אוח
התי"ו (ע' רד"ק). וכן קדמוני הנזכרים פי' שהוא שתי וערב כלורת תי"ו
יונית (T). וכן בקלת מטבעות הכנענים (Phoenicii) לורת התי"ו כזה X
אמנם בכתיבת הכותים שהיא כתיבת לה"ק בימי קדם אין לורת התי"ו כזה
אלא כך א. ואף במצבת אבן אשר נמצאה במרסיליה ככתיבה פנינית אין
התי"ו שתי וערב. אלא כך א:

(ז) טמאו את הבית. דרך זירוז חזר ואמר להם זה אחר שכבר החלו
להכות באשמים הזקנים: ומלאו את החצרות חללים. טמאו את
הבית ע"י שתמלאוהו חללים: צאו. נהרו והכו את היושבים בחצרות. ואח"כ
לאו בחוד השיר: ויצאו. נקוד כך (ולא וילאו) מפני והכו שאחריו שהוא עבר:
(ח) ונאשאר אני. נראה שיחזקאל כתב" ונשאר חגי בל' נמחר. לא נשאר

אלא חני. והיה מי שהיתה קשה בעיניו מלינה זו שתחילתה לנסתר (גשאר) וסופה למדבר בערו (חני) וכחז בגליון א' לומר שראוי להיות ואשאר ובא אח"כ מעתיק שלא הבין וכחז בכו"ן ואל"ף ונאשאר. ולדעת מוהר"ר שש"ח שפנש הסופר בכחבו וגשאר ושכח השי"ן וכחז האל"ף שאחר השי"ן ותקף ומיר ראה שטעה וכחז השי"ן והאל"ף והרי"ש. והסופרים שבאו אחריו העתיקו כמו שמאלו כתוב באל"ף אחר הו"ן וגשאר. והנה בכל האנשים שהיו בבית ה' לא היה אחד שיהיה עליו החו והיה ראוי להגלל רק הכביא לבדו. ודע כי בכובאים כ"י על קלף שבדי ממוקד ונאשאר ובגליון לא קרי אל"ף :

(ט) ותמלא הארץ דמים. בד' ברי"ש חמס. וכן נדפס בגליון חכ"ך שנת רע"ח. וכן היה נסח רד"ק. אך יונתן ושאר קדמונים חרבמו דמים : משה. משפט מועה. משפט מעוקל : הארץ. (כל ערי ח"י) מלאה חמס (שם כולל גנבה גולה ורליחה). והעיר (ירושלם) מלאה דין מעוקל. כשהגזול בא העירה ללעוק לפני השופטים מטום את דינו. וזה מתיישב יותר על נסח חמס. ולמעלה ז' כ"ג לא הזכיר העיית הדין כי משפט דמים עימו עבירות שחייבין עליהן מיתה :

(י) וגם אני. הגימל בקדמא. והתיבה מחוברת במקף (רע"ח וכן בד' פיוארו עם פירוש רד"ק. ובשני כ"י ערפורט. ובקל"ת דפוסים אחרים). ואם לא תהיה התיבה מוקפת היה וגם במוח :

ר

(א) עליהם. על הכרובים :

(ב) לגלגל. הם האופנים. כמפורש למטה פסוק י"ג :

(ג) מימין לבית. בדרוס. לפי שבגמון היה סמל הקנאה (ח' ה') :

בבואו האיש. הכנוי מיותר. ע"ד בנו בעור. ורבים כן בל' ארמית :

מימין לבית בבואו האיש. אין הכוונה על האיש לבוש הבדים שאינו נקרא בשום מקום האיש סתם. אך טעמו מימין הכנס. כי מימין לבית משתמע לתרי אפני. על כן פירש שהוא מימין לארס הכנס; ודוגמת הלשון הזה מלאמו

(מ"ב י"ב) ויתן אוחו אלל המזבח מימין בבוא איש בית ה' (מוהר"ר דח"א).

וכן פי' שם רש"י מימין ביאת האנשים. וכיוצא בזה משמאל איש בשער העיר

(מ"ב כ"ב ח') :

(ד) וירם כבוד ה' מעל הכרוב על מפתן הבית. הוא הסילוק ענמו

האמור למעלה ט' ג' (רש"י). והנה נחלקת תחלה הכבוד בלא המרכבה

ובא אל המפתן. ואח"כ יאלה המרכבה. כת"ם (למטה ט"ו) וירמו הכרובים

ואח"כ יאל הכבוד מעל מפתן הבית ועמד על המרכבה (פסוק י"ח). ואח"כ

(פסוק י"ט) גשאו הכרובים כנפיהם ועמדו פתח שער בית ה' הקדמוני :

(ט) ומראה האופנים בעין אבן תרשיש . אומר קליעבצפונער שנקרא עין הגון המיוחד וטבעי לאיזה דבר . כגון השלג לבן . ונקרא מראה מה שהוא מקריי ומשתנה . כגון מראה הנעים . ומלבד זה מראה נאמר ג"כ על מה שיש לו יותר מגוון אחד . כגון מראה הקשת . וכולל כל דמות הדבר וצורתו . כגון כמראה אדם :

(יח) הראש . ראשה של חיה שהיה האופן אללה :

(יב) וכל בשרם . של החיות . והנה לפי הטעמים הרי זה נקרא קצר . וכל בשרם ונביהם וידיהם וכנפיהם תלאים עינים סביב . וכן האופנים תלאים עינים סביב . וע' ברא' ז' י"ג . ול"ד כ"ח . וירמיה ט' כ"א :

(יג) קורא הגלגל . למעלה פסוק ב' באמרו בא אל בינות לגלגל . ויד"ם וניז' אומרים שנקראו האופנים בשם גלגל שהוא מורה ג"כ רוח סערה . כמו גלגלא בסורי ועלעולא בתרגום . וכך הם מפרשים קול רעמך בגלגל (תהלים ע"ז י"ט) :

(יד) פני האחד . כ"ל פני האחד פני האד השני . וכן כלם : פני ברוב . הכוונה פני שור . וכל שדרך לחות קרא לשור כרוב ע"ם שהוא מורש . כי כרוב בארמי וערבי כמו חרש בעברי ; וכבר היה אפשר לפרש כל כרובים מל' זה ולומר שהכוונה תמיד שורים אלמלא מליצת ואדע כי כרובים המה (למטה כ') שגראה ממנה כי סתם כרובים עינים מרכבה :

(טו) ויעמוד . הכרוב . לפעמים הכרובים והחיות נקראים כרוב ומה בל' יחיד : (כ) ואדע כי כרובים המה . כ"ל ל' מרכבה . ידעתי שהם מרכבת האל . ע"ד וירכב על כרוב :

(כב) מראיהם ואותם . שיעורו אשר שם על נהר כבר ראיתי מראהם של הכרובים האלה ואותם . כלומר עלמם :

יא

(ח) עשרים וחמשה איש . אינם המכרים למעלה ח' י"ו . גם ותשא אותי חין עיניו וכבר נראה אותי אלא עיני אחר הוא (רח) :

יאזניה בן עוזר ופדטויהו בן בניהו . לא חכרו במקום אחר :

(ג) לא בקרוב וגו' . המפרשים פירשו לא בקרוב יבואו דברי הנביאים עלינו ואין לחוש להם . אלא ראוי לנו לבנות בתים . כי כשם שאין הבשר יולא מן הקדרה עד גמר ביסולו . כך לא נלא מעירנו עד יום מותנו . ויפה הקשה רוח' כי מפסוק ח' חרב ירחתם משמע שהיו יראים מן האויב . והוא רוח' פי' חין ראוי לנו לשבת בעיר הזאת ואף כי לבנות בתים בה . כי יבאו הכשרים וישרפו את העיר ואנחנו נהיה כבשר בתוך הקדרה . אבל ראוי לנו שנשאל מלאכים מליימה כמפורש למטה י"ז ע"ו . אך לפי זה העיקר חסר שהוא ענין שליחות המלאכים למזרים . ועוד חס היו בוטחים בחיל פרעה למה יעזבו

את עירם ולא יבנו בה בתים? ועוד למטה פסוק ט"ו מפורש שהיו יושבי ירושלים אומרים לנו היא נתנה הארץ למורשה. א"כ לא עלתה על לבם לעזוב עירם. ואיכהארן ולפניו Flacius פירשו בהפך ראוי לנו לבנות בתים בעיר הזאת (ומלת לא כמו הלא) כי אין ראוי לנו לזוז מקדרתנו אלא כמקרה הסיר כן יהיה מקרה הבשר; ואמנם אפילו היה כתוב הלא. כמה המליצה דחוקה ומשחתת לומר הלא בקרוב בנות בתים תחת אשר היה ראוי לומר בנג' בתים ושבנו. או הבה נבנה לנו בתים וכיוצא. — ולי"כ כי הוביא רומנו כאן על ענה עמוקה שיעלו שרי העם אשר בירושלים. שאמר שהיו יועלים עלת רע בעיר הזאת. ועלתם היתה כי בראותם מלחמת הכשרים ורבים מיושבי הפרזים והערים הקטנות העיזו בקרב ירושלים. נזרו שלא לקבל עוד שום אדם בתוך ירושלים כדי שלא יחזק הרעב בעיר; והעלה הזאת מפורשת למטה (פסוק ט"ו) אחיך אחיך אנשי גאלתך וכל בית ישראל כלה אשר אמרו להם יושבי ירושלים רחקו מעל ה' לנו היא נתנה הארץ למורשה. והנה בהתרבות הבאים משאר הערים לירושלים אין ספק שהיו לריקים לבנות להם בתים חדשים. לפי' היו השרים אומרים לא בקרוב בנות בתים אלא ראוי להמתין עד יעבור זעם המלחמה ואח"כ נבנה בתים ויבא מי שירצה. ואמנם היא הסיר ואנחנו הבשר ענינו. אם לא נעשה כן להרחיק מעלינו אנשי שאר הערים. אז נהיה כבשר בתוך קלחת. כלו' יאורו האויבים סביבותינו כמו האש הסובב את הקדרה ולא תהיה לנו פלטה. ומלת אם לא כן הושמעו כמו בפסוק ישילך האלהים לפני אויב (ד"ה ב' כ"ה ח'). ואתה הסבות את לבם אחורית (מ"א י"ח ל"ז). ואמנם העלה הזאת שהיו השרים יועלים היתה עלת רע. כי היה להם להשתחף עם כל אחיהם המפוזרים בארץ יהודה והיה ראוי שיתחברו עמהם ובלב אחר ילחמו באויביהם. ואם לא היה להם בטחון להתגבר על הכשרים היה להם להשלים עמם ולהעלות להם מס. והם נסגרו בעירם ולא חשו רק לעצמם והניחו כל שאר האומה ביד האויבים:

(ה) ומעלת רוחכם אני ידעתיה. לדעת תלמידי שלום שמעון מדינה ידעתיה שהוא לשון יחיד חוזר לרוחכם ואמרה מלת אשר. רוחכם אשר אני ידעתיה:

(1) הרביתם חלליכם בעיר הזאת. ושקר הוא מה שאתם מתפארים שכוונתכם לטובה להלל את אנשי העיר:

(2) הבה הבשר והיא הסיר. לא לבס לומר שאם יתקבצו בירושלים אנשי שאר הערים אז תהיו אתם הבשר והיא הסיר; אך האנשים אשר הרגתם על לא חמס עשו. הם היה ראוי שיאמרו שפיר ירושלים היתה להם כמו סיר. והם היו בתוכה כבשר בתוך הקלחת. כי אתם שרי העם תחת אשר אתם מתפארים שאתם משגיחים לטובת אנשי מדינתכם. הנה אתם חומסים אותם והורגים בהם: ואתכם הוציא מתוכה. תחת שהייתם יועלים להשגב בעירכם ולהרחיק ממנה כל שאר ישראל תמותו בחרב חוץ לירושלים: הוציא. מקור

ועשמו לריך להלוא. כמו זכור את יום השבת. ובקצת ספרים כתוב **אוציא**:
 (ח) **חדב יראתם**. ולפי' יעצמם להסגר בתוך העיר ולשבת במגור. ולא
 בחרתם ללכת לקראת נשק:

(י) **על גבול ישראל**. ברבול בארץ חמת שחט כבודלנאר את כל שרי
 יהודה (ירמיהו כ"ב י'). וארץ חמת היא גבול לפני לא"י (רש"י ורד"ק):
 (יא) **היא לא תהיה לכם לסיר וגו'**. כי תאלו ממנה ותמותו חוץ לעירכם
 אל גבול ישראל: ואתם תהיו בתוכה לבשר. רוח' אומר כי מלת
 לא שבראש הפסוק מושכת אחרת עמה ואחס לא תהיו בתוכה לבשר. ואני
 אומר ואחס תהיו בתוכה לא בתוך ירושלם אלא בתוך הסיר (ומלאנו סיר ל'
 נקבה למטה כ"ד ו'). כלומר אחס תהיו כבשר בתוך הקלחת אך לא בתוך
 ירושלם. כי אל גבול ישראל אשפוט אתכם:

(יג) **מת**. כך דמנה ליחזקאל במראה הנבואה. לאות על מה שיהיה:
 (טו) **אחיך וגו'**. עד שאתה לווה על פלטיהו בן בניה שמת. היה ראוי
 לך לנעוק ולהלנה על אחיך חנשי גאולתך ועל כל בית יש' היושבים בערי
 יהודה שאמרו להם יושבי ירושלם רחקו מעל ה'. ואל תבואו ירושלימה כמו
 שפירשתי למעלה פסוק ג'. והמפרשים פי' על גלות יהויכין. וה"כ למנה אמר
 יושבי ירושלם והיל"ל יושבי יהודה. כלומר כל היושבים בארצם שלא הגלו בבבל;
 ואיך אמר וכל בית ישראל כלה? והלא הגולים לא היו רוב האומה?

(טז) **כי הרחקתם בגוים**. גם אחר שארזיקט מעל אדמתם לא יהיו
 רחוקים ממני ומהשגחתי כי גם בגלותם כשלא יהיה להם מקדש אני אהיה
 להם למקדש. ע"ד והיה למקדש (ישעיה ח' י"ד). והשגחתי תהיה עליהם.
 והנה נשוא התפארו יושבי ירושלם היותם בעיר הקדש: מעט. לא חזילם
 מכל זק. כי סוף סוף לכך אגלה אותם כדי שיקבלו עונש חטאתם. אך הגלה
 פורתא מיהא להוי שאם יעמוד המן להשמירם לא יוכל להם. והמפרשים
 פי' מקדש מעט על בתי כנסיות. אך לפ"ז היה ראוי שיאמר במקדש לא למקדש
 ומליאת ואהי להם למקדש חיה אלא כמליאת והיה למקדש:

(יז) **לב אחד**. שזה לעובד. ואולי הקריאה אחר. וענינו כמו לב חדש
 האמור למטה ל"ו כ"ו: ובקצת ספרים גם כן כאן לב חדש: בקרבם.
 כן נכון. ועיין מנחת שי. ובד' ברישא בקרבכם. מבשרכם. שיהיה לנכח.
 ומלת להם שלא לנכח. ועל כל פנים אין מנוס מהודות שדבר יחזקאל לנכח ושלא
 לנכח. כי הנה פסוק י"ז הוא לנכח ופסוק י"ח שלא לנכח:

(יח) **ואר רב שקציהם וגו'**. אמנם הרשעים הגמורים אשר לבם הולך אחרי
 רגון שקוניהם ותועבותיהם דרכם בראשם נתיב ואענישם; ושיעור המלות
 ואשר אל לב שקוניהם לבם הולך. הן אמנת כי מלת לב נראה יתרה. ותלמיד
 אליעזר אליה חילגל אומר כי אחר שהזכיר למעלה את לב האבן ולב הבשר אמר
 כאן שלבם הולך אל לב שקוניהם ואליהם שלבם לב אבן או לב כסף וזהב או
 לב עץ. לא לב בשר:

(כג) על ההר אשר מקדם לעיר. הוא הר הזיתים הנקרא ג"כ הר המעשה :

יב.

(ג) יומם . interdiu . והוא כנגד בערב שבפסוק ד' : וגלה יומם . ממקום למקום בחזות העיר : אולי יראו . שמא יבינו :

כי בית מרי המה . לפיכך עדיין הוא שמא (רש"י) . או כדעת רי"ח להיחוס בנים מורידים לא יתפעלו מהדברים הנשמעים . ואולי יתנו לב על מה שיראו בעיניהם ממעשה הנביא :

(ד) והוצאת בלדך . אין זו יציאה חוץ לעיר חלף העעם כי ביום ילניע ממנוו בחרגו או בשקים ויזיח כליו (הם השקים או הארנו) חוץ לביתו כדי שיראוו כחדם המכין עצמו לנסיעה . ובערב יעשה עצמו כנוסע ויזיח ען העיר :

(ה) לעיניהם חתר לך בקיר . לעשות עצמו כבורח מתוך העיר סוגרת ומסוגרת . שהזויב סביבותיה :

(ו) פניך תכסה ורא תראה את הארץ . כענין בושנו מאד כי עזבו ארץ (רד"ק) . וכן מפורש למטה פסוק י"ב :

(ז) חתרתיו לי בקיר ביד . לא בכלי ברזל שחתרים בו כדי שלא ישמעו קולו (רד"ק) האזיבים אשר חוץ לחומה :

(ח) הוא אמרו אליך . משמע שכבר שאלו אותו מה היה עושה . אך בשעת מעשה לא הותר לו להפסיק פעולותיו ולדבר אליהם ובבקר שאחריו פירש להם הענין :

(י) הנשיא וגו' . יונתן רש"י רד"ק ורוח' פי' על הנשיא הוא המשא הזה . וזה דמוק מאד . ואולי ראוי לקרוא הנשיא והוא דרך שאלה . ע"ד התשפוט

אותם התשפוט בן אדם (למטה כ' ד'). התשפוט התשפוט את עיר הרמים (כ"ב ב') . והנה החל עושה עצמו כשואל את פי הנביא אם יש את נפשו

לשאת המשא הזה על ירושלם ואח"כ מצוה אותו שיעשה כן ויאמר אני מפתיכם וגו' : הנשיא הפעיל . והיה משפטו בקל הנשא . ע"ד וה' נשא עליו את

המשא הזה (מ"ב ט' כ"ה) . ומפני מלת הנשיא שבפסוק י"ב בל גס כן הנשיא : וכל בית ישראל אשר המה בתוכם . שיושבי ירושלם הם בתוכם

ובחמנע של כל בית יש' . כי עיר הממלכה היא כמרכז לכל הממלכה והיא עיקר הממלכה (יח"ף) :

(יג) בעלמה ויצא . לפי הפשט בעלמה חוזר למלת ישא . חמנס בה"ט שנתו אותה למלת ויזח להשוות הענין למת שאמר לעלה בעלמה תזיח .

בעלמה הולחתי ; ובנביאים כ"י על קלף שבדי כתוב יזח בלא וי' : יען אשר לא יראה . משפטו למען :

(יד) ואותה לא יראה . כי עורף את עיניו :

(ד) אגפיו . חייליו . והמלה ל' כנף ר"י קמחי (ורו' וגו') :
 (טו) וידעו כי אני ה' . נראה שהכוונה שהגוים יכירו כי ה' הענישם כאשר ישמעו מהם את כל התועבות אשר עשו . וכן מלאנו ביחזקאל וידעו הגוים כי אני ה' (ל"ז כ"ג ול"ו . ל"ז כ"ח . ל"ט ז') . וכן ונודעתני לעיני הגוים רבים וידעו כי אני ה' (ל"ח כ"ג) . וכן בסיומן ל"ט אומר תחילה (כ"ב) וידעו בית ישראל כי אני ה' אלהיהם . ואח"כ (כ"ג) וידעו הגוים כי בעונם גלו בית ישראל דומה ממש למה שאומר כאן וידעו (ישראל) כי אני ה' בהפיצי אוחס בגוים . ואח"כ למען יספרו את כל תועבותיהם בגוים אשר באו שם . וידעו (הגוים) כי אני ה' :

(יט) למען תשם ארצה . יאכלו לחמם בדאגה מרוב והלרות . הלרות תרבינה כ"כ עד כי לבסוף תשם הארץ . בכביאים כ"י על קלף שבירי כתוב ארלם . וכן נכון :

(כד) חזון שוא . הראוי חזון . וכן במקסם . לא תהייה עוד הנבואות לשוא . כלומר בלתי מתקיימות . ולא יהיה כל מקסם הכביאים חלק . כל' ריק . ול' קסם איננו תמיד הבלי הקוסמים ע"ז . כי מלאנו קסם על שפתי מלך במשפט לא ימעל פיו (משלי י"ו י') . שהכוונה בו הגדה לאמת . ובעלי הנקוד והטעמים (ואחריהם המפרשים) היה קשה אללם שתהיה הנבואה נקראת קסם . וגם שיאמר הנביא שלא תהיה עוד הנבואה שוא כאלו עד הימים היתה שוא . ולפיכך עשו חזון ומקסם סמוכים כאלו הכוונה לא תהיה עוד בישראל נבואת שקר . ולפיכך נתנו התביר תחת מלת עוד (לא יהיה עוד | כל חזון שוא ||) . והיה ראוי להנתן תחת חזון . ולפיכך אומר אני כי מה שנמצא בד' ברישא ובנביאים כ"י על קלף שבירי חזון ומקסם שניהם בקמץ . אע"פ שהוא נכון לפי הפשט . איננו לפי דעת בעלי הנקוד . ואינו אלא ע"ס . גם יונתן עשה חזון סמוך לשוא (נבואת שקר) . כן הוא בשני תרגומים כ"י שבירי ובדפוס רע"ס . ולא נבואה שקר) ; ודע כי במקום וכזו כדבין בשני תרגומים כ"י שבירי כתוב וקסם כדבין :

(כח) לא , תמשך עוד . י"ל שהאמת ראוי במלת עוד . ואח"כ ראוי לקרות כל דברי אשר אדבר דבר ויעשה :

יג

(ג) הוי . במקום הוי . כי אחריו על :

(ד) בשועלים וגו' . תחת שהיה לנביאים לגדור פרזות העם . כלומר להזהירם כדי שיחזרו למוטב . הנה אין לבס כ"א על בעס . ולפיכך הם מחמיפים את הרשעים . והנה הם כשועלים במרבות שאינם נכנסים שם לגדור אלא לאכול ולחבל :

(ה) לעמוד . כדי שיוכל בית ישראל לקום לפני אויביו :

יהוקאל יג יד

קבזה

(ט) ואל אדמת ישראל לא יבאו. בשונו גלות צבל (רד"ק) :

(י) והוא בונה חיץ. העם בונים מחילה וקיר. והם. הנביאים. עמים אותה בטיט גרוע. וצלתי מתקיים: תפל. גרוע כמו המאכל שאין בו מלח. וכן תרגמו יונתן עין פטיר ללא תבן (ויירונימוס). והסמר בלא תבן אינו חזק כ"כ לקשר החומה :

(יא) אבני ארגביש. אבני קרח (גבש צברבי נקפא) כלומר אבני ברד : תבקע. erumpere. כל יציאה ככה נקראת בקיעה. כמו אז יבקע כשחר אורך. בצורות יאורים בקע (איוב כ"ח יו"ד) :

(טו) ואמר לכם. בקצת ספרים ואמר בקמץ האל"ף. וכן ת"י ויתאמר לכו. והוא דומה למ"ש למעלה הלא יאמר אליכם. הלא ששם אמר אליכם. כי מלות איה הטיח אשר עתתם יאמרו אותן אליהם. אבל מלות אין הקיר ואין הטחיס אותו לא יתכן לומר אותן אליהם. הלא עליהם : אין הקיר ואין וגו'. אין כמו אי ואיה. ואמרו אין במקום אי כמו שאמרו אי במקום אין (אי שבר ובל"ה אי אפשר) וכן מאין יבא עורי (תהלים קכ"א א') . "ובל"ה מאין ולאין בן זומא :

(יח) הוי למתפרות וגו'. המפרשים פי' שהכמות והמספחות האלה היו מנהג כשפים וקסמים ורח' ולפניו Theodoretus פי' משל על מה שהיו מחניפות את העם ומתנבאות להם שלום. כאילו היו משכיבות אותם על כרים וכסתות רכים. ואני בראותי מלות לצודר נפשות ומלות אשר אחנה מצודדות שם את הנפשות לפורחות וקרעתי אותם מעל זרועותיכם ושלחתי את הנפשות אשר אחת מצודדות את נפשים לפורחות : וקרעתי את מספחותיכם והללתי את עמי מידכן ולא יהיו עוד בידכן למאודה. כ"ל ברור שאין הכוונה כאן אלא על מין ממניי לידת העופות. והכסמות והמספחות הן מין ממניי הרשמות שהעופות נלכדים בהן בראשן. וממליצת וקרעתי אותן מעל זרועותיכם נראה שהיו הכסמות תפורות על אלילי ידיהן של הנשים המצודדות. וה"כ למתפרות כסתות על כל אלילי ידי עיניו שמדביקות הכסמות על זרועותן ; אמנם המספחות על ראש כל קומה נראה שענינו שהמספחות היו מתקנות בשביל כל ראש מאיזו קומה שהיה. כלומר שאותן המספחות היו מהן גדולות ומהן קטנות כפי שיעור העופות שהיו רוצים לצודר : אצירי ידי. בענין מלת אלילי. עיין ירמיה ל"ח י"ב : הנפשות וגו'. ה"ל לתמיסה. כמו הדרכי לא יתכנו. וע' רד"ק :

(יט) בשערי. מלשון מי מדד בשעלו מים :

(כ) לפורחות. ענין עופפות. כמו בל' ארמי ובל"ח :

(כב) הכאות. מן ונכאה לבב :

יד

(ח) וישבו לפני. לרוש את ה'. כמו למטה כ' א'. ודרישת ה' היא

שאלת העתיד עם בקשה שהעתיד יהיה טוב ולא רע. והיו נותנים שחר לנביא כדי שיחפול בעדס. באופן שיתן ה' בפיו נבואה כפי רצון הדורש. עיין למטה פסוק ט' :

(ג) ומכשור עונם. מה שהוא להם למכשול עון. מה שהם נכשלים בו. אינם מרחיקים אותו מהם לבלתי הכשל בו. אך נותנים אותו נכח פניהם לגרות בעמם יצר הרע: האדרוש. האל"ף במקום ה"א. כי כבד על הלשון לקרוא שר הסי"ן זה אחר זה (רד"ק). ובנביאים כ"י על קלף שבירי מנאיתי האדרש אדרש. והוא על דרך התשפוט התשפוט את עיר הדמים (למטה כ"ב) :

(ד) נעניתי. כ"ל כמו עניתי בקל. והוא ע"ד שאומרים על האל מדבר. ואולי ג"כ אמרו נענה בנפעל ע"ד שהיו אומרים נדרס. ואח"כ מפרש עשיתי עמתי עונה לו: אני ה' נעניתי לו. כ"ל גם כאן דרך תמימה. וכן דעת ר' שמואל דעמאלר: בה ברוב גדוליו. ברוב ספרים בא קרי. וכן נראה דעת יונתן ולפ"ז הטעמים קשים מאד כי אינם מסכימים עם הקרי. והיה ראוי להטעים כך: אני ה' נעניתי לו בא ברב גלוליו. ואמנם הטעמים מסכימים עם הספרים שאין בהם קרי וכת"ב. וכן היא גירסת בעל מנחת שי. אלא שהה"א בלא תפיק. ולפי גירסת זו ר"ך לפרש אני ה' נעניתי לו באותו ענין. כלו' ברוב גלוליו. וכן פירש רז"י. וגירסת בא קרי כ"ל עיקר. וכן פירשו רש"י ורד"ק. וי"א כי ל"ל בי. כמו למטה ז' ויהיה ברב גלוליו ענינו עם כל גלוליו. אע"פ שגלוליו רבים :

(ה) למען תפוש. בדרך הזה אני רוצה לתפוש אותם במה שיש בלבם ולהענישם על הסתמר בכליותיהם: גזרתי. נפעל משרש זור שעינו בארמית סור: בגלוליהם כלם. ברבוי גלוליהם (עיין בירמיה י"ח וכו' ד'. ולמטה פסוק י"ח); ואם היה כלם חוזר לבני ישראל היה מעלי בטעם תביר :

(ו) ודשיבו. את לבבכם (רש"י): מעל גדוליהם. בנביאים כ"י על קלף שבירי מכל גלוליהם :

(ז) אני ה' נענה לו בי. כ"ל גם זה דרך תמימה. וכן דעת ר"ש דעמאלר: בי בדברי. ומזה"ר קלינבערגר אומר. לא אענהו בדברים. אבל בי בכחי הגדול. כלומר אענישהו. כמו שפרש והולך :

(ט) והביא בי יפותה. אם יתפתה הנביא לתקות שחר שיתן לו הדורש. וידבר לו דבר נשם ה'. אל יחברך האיש ההוא לאמר שלום יהיה לי. כי אמנם אני הוא שפיתתי אותו. שבבתי שיפתה. כי לא היה נביא אמת. ורציתי שתפרסם שקרותו. ואח"כ אטה ידי עליו והשמדתיו :

(יד) נח דניאל ואיוב. הזכירם בסדר הזה שלא כסדר זמניהם. כי ראה להזכיר תחלה נח שניטול בשעה שכל שאר בני העולם נכרתו. ואח"כ דניאל שניטול מן השביה ועלה לגדולה בזמן שכל בני עמנו היו בשביה. ואח"כ איוב שניטול בזמן שכל בניו ובנותיו ורוב עשרו אבד וגם הוא הוכה מכף וגלו ועד קרקדו רק נפשו נשמרה :

יחזקאל יד טו טז

קמו

(כא) אף כי וגו'. אם בשלמי אל חרץ אחת אחד מארבעה שפטי לא יצילו
 הדריקים בניס ובנות. ק"ו בירושלם ששלחתי בה שפטי ארבעתם היה
 מן הראוי שלא יכלל אף אחד מהחוטאים; ואעפ"כ רחמתי עליה. והנה נותרה
 בה פלטה. ואין להשיב כי הפלטים הם הדריקים שהיו בתוכה. כי באמת הם
 רשעים. כמו שתראו בעיניכם כשיבאו לבאן (לצבל) בגלות:
 (כב) כי לא חנם. בניחאים כ"י על קלף שבידי כתוב לא אל חסס. וכן
 בקלת כ"י ודפוסים קדמונים אחרים:

טו

(ב) מה יהיה. כל מה הוא ומה נחשב הוא עץ הגפן בתוך שאר כל העצים.
 ופירש ואמר מה הוא ומה תחשב הזמורה אם תהיה בעני היער. כלומר
 אם תעריך אותה עם שאר עני היער:
 (ד) הנה ראש נתן לאברה. הלא אין בו תועלת אלא לשרפו. ועתה
 הגביח מצייר כאלו כבר נתן לאש וכבר נאכלו שתי קלותיו ותוכו נחר.
 והוא שואל הילל למלאכה. ובגמגמ הכוונה כדברי רד"ק על מה שכתוב ארס
 מקדס ופלגשים מאחור ויאכלו את ישראל בכל פה (ישעיה ט' י"ב). זה הוא
 את שני קלותיו אכלה האש. ואמר ותוכו נחר על ירושלם עממה שירדה מגדולתה
 על ידי רוב הכסף והזהב שלקחו ממנה מלכי הגוים:
 (ו) בעץ היער. בגליון רע"ה בעצי:
 (ז) מהאש יצאו. על דרך הלא זה חוד מוצל מאש (זכריה ג' ב').
 והכוונה הובאו באש לחרוף אותם ולא נשרפו. כלו' נמלטו משכנות גדולות.
 ולא היטיבו דרכיהם. ואין להם תקנה אלא להחזירם לאש עד שתאכלם לגמרי:

טז

(א) מבורותיך. משרש בור מענין שרש כרה כעס אל צור חנכתם ואל
 מקבת בור נקרתם (ישעיה כ"א א') (רוח' וגו' ולפניהם בוסיליוס: אלא
 שלדעתו המלה משרש כרה). והכוונה זקניך וראשי משפחתך. וכן מולדותיך
 עינו משפחותיך. עיין מה שכתבתי בבראשית י"ב א'. ולפ"ז עולה יפה מ"ס
 מארץ הכנעני. ואמנם הכוונה לדעת רד"ק ורון יחק (ורוח') היא לומר.
 אתם כחילו אינכם בני אברהם יחק ויעקב אלא כאלו אתם מזרע כנען שמתעשיהם
 מתועבים. ול"כ שהכוונה אבותיך היו אבירים כמו הכנענים שהיו שורפין את
 בניהם באש. ומלבד זה חב"ד היה אמורי ואמך חתית. ונולדת בזמונים. ומכל
 זה נמשך שלא חסמה עליך עין ולא כרתו שרך וגו'. וכל זה משל על מלכ
 האומה בתחילת היותה. כלומר בגלות מלכים. כעס ימלאהו בארץ
 מדבר וגו'. והנה למטה פסוק מ"ה מפורש שהאמוריות והחתיות געלו ארסיהן

ובניהן כלומר שהיו מואסות אותם ומתאכרות עליהם . הן אמת כי שם הנביא ממשיך הכח לאס ואומר כאמה בנה . אך עתה בתחלת הנבואה נראה שלא נתכוון לך אלא לזייר אך לא חסה עין על הכח ביום הולדת אותה :

(ד) למשעי . משרש משע ענין טהרה ונקוי בערבי . ר"י קמחי הביאו רד"ק בשרש שוע (רוח' וגיז') :

(ה) בגער נפשך . מליצה קשה . ואולי כמו נשפך . שהיה הרס נשפך ויולא ממנה לכללד :

(ו) מתבוססת . לפי עינו פירושו מלוכלכת ומתנגלת בטינוף : בדמין חיי . אע"פ שאת מתבוססת בדמין רזוני שתחיי ולא תמותי . וחזר

ואמר בדמין חיי כלו' השארי בתוך דמין וחיי . כי עדיין לא רחץ אותה מדמיה אלא אח"כ כמפורש בפסוק ט' . והיה אפשר לפרש ג"כ (נגד הטעמים) ואמר

לך בהיותך בדמין חיי . כלו' אז כשהיית מתבוססת בדמין אמרתי לך חיי : ותלמדי יח"ף ז"ל אומר כי בפעם ראשונה ראוי לחבר מלת בדמין למעלה

ובשניה למטה . כלומר אז כשהיית בדמין אמרתי לך חיי . ואמרתי לך חיי בדמין . השארי מתבוססת בדמין וחיי ולא תמותי . ג'כון :

(ז) רבבה . הוא לפי הנמשל . כי במארים פרו ורבו לרבבות . ולפי המשל לך לפרש גדלה ורבה :

(ח) סדת ודבש : ושמן . לחם עשוי משלשה דברים אלו . וכן נראה למטה פסוק י"ט . ומאלנו מאכל שהיה חביב מאד לסוריים . ונקרא

חביאל . והוא מורכב מקמח שמן ודבש :

(טו) ותשפכי את תזונותיך על כל עובר דו יחי . מקרא קלר : ושיעורו ותשפכי את זנותיך על כל עובר באופן שכל עובר לו יחי ישי' המזכר בתחילת הפסוק . ולדעת מוהר"ר אליעזר אליה חיוב אל תקרא לו אלא לא יחי .

כמו בפסוק שאחריו . לא באות ולא יהיה . וכן יונתן היה קורא לא באל"ף :

(טז) לא באות ורא יהודה . מלשון ולא יהיה הדבר ולא יבא . כלו' דברים שאינם רגילים לבא ובלתי רגילים להיוחס :

(יט) ונתתיהו . הו"ו כמו ביום השלישי וישא אברהם את עינו . ואם היה כתוב האכלתים (ר"ל האכלת את הללמים לחמי) היה עולה יפה . גם

הגרש שעל מלת לך שהוא מפסיק פחות מהפשטא שעל ודבש אינו מתיישב אלא לפי קריאה ז' : שאל"כ היה ראוי להפסיק לך ברביעי . לחמי אשר נתתי

לך . כלומר סלת שמן ודבש שהאכלתיך . גם יונתן שתרגם אכילתיך ולא תרגם דכילתיך נראה שהיה קורא האכלתים ותרגם אכילתינו . והמעתיקים הגיהו

להשוות התרגום אל העברי . וכבר ידוע כי הכ"ף והמ"ם קרובות במכתב שמרוני :

(כ) המעט מתזונותיך . חוזר למטה . וכי כל תזונותיך לא הספיקו לך והיו מעט בעיניך . עד שהולרכת לשחוס את בני ולחת אותם למאסהיך ?

(וכן דון יצחק) :
(כב) אוי אוי לך נאום ה' מאמר מוסגר . ושיעור הכתוב ויהי אחרי כל רעתך וחבתי לך גם (רוז') :

(יד) גב . מקום גבוה . כמו רמה שאחריו : וכן נף . על נפי מרומי קרת (משלי ט' ג') . ולפי המשל הוא מקום לזנות . ולפי המשל הוא על

המזבחות :

(כו) ותזני אל בני מצרים . לפי המשל הכוונה לרעת המפרשים עשית כחשבותם ועבדת את אלהיהם . ולרעתי הכוונה על בואם צברית מס המצרים כגון כשלקח שלמה את בת פרעה . ואח"כ אחז שלח מלאכיו אשורה להביאם לעזרו ואח"כ חזקיה נפתח למלאכי מלך בבל . וכל זה היה כעין זנות מתחת אלהי ישראל בהחזרם לעובדי אלילים ושימו בשר זרועם . וכל זה מפורש למטה סי' כ"ג . ושם גם המפרשים פי' לעיני כריתת ברית :

(כז) בנות פלשתים . זה היה בימי אחז . ככתוב בר"ה (ב' כ"ח י"ח) ופלשתים פשטו בערי השפלה והגבץ ליהודה וילכדו את בית שמש ואת

חילון וגו' . ואחר זה שלח אחז אל מלך אשור לעזור לו . ואע"פ שענין הפלשתים חזר בר"ה אחר שליחת המלאכים אשורה נראה שהיה הענין קודם לכן . אלא שהסופר הזכיר תחלה מלחמות אחז עם מלך ארם ומלך ישראל לחזק שני המלכים ההם אשר גיעו את לבבו כנוע עלי יער מפני רוח . ומפני פחדם קרא למלך אשור . ואח"כ הזכיר כי מלבד מלחמות שני המלכים הגדולים האלה עוד נמות אחרות הוכה אחז קודם לכן כי ארומים באו וגו' ופלשתים פשטו וגו' והנמות האלה היו סבה לחולשתו ולמוראו בבוא עליו מלך ארם ומלך ישראל : (כט) ארץ כנען . ארץ רובלים . וכן למטה (י"ז ד') יחזקאל קורא לארץ בבל ארץ כנען ועיר רובלים (רס"ו) :

(ל) אמורה . ל' אומלל . כלו' גרוע וכבזה . והכוונה איך את גרועה בהיותך מנבקה אזהבים בכל הארצות צבנותך גבך בראש כל דרך ואת נתת את דניך לכל מאהבך : דברתך . עשה הלב ל"י לגרועות (רד"ק) : שלמות . כל' ערבי ענינו בלתי ביישנית :

(לא) בבנותיך . לפי שהמקור רומה לשם עשה אותו ל"ר . וכן למעלה ו' א' בהזרותיכם (רד"ק) : לקדם אתגן . ע' רד"ק . אבל ל' קלות שכל"ח הוא מל' וזית שענינו יפה :

(לב) האשה . דרך קריאה את האשה המנאפת אשר תחת אישך וגו' (רס"ו) . והוא דבק לפסוק שאחריו : ותלמירי שלום שמעון מדינה עושה אותם שני דבורים האשה המנאפת ! האשה הלוקחת זרים תחת אישה ! וכיון :

(לג) גרה ונרן . שני משקלים הם וענין אחד . וכל"ח מדויגה מה שהאשה מביאה לבעלה (רד"ק) : נתת את נדניך וגו' . הכוונה על השכר שהיו מלכי יהודה שוכרים מלכי האומות לבא לעזרתם :

(לד) ותרוי להפך . משפטו ותהיי . או הוא לנשתרת . והכוונה הדבר היה הפך המנהג : ואחריוך לא זונה . ונתן ואחריו המפרשים פירשו אחריו לא היחה שום אשה שחונה כמות . אך פשט הכתוב הוא שאת זנית אחרי דודים רבים . ולא היה שום אדם שיזנה אחריו . וכמו שגפרש והולך (תלמיד)

יחזק קליבערגר) . ואח"כ מלאתי כן גם לרוח' וגו' :
 (ל) גחשתך . תחתיך . דוגמת רוקמתי בתחתיות ארץ . והוא כמני לערות
 אשה . וטעם השפך שנתנה עלמה לכל עובר . ע"ד שפוך חמתך . זה
 הוא לפי מה שכתוב בספרינו . אבל רוחה חגיגי את דברי החכם ר' נפתלי מענדעל
 שור אשר בלעמבערג (המוכאים בתולדות רש"י להחכם מה"ר שמשון בלאך הלוי
 דף ל"ה ול"ו) . האומר כי ט"ס נפלה במלת השפך . ול"ל תִּשְׁפֹךְ . והוא כפל
 לשון של ותגלה ערותך . דוגמת גלי למתך חשפי שכל (ישעיה מ"ז ב') . וגם
 יונתן תרגם חלף דאגליחת : וכרמי . הנכון וכרמי . כקריאת רש"י . וכן
 נמלא בספרים הרבה ונביאים כ"י על קלף שבדי :

(לח) ונתתוך דם חמה וקנאה . אתך נהרגת במיתה של חמה וקנאה .
 במיתה שימית בה אדם את אשתו הנואפת כאשר יחס לבו בקנאתו .
 כי קנאה חמת נבר ולא יתמול ביום נקס . והנה במשל ירבוה מלאהיה
 בקנאתם כי בגדה בהם . וכן במשל הנה נבוכדנצר המאכזר על לדיקוה על
 אשר הפר את בריתו אתו :

(מ) ובתקוף . ל' חתיכה בערבי . ולדעת יד"ס הוא כמו הדמין תתעבדון
 (דניאל ב' ה') . והיא מיתה שחומכין הנעש חתיכות חתיכות :

(מג) ותרגוי לי . הראוי ותרגוי בנין הפעיל בלא יו"ד . ע"ד ל' ארמית .
 כמו וידבקו . וכן ל' : : : : במקום אותי . ע"ד ל' ארמית : דרכך
 בראש : : : : נתתי ולא עשית וגו' . יונתן רש"י רד"ק (ורו')
 פירשו ולא עשית מחשבה על כל תועבותיך להנחם מאשר עשית ולשוב בתשובה .
 ודון יחזק פי' ולא עשיתי מדבר בעדו . האל אומר הנה נתתי דרכך בראשך
 והעשיתך מדה כנגד מדה . אמנם את עשית זימה ואני לא עשיתי זימה .
 והיות פשוט הוא לפרש ולא עשית עבר במקום עתיד . באופן שלא תעשי עוד
 את הזימה . וכטעם והשבתך מזונה וגם אתן לא תחני עוד : וגם אני הא-
 נביאים כ"י על קלף שבדי וגם"אני הא-דרכך :

(מד) באמה . הה"א בלא מפיך . כמו האם כן בתה (רש"י) . ולפ"ז הה"א
 יתרה . גם היה ראוי לנקד באמה . ול"כ לקרוא כאמה במפיך . ואע"פ
 שאין הדבור מדוקדק שהיל"ל : : : : כאמה כן היא . לא כאמה בתה . הנה
 אינו רחוק בעיני שיהיה משל הדיוט בלתי מדוקדק כראוי . ואולי ג"כ שתי המלות
 בלא מפיך . והיו ההמון אומרים אמה ובתה במקום אם ובת . והוא ע"ד
 ל' ארמית :

(מה) ואחות אחותך . הראוי אחיותיך . וכן בשני כ"י . וכן משמע ממלת
 בעלו . וכן תרגמו האלכסנדרים והסוריים וירוינימוס . וכיוצא בזה למטה
 (פסוק נ"ב) אשר פללת לאחותך במקום אחיותיך . ושם ג"כ (בסוף הפסוק)
 אחיותך במקום אחיותיך . והשמטת הו"ד האחרונה היא ע"ד ל' ארמית . כגון
 מתנתך :

(מו) ובנותיה . לפי הנמשל הם הערים ששומרון מטרופולין להן :

על שמאלך. לצד צפון. כי צפון נקרא שמאל. ודרום ימין :
 (מז) במעט קט. כאלו היה זה מעט ונקל : קמ. משרש קוט. כמו אשר
 יקוט כמלו (חיוב ח' י"ד). שענינו כריתה. והוא קרוב לקטע וקטף.
 ואמרו קט. כלומר דבר קטוע. להוראת המעט :

(מט) גאון שבעת לחם. הראוי גאון בסמיכות : גאון הגמגמך מפני השבע
 והעשר. ולפי הנקוד הם ג' דברים שהיו לה גאון ושבע ושלוה. ואעפ"י
 כן יד עני ואזיון לא החזיקה. ולפ"ז יפורש גאון בענין כבוד והללחה. והראשון
 כ"ל עקר :

(נ) כאשר ראיתי. כמ"ס ארדה נא ואראה (רש"י). וירונימוס תרגם
 לנכח sicut vidisti. כאלו הי"ד יתרה. כמו בפסוק שאחר זה אשר עשיתי :

(נב) אשר פלרת לאחותך. כ"ל ענין הללה בעד אחרים. כמו ויעמוד
 פניהם ויפלל בקנאתו אשר קנא לאלהיו ויכפר על בני ישראל. נעשה
 כמליץ בעדס. וכן כאן כמטאתיך אשר התעבת מהן הצדקת אותן ונעשית
 כמליץ בעדן. וכן בהשפטו ילא רשע. ותפלתו תהיה לטובה. פירושו
 ההללה שיליץ בעד עלמנו תתהפך לו לחובה :

(נג) וישבתי את שבותהן. ל' השבת הדבר לקדמותו לטובה. כמו
 שמפורש למטה תשבז לקדמתן. ואינו ל' שבים. וכן וה' שב את שבות

חיוב (מ"ב י"ד). ודע כי בנביאים על קלף כ"י שבידי כתוב שביהן ביו"ד
 וקרי ביו"ו : בתוכהנה. הכתוב הוא על דרך ל' ארמית בתוכהן כמו שבותהן
 ובה"ח נוספת בסוף. והנקוד הוא ע"ד העברי. והוא כמו בתוכה :

(נד) בגחמך אותן. גם אחר הגאולה תבושי מכל אשר עשית כי"ר הרבית
 הטאותיך יותר משומרון ומסדום. עד שכביכול היית סבה ששיב ה' את

שבותהן. והנה א"ת סבת גאולתן ונחמתן (מזהר"ר מרדכי מורטרה). וכן
 מפורש למטה בסוף הנבואה הזאת כי הכלימה תהיה גם אחר הגאולה :

(נו) רשמועה בפידך. לקחת מוסר ממנה שאירע לה :

(נז) בטרם. ע' רד"ק : השאמות. שרש שוט בארמי ענינו בזה ומרף.
 והאל"ף ע"ד הבינוני בנחי ע"ו בארמי. כמו קאמין. דארין. ודוגמת

זה למטה (כ"ה כ"ד וכ"ו) השאטים אותם. וזוה שם שאמ. כמו בשאט
 בנפש (כ"ה ע"ו). בשאט נפש (ל"ו ה'). בכל שאטך : בנפש (כ"ה ו') :

(נח) נאם ה'. בנביאים כ"י על קלף שבידי נאם : ארמי ה'. וגם בתרגום
 ה' אלהים :

(סא) בקחתך את אחותיך וגו'. שאר כל האומות אני אתן אותן לך
 לבנות. ואח תהיי כאם ומטרופולין לכל העולם בשבב כל האומות לעבודת

ה' באחרית הימים. ואז תבושי מדרכך. כי תדעי שאין הגדולה הזאת לך
 מזכותך (רוז') : ולא מבריתך. ולא משמך את בריתך. אלא מפני שאני
 אקים את בריתי אהך אשר נשבעתי לך בימי קדם :

(ב) חוד חידה . חידה בארמי אמירה (למחל ס' י"ב) . והוא משרש אחד שעיניו סגור . מאמר סגור "וחתום : משל . הוא מאמר שמרמזין בו דבר לדבר : אך בית ישראל . על : הגשך הגדול . הוא נבוכדנאצר : אך האבר . אבר ואברה נבדל מן כנף . כי אבר ואברה באמרים על עמם הכנף (ר' ראובן בן אהרן הלוי בספר ענף עץ עבות דף כ"ב) . ולפיכך נגזר מתנו תאר אביר שעיניו חזק . כי כח גדול יש לעופות באותו עמם ; ושם כנף כולל העמם והטובה . ושרש כנף מורה בערבי כסוי והסתתר . וכן בלה"ק ולא יכנף עוד מורך (ישעיה ל' כ') : אשר לו הרקמה . נולתו נאה ובעלת גזיזים הרבה כאלו היא מרוקמת : בא אר הרבגון . משל לא"י וירושלם . והמשיל אותן אל הלבוש דרך כבוד וגדולה . כי הוא הר גבוה וגשף וכבוד בעבור ארצו : צמרת . לא נמצא רק ביחזקאל (למעט פסוק כ"ב וסימן לא"י פסוק ג' יו"ד וי"ד) . ופירש"י כל נוף האילן . ורד"ק הענף הגבוה שבעץ . וצ"ח פ"י עלה האילן מל' צמר . ורוח' פי' כרד"ק . וגזר המלה מל' ערבי דמר gracilis fuit . ול"כ גזרת המלה מהארמי עמיר שעיניו חזיר וירק (גלה חזיר . משלי כ"ז כ"ה תרגומו שוח עמירא . וכן בסורי כל הבשר חזיר . כל בשר עמירא) . וידוע כי במלות "הרבה האר"י בעברי היא סע' בארמי . ויהיה צמרת כנוי לראש הארץ אשר הוא תמיד עטפה מעטה ירק . ואמנם צמרת הארץ הוא משל ליכניה הוא יהויכין מלך יהודה שהגלה אותו נבוכדנאצר בבלה :

(ד) את ראש יניקותיו . יניקותיו כמו יונקותיו (למעט פס' כ"ב) . וכמוהו ועל כיוצא לפיו (ישעיה כ"ג ב') . ויניקותו לא תחדל (חזוב יו"ד ז') . ועל גנתו יונקתו תלא (שם ח' י"ו) . אלא שיונק הוא "ע"ד לה"ק . ויניקותו הוא מן יניק שהוא ע"ד ל' ארמית . והוא כנוי לנטיעות הילדות והרכות . ונקראו כן על שם בעלי חיים שבימי ילדותם הם יונקים חלב . והמשיל יכניה ליונק כי נער היה בן י"ח שנה במלכו ושלושה חדשים מלך . וקראו ראש היונקות לסיומו המלך : ארץ כנען . ארץ מסחר כמו כנעניה נכבדי ארץ (ישעיה כ"ב ח') . אספי מארץ כנעתך (ירמיה יו"ד ז') . ונקראו כל סוחר כנען ע"ש הכנענים שהיו מפורסמים ואולי היו הראשונים במלאכת הסחרה על הים : וכאן (כמו למעלה י"ו כ"ט) כנה בכל בשם ארץ סחרה מפני שהבבלים היו משלים בימים ההם בארצות הרבה . והיו מביאים לעירם את עושר כבוד מדיונות רחוקות . כמו הסוחר שמביא בארצו תבואת ארצות רחוקות : רובלים . סוחרים . כמו למעט (כ"ז י"ג) המה רכליך . ומזה רכלה ומרכלת . והכל נגזר מן רכל . כי מתחלה היו הסוחרים סובבים : : : : : ברגליהם מעיר לעיר . וקרוב לזה הוא הסולך ומספר דברים מזה לזה : (ה) ויקח מזרע הארץ : לקח נטיעה מאותן הזמנות באותה הארץ . והוא

משל על זדקיה שהמליכו כ"ג. וקראו מזרע הארץ להיותו מזרע המלוכה :
 קח עד מים רבים . לקח אותו אלל מים רבים . כלומר הביאו אלל מים
 רבים (כמלינת קחס נח אלי) ; קח כמו לקח . כמו קחס על זרועותיו
 (הטעם י"ח ג'). ועל כמו אל : צפצפה שמו . שם הטעם " הוא כאלו
 לפנפה . היא הערבה . הגדלה על המים . אף הוא הביא אותו טעם אלל מים
 רבים . והנה " הטעם ההוא לפי מה שמפורש אח"כ היה גפן . ומשד"ס
 כי להיות שהגפנים אין רבוי המים טוב להם . הטעם הזה בשומו את הגפן
 אלל מים רבים נתכוון שלא ילליח הללחה גדולה . ושזה רמז כי מלך בבל
 כשהמליך את זדקיהו נתכוון שתהיה ממלכה שפלה ושלא יתנשא למרוד בו
 כמפורש למטה פסוק י"ד ; ואולם מהאמור למטה פסוק ח' נראה ברור שלא
 היתה כן דעת יחזקאל . אך היות הגפן אלל מים רבים הוא אללו מועיל לעשות
 גפן אדרת עושה ענף ונושאת פרי ; וכן למטה י"ט ו' אע"כ כגפן בדמך על מים
 שתולה פוריה וענפה היתה ממים רבים ויהיו לה מעות עז וגו' ומגבה קומתו
 וגו' . ואחרים פירשו לפנפה על פי ל' ערבי מקום מישור . אך לפ"ז בלפנפה
 היל"ל . מלכך כי רחוק הוא שמהיה זאת הוראת ל' לפנפה . כי כמה פעמים
 הזכיר במקרא מקום מישור ועמק ובקעה וניח ונחל . ובשם מקום לא מלאנו
 ל' לפנפה :

(1) סורחת . מתפשטת . כמו וסרח העדף . יהיה סרוח : לפנות דליותיו
 אליו . באופן שיטערו דליותיו לפנות ולשאת עיניהם לאותו נשר למען
 ישגיח עליהם ויליחם . ושרשו ג"כ יהיו משועבדים תחת הנשר לעשות בהם
 כרוננו . והכוונה שהיה רצון מלך בבל שיהיה זדקיה ממלכה שפלה שיטעך
 להשען על מלך בבל ולהיות לו עבד עולם :

(2) ויהי נשר אחד . הוא פרעה חפרע מלך מצרים האמר בירמיה מ"ד
 ל' : בפנה . רש"י (ורו' וגו') פירשו ל' רעב . הגפן למאה ונכספה לאותו
 נשר . אך לפ"ז היל"ל כפנו שרשיה . כי לא יתכן שיהיה כפן פעל יולא . הרעובה
 שרשיה . גם מלת עליו לא תחישב יפה . ובתוספת בפי' רש"י כפנה כמו הפוך
 כנפה ל' כופיח וקבץ . וכן דעת רד"ק . וי"ת ל' כפיפה . וכן כ"ל שבאה
 הנו"ן במקום אות הכפל . כמו במלת מעזייה . והטעם היתה שרשיה לזר
 הנשר ההוא ושלה דליותיה לאותו זר . כלומר " נשענה עליו
 למען ישקה אותה . והכל משל למידת זדקיה ששלה מלאכים אל מלך מצרים
 לתת לו סוסיים ועם רב : מערובות מטעה . אין המלות האלה מתיישנות
 יפה אם נרביק אותן למלות להשקות אותה כהוראת הטעמים . ונ"ל שזריך
 להדביקן למעלה ודליותיו שלה לו מערובות מטעה להשקות אותה . כלומר מן
 המקום אשר היתה נטועה שם שלה דליותיו לאותו נשר . ולפיכך בפורענות
 חזר על ערובות למאה חביש . וכיוצא בזה למטה פסוק ט' למשאות אותה
 משרשיה דבק למעלה ולא עם בזרוע גדולה ובעם רב :

(ח) אל שדה טוב . והלא היתה שתולה בשדה טוב וכו' באופן שהיתה

יכולה להצליח לעשות ענף וכו'. ומה לורך היחה לפנות לאותו נשר? כלומר והלא לךקיהו היה בטוב ובכבוד עם ל"ג. והיה מצליח עמו. ולמה מרד בו ועבר על שבועתו? ואלו לא עשה כן היה עושה ענף ועושה פרי: אדרת. חזקה. מן הדיר:

(ט) תצלה. התללם? את שרשיה ינתק. הנשר הגדול. שהוא ל"ג: יקוסם. ל' קציה: כל מרפי צמחה תיבש. תיבש הנפן מזד טרפיה שייבשו. ע"ד כאלה נובלת עלה: מרפי. תרגום של עלה ערפא: למישאות. להשיא. ע"ד י"י ולמסע י"י את המחנות שענינו י"י להסיע רד"ק (ורו'). והוא ע"ד ל' סורי שאומרים למקטלו במקום להקטיל. והנה המקרא הזה יש בו כל האלפא ביתא. ורש"י י"י תמה שלא נמנה זה במסורת. אמנם נראה שמדמנה לפיו מסרה בלתי מדוייקת. כמו שהיא הגדפסת במקראות גדולות ביחזקאל ל"ח. כי נזכר בה פסוק הלא כנעת בה רוח הקדים (שהוא המקרא שאח"כ) במקום אמור כה אמר אדני ה'. ובחומש כ"י על קלף אשר ל' מלאחי המסרה הזאת בפרשת ואתחנן על פסוק או הנסה אלהים. ושם יפה נמסר אמור כה אמר ה' תללם ולא נזכר בה פסוק הלא כנעת בה. ודע כי ברש"י כ"י בנביאים על קלף שבירי ענין האלפא ביתא אינו. וכן הרבה לשונות שברש"י בדפוס אינם בכ"י זה. וכן נכון. שאין אלו דברי רש"י. אלא תוספת שהוסיף ארס בגליון:

(י) והנה שתולה התצרת. הנה עתה היא שחולה ומשרשת בקרקע והיא חושבת שתללם. אך התללם? לא כן. אלא מיד שיגע בה רוח הקדים תיבש יבוס: על ערוגות צמחה. במקום שהיחה לומחת וגדלה שם. שם תיבש:

(יג) הנה בא מלך בבל וגו'. כאמור במ"ב (כ"ד י"ב — י"ו) וילא יהויכין מלך יהודה על מלך בבל וגו' ויקח אותו מלך בבל וגו' והגלה את כל ירושלים ואת כל השירים ואת כל גבורי החיל וגו' וילא את יהויכין בבלה וגו':

(יג) ויקח מזרע המלוכה. הוא מתניה בן יאשיהו. אשר הסב את שמו לךקיהו (מ"ב כ"ד י"ו): ואת י"י איולי הארץ לקח. כן כתוב במלכים (שם שם שם ע"ו). ואילי ל"ל ל' חיל שם הגדולים בלא. ע"ד כל עתודי ארץ (ישעיה י"ד ט'): (יד) לעמדה. מפיך ה"א. והכניו חוזר לממלכה. כדי שתחייס הממלכה. ע"ד לעברך צברית. ויונתן תרגם כאלו כחוב לעבדו: (טו) וימרוד בו. ככתוב בד"ה (ב' ל"ו י"ג) וגם במלך נבוכדנאצר מרד אשר השביעו באלהים: לשדוח מלאכיו מצרים. כאמור בירמיה (ב' ל"ו) גם ממלכים תבושי כאשר בוסת מאסור. ושם נזכר עוד (ל"ז ה') כי חיל פרעה ילא ממלכים לעזור לךקיהו והיו לו לתשועה כמעט רגע: היצרת וגו'. לךקיהו היה כפוי טובה למלך בבל שנתן לו המלוכה ע"מ שיהיה נאמן עמו והוא לךקיהו קבל הממלכה מידו ונשבע לו. ואח"כ מרד בו:

(טז) חי אני . דרך כנוי . והכוונה . איני חי לעולם אם לא יהיה הענין כן . שימות לדקיהו בעירו של נבוכדנאצר . אחר בתוך צבל . וכן היה שהרי

אחר שעורו את עיניו והביאוהו צבלה לא חקר עוד דבר על אדותיו :

(יז) ולא בחיל גדול וגו' . פרעה לא יעשה עם לדקיהו בחיל גדול

לעזרו כמו שהצטוו . בשעה שהכשדים ישפכו סוללה ויבנו דיק להכרית

בירושלם נפשות רבות . ככתוב בירמיה וינא חיל פרעה ממארים וישמעו הכשדים

הארים על ירושלם את שמעם ויעלו מעל ירושלם (ל"ז ה') . ואע"פ כן שבו

הכשדים וזרו על ירושלם ולכדוה . נראה שפרעה הוליא מארצו חיל בלתי גדול

לעזור לדקיהו . וכשראה כי חיל הכשדים גדול מחילו השיב את חילו מארמיה

ולא ינא עוד אל הכשדים : יעשה אותו . עמו : סללה ודיק . עיין

למעלה ד' ב' :

(יח) והנה נתן ידו . אחר שנתן ידו והשתעבד למלך צבל ואח"כ כל אלה

עשה ומרד בו . לא יתכן שימלט : נתן ידו . השתעבד . כמו מארים

נתנו יד (איכה ה' ז') . נתנו יד תחת שלמה המלך (ד"ה א' כ"ט ה"ד) .

וינתנו ידס להוליא נשיהס (עזרא י' י"ט) :

(יט) ובריתי . ברית הנישפית בשבועה נקראת ברית אלהים . כמו ואת ברית

אלהים שכחה (משלי ב' י"ז) :

(כא) ואת כל מברחיו . רבים פירשו הבורחים . ואין טעם למה יזכיר ביחוד

מיתת הבורחים . ואומר חני כי אחרי שמת מברח לפי משקלה היא שם

דבר . כמו משכן מקלט . מלט . משגב . ולא שם האחר . קרוב הדבר שיהיה

טעם מברחיו האנשים שהיה לדקיהו חושב לברוח אללס ולהמלט על ידס . והס

סס אגפיו כלומר חיילותיו ; וזה הסכים יונתן שחרגס גיבורו ; ורוז' אומר

שהיה יונתן קורא מברחיו . ואין לזכר : בבל אגפיו . מברחיו אשר בכל אגפיו :

(כב) ולקחתני אני . הלקחה שלי לא תהיה כלקחת כ"ג שלא הלליחה :

ונתתי . אתן במקום אחר : רך . יונק רך . והוא זרובבל בן שאלתיאל

בן יהויכין (רד"ק) : על הר גבוה ותלול . ח"י נקראת הר . כמו הסר

הקוב הזה (דברים ג' כ"ה) ארץ הרים ונקעות (— . י"א י"א) . ולפי המשל

אמר שנטע הנטיעה בראש הר גבוה כדי שבהיותה במקום גבוה יהיה גובה

קומתה נראה יותר : תלול . מן חל :

(כג) בהר מרום ישראל . הוא הר ציון כאומר למטה (כ' מ') כי

בהר קדשי בהר מרום ישראל שם יעזרוני כל בית ישראל : ושכנו

תחתיו כל צפור . ישראל יהיו תחתיו בשלום :

(כד) עץ גבוה ועץ רח . משל לדקיהו : עץ שפר ועץ יבש . משל ליהויכין :

יח .

(כ) מה לכם וגו' . יושבי ח"י היו אומרים המשל הזה המובא ג' כ בירמיה
ל"א כ"ט) כנגד הנביאים שהיו מוכיחים אותם שישובו בתשובה והס היו

אומרים אם נשוב בתשובה לא זיעילנו. כי כבר נגזרו עלינו הרעות בחטאת אבותינו. לפיך יחזקאל מודיעם כי שקר הוא המשל הזה. ושאתם ראוי להם לשוב בתשובה ואז לא תבאנה עליהם הרעות כמו שמפורש בסוף הפרשה. כן כ"ל. ועיין פירושי בשמות כ' ה' : על ארמת ישראל. אתם היושבים על חרמת ישראל אתם עושלים את המשל הזה :

(ג) אם יהיה לכם עור משול המשל הזה בישראל. כי בנזח הרעות כלכם תראו שתבאנה על הרשעים אף אם היו אבותיהם לדיקים. והלדיקים ימלטו אף אם היו אבותם רשעים :

(ד) הן כל נפשות לי הגה. אני אב לכל טור ולו יתכן שהיה לפני משוח פנים לעות אדם בריבו. אלא איש כדרכו חשפט אותו : היא תמות. תקבל ענשה. החיים והמות משל על הטוב ועל הרע. הברכה והקללה :

(ה) וצדקה. לפנים משורת הדין מצד אהבת המין האנושי :

(ו) אך ההרים לא אבד. לא אכל זבחי מתים על ההרים אשר היו עובדים שם את האלילים : ועינון לא נשא. כעסם חליך נשאתי את עיני. ענין בעמון : אך גדולי. אלילי. והנה לא הזכיר מעבירות שבין אדם למקום אלא ע"ז. ואח"כ האריך בעבירות שבין אדם לחברו. אלא שאחר הניחוף סמך לו בעילת הגידה לחומר איסורה. ואע"פ שהיא מן המצוות השמעיית הזכירה אבב הניחוף. ואין ספק כי הכובש את יצרו וזוהר מן הגדה יקל לו להזר מא"ח. ואשר לא ירע להזר מביחא הגדה יקשה לו מאד להשמר מהכשל בשאר עריות ומזה האד איסור הגידה (וכן ג"כ כל איסורים שבתורה) הוא נכנס בכלל המצוות שבין אדם לחברו :

(ז) חבולתו חוב. חבולתו שהיא חבולת חוב שקבל אותה מיד בעל חוב : ישיב : אם הלואה עני ונותן לו שמתלו במשכון : גזרה לא יגזול. הלדיקים תמונס חביב עליהם מפני שאין פושטים ידיהם בגזול. ובהסך הגזולים והרמאים עושים לפעמים טובה בממונס יותר מהלדיקים כי יבטחו בגזליהם שימצאו תמיד די מחסורם ; לפיך אחר שאמר שישב חבולתו מה שהוא לפני משורת הדין. הוסיף ואמר שעס כל זה גולה לא יגזול. וכן אחר שאמר לחצו לרעב יתן וערוס יכסה בגד הוסיף ואמר בנשך לא יתן ותרביית לא יקח מעול ישיב ידו. כי מגוי ברביית ועושי עולה פעמים הרבה מפורים תמונס לעניים. והאל שזנח גזל בעולה. והטובות שאדם עושה בממון שלא בח לירו בהיתר לא לרצון חסיינה לפני אלהי המשפט :

(ח) בנישך לא יתן. נשך כסף : ותרביית לא יקח. נשך אכל. נותן לעני סאה חטים צימות הסחיו כדי שישב לו סאה וחצי בימי הקציר :

(ט) בחקותי יהדך ומשפטי שמר. הם שאר מצוות שבין אדם לחברו. כמו שפירש ואמר לעשות אמת :

(י) ועשה אה. יונתן ואחרים פירשו ועשה לחיו. והוא דמוק מאד.

ורד"ק ואחרים פירשו אח כמו אחד והביאו ראיה ממלת אחת שחסרה
 בה הדל"ת. אך אין משם ראיה שיאמר אח במקום אחד : כי שם נשמטה
 הדל"ת מפני התי"ו שאחריה . כמו במלת ללת שהיא במקום ללרת . גם היא
 אפשר לדחוק ולפרש אח ל' אוי. כמו " ואמר אח (למעלה ו' י"ח) .
 וגם זה רחוק מאד . והטוב כדעת גיז' שמלת אח יתירה שהתחיל הסופר
 לכתוב אחד במקום מאחד . ואחר שכתב שתי אותיות ראה שטעה וחזר וכתב
 מאחד . ולדעת מוהר"ר יא"ח אח כמו אך כל' ועשה רק רע . ועתה (ניסן
 תרכ"ח) נראה לי נכון לפרש אח ענין אוי . כי כן למטה (כ"ח י') מצינו
 יחזקאל מכנים הסבה הזאת בתוך דבורו דרך זעקה . אח ! עשויה לברק :
מאחד מאדה . נגד כל אחד מאלה המעשים הנכרים למעלה : **מאחד** .
 המ"ס להוראת נגד . כמו ולא רשעתי מאלהי . וחטאה בשגגה מקדשי ה' .
 ואת אשר חטא מן הקדש . עיין פירושי לס' ויקרא ד' ב' . ומלת אחד להוראת
 כל אחד . כמו וארבעה פנים לאחת (למעלה א' ו') . והייתי כאחד האדם
 (שופטים י"ו ז' ו"ח) : **מאחד** . במפריס הרבה כ"י ובדפוס רפ"ח ובנביאים
 כ"י שבידי כתוב . **מאחת** . וכן נכון :

(יג) יומת . בידי שמים :

(יד) וירא ולא יעשה כהן : קרי ויראה להבדילו מן וירא שלפניו שענינו
 ראיה ממס . וזה ענינו התבוננות . כמו למטה כ"ח ויראה וישב מכל
 פשעיו אשר עשה . וכן פי' כאן רש"י ראה בלבו שאין טוב לעשות כן :
 (כה) מכל חטאתיו . המפריס מוטעים הם בלא ספק . במה שחטאתיו בזקף .
 ול"ל בפשטא , כמו ישוב . אלא שהראשון מפסיק יותר מן השני כי
 ישוב || מכל חטאתיו אשר עשה || וכן מלאתי אח"כ בדפוס ברישא
 ובנביאים אחרונים עם רד"ק ובנביאים אחרונים עם דון יצחק שניהם דפוס
 פיזארו ובדפוס רפ"ח ובנביאים כ"י על קלף שבידי . וכן הוא ג"כ בנביאים
 אחרונים עם פירוש דון יצחק דפוס אמשטרדם (אעפ"י שהוא מלא שבועים) .
 מפני שהיה לפני המדפיסים דפוס פיזארו להעתיק ממנו פירוש דון יצחק :
 (כה) שמעו נא בית ישראל . בנביאים כ"י שבידי במונח רביע . לא יתכן .
 שרש חקן נופל על ידיעת כל דבר בלמאוס . יהיה זה במדה . במשקל
 או במספר או בדרך אחר . כמו וחקן לבנים תתנו (שמות ה' י"ח) הוא
 במספר . ובמחכונתו לא תעשו (שם ל' ל"ב) הוא במספר ובמשקל . את הכסף
 המחוקן (מ"ב י"ב י"ב) הוא במספר . ומיס חקן במדה (חיוב כ"ח כ"ה) הוא
 במדה . וחקן לבות ה' (משלי כ"ח ב') . וחקן רוחות ה' (שם י"ז ב') . ולו
 נתכנו " עלילות (ש"ח ב' ג') ענין ידיעה בלמאוס . ועיין מה שכתבתי
 ב"שעיה ת' י"ג . וכן כאן לא יתכן דרך ה' הטעם אי אפשר להבינו . כלומר
 אינו מתיישב על הדעת . ואין סוס יחס לשרש חקן עם שרש חקן . תקן משלים
 הרבה (קהלת י"ב ט') . הידוע בארמי ובדברי רז"ל . וממנו תקנת שבת בקלח .

ספרים כ"י הוא בקוף . וכן לריך להיות . וקרוב לשרש תכן שרש סכן אשר ממנו סוכן :

(כו) ועשה עול . מפשי עול : לפיכך אמר ומת עליהם בלשון רבים :
(כט) הלא דרכיכם לא יתכן : בנביאים כ"י על קלף שבדי לא יתכנו .
כמו למעלה כ"ה . וכן הוא ברע"ח וכן בנביאים עם דון יצחק דפוס פיזארו .
ודפוס אמסטרדם :

(ל) והשיבו . את פניכם . עיין י"ד ו' : ולא יהיה רכם רמב"ש עון .
לפי הטעמים במנחת שי שום עון לא יהיה לכם למכשול . וגם היה אפשר
להדבוק למכשול לעון (וכן הוא בנביאים כ"י שבדי) . ולפרש לא יהיה להם
שום דבר למכשול עון . אל תתנו כח לשום דבר להכשיל אתכם ולהפיל אתכם
בחטא . ולדעת אח"ס אל יהיה לכם המשל הזה (אבות חכלו בסר וגו') למכשול
עון להטות אתכם באמרכם הרי אין לנו תקנה . כי בעונות אבותינו יענישנו
האל אף אם נשוב בתשובה :

(לג) והשיבו . היה נ"ל שחסרה מלת שובו . ועתה (תמוז תר"ך) תלמיד
יצחק קלינבערגער אומר כי באמרו השליכו מעליכם וגו' כבר נכלל עיני
שובו . וכאן לא הולך להוסיף אלא והשיבו . (את אחרים) . אבל לפי מה
שכתבתי למעלה פסוק ל' והשיבו אין ענינו את אחרים . אלא את פניכם . ומלת
והשיבו כוללת בקצור מליצת שובו והשיבו פניכם מכל פשעים :

יט +

נשיאי ישראל . מלכי ישראל שמלכו אחר יאשיהו :

(ב) מה אמך . מה היתה אמך . כלומר למה היתה דומה . והשיב היתה
לביא . והאם היא משפחת בית דוד . וגוריה הם מלכי בית דוד . ותאר
כפיר הוא כאן כנוי למלך : לביא . הנכון לקרוא לביא . והנה השם הזה לאמר
לזכר ולנקבה בשוה . כמו גמל ואחרים . ובסוף התקינו לקרוא לנקבה
לביאה . ולפיכך נקרו כאן לביא : בין אריות רבצה בתוך כפירים . אין
לבקש בנמצאם הוראת המלכות . האלה שאין אלה לתפארת המשל . כי כוונת
הנביא לומר שהיא נמשלת ללביא ובניה לכפירים . ואמר דרך משל שהאם
היתה רובצת בין האריות . ובניה נתגדלו עם בני האריות :

(ג) ותעל . בנין הפעיל : אחד מגוריה . רמז ליהואחז בן יאשיהו : וידמר
למרחק מרחק אדם אבל . הכוונה פרק מעליו כל עול ונהג בחפשות
כאריה . וכן יהואחז נראה שלא רצה לתת ממש לפרעה . ולפיכך בא עליו
והביאו מצרימה :

(ד) וישמע אריו . נאספו עליו . על דרך ושמע שאלו את העם (ש"א ט"ו)
(ד' ר') שמואל דעטמאלר) . על דרך ויזעק . מה לך כי זעקת .
אשר יקרא עליו מלוא רועים : בשחתם נתפש . עושים חפירה בקרקע .

ומפילים בה החיות בלדיה רש"י (ורו'): ויביאורו בחתים . כמין עבצת שמעצרים באף החיות ומשכין אותן בה רש"י (רו' וגו') על דרך ושמתי אחי באפק (ישעיה ל"ז כ"ט) : אל ארץ מצרים . רמז ליהואחז שאמר אותו פרעה נכה והביאו מלרימה (מלכים ב' כ"ג ל"ג ול"ד) :

(ה) גוחרה . הפך תחולת כלומר נשאהר בלי תחולת . ופירש ואמר אברה תקותה (ר' יוסף קמחי) . ורש"י (ורו') פירשו ל' חולי . נחלה במקום נחלה . ודון יחמק וגו' פירשו כפירוש שני של רד"ק ענין תחולת כמשמעו ראתה כי עמדה ימים רבים בתחולת אולי ייטב עיניה והנה אברה תקותה : וזה לא יתכן אם המלך השני האמור כאן הוא יהויקים . כי לא עברו ימים בינתיים בין יהואחז ליהויקים : ותקח אחר מגוריה . הוא יהויקים (כדעת רש"י ורד"ק) . ואינו יהויכין כדעת קוליוס (ורו') כי לא מלך אלא שלשה חדשים . ולא יתכן לומר עליו וחטש ארץ ומלואה מקול שאגתו : כפיר שמתהו . המליכה אותו :

(ו) ויתהדך בתוך אריות וגו' . נעשה מלך ונהג בחפזיות כאריה . ופרק מעליו עול מלך בבל :

(ז) וידע אדמנותיו . כמו ארמנותיו . כמו וענה חיים באלמנותיו (ישעיה י"ג כ"ב) . וכן תרגם יונתן : וידע . הרגיל עצמו לבוא בבתים . מה שאינו מדרך החיות . ועי"כ ועריהם החריב . וכל זה רמז למעשים רעים של יהויקים . שנאמר עליו ותועבותיו אשר עשה (ד"ה ב' ל"ו) . ואולי ל"ל וירב ואלמנותיו כמשמעו . אדם אכל והרבה האלמנות והחריב הערים :

(ח) ויתנו עליו . אולי פירושו נתנו עליו בקולס . כדעת רד"ק : גוים סביב . כאמור במלכים (ב' כ"ד ב') וישלח ה' בו את גדודי שדים ואת גדודי ארס ואת גדודי מואב ואת גדודי בני עמון :

(ט) בסוגר . מאמר שסוגרין בו החיות : בחתים . משכווהו בחתים לחתו בסוגר : ויביאורו אל מדך בבל . אינו אומר אל ארץ בבל . אלא אל מלך בבל . ומלך בבל היה אז בארץ ישראל . כי עלה על יהויקים (מ"ב כ"ד א') . ואמר אותו בנחשתים להוליכו בבבלה (ד"ה ב' ל"ו ו'). אך מת בדרך (ירמיה כ"ב י"ט) קרוב לירושלם . ולפיכך כתוב במלכים וישכב יהויקים עם אבותיו וימלך יהויכין בנו תחתיו . כי מיד שיצא מירושלם שמעו עליו שמת והמליכו את בנו . לא מפני שאביו נשכיה אלא מפני שמת : וביאורו במצודות . לא אמר הביאורו אלא יביאורו : כלו' היה בדעתם להביאו במגורות . אלא שבחוקך מת והשליכוהו על הדרך . והיתה נבלתו מושלכת לחרב ביום ולקרח בלילה (ירמיה ל"ו ל') :

(י) עמד בגפן . משל אחר : בדמך . מלה קשה מאד . והנפרשים פירשו לשון דמות והוא רחוק מאד . כי אפי' יונח שיהיה דמך כמו בדמותך מה טעם אמך כגפן בדמותך ? ולדעת Calmet וגו' אולי הקריאה כדמך . והוא ג"כ רחוק . כי מה טעם אמך כגפן כדמך ? וגו' מפרש בחסרון :

כנפן בכרמך . והוא ג"כ לחוק . ונ"ל בדמך כמשמעו . והוא קרוב למליצת
 בדמך חיי . והטעם בתוך הדמים והנרות שעברו עליך . בכל זאת אמך היתה
 כנפן שחולה על מים : והכוונה כי אחר שנהרג יאשיהו והגלה יואחז .
 ושבה ומת יהויקים . עדיין נשאר בית דוד יהויכין ולדקיהו שהיו הגונים
 למלכות . ואם היו זוכים היו יכולים להאריך ימים על ממלכתם הם וצביהם .
 והנה אחר שהזכיר את המתים . דבר עתה על החיים : והם יהויכין ולדקיהו
 ורמז עליהם במשל הגפן :

(יא) ער בין עבותים . ל"ל עבותים כמו עבים . ודרך הפלגה חומרים
 על עץ גבוה שהוא מגיע אל העננים . והמפרשים פירשו מלשון עץ
 עבות ואלה יצאה . חילומת שענפיהם מרובים . אמנם כשהוא חומר למטה (ל"א
 ג') הנה אשור ארז בלבנון יפה ענף וחרש מלל וגבה קומה ובין
 עבותים היתה למרתו . מה חרוש הוא שיאמר על "הארז הגבוה שהיתה
 למרתו בין שאר חילומת עבותים? — והנה מנאנו בקר לא עבות (ש"ב כ"ג
 ד') . שהוא לשון עב ועץ . ויחכן שיהיה לשון יחיד . בקר שאין בו אפי' עב
 אחד . ומזה בלשון רבים עבותים : וירא בגבהו ברוב דליותיו . אחר שהיה
 כל כך גבוה שהיה מגיע עד שחקים . היה ראוי שלא חשלוט בו העין . אבל
 הוא עם כל גבוה היה נראה לעין . מפני רוב דליותיו ורוחב ענפיו . קך
 פרשתי מתחלה . ועתה (תמוז ח"ך) ל"ל כמשמעו . מפני גבוה היה נראה
 מרחוק :

(יב) מטה עזה . ה"ח במקום יו"ד : אש אבדתהו . הכנוי מוסב על
 הגפן . שהוא זכר ונקבה . ככתוב למעלה ויהיו לה . קומתו . וירא
 בגבהו דליותיו :

(יד) ותצא אש ממטה בדיה . מלדקיהו שמרר יצאה אש לאכול כל פרי
 הגפן . כלומר הוא במרירותו גרם לה כלים : ותהי לקינה . מפני שלא
 יחכן לקוק על צרות שעדיין לא היו . וכשאמר יחזקאל הקינה הזאת עדיין היה
 לדקיהו על כסא ממלכתו : לפיכך אמר ותהי לקינה . שהיא מוכנת להיות
 לקינה כשיחייים מה שרמזו בה :

כ

(ח) לדרוש את ה' . לשאל ממנו העתיד . עם בקשה שהעתיד יהיה טוב
 ולא רע :

(ט) אשר נודעתי אליהם לעיניהם . חוזר למעלה . ואעם למען שמי
 (לבלתי החל לעיני הגוים אשר המה בתוכם אשר נודעתי אליהם
 לעיניהם) להוציאם מארץ מצרים (רוז') אעפ"י שהוא נגד הטעמים . ועם
 אשר נודעתי אליהם לעיניהם . שהשגחת ה' נראתה בישראל לעיני המצרים .
 וזה פ"י מה שפרו וישרנו וירבו ויעלמו בממדך מאד . ורש"י ושאר מפרשים

פירשו אשר נודעתי אליהם והבטחתים להוילחם. אבל אין מלת לעיניהם מתיישבת על ההבטחה. אלא על נסים ונפלאות. ותלמידי מוהר"ר יצחק פארוך מפרש ואע"פ למען שמי מה שעשיתי שנודעתי להם לעיניהם והולאתים מארץ מצרים : (כג) גם אני נשאתי את ידי וגו'. הוא מה שאמר המשורר (תהלים ק"ו) וישא ידו להם להפיל אותם במדבר ולהפיל זרעם בגוים ולזרותם בחרויות. וכן בתלמוד (תענית כ"ט) אמרו על פסוק ויבכו העם כלילה ההוא (במדבר י"ד) אחס בכיתם בכיה של חנם ואני קובע לכם בכיה לדורות : (כה) וגם אני נתתי להם חקים לא טובים וגו'. הרי זה ושלחמיו שני מקראות קשים מאד. יונתן ורש"י ואחרים מפרשים הנחתי להם שיעשו להם חקים לא טובים ושיעמאו עצמם במחנותם בהעביר בכוריהם באש. והקשה רז"ל כי ראוי שיהיה מליצת נחתי להם חקים האמורה כאן דומה בענינה למליצת ואחן להם את חקותי. וגם את שבתותי נחתי להם. הכתובות למעלה (פסוק י"א וי"ב). ורד"ק פירש מסרתי אותם ביד אויביהם שישמו עליהם חקים שלא יהיו טובים להם. והם המסים והעבודות ושאר גזירות. ודון יצחק פירש בפסוק ראשון שני פירושים. האחד שמלות ה' הם חיים ומות. ברכה וקללה. חיים לעושיהם ומות לעוברים עליהן. והנה נהפכו להיות להם חקים לא טובים אחרי אשר לא היו שומרים אותם. והשני הוא שהחקים והמשפטים האמורים כאן הם הקללות שבפרשת בחקותי שכתוב בסופם אלה החקים והמשפטים והחורות אשר נתן ה' בינו ובין בני ישראל. וקרובה לזה דעת Deyling ורז"ל שהחקים הבלתי טובים הם הגזרות והמשפטים שהביא ה' על ישראל להענישם. והפסוק השני פירושווהו רד"ק ודון יצחק ואחרים הרחקתי אותם מעלי בעבור מחנותם. מפני שהיו מעבירים באש כל פטר רחם ; ורז"ל וגו' פירושווהו כרש"י הנחתי להם שיעמאו עצמם. ולדעתי נראה שהפעלים האלו נחתי ואעמאו נאמרו כאן להורות לא על מה שהיה. אלא על מה שהיה ראוי להיות. כמו דבר ידברו בראשונה : שאל ישאלו באבל (ש"ב כ' י"ח). אבל תאכלו אותה בקדש (ויקרא יו"ד י"ח). וכמו ואל תראו ביום אחיך (עובדיה י"ב) ודבריו. וכמו הלא הלאן יעו הרועים (למטה ל"ד ח'). וכמו שפרשתי כי עתה שלחתי את ידי (שמות ט' ט"ו). והכוונה אחרי שאינם שומרים חקי שהם טובים ומשפטי אשר יעשה אותם האדם וחי בהם. כי להיותם מועילים לתקון המדינה והם מתיישבים על הדעת. לכך הם קלים בעיניהם. הנה היה ראוי לי שאתן להם חקים ומשפטים בלתי מתיישבים על הדעת ובלתי מועילים לתקון החברה. והיה ראוי שאעמאו אותם במחנות שאזנה להם להקריב לפני על ידי שאזנו להעביר ולזכות כל פטר רחם. באופן שאתן אותם שמתה על ידי זכייתם בניהם. שאם הייתי עושה כן אז היו מכבדים אותי ויראים ממני והיו יודעים שאני ה' מקור הטובות והרעות. הראוי להיות נעבד. שהרי הם עובדים את גלוליהם ומעבירים להם בניהם (כמפורש למטה פ' לא). לא מפני שראו בהם תמם. ולא שמשפטיהם טובים ממשפטי'. אלא

מפני שהם מכבדים עלם על עובדיהם. בהיותם מצויים שרפת בניסם : לך הם נכבדים אללם יומר ממני . והנה מליצת פסוק ל"ח ובשאת מתנותיכם בהעביר בניסם באש אתם נעמאים . היא סיוע גדול לפירושי . כי כאן וכאן לשון שומאה ולשון מתנות ולשון העברת הבנים . והדעת נותנת כי מה להלן הכוונה על העברת הבנים באש חף כאן כן . וכל זה אמנם כמו שהוא סיוע לפירושי . כך הוא סיוע לפירוש יונתן ורש"י ; אלא שפירושם הוא דמיו מפני קושיית רז"ל שהזכרתי למעלה . ודע כי בשלשה תרגומים כ"י מלאתי כתוב ומסרתינון ביד יררהון טפשא . וכן כתוב בהם ביד סגאיהון ; וגם רש"י ז"ל כך היה גורם ומסרתינון ביד יררהון טפשא :

(כט) ויאמר אליהם מה הבמה וגו'. הגביח מהתל ומלעיג על מלת צמה . והוא עושה אותה מורכבת משתי מלות **צא** **מה** . מה אתם באים שם ? מה תועלת יש לכם לבוא שם . כן השכיל לפרש [†] המקרא הקשה הזה תלמידי מזהר"ר נצשה הלוי עהרענרייך . והנה דרך מליצת שיר ולעג יחזקאל אומר כי מלת צמה הונחה מעיקרה להורות רק מקום גבוה בכלל . ואחר שאמר להם הנביאים מה אתם באים שמה. נשאר השם הזה מיוחד לנגדאי למקומות עבודת האלילים . ובעלי הטעמים שנקדו אתם הבאים במרכא טפשא אולי נתכוונו לדעת התרגום דחתון חתן לחישתמאה תמן : ענין שגוען . מלשון דברי הבאי :

(לא) בהעביר בניכם באש . בדפוס ברישא בהעביר בניסם ובנותיכם באש : (לב) נהיה בגוים . ללאת מרשותי ושלא תהיו לי לעם . ולעבוד כרזוניכם אלהות הרבה . מבלי שתהיו משועבדים לאדון יחיד :

(לה) והבאתי אתכם אל מדבר העמים . כמו שביצאת מצרים היוצאים לא באו מיד לא"י . אלא נתעכבו במדבר . ושם נתו כל החושאים . כן בלאחם מבבל יתעכבו במדברות שבין ח"י לבבל . ושם יתמו החושאים . והדקיקים יבאו אל הארץ . וקרא אותו מדבר העמים כנגד מדבר ארץ מצרים שהזכיר אח"כ . כי לאותו מדבר באו בלאחם ממצרים . ואל המדבר הזה יבאו בלאחם מן העמים . ואולי הנבואה הזאת גרמה שלא שבו מבבל אלא מעט . כי פחדו שמה יתמו בדרך . והישרים בלבנותם הלכו ולא חירע להם שום חק בדרך :

(לו) תחת השבט . כרועה המונה את לאנו : במסרת הברית . כ"ל במאמר הברירה (וכמו שמפרש וברותי מכס) . כמו הרועה המכניס את עדרו למקום סגור ומוליאם נמשך אחת לאחת לברר לאינו ראויה לשחיטה ואינו ראיה לרעות עוד :

(לח) דא יבא . שום אחד מהם . ואולי ל"ל לא יבאו . ושמטה הוי"ו מפני הוי"ו שאחריה במלת וידעתם . עיין מה שכתבתי בירמיה כ"ג י"ד . ובראשית כ"ז מ"ו :

(לט) איש גלדיו לבו עבודו וגו' . יעשה איש איש מכס הישר בעיניו : כי לבסוף כבר אברור מכס המורדים והפושעים בי . ואז חס לא תשמעו אלי לשוב בתשובה . דעו כי לא תחללו עוד את שם קדשי במתנותיכם (היא

שרפת הבנים) ובגלויכם. כי לא אביא אתכם אל ארצי. כי אשר יבאו שמה כלם יעבדוני בלב שלם (דון יחזק). והיו"ו שבמלת ואת שם קדשי היא לתשובת התנאי. כמו אם תלכי עמי והלכתי (שופטים ד' ח'). נתינת הבנים למוֹלך נקראת חלול שם קדשו ית' ככתוב כי תזרעו נתן למוֹלך למען עמא את מקדשי ולחלל את שם קדשי (ויקרא כ' ג') :

(מ) משאותיכם. יונתן ורש"י תרגמו ופירשו כאלו כתוב משארותיכם. ואמנם רחוק הוא שיפרט סבביא דווקא המלה. והנכון לשון מנחה ומשאת :

(מג) ונקומותם. עיין למעלה ו' ט' :

כא

(ג) דרך תימנה. ח"י בדרומה של צבל (רש"י) או של ארם נהרים שהיה בה יחזקאל (רו') : והטף : הטיף ענינו הזיל והגיר. והושאל על הדבור. שהדבור טוֹף מפי המדבר מלה אחר מלה כמים טופים עפה אחר עפה : יער השדה. על דרך חית השדה. איש שדה. גפן שדה : (ג) הגני מצית בך אש. לפי הטעמים שיעור הכתוב הוא. הגני מצית בך אש נהבת שלהבת. ותאכל בך כל עץ לח ועץ יבש ולא תכבה. וגלרבו בה וגו'. ונכון יותר לתת האתנח תחת מלת יבש : מנגב צפונה. מנגב לגד לפון. כל ארץ ישראל :

(ה) ממשר משלים הוא. כל דבריו בלתי מובנים : ולפיך פירש לו הדבר צלה משל. שם פינך אל ירושלם :

(ז) אך מקדשים. כמו בירמיה (כ"ח כ"ח) כי באו זרים על מקדשי בית ה'. והם האולם וההיכל והדביר :

(ח) צדיק ורשע. כמו שיקרה בהכרח בכל ארת הרבים : צדיק ורשע. הוא עץ לח ועץ יבש האמורים למעלה במשל (רש"י) עץ לח עושה פרי והוא משל ללדיק. ועץ יבש אינו עושה פרי והוא משל לרשע :

(ט) יען אשר הברתי סמך. וידעתי כי ישמחו האומות לאידכם אקלוף עליהם והגרה את נבוכדנאצר בכלם (רש"י ורד"ק) :

(יח) בשברון מתנים. כאדם שמרוב אהתו אין בו כח אפילו לעמוד על רגליו כאלו מתמו שבורים :

(יב) ובהתה בר רוח. כמו תחת רוח כהה (ישעיה ס"ח ג'). והוא פעל עומד אע"פ שהוא פעל. כמו והנה " כהה הנגע : תלכנה מים. עיין למעלה ז' י"ז :

(טו) מרטה. הדגש שבטו"ת הוא לדעת ר' תנחום (בפירוש כ"י בל' ערבי) במקום הדגש שהיה ראוי לבא בלות הרי"ש. והקשה דוד חזק. כי דגש הטו"ת כבר יש לו תשלומין בתלוף השלש נקודות בחולם. והנכון שהוא לתפארת הקריאה בעבור ההפסק. כמו חרלו. ועיין דקדוקי § 248 : או נשיש וגו'. הרי זה ושלמטה פסוק י"ח מן המקראות היותר סתומים שבמקרא. ומה

שיקשה מאד בפסוק הזה הוא ראשונה מלת בני . כי לא יתכן לפי ענין הפרשה שיקרא את ישראל בכנוי של חביבות כזה ; גם מלת נשים קשה מאד ; גם מלת מן אסת נראה שהיא חוזרת לשבט . ושבט הוא תמיד לשון זכר ; גם מלת או לא יובן קשורה ; וסוף דבר לא יובן דבר מכל המליצה הזאת . וזה ושלמטה [י"ח] הם מן המקראות שאמר עליהם בן זאב במבוא שלו שאין להם הבנה וכוונה ולא קשר עיני כלל . ואזדו עשתומות המפרשים והמבארים לחזור אל המכוון במאמר . והוא . בכל הדחקים אשר נלחצו ונרחקו לישבו . נשאר זר כאשר היה . כסאו עץ וערפל וחשכה גדולה נופלת עליו וימש חשך . ובלי שאחריך להביא דעות המפרשים . אחוה דעי ואומר כי מואסת כל עץ איננו לדעתי קשור עם שבט . אך הוא כנוי לפרה סוררה אשר לא שמעה בקול . והיתה מואסת כל עץ שיכו אותה בו . כלומר שלא היתה מפחדת מן המכות ; ומלת בני ראויה לדעתי להנקד בני (וכן מלאתי אחר זמן בדפוס ברישא) וכנה את ישראל לבתאר בני פרה . סוררה המשחקת למכות ; ומלת שבט חיינה דבקה עם בני . אלא עם נשים . ומלת או ענינה לפי מקומה אם לא כן . וכשמע פעל האמירה . כמו שהושמע במקומות רבים . וענין הכתוב כך הוא לדעתי . למען טובה עבד הוחדה וכו' . שאם לא אעשה כן . ואם לא אשחיתם . אך אענישם בשאר מיני עונש שאינם של כלים . אז העם הזה שהם בני פרה סוררה המואסת כל עץ . יאמרו בלבם נשים ושחק לשבט . ולא יקחו מוסר כלל — הן אמת כי עדיין נשים שבט היא מליצה קשה מאד . כי הי"ל נשחק לשבט . נשים לשבט . לא נשים שבט . ע"כ [היום שנת תר"ב] כ"ל כי שרש שוש (כדברי גיז') מורה מתחלתו דלוג וקפיצה (ומזה שום) . ואח"כ הושאל לתנועות השמחה . וכאן נ"ל שהוא לפי הוראתו הראשונה . יאמרו נשליך השבט . נעשה באופן שידלג מעליו . כתינוק הלוקח שבט מכהו וזורקו באויר . ואח"כ מלעיג על מכהו ואומר עשיתי לאותו שבט שידלג יפה . ואולי מואסת כל עץ ענינו מואסת כל עול ומוטה ואינה מקבלת עליה שום עץ . ומלת מואסת מתיישבת יותר על דרך זה . וגיז' מגיה אל נשיא שבט בני :

(יז) מגורי . לשון וכסאו לארץ מגרתה (תהלים פ"ט מ"ה) . כן דעת ר' יונה (ורו' גיז') :

(יח) כי בחן . וכי עדיין היה לי לעשות בוחן וגמיון ליסרם ולבלתי שחתם ומה יהיה הגמיון הנשאר לי לנסותם . אם גם השבט הקשה שמכים בו הפרה המואסת כל עץ . גם הוא לא הועיל להם כלום . כלומר בכל המכות הקשות שהכיתי אותם עד היום לא שבו אלי . והנה לא נשאר לי לבחון אותם עוד : ואצטרך להפיל אותם ביד מלך בבל . וכמו שמתפרש והולך :

(יט) והך בך אל בך . כאדם המחוק את חברו במעשהו (applaudere) . על דרך נהרות ימחוץ קף : שרישיתה . גדולה וחזקה . כמו ושלשים על כלו (רד"ק בשם יש מפרשים) . כי הדבר המשולש היה בחזקת גדול וחזק . ומזה קדום קדום וכן למטה (פסוק ל"ב) עוה עוה עוה :

חרב חלל הגדול. חרב המפלת חללים גדולים. וחולי צריך לומר חרב חלל הגדולה חדרת להם. כלומר החרב הגדולה שהיא חרב חלל כלומר חרב חללים : החודרת. הסובבת. חדר בסורי סבב. וכן בארמי הדר ובלשון חכמים חזר (וכן גז'). כלו' העתידה להקיפם מכל צד. וכמו "שפירש על כל שעריהם נתתי אבחת חרב :

(כ) אבחת. ל"ל כפירוש רש"י ענין נביחה. ולא שיהיה משרש נבח. אלא שיהיה שרש אבח קרוב בענינו לשרש נבח ; ולדעת גז' ל"ל אבחת. ולא ל"ל : אח. ל' לעקה כמו למעלה ו' י"א : מעטה. שרש מעט בערבי ענינו כמו מרט. והנה ענינו מרוטה. והוא שם : התאר בפלג ארס אדמה (רוז' וגז') :

(כא) התאחרי. אחר שאמר על כל שעריהם נתתי אבחת חרב. הפך פניו אל החרב ואמר לה בתלילה שירית : הנה את החרב מתהפכת לכל צד בלי שנוכל להכיר אנה פניך מועדות. התאחרי : איפוא למקום מיוחד או לימין או לשמאל (כפירוש רש"י) : השימי השמימי. ערכי עמך אל השמאל. שים לשון מערכה. כמו שימו ושימו על העיר (מ"א כ' י"ב) :

(כב) שים לך. הנביא במאמרו כאלו הוא כותן הויים אל הדברים. והנה הכוונה אמור שיהיו לחרב מלך בכל שני דרכים : ויד ברא. מקום פנה מן הקוליס והברקיס (ומן האבניס). ודוגמתו בספר יהושע (י"ז ט"ו וי"ח) עלה לך היערה ובראת לך שם. כי יער הוא ובראתו (רש"י) : בראש דרך עיר ברא. המקום הזה שתעשה פנוי לנורך חיילות מלך בכל יהיה בפרשת דרכים שהולכים משם לעיר : ראש דרך. מקום ששם מתחילים ונפרדים הדרכים. וכן למטה (כ"ו) בראש שני הדרכים :

(כג) את. ל"ל נגד. כמו ויערכו אתם תלחמה : ואת יהודה בירושלם בצורה. ונגד יהודה שהיא במבצר ובמשגב בתוך ירושלם. בצורה חזר ליהודה (נגד הנביסה). כי אנשי יהודה העיזו בירושלם :

(כד) קלקל בחצים. לשון נעווע בערבי. וכמא וכל הנבעות התקלקלו. ר' תנחום (רוז' וגז'). והוא מין ממני הגרלות וכן היה מנהג הערביים כשהיו מסופקים לעשות או שלא לעשות דבר מה. היו לוקחים שלשה חלים על אחד היה כתוב אמרני רבי (אדוני לוני). ועל אחד היה כתוב נהאני רבי (אדוני מנעני). והשלישי היה חלק. והיו עורפים

אותם בקלפי. אם עלה הראשון היו עושים. ואם השני היו מנעים. ואם השלישי היו מתזירים אותו לקלפי עד שיעלה אחד מהשנים האחרים. וכאן אמנם נראה שגז' אחד הונה להורות על ירושלם. והשני על רבת בני עמון : ראה בכבוד. של הבהמה הזבוחה וכן כתב ז'לערא בספרו de divinatione :

(כז) בימינו היה הקסם ירושלם. הקסם הוא החזן וכל דבר שמשליכים או שמוציאים אותו דרך גורל. והנה הקסם שעלה בידו הוא אותו שהונח להורות על ירושלם. לא על רבת בני עמון באופן ששים כרים וגו' :

כלומר שהוא מכין עצמו למלחמה בלא פקפוק : ברים . סוללה : ודיק . ע'
למעלה ד' ז' : ברצח . כמו בצרח דומה למה שכתוב אחריו בתרופה (רוח'
וביז') . וכן בישיעה (מ"ב י"ג) " ידע אף יצרים . ולא יתכן לפרש כמשמעו .
כי חין לשון רציחה נופל על הריגה במלחמה :

(כח) והיה דהם בקסם שוא . ישראל לא יאמינו שיבא מלך בבל על ירושלים .
וקסם זה של נבוכדנאצר הוא להם קסם שוא . כי יש להם שבועות .
הם נביאי השקר השבועים להם שלא יבא נ"ג עליהם : והוא מזכיר עון .
זה שהם מאמינים לדברי נביאי השקר . זה עצמו מזכיר לפני המקום עונם .
באופן שיחפשו וילכדו בו ולא תהיה להם תקומה :

(ל) ואתה : דקיה : חלל . ל' חללה : בעת עון קץ : בזמן העון האחרון
המתלה את המאה (רש"י) . " וכן למטה ל"ד . גם ל"ה ה' :

(לח) זאת לא זאת . עטרה אחרת תתנשא . וזאת תפול . והכוונה על יהויכין
שילא מבית הכלא . חרובכל בן בנו היה נשיא ביהודה : השפלה הגבה .
יהויכין שהוא פתה בבית הכלא :

(לז) עודה . ענין השמחה וקלוקול . אמר שישים עטרת דקיה למפלה גדולה .
ושגם היא לא תתקיים . כמו שלא נתקיימה עטרת יהויקים ויהויכין :
עד בא אשר לו המ'שפט . הוא זרובבל . ותנתן לו העטרה : ונתתיו .
ונתתי לו . כמו כי ארץ הנגב נתתי (יהושע ט' י"ט) :

(לנ) אך בני עמון ואל חרפתם . נ"ל כפירוש שני שכתב רש"י שהנבואה
הזאת נאמרה עד סוף הסימן על נבוכדנאצר היא . וטעם אל בני עמון
ואל חרפתם מפני שבני עמון (השכנים הרעים של ישראל) היו מתרפים את
ישראל על שהחריבם כ"נ . הנביא מודיעו שהוא לא היה חלא מטה זעמו של
הקב"ה (כעין דברי ישעיה יו"ד ה' ו') . ושכח ושוא היו הקסמים שיעשוהו
ללכת על ישראל . כי על מה שהרע להם יענישהו ה' לבסוף בארצו היא ארץ
בבל : חרב חרב . לשון קריאה . עם המרב מדבר . והוא ממשיך מלך בבל
למרב : פתוחה לטבח . כאלו המרב פותחת פיה לאכול חללים : מרומה
דהביל למען ברק . מרוטה כדי לבלוע ולהכיל בקרבה חללים הרבה בשיעור
מתייחס לברק שלה : למען . מן מענה משרש ענה . ענינו ביחוס . לפי מה
שעונה ומתייחס אל הדבר (גוסי'יוס) :

(לד) בחזות לך שוא . א"ה חרב . האל מרט אוחך להכיל ע"י ששלח לך
חזון שוא וקסם כוז . כלומר מאת ה' היה מה שבא לך הקסם ירושלים .
כדי לתת אוחך אל זוארי חללי רשעים . כדי שתהרגי זוארי רשעים שהם חללים .
שהם כבר נגזרים למיתה . אשר בא יומם בעת עון קץ כמפורש למעלה בפסוק
ל' . כן נכון . וכן פירש רש"י בפירוש שני שהוסיף בסוף הסימן . אחר ימים
רבים שפירש בדרך אחרת ; והפירוש השני אינו נבזיזים כ"י על קלף שבירי .
גם הוא חסר כה וכה קצת לשונות . נראה שהוא מועתק מתהדורא ראשונה
של רש"י . והקשה רוח' על פירוש זה . איך יקרא הקסם שהוא קסם כוז ?

והלא מלך בבל הלית במלחמתו והחריב ירושלים. וזו חינוה עפנה. כי נבוכדנאצר הבין מן הקסמים ההם שמלחמתו על ירושלים תהיה לעוב לו והוא לא ידע שאע"פ שילית במלחמה ההיא. הנה לבסוף תהיה לרע לו. כי ענש יענש על מה שהרע לישראל :

(לה) השב אר תעדה. מקור מבנין הפעיל. והוא דרך זוו לאחרים שיחזירוה לתוך דנה : מכורותיך. ע' למעלה י"ו ג' :

(לו) אפיה עדיך ונתתיך וגו'. כדרך שנופחים על המתכת לעשות ממנה כלי. ותהי נתונה ביד נפחים שוטים שהם חרשי משחית. שיבאו לאדך ולמרטך כאשר מאז וישחיתוך (רש"י). כלומר בבל תעמוד לעשות מלחמות אחרות ולכבוש שאר ארצות. ולא תלית. כי תפול ביד פרס ומדי :

(לז) תהיה. משפטו תהי. והכוונה האש תשחית אותך. ולא יליתו הגפחים לאדך ולמרטך : דמך יהיה בתוך הארץ. בסוף המשל פירש ענינו. והודיע כי מה שפד כה דבר כנגד החרב היתה הכוונה כנגד אומת בבל. שיפוטו אנשים בארס. ושם הממלכה הגדולה ההיא לא יזכר עוד :

כב.

(ג) עיר שופכת דם בתוכה. עיר דרך קריאה. כאלו אמר הוי עיר : ואמר בתוכה לשון נסתר ע"ד מה שפירשתי בישעיה א' ד' : לבוא עתה. באופן שבאעת פקודתך : עליה. כנגד בתוכה. בתוכה שופכת דם. ותועבותיה עליה. על דרך כי עונותי עברו ראשי ולרעת תלמדיו מואה"ר אח"ס ראשי העיר עשו גוללים עליה. כאלו הוא מוצח להקריב עליו לאלילים. ועל יד כן נעמאה :

(ד) אשמת. נעשית חייבת עונש : ותקריבי ימיך. ימי הפקודה. כמו למטה (פסוק י"ד) לימים אשר אני עושה אותך : ותבוא. משפטו ותבאי. כמו (בסוף הפרשה הקודמת) תהיה במקום תהי : ותבוא עד שנותיך. עד שנת פקודתך :

(יב) ותבעעי. ע' רש"י ורד"ק : (יג) הכייתו כפי. כמו למעלה ו' י"א : ועד דמך אשר היו. היה משפטו דמך אשר היו. או דמך אשר היה. ולרעת רד"ק בא דם על דרך שם כולל :

(טו) והתימותי שבאתך ממך. העיר תטהר מטומאתה בגלות ממנה יושביה אשר היו מטמאים אותה במעשיהם הרעים :

(טז) ונחרת. ל' חלול וקלון : תהי לבז לעיני גוים : בך. את תהי סבת קלון. שמוס הבי"ת על דרך ואכזרה בפרעה. ותימה על יונתן שתרנס ואיחקדש בך. אך מלאתי כי גם החרגוס האלכסמדרי (השבעים) וסומכוס ותיאודוליאון ויירונימוס תרגמו המלה כאלו היא למדבר בעדו. א"כ אולי גם

יונתן הים קורא ונחלתי . ודרך תקון תרגם ונקדשתי :

C'est ainsi : Scories (יח) זה לשון האליקליפטרע על מלות Scories : qu'on nomme dans la fonte des mines métalliques les parties étrangères aux métaux qui comme plus légères nagent a leur surface pendant qu'ils sont en fusion, et y forment une espece d'écume ou de matière vitrifiée qui varie pour la forme et pour le tissu, étant tantôt plus ou moins compacte, et plus ou moins de la nature du verre. Les scories varient en raison des différentes mines ou des différents métaux que l'on fait passer par la fonte; elles sont produites par les pierres, les terres, l'arsenic, le fer, le soufre etc. qui se trouvaient combinés dans la mine; comme les métaux varient pour la pesanteur, les plus pesans tombent au fond du fourneau, et les plus légers nagent à leur surface; de là vient que souvent les scories contiennent une portion des métaux. Il y a des métaux que l'action du feu convertit promptement en chaux, ce qui arrive surtout au plomb, à l'étain, au fer etc; alors ces métaux calcinés se mêlent avec les scories .

ועיין ג"כ ישעיה ח' כ"ה וירמיה ו' כ"ט . והנה אמר כי ישראל כלם נהפכו להיות לפניו כסיג וכלם כמו נחשת וברזל וכו' בתוך כור . כי קודם שתבוא המתכת בתוך הכור אין הסיגים נפרשים וניכרים . ובתוך הכור יורדו הסיגים והנה הם סיגים של כסף . ולכן יען היות כלם לסיגים הנני קובץ אתכם אל תוך ירושלים . וכמו שקובצים כסף ונחשת וכו' אל תוך כור . כן אקבץ אתכם בחפי ובחמתי ואכרית אתכם בתוך ירושלים . ומעשה ההתכה איננו כאן להורות על הירוף להפריש העובים מן הרעים . אלא להורות על הכליון . ולכך טיית כהתוך כסף בתוך כור . כן תותבו בתוכה . ואע"פ שהכסף איננו נכרת בהתכה . אך ישאר כסף לרוף . הנה באמרנו תותבו כוונתו שיעשה בהם כליה בלש עברתו : (כ) והנחתי . כמו והפחתי . לשון בלש עברתי אפי' עליך (למעלה כ"א ל"ו) . והנה בחלי הראשון מהפסוק הזה הזכיר שלשה פעלים . קבץ . נפח . נתך . וכן בחלי השני אקבץ והפחתי והנחתי . וכן במקרא שאחריו וכנסתי ונפחתי ונחכתם (יח"ף) . וכן בכתב שומרוני הנו"ן והפ"א קרובות בצורתן . ועדיין קשה . כי לא מלאנו כאן נפח בהפעיל . גם מלת אתכם קשה כי היל"ל עליכם : ואולי הכוונה כדעת רד"ק והנחתי אל תוך כור . ומלות אל תוך כור הכתובות בראש הפסוק מושכות אחריהן אל תוך כור אחר מלת והנחתי . ותלתידי חוקיה פואה מפרש והנחתי אתכם ביד חפי וחמתי

שהזכיר קודם לכן. ולדעת תלמידי שלום שמעון מדינה והנחתי והתכתי עיניו
 אתן חתכם להתקנה :

(כד) את : ארץ לא משהרה היא. שאינה מקבלת טהרה לעולם :
 לא גשמה. הש"ן רפה. והה"א בתפיק. והנה הוא שם נשם ובכתי
 גשמה. ואינו לשון נשם. אלא לשון נשם. בארמית נקרא. ועינו
 גוף : גשמה גוף. סלה. ולריך. לפרש כי : מטוהרה מושך
 עלמו. ואחר עמו לא מטוהר גופה ביום זעם. שאין גופה מקבל טהרה
 בשום מין ממני העירוף והזיקוק :

(כה) חסן. תרנוס נחלה אחסנתא. ואפשר לפרשו לשון חסון (ישעיה ח'
 ל"ח) כלומר חזק. כמו שנקראו הנכסים חיל :

(כו) חמסו תורתו. הכוונה שהוא נגד הרין להחניף לעשירים. וגרמו על
 ידי זה חלול הקדשים. ודוגמתו בצפייה (ג' ד') כהנייה חללו קדש חמסו תורה :

(כז) מחו להם טפל. ע' למעלה י"ג י"ד :

(ל) איש גודר גדר וגו'. כמו למעלה (י"ג ג' ה') הוי על הגביאים
 הנבילים. לא עליהם בצרנות ותגדרו גדר על בית ישראל. והכוונה איש
 שישתדל להחזירם למוטב : ועומד בפרץ לפניו. אין הכוונה שיסתכל בעדם.
 אלא שיכב פרצת העונות על ידי שיחזירם למוטב. ויעניש אשר לא ישוב ;
 וכן לולא תנא בחירו עמד בפרץ לפניו (תהלים ק"ו כ"ג). הוא כנגד מה
 שהרג עובדי העגל. וגרם לשארים שישובו בתשובה :

כג .

(ב) שתים נשים. משל על מלכות יהודה ומלכות ישראל :
 (ג) שמה מעכו שדיהן ושם עשו דרי בתוליהן. המפרשים כלם פירשו
 שתי המלכות האלה על משמם השדים דרך חבה וזנות. ופירשו עשו
 לשון כתיסה ומעוך. כמו שהוא לדעתם הנני עושה את כל מעניך (כפניה ג'
 י"ט). וקרוז ללשון ועסותם רשעים (מלאכי ג' כ"ח). ופירוש זה רחוק בעיני
 מאד. וראשונה קשה בעיני שהמשמם דרך חבה יקרא בלשון המורה כתיסה.
 ואשר לא מלאוהו אלא לרעה ; ואין להשיב תנא : שמאלנו בלשון חתמים
 דרוסת איש. שהוא קרוז ללשון כתיסה. כי אמנם לשון זה יפול על המשגל
 שהזכיר מתמורד על הנקבה ואלו ידרסנה. אך לא יתישב לשון זה על המשמם
 דרך חבה. ושנית אעפ"י שבהרבה מקומות ספרי הקדש מדברים בעיני
 הניחוף והזנות. הנה בשום מקום לא מוכר מעוך השדים זולתי ותחבק חיק
 נכריה שהוא לשון נקיה. ואינו דומה כלל ללשון האמור כאן. ואין להביא ראיה
 ממליצת דריה ירוך בכל עת. כי שם משל הוא כאלו החלב היוצא מדדיה
 ירוה למאוו. ועוד שלישית אפי' יעלה על הדעת שרצה יזקאל להזכיר משמם
 השדים. הנה לא יתכן שיזכירוהו אחר שכבר הזכיר מה שהוא קשה ממנו .

שהוא הזנות . באמרו ותזכנה במזרים בנעוריהן זה שמה מעכו שדיהן . וכן למטה (פסוק ח') הזכיר אותו אחר שהזכיר השכיבה באמרו כי אותה שכבו בנעוריה והמה עשו דדי בחוליה וישפכו תזנותם עליה . על כן לבי אומר לי שאין כוונת יחזקאל כלל על מה שחשבו כל המפרשים . וגם אומר אני שאין דדים כמו שדים כלל . אלא דד הוא בלשון מקרא מה שנקרא בלשון חכמים ראש הוד . והוא העוקץ שהתיוק מוֹצֵץ בייקתו ; ולפרש כוונת מליצת הנביא חקרים ואומר כי על הרוז שדי הנערות הבתולות הם יותר עבולים . קטנים וקשים משדי הבטולות . וכמו שכתב החכם הרופא Etmüller חלק ב' עמוד 825 . גם בדבר אחר הבתולות נבדלות מן הבטולות . והוא שהבתולה אין לה ראש דד אלא מעט מזער . והוא מתרבה בבטולות ככתוב בספר אלניקלופידיע ערך Mammelon מעתה נ"ל שאין כוונת הנביא אלא להזכיר סימני אבדת הבתולים וסימני הזנות בבתולות . והוא שיתמעכו שדיהן ויתרכו כדבר המעוך וכמות . ודדי בחוליהן אשר היו כלא היו . יכריס ונעשים . ויקנו שלמותם אשר לא היתה להם מתחלה :

(ד) אהלה . לפי שקרא לירושלם אהליבה על שם שהיה בית המקדש בחוכה . קרא לשומרון אהלה . כלומר אהל שלה . ולא שלי (רד"ק) . והיה ראוי לקרוא אהלה ואהליבה במפיק . על דרך חפזי — בזה (מ"ב כ"א א') . ויחזקאל כתב אהליבה תיבה אחת . לפיכך הניחו ה"א בלא מפיק . כמו שלהבתיה (עין מנחת שי בסוף שיר השירים) :

(ה) ותעגב . לא נמצא פעל זה רק בסומן זה וזירמיה ד' ל' ותמנו השם עגבים (למטה ל"ג ל"א ל"ב) . וענינו לפי מקומו אהבה של זנות : אל אשור . זה מנחם בן גדו שנתן חלף כבר כסף לפלל מלך אשור להיות ידיו חתו להחזיק הממלכה בידו (מלכים ב' ט"ו י"ט) (רש"י) : קרובים . נ"ל אנשי מלחמה . ע' למטה פסוק י"ב :

(ז) ובכר אשר עגבה וגו' . בכל האומות אשר שסתפה עמהם למדה דרכיהם ונטמאה בגלוליהם (רש"י) אע"פ שהוא נגד הנביאות :

(ח) ואת תזנותיה ממצרים . אע"פ שלמדה מעשה ע"ז מאשור . לא עזבה מה שלמדה בנעוריה מבני מצרים (רד"ק) . והיא עובדת העגלים (רוז) :

(ט) רכן נתתיה וגו' . הם תגלת פלאסר ושלמנאסר :

(יב) אך בני אשור עגבה . זה אחו ששלח אל מלך אשור לעזרה (מלכים ב' י"ז) (רש"י) : קרובים . לא יתכן שיכנים בין הכנעיים האלה פחות וסגנים לבושי מכלול וגו' ההודעה שהיו קרובים לארץ ישראל . לפיכך נ"ל שהכוונה אנשי קרב ומלחמה :

(יד) אנשי מחקקה . נ"ל נגד הנביאות אנשי סמוך למחקה . ומחקה שם דבר כמו במלכים א' ו' ל"ה . וענינו צ'ור . אנשי צ'ור . כלומר אנשים מצ'וריים . חקה ענין דמיון . כמו בל"ח שלא יחקה את המינים (חולין מ"א ב') . וכל זה

משל (כמו שפירש רש"י) על מלאכי צבל שבאו אל חזקיה . לפי שמאריך חזקיה
 באו ולא היו בני כשדים רגילים אללם . ובצביל ראות פניהם פעם אחת נתחבבו
 עליהם . אמר דרך משל כאלו ראו דמותם מנווירת וחשקו בה :

(טו) חגוריו . ל"ל חגורי בשורק . הם חגורים במתיהם באזור (עיין רד"ק)
 והם סרוחים בראשיהם בטבולים . וכן בנביאים כ"י על קלף שבדי חגורי
 בשורק : סרוחי . ל' סרוח העודף : יהיה סרוח : טבולים . שם מין לניף
 הנכרך על הראש . וכן בלשון כושי עכלל עינו כריכה (סימונים וניז') : דמות
 בני בבל . כפל עיני של אלמי כשדים האמור למעלה . כלומר ראתה דמות
 בני צבל : כשדים ארץ מולדתם . כן ל"ל נגד הנגינות . וכן חרגס ר"ש
 דטמאלר :

(טז) ותשרח מלאכים אליהם בשדימה . אין ספק כי זה היה .
 אע"פ שלא חקר במלאכים ובד"ס :

(יז) ותקע נפשה מהם . כי יהויקים ולדקיהו מדרו בני"ג (מ"ב כ"ד א'
 וכו') [רש"י] . ולענין מלת ותקע עיין ירמיה ו' ח' :

(יט) ותרבה וגו' . הוא מה ששלה לרקיאו מלאכיו מזרים [רש"י] :
 (כ) פלגשיהם . ל' זכר רד"ק (וגיז') :

(כא) למען . ל"ל כמו למעך :

(כג) פקוד ושוע וקוע . נראה שהם תארי גדולה ושררה . פקוד לשון פקיד .
 שוע ענין שררה כמו ביסעיה ל"ב ה' . ואויב ל"ד י"ד . וקוע לא נודע .

ואולי מן קועא בלשון תלמוד שענינו זואר . כי על דרך שנקרא השמים ראשים .
 יתכן שנקרא מי שהוא תחת הראש בשם זואר . והקרוב יותר שהם שמות שררה
 בלשון אשור . והם דבקים למה שאחריו . אע"פ שאין כן דעת בה"ט . ולדעת
 יונתן ושאר הקדמונים חוץ מייירונימוס שלשם שמות מדינות . ויש מביאים
 ראיה לזה מדברי ירמיה (ל' כ"א) ואל יושבי פקוד . ואני חושש שמא הקריאה
 הנכונה ואל יושביה פקוד חרב . כי חרב איננו פעל יולא : קרואים .
 קריאי עדה :

(כד) הרצין . כמו חוץ (ישעיה מ"ט כ"ב) . שענינו זרוע . וזרוע נאמר על
 חיל ולבא (דניאל י"א ט"ו כ"ב ול"א) . ועינו בצבא (ר' יוסף קמחי) .
 וכן הוא ברש"י בפירוש שני . חשר אמנם איננו בכ"י שלי . ורוח' וגו' פירשו
 על פי לשון כושי . שקוראין לברזל חצין . יבאו עליך בכלי ברזל :

(כה) אפך ואזניך יסירו . הזכיר . Caelius rhodiginus (Sect. antiq. 21 45)
 שהיו המזרים כורטים החוטט לאשה מנאפת . וכאן הוא משל לגדולי
 העם . המלך והשרים . וממלא בדברי הימים למלכי פרס כי Amestri אשת
 אחשורוש (Serse) . כשידעה כי בעלה היה מנאף עם אשת אחיו כרתה אפה
 ואזניה . ואולי כך היה המנהג בצבל ופרס לעשות כן למנאפות :

(כו) ודא תשאי עיניך אליהם . לא חוכלי עוד להשען על מלך מזרים
 כאשר עשה לרקיאו . כי לא יהיה עוד בך מלך וממלכה :

(כז) תהיה לצחוק ולדעג מרבה להכיר. כ"ל (היום י"ט חייר תרכ"ה) תהיי לצחוק וללעג כאיש המתפאר שהוא תכיל יין הרבה. שהוא יכול לשמות הרבה בלי שיסתגר. כי בשמותך הכוס הזאת שכתון ויגון תמלאי; ותהיה הקריאה מרבה (איש המכיל הרבה) או מרבה (איש המכיל הרבה): (לד) תגרמיו. עיין רש"י: ושריך תגתקי. כ"ל שאין הכוונה שדיס שלך. אלא שדיס שאת מוולנת ויונקת מהס. כי אחר שהזכיר משל המליצה ונשיכת הכוס למצון המשקה הנבלע בתוכו. אמר כל כך תמני עד שתגתקי השדים אשר מהס תמני. וקרוב הרבר שהיתה זו מליצה נהוגה בהמון לומר שהיונק מנתק שרי חמו לומר שהוא מוצץ בכח. ואל תתמה על היותי מפרש שריך השדים שאת יונקת מהס. כי אמנס השמיכות נאמרת להורות על כל מיני יחוס והאטרפות בין שס לשס. כגון זעקת סרוס (בראשית י"ח כ') הזעקה שזעקים נגד סרוס. ברית ראשונים (ויקרא כ"ו מ"ה) הברית אשר נכרתה עם הראשונים. חמור לחס (ש"א א' י"ו) חמור נושא לחס. וכאלה

רבים:

(לז) ואת גלודיהן נאפו. הוי"ו לפירוש. והאמנח ראוי להיות תחת ביריהן:
(מ) תשרחנה. אהלה ואהליבה: ראשר. אשר להס. כמו עם אשר תמלא את אלהיך:

(מא) וישבת. כדרך אשה זונה: ושלחן וגו' וקמרתיו וגו'. משל על הקרבנות וההקטרות שהיו מקטירים לע"ז. ולפי המליצה הכוונה (כמו שפירש רד"ק) על המונמר שהיו מקטירים אחר הסעודה. ושמני הוא שמן טוב שהיו מושחין את בשרם:

(מב) וקול המון ישלו בה. הים כ"ל להגיה בא באל"ף. וכן בתרגום סורי וקלא דחדותהין אזל הוא. ותלמידי חזקיה מיכאל יחק פואה מפרש בה על המטה הנזכרת בפסוק הקודם. והמטה היא

הדיואן סביב סביב בכל החדר. ויש בכללה החדר כלו. והנה כנוי בה חוזר למטה. והכוונה על החדר. ורד"ק פירש בה באהליבה. ואליעזר אברהם פואה אומר כי לא יתכן. שהרי מסייס בלשון רבים. אל ידיהן ועל ראשיהן: ואל אנשים. ובשביל אותם האנשים. ובשביל אותו רבוי של בני אדם. שהיו באים אללה ממדבר טובאים ושכורים. היו אהלה ואהליבה נותנת למידיס אל ידיהן ועטרת תפארת על ראשיהן להתייפות בעיניהם:

(מג) עת. אולי הקריאה עת. כלומר הגיע העת שיפסקו חזנותיה: והיא. יאבדו חזנותיה והיא עמהס (רד"ק). ואמנס לא מלאנו שרש זנה להוראת האכדון וההפסק. לכך כ"ל שהראוי יזנח. והוא פעל עומד. כמו זנח עבך שומרון (הושע ח' ה'). והואיל ושרש זנח כשהוא פעל יולא ענינו שכחה ועזיבה. יתכן שבהיותו פעל עומד יהיה ענינו נשכח ואבד:

(מד) אישת הזומה. לא נמלא אשות אלא כאן. ולהיותו חסר וי"ו כ"ל הקריאה אשת הזמה. והוא על אהליבה. ושיעור הכתוב כן. באו אל

יהזקאל כג כד

העג

- אהלה מקדש. וכן באו עמה אל אהליבה אשת הזמה :
- (מו) העלה . . ונתן . מקור . כלומר כך ראוי לעשות להן :
- (מז) וברא . עיין למעלה כ"א כ"ד :
- (מח) ונוסרו . עיין דקדוקי § 379
- (מט) ונתנו . אותם שירגמו אחסן באבן :

כד .

- (א) בשנה התשיעית . לנלות יהויכין ולמלכות דקיהו . ע' מלכים ב' כ"ט ח' . וירמיה כ"ב ד' :
- (ב) כתב לך את שם היום . כדי שידעו אנשי הגולה כי נביא היה בתוכם . שבהיותו רחוק הרבה מירושלם ידע את עלם היום שהחל המעור עליה (רד"ק) : סמך מלך בבל . במלכים וזירמיה כחוב בחדש העשירי בעשור לחדש בא נבוכדנאצר מלך בבל הוא וכל חילו על ירושלם ויחן עליה ויבנו עליה דיק סביב :
- (ג) שפות הסיר . ענינו שפיתת הקדרה על הכירה . והמשל הזה הוא מתחם (כמו שהעיר רש"י) למה שאמרו למעלה (י"א ג') היא הסיר והאחנו הזכר :
- (ד) אסוף נתחיה אליה . משל על המלך והשרים וכל גדולי העם אשר בירושלם :
- (ה) דור העצמים תחתיה . לשון מדורה . והיא הקפת העצים תחת הקדרה : ואין ספק כי מלת העצמים מוטעית . וז"ל העצים : רתחיה . כמו נתחיה . והחליף הו"ן ברי"ש (כמו עמן עמר) לומר לשון הנופל על הלשון : (ו) תאנים . נ"ל ל' תאנתה מי ישיבנה (ירמיה ב' כ"ד) : באיש חלאתה . נ"ל באיש ונ"ל כי גם בעלי הנקוד לא נתנו לירי תחת החל"ף . אלא שאח"כ קלת הקוראים בראותם החל"ף בלי נקוד . כי החולם הוא עלמו נקוד השי"ן הימנית (כמו משה) . חשבו שהסופר השמיט בשגגה הירי הראוי במלת חש ; וזה חזי אומר מפני שחל"כ היה ראוי לנקד באש בה"ח הידיעה . ועיין הבאש אל החלחה חינוו חדוש כי כן מלאנו נאלח . ענינו נבאש והוא הפוך מן חלחה . ע' רד"ק שרש חלח . ולפי קריאת הספרים הגכון כפי' דון יצחק שכתב „וכיון שאין בה תקון . באש חלחתה . ר"ל כשתשרף באש תלא ממנה ולא באופן אחר " והכוונה כפירש"י לכן לא ילאו ממנה רשעים שבתוכה . אלא באש פורענותה יכלו :
- (ז) ולחם אנשים . סעודת הבראה שהחבל אוכל משל אחרים :
- (ח) את מקדשי . נ"ל שהכוונה על ירושלם עיר הקדש . שהיושבים עם יהזקאל בגולה היו חומדים לראותה : אשר עזבתם . שהנחתם שם בא"י כשנלחת ממנה :

- (כב) ועשיתם באשר עשיתי . לא יעשו מנהגי חבלות לעולם היגון שיבלבל דעתם . כי לרת הכבוד משכחת לרת היחיד :
- (כה) משא נפשם . מה שהם נושאים את נפשם אליו ובוטחים בו . מלשון אליך ה' נפשי אשא . כי אליו הוא נושא את נפשו : בניהם . וגם של בניהם :

כה.

- (ד) לבני קדם למורשה . נבוכדנאצר ימריבך . ואח"כ יבאו הערביים וישכנו בך :
- (1) מהאך . ל' הכאה . כמו נהרות ימחאו כף . והוא לשון חרמית : ורקעך . הכאת הרגל על הקרקע . כמו למעלה ו' י"א : שאמך . שרש שוט בחרמי עיניו צווי . לפי הטעמים בנפש דבק עם ותשמח . ותשמח שמחת נפש בכל שאטך . אבל למטה פסוק ט"ו וינקמו נקם בשאט בנפש מורה באכזע כי שאט דבק עם נפש :
- (2) לבג לגוים . יש מפרשים לפי הכתיב בג בלשון פרסי מאכל . וממנו פתבג . וגיז' מפרש לפי הקרי בו . כי כן מלאנו מליצת בו לגויס למטה כ"ו ה' ול"ד כ"ח . וכן נכון :
- (ח) ברש"י וקפלו . נ"ל וקלפו :
- (ט) הגני פורתח . דבק למטה . הגני פותח לבני קדם : בתף . מה שהוא לאחור . כלומר הגבול : מהערים : ואח"כ פירש מעריו מקאשו . ואולי הכוונה במלת מהערים על ערי ערוער (ישעיה י"ז ב') :
- (י) לבני קדם : אפתח אותם לבני קדם שיבאו על בני עמון דרך ארץ מואב (רש"י) . כי מואב בדרוס ארץ עמון . והערביים דרומים למואב :
- (יב) בנקום נקם . על מה שעשו להם בימי דוד שהכרית כל זכר באדום (מ"ה י"א ט"ו וי"ו) : ויאשמו אשום . כשישראל היו אשמים אז נקמו בהם : ויאשמו אשום . ישראל היו חייבים עונש מפני חטאותיהם . ולפיכך עלתה בידם של בני אדום להנקם מהם . יחזקאל משתמש בשרש אשם להוראה זו למעלה כ"ב ד' . ויותר נ"ל ויאשמו אשום ענין צרה ושממה . על דרך שאמר למעלה יען אמרך האח אל מקדשי כי נחל ואל ארמת ישראל כי נשמה וגו' . וכן מפורש בעובדיה ביום עמדך מנגד . ושאר הענין . וכן בתהלים זכור ה' לבני אדום את יוס ירושלם וגו' . וכן בקינות שישו ושמחי בת אדום וגו' . והנה יחזקאל מגדיל לומר רשעת בני אדום שניקמו בישראל בזמן שהיו בלרה גדולה . וזה על דרך מה ש' בעמלק אשר קרך וגו' ואתה עיף ויגע ולא ירא אלהים . כי החמם מנונה ומתועב יותר כשהוא נעשה לאדם חלש ומדוכה . כי זה מורה ענב קשה ואכזרי :
- (יד) וידעו את נקמתני . ידעו בפועל מה היא וכמה היא קשה נקמתני .

ע"ד וידעתם את תנח"אמי (במדבר י"ד ל"ד) :
 (טו) בנקמה. על מה שעשו להם בני דוד שהכה אותם מגבע עד בואך
 גזר (ש"ב ה' כ"ה וח' א'). גם עזיה נלחם בהם (ר"ה ב' כ"ו ו').
 גם חזקיה הכה אותם (מ"ב י"ח ח') :
 (טז) את ברתים. כנוי לפלשתים. וכן בצלמיה ב' ה' ובש"א ל' י"ד (פיין
 שם פסוק י"ו). ודעת Lakemacher ואחריו רוז' וגז' שנקראו כן על
 שבאו מאי Creta :

כו.

- (ח) בעשתי עשרה שנה. לצדקיהו. והיא שנת החרבן : באחד לחדש.
 ולא חזר החדש. חזני הסופרים השמיטוהו בטעות. וי"א שהוא החדש
 הראשון. ויש אומרים חדש אב. וברוך ה' יודע. ובני אוהב גר אומר שהיה
 כתוב בא' בא' לחדש. כלומר בראשון באחד לחדש. והמעתיק השמיט אחד
 מהשנים בא' :
- (ג) החרבה. הפעל והה"א מן הבנין ולא לדיעה. והם שני מאמרים.
 חזני התמלא. ה' היא נחרבה. ויונתן היה קורא התמלאה בה"א הידיעה :
 (ג) לגליו. במקום את גליו. ע"ד ל' ארמית :
 (ד) וסחיתי. לא נמצא חלף כאן. והוא קרוב לשרש סחב וסחף. ובלשון
 סורי סחותא scopa :
- (ה) משמח חרמים תהיה. על הסלע ישטחו הליידים את חרמי תכמרותם
 לנגבם (רש"י) :
- (ו) ובנותיה. הערים הקטנות אשר תחת עיר התמלכה. והיא להן כאם :
 אשר בשדה. ביבשה. ששם שדות יושבי עיר התמלכה. וכן חשבי
 עיר וויניציאה אומרים על פאדובה ושאר המקומות אשר סביבותיה ביבשה
 in campagna ומהר"ר משה הלוי עהרענרייך אומר כי גם בזולת זה קוראים
 ערי השדה לערים הקטנות. או לכל הערים חוץ מעיר התמלכה הנקראת
 citta provinciale כמו שצאנו בשמואל א' (כ"ז ה') יתנו לי מקום באחת
 ערי השדה ואשבה שם ולמה ישב עבדך בעיר התמלכה עמך :
- (ז) מדרך מלכים. כך היה כנוי מלכי צבל. וכן במטבעות מלכי פרס
 נמצא מלכאן מלכא. ועד עתה מלכי פרס נקראים שאהן שאה. ומלכי
 אוטומאן נקראים שלטאן שלטין (רוז') :
- (ח) צנה. חשבי המלחמה הזרים על עיר היו עושים על ראשם
 תכסה של מנינים מדובקים זה בזה. והוא נקרא testudo (ברוליוס) :
 (ט) ומחי קבלו. נראה שכן נקרא האיל המנגח. או כלי אחר שמכים בו
 החומות. מחי קבל. כלומר מכה כנגד. וכן מצאתי אח"כ שהיא דעת
 ר' שמואל דטמאלר : בחרבותיו. כלי ברזל. ולא חרבות ממש :

- (י) במבואי עיר. שערך יהיו כמבואי עיר מבוקעה. יתנו החומה אלל השערים להרחיב להם הפתח (בני ח"ג) :
- (יד) תהיה. תבנה. משפטס תהיי. חבני. ועיין למטה כ"ט י"ח :
- (יז) מימים. הוא נקוד בכל הספרים בפתח ודגש. לשון יס וכן ת"י. חמס העיר רש"י שיש נוקדים רפי (מימים) לשון יוס. וכן הוא בדפוס ברישא. וכן בנביאים כ"י על קלף שבדי. וכן נכון. וכן מלאנו בישיעה (כ"גז) מימי קדם קדמתה יובלות רגליה. ולדעת זאת הסכים Döderlein אשר נתנו חתיתם לכל יושביה. הכוונה לכל יושבי הארץ (בני ח"ג) . על דרך מליצת יחזקאל אשר נתנו חתיתם בארץ חיים. וכנגד זה אמר ח"כ ונתתי לבי בארץ חיים : (יח) מצאתך. על לכרך בגולה :
- (יט) בהעדות עדיך את תהום. יונתן ואחרים מפרשים ד"מ על מלך צבל. וי"ח שאחר שלכדה נ"כ עלה עליה הים וטבעה. וכן נכון. כי כשאין שם ממלכה ויושבים העומדים בפרץ ומחזקים הגדרות. הימים עולים מעט מעט ומנסיים את העיר המיוסדת בתוך הים :
- (כ) בחרבות בכ"ף ע' מנחות שי. וכן בדפוס ברישא ופיזארו ובדפוס רע"ח. וכן בנביאים כ"י על קלף שבדי. וכן נראה שהיה קורא גם רש"י : ונתתי צבי בארץ חיים. אחזיר ההללחה לכל יושבי הארץ. תחת כי יושבי לור נתנו חתיתם בארץ חיים :
- (כא) ותבקשי. עיין דקדוקי § 41

כז.

- (ג) רוכלת העמים אל איים רבים. רוכל הוא המביא סחורה ממקום למקום. ושיעור הכחוז רוכלת העמים. רוכלת (ומביאה סחורה) אל איים רבים :
- (ד) בניך. בקלת ספרים כ"י ובדפוס ברישא נמצא בניך. וכן בתרגום אלכסנדרני :
- (ה) ברושים. המשיל לור לספינה. עיין רש"י : משניר. הר קרוב ללבנון. ועיין דברים ג' ט' וד' מ"ח : לוחותים. לשון שנים. אולי שכבר המליאו אנשי לור המלאת הספינות העשויות תחתיים ושניים. והוא מה שקוראים a due ponti. ואולי זאת כוונת יונתן שתרנס ית כל גישרך. גשר pons. והיותר נכון הוא שז"ל לוחותיך. ע' למעלה ג' י"ב :
- (ו) קרשך. פירשתי כרש"י להיותו ל' יחיד : בת אשורים. הנכון מלה אחת בתאשורים (כדעת יונתן ורש"י) ל' תדור ותאשור. שהוא buxus וכן וירגיל משבח השן הנחון בתוך האשכרוע (Aeneid. X. 137) :

מאיי בתיים. כתיס הוא קיפרוס. ואיי כתייס שס כולל לכל איי היס התיכון. והנה באי Corsica נמצא האשכרוע היותר משוכח מפאת עזבו: בתרגום בית חופאה לא יתנתרון (כן הוא ברש"י כ"י). ופירש רש"י: כסויה לא יפול: (ז) מאיי אלישה. הוא Elis או Peloponesus (בשארט). והיה למלא שס ארגמן משוכח אלל הקדמונים. ואעפ"י שהארגמן היה נמצא ג"כ בצור אין זו קושיא. כי יחכן שהיונים היו חכמים במעשה אורג יותר מן האוריים. והיו לוקחים הארגמן מצור והיו עושים ממנו בגדים משוכחים: מבסך. האהל שעל הספינה למכסה ולמסתור מחורב וממטר:

(ח) ארוד. אי בפניניאה. ע' ברא' יו"ד י"ח. ונקראת בלשון ערבי רואד: היו שטים דך. מלאכת עבודה היית עושה ע"י אחרים. אבל מלאכת מחשבת (חבליך) היו עושים אנשיך שהם חכמים:

(ט) גבל. עיר בפניניאה. נקראת בל' יוני Biblos. ובלשון ערבי נבל ענינו הר: מחזיקי ברקך: מתקני בדקי האניות שלא יכנסו בהן המים

(רש"י): ברק. סדק. בדקך תרגם רש"י בלשון לרפת ta crevasse:

(י) רוד ופוג. ע' בראשית יו"ד ו' וי"ג:

(יא) וחירך. בני ארוד ועמס חילך והם אנשי אור. ואולי הקריאה חילס. ועיין למעלה ג' י"ב: וגמדים. גמד הוא חלי אמה. לפיכך פירשו

רבים גמדים נמסים. והוא רחוק. ונ"ל כדעת גרוטיוס שענינו אנשי עיר בפניניאה הנקראת בלשון יוני Aneon שענינו גמד (cubitus). וסומכות תרגם אנשי

מדי. אולי פירש כאלו כתוב וגם מדים. ולדובזיקוס די דיו וגיו' פירשו מלשון סורי גומדא audacia. נגמדנא audax. אנמד audax fuit. ולרעחס

גמדים ענינו גבורי חיל. וזה רחוק. כי כמה פעמים הזכרו גבורי חיל בתנ"ך. ולא נקראו בשם זה. גם מהמשך הפרשה נראה שאינו אלא שם

מקום. ברש"י אנדוים. כ"ל Sondeurs:

(יב) תרשיש סחרתך. ארץ ספרד היתה עושה עמך סחורה. כלומר את היית הולכת שם ומביאה משם סחורה:

(יג) תובל ומשך. ע' בראשית י' ב':

(יד) מבית תורגמה היא ארמיניאה. וכן הם קוראים עלמס בית תרגם: ופרשים. סוסיס לרכיבה. ונבדלים ממסס סוסיס שהם למשיכה: (ביו'): :

(טו) בני דרן. הוא דרן בן רעמא (בראשית יו"ד ז'): קרנות שן. הוא שן הפיל. ונקרא כן כי יש קורחים אותו קרן. כגון בלשון כושי נקרא

קרן נג. גם פליניוס (18. 1.) קרא אותו cornua. ואין זה בלא טעם. כי שן הפיל אינו יולא מן הלחי כמו שאר השנים. אלא יורד מן הקדקד.

וגם הוא נמצא לזכרים לבד ולא לנקבות. כמו שהוא הענין בקרנות האיל (רו'): והבנים: עץ שחור הנקרא בערבי אפניוס. וברומי ebenus:

(טז) מרוב מעשיך. מרוב מעשה נוי ותכשיט שהיית עושה (רש"י). כלומר מרוב עושרך. שהיו אנשיך משתמשים בכל מיני תכשיט. והנה יחזקאל

מזייר צור כעיר עשירס מאד וכאלו רוב מסמרה לא היה כדי להעשיר אלא
לזכרה ולתשמישה :

מבאן ואיך מלאכת בני אוהב גר :

(ז) מנית. שס עיר בארץ בני עמון. והיא חכרת בספר יחזקאל (י"א ל"ג) :

פנג. י"ת קוליא והיא מלה יונית *zoia*. ומשמעו עונות דבש. וקוליא מלאנו בדברי רז"ל מערבין בקוליא והוא מירקות השדה הנאכלים ופי' בעל הערוך שהוא עשב שסורפין אותו ומשמיין אותו צבורית; ויוסף בן גוריון פירש פנג שמן אפרסמון הנקרא בלשאלנו (רד"ק). ורז"ל פירש מאכל מתוק מארמי פנק שעניו ענוג. וחפיקא מאכל טוב המעורר לתשגל :

(ח) ביין חלבון. חלבון שס עיר מהללה בארץ ארס. והיא נקראת עוד היום חלב (Aleppo) : וצמר צחר. לחר לבן כמו חמוות לחורות (רש"י) :

(ט) ורן. שס מקום בארץ ערב : ויון. חינון יון המוכר למעלה (פס' י"ד) ובס' דניאל. שהוא Grecia. חבל הוא שס מקום בארץ ערב הדרומית

זכר מאד בספרי השרשים למחברי ערב : מאוזל. היא מלה אחת ולא שתי מלות כדעת המתרגמים הקדמונים וקצת האחרונים שתרגמו [עיר] אוזל והיא אוזל המזכרת בצרפתית (י' כ"ז) ; שאס ק היה ראוי לנקד המ"ס בל"רי. חבל מאוזל הוא משרש אוזל דומה לשרש עזל שעניו בארמי ובערבי כמו טוס בעברי : ברזל עשות. ברזל בעשת. כת"י בערקין דברזל. מן עשת סן (שה"ש ה' י"ד) והוא ידוע בלשון חכמים :

(כ) בבגרי חפש. כת' יונתן בלבוש דיקר :

(כג) בנה. היא עיר כלנה המזכרת בצרפתית (י' י'). ובצמח (ו' ב') :

ערן. חינונה ערן המזכרת בצמח שהיא על הר לבנון. חבל היא ערן המזכרת בתלמיס (ב' י"ט י"ג) . והיא בארץ ארס נהרים : בלמד. לדעת בושארט היא עיר נקראת כלמדה בארמי. ואפשר שהיא הכרמלה של קסיופון : (כד) מבלדים. כמו מכלוליס. עיין למעלה כ"ג י"ב : בגדומי תבלת ורקמה. עליתות של תכלת מרוקמות (רש"י) : ובגדוי ברומים. ע' רד"ק : בחבלים. כמו ובחבלים : ארזים. משרש ערבי ארז. ועניו חזק :

במרכלתך. המלה הזאת חינוה מצוייה אלא כאן. ולכן דעתי נוטה לקרוא בס' (בחבלים וגו') רב"ל :

(כה) אניות תרשיש. חיות גדולות וחזקות כאותן שהולכות לתרשיש. כלומר בארץ רחוקה מאד : שרותיך. שיירות הולכות בסחרתך. כלו' רבות ביחד כמו שיירא (רד"ק) :

(כו) במים רבים הביאוך השמים אותך. מזייר צור כאניה ואומר לה.

חובליך ומלחך היו מוליכים אותך במים רבים. כלו' בים גדול. כדי ליך לארנות רחוקות לעשות סחורה ולהעשיר. וזה היה סבת שברוך. כי בים גדול מלאך רוח קדים כלו' חזק מאד. אשר הפיל אותך בתוך הים :

- (כח) מַגְרֵשׁוֹת . כמו מַגְרֵשׁ הַעִיר (רש"י) . אֵלֶּה שְׁהוּא מַשְׁקֵל אֲחֵר . כִּי הָרִישׁ בְּחֹלֶס (ע' מַנְחֵת שִׁי) כִּמוּ מַשְׁכּוּל :
- (כט) אֵל אֶרֶץ הָאֲרָץ יַעֲמֹדוּ . מֵה לָנוּ עוֹד בְּאֵלוֹת לְהִיכֵן נוֹלֵךְ סַחֲרֵה עוֹד (רש"י) :
- (ל) יִתְפַּלְשׁוּ . יִתְגַּלְגְּלוּ (רש"י) :
- (לא) קָרְחָא . ע"ד ל' אֲרַמִּית בְּמַקּוֹס קָרְחָה :
- (לב) בְּנִיהֶם . בְּנֵי שְׁלֵהֶם (רש"י) : מִי כְצוֹר כְּרַמָּה בַתּוֹךְ הַיָּם . מִי הִיטָה כְלוֹר בִּימֵי אֲשֶׁרָה עִיר הוֹמִיָּה מְרֹב אֲנָשִׁים שְׂבָאִים שֶׁס לַעֲשׂוֹת סַחֲרֵה וַעֲתָה אֲשֶׁר הוֹנֵה'''' וַמַּעֲרַבָה נִפְלוּ בַתּוֹךְ יַמִּים וְהִיא נִחְרַבַת מִי כְמוֹה דוֹמִיָּה בַתּוֹךְ הַיָּם . כְּלוֹמַר אִין עוֹד קוֹל מַלְחִיָּה וְסוֹחְרִיָּה בַתּוֹכָה וְהִנֵּה הִיא דוֹמִיָּה כַּמֵּת :
- (לד) עַת נִשְׁבַּרְתָּ . כִּמוּ צַעַת אֲשֶׁר הִיִּית גַּשְׁבַּרְתָּ . וְכֵן בִּירְמִיָּה (מ"ט ח') עַת פִּקְדוֹתָיו בְּמַקּוֹס צַעַת אֲשֶׁר פִּקְדוֹתָיו . וְכֵן לַמַּטֵּה בִּיחְזַקְיָהוּ לְהַחְרִיד אֶת כּוֹש בַּטֵּחַ (ל' ט') טַעֲמוֹ לְהַחְרִיד אֶת כּוֹש אֲשֶׁר הִיא יוֹשֶׁבֶת לְבַטֵּחַ : בַּתּוֹכָךְ . כְּלוֹמַר עִמָּךְ כְּדַעַת רַד"ק וְאִינוּ כְּתַרְנוּס רֹח' (וְגַד הַטַּעֲמִים) רַבָּק עַם וְכֵל קַהֲלָךְ (וְכֵל קַהֲלָךְ אֲשֶׁר בַּתּוֹכָךְ) :
- (לה) שְׁעָרוֹ שְׁעָרָה . ע' יִרְמִיָּה ב' י"ב : רַעֲמוּ פְּנִים : עֵינַי פָּחַד וְרַעֲרָה . וְכֵל זֶה כִּי יִפְחָדוּ עַל עֲלָמָס שְׁלֵא יִקְרַס כַּמְקַרָּךְ (רַד"ק) :
- (לו) שְׂרָקוּ עֲלֵיךְ . כִּמוּ כָל אֲוִיבֵיד שְׂרָקוּ וַיִּחְרְקוּ שֵׁן אֲמָרוּ בְּלַעֲנוּ . כִּי הַסּוֹחְרִים שָׂמָחִים בַּמַּפְלַת לֹר . כִּי יִאֲמָרוּ כָל רַכְלָתָה וַמַּעֲרַבָה יִבֹּא אֲלֵינוּ :

כח .

- (ב) אֵל אֶרֶץ אֲנִי . כְּלוֹמַר כִּמוּ אֵל אֲנִי שְׁלֵא יוֹכֵל אֲדַם לְהַזִּיקַי וְלַהֲרַע לִי (רַד"ק) וְעוֹד חֲנִי חֲכַס כִּמוּ אֵל וַיֹּדַע כָּל תַּעֲלוּמוֹת : מוֹשֶׁב אֱלֹהִים יִשְׁבַּתִּי בְּלֵב יָמִים . כִּי אֲנִי יִשְׁבַּתִּי בְּמַקּוֹס . חֹזֵק כִּי אֲנִי בְּלֵב יָמִים שְׁהִימִים מְקִיפִים אֲוִתִּי וְמִי יוֹכֵל לַעֲשׂוֹת צִי כְמוּ אֱלֹהִים שְׁיוֹשֵׁב בְּשָׁמַיִם (רַד"ק) :
- (ג) לֹא עֲמַמְוֹךְ . לֹא עֲמַמְוֹ . כְּלוּ לֹא הַחֲשִׁיבוּ מִמָּךְ וְהוּא לְשׁוֹן רַבִּים . כִּמוּ מַגְלָלִין זֹכוֹת עַל יְדֵי זֹכָאִי . וְהַכּוֹוֹנָה עַל הַשָּׁמַיִם . כְּלוֹמַר הָאֵל . הַשָּׁמַיִם לֹא הַעֲלִינוּ מִמָּךְ שׁוֹס דְּבַר : מַלְחַת שָׁמַיִם וְהַגַּת הַרְבֵּה בְּל"ח לְהוֹרוֹת עַל הָאֵל (יִרְאֵת שָׁמַיִם . מַלְכוּת שָׁמַיִם) . וְכֵן בְּדִנְיָאֵל (ד' כ"ג) דִּי שְׁלִיטִין שְׁמַיָּא :
- (ד) עַל יְפֵי חֲכַמְתָּךְ . עַל יְפֵיךְ אֲשֶׁר עָשִׂית לָךְ בְּרֹב חֲכַמְתָּךְ : יַפְעַתְךָ . זֶהְךָ מִן הוֹפִיעַ מֵהַר פֶּאֶרְן (רַד"ק) :
- (ה) מוֹתֵי עֲרָדִים . כַּת"י מַתַּת רַשִׁיעִין :
- (ו) חוֹתָם . כִּמוּ חוֹתָם . כֵּן תַּרְגָּמוֹ הַסּוֹרֵי הַיּוֹנִי וְהַיִּירוֹנִימוֹס . וְכֵן כְּתוּב "בְּכַתֵּם סַפְרִים" כ"י וּבְדַפּוּסִים קְדַמוּנִים : תְּבַנְיָת . כְּתַרְגָּמוֹ לְדוֹרְתָהּ ; וְפִירוֹשׁ חוֹתָם תְּכַנִּית הוּא אֲתָה הִיִּית יַפֵּה כְּחוֹתָם תְּכַנִּית אֲשֶׁר הוּא תַמִּיד בְּאֲלַבֵּעַ

בעליו. והוא חביב לו ואינו מניחו לעולם. ודומה לזה לשון ירמיה (כ"ב כ"ד)
 כי אם יהיה כניו בן יהויקים מלך יהודה חותם על יד ימיני כי משם אתקן:
 מלא חכמה. החותם אשר לו דמה מלך לור הוא מלא חכמה וכליל יופי.
 ומלא חכמה עינו כתרונמו די מתקן בחוכמה:

(יג) כל אבן יקרה מסוכתך. אחת ובגדיך וביתך הייתם כלכם מכוסים
 באבנים יקרות: מלאכת תפיד ונקביך בך. תופים ונקבים הם כאן
 שמות למקום הנקוב בטבעת אשר בו משמים האבנים היקרות. ויירוממוס
 אומר שקוראים in quo infixi sunt lapides (חוף) tympanum: ביום
 הבראך כוננו. כלל ימי חייך היו לך. ביום היותך היו גם הם. כלומר
 אינם נבדלים ממך:

(יד) את כרוב ממשח הסוכך. דמה אותו לכרוב לרוב מעלתו (רד"ק):
 ממשח. שם מתקבל משגב. והוא מענין שרש משח בראמי ענין מדה.
 ע' רש"י: כלומר כניו גדולות ופרושות הרבה וסוככות עם רב: אבני אש:
 הם אבנים יקרות אשר זכר למעלה. והן מזהירות כאש:

(טו) תמים אתה בדרכיך. מיום הבראך היית הולך תמים ופועל דרך.
 אבל בגובה לבך על יפיך שחת חכמתך. כלומר הסכלת והרשעת לעשות.
 ומאז נתלא עולתה בך:

(טז) מדו. כמו מלאו (רש"י).

(יז) דראוה בך. כמו לראות בך. כלומר לראות בך הפך מה שהיית
 וחשבת ברוב גאות לבך. ולתמוה עליך. ומלת לראוה מקור שלם מן
 הקל בתמורת למ"ד הפעל בוי"ו נראית. ומסקלו לזהבה את ה' חלקיך (רד"ק):
 (כג) ונפלד. כמו ונפל. אלא שנכפלה בו למ"ד הפעל (רד"ק):

(כד) סרון. כמו סרון ע' למעלה ב' ו': ממאיר. כמו ארעת ממארת
 פווינט בלעז (רש"י): השאמים אותם. עיין למעלה י"ו כ"ז:

כט.

(ג) הנני עליך פרעה מלך מצרים. ידוע הוא כי פרעה אינו שם מלך
 מיוחד. אבל הוא שם כללי לכל מלכי מצרים. והוראת המלה הזאת
 בלשון מצרי שמש. והח"כ הושאלה להוראת מלך. ונראה כי גם זה הושאל
 ג"כ בלשון מצרי להוראת התנים הגדול הרוצץ בתוך יאורי מצרים. הוא
 הקרוקודיל כי פרעון (או פרעה) אלא הערביים עינו ג"כ קרוקודיל. ולפי
 זה דמה הנביא את פרעה ר"ל את מלך מצרים שהיה בימיו אל הקרוקודיל
 הזה כי שניהם בשם פרעה נקראו. ולידע הכס האמתי של מלך מצרים אשר
 בו דבר יחזקאל לריך לזכור דברי ירמיה אשר אמר (מ"ד ל') כה אמר ה'
 הנני נוחן את פרעה הפרע. מלך מצרים וגו' אשר מהם נראה כי פרעה המולך
 במצרים בימי לזקיה ובימי נבוכדנצר הוא הפרע. ודע כי באמת המלך הזה

טוע לקדמונים כותבי תולדות מצרים בשם *Ovaquis* או *Anquis* והוא מלך בזמן נבוכד' כפי חשבונותיהם: הרובץ בתוך יאוריו. המים או הקרוקודיל הוא חיה יושבת בארץ ובמים: יאוריו. יאור שם מצרי וענינו בלשון זה נהר: לי יאוריו. יאורי שלי הוא ואין לאחרים עמי. כלומר אין בכל העולם כלו נהר דומה ליאורי: ואני עשיתיני. כמו אני עשיתי (אותו) לי. ידוע הוא כי בארץ מצרים לא ירדו הנשמים ורק היאור שוטף את הארץ בזמנים מיוחדים ומשקה אותה וע"ז הארץ מלמחת ונותנת פירותיה. אבל אם המצרים לא יעשו גדר למי היאור ותעלות כדי שילכו המים בכל ארץ מצרים ולא יכסו את הערים הנה האדמה לא תלמח. ולפי זה אמר פרעה מלך מצרים אני עשיתיני כלו אני עשיתי באופן שיאורי יזון את עמי בלי לורך עמים אחרים. וגם בלי לורך מטר מלמעה. ומלך זה היה פרעה מדמה עצמו לאל :

(ה) וגמ' שתוך. אי אטנדריוטן בלעז (רש"י): ורא תקבץ. בקלת כ"י. וכן בכ"י שלי תקבר. על דרך לא יאספו ולא יקברו (ירמיה ח' ב' וכו"ם ל"ג):

(1) משענת קנה. כקנה זה שהוא רך ואינו סומך את הגשען עליו (רש"י):
 (2) ובתפושם כך בכף תרוץ וגו'. ואתה היית סבה לישראל שימרדו במלך בבל ולא ישמעו אל דברי הנביאים שאמרו להם יוס יוס לשמור בריחו ולהיות משועבדים לו. כי אמרת להם לעזרם במלחמה. אבל בבוא מלך בבל עליהם לא בחיל גדול באת לסמכם ומלך בבל הכה אותך וגם המה יאבדו בשביך: והעמרת להם כל מתנים. והעמרת כמו והמערת מל' ומתניהם תמיד המעד (תה"ל ס"ט כ"ד):

(1) ממגדול סונה. מגדול שם עיר בארץ מצרים בלך לפוגי מזרחי אלל גבול מצרים. והוא חכרת שתי פעמים בחומש (שמות י"ד ב'. במדבר ל"ג ז') וגם בירמיה (מ"ד ח' מ"ו י"ד) שתי פעמים. וידועה היא בספרי קדמונים: סונה. שם עיר בגבול דרומי לארץ מצרים. שמה סון. וענינו בלשון מצרי פתח כי הוא כמו פתח מצרים מעד דרום ונקראת עתה אסואן: עד גבול בוש. הארץ הנקראת בספרי הקדש כוש היא החלק הדרומי של ארץ טוביה אשר עיר מלכותה בימי קדם Meroeo. והיא עתה נחרבת ומרבית אלל המקום הנקרא היום בשם Shendi. והנה כל הארץ שבין סונה גבול מצרים ובין ארץ כוש היתה גם היא תחת ממעלת מלכי מצרים ולפי זה אמר הנביא עד גבול כוש:

(ד) ארץ פתרום. פתרום היא מלה מצריית וענינה ארץ נגב כאשר כתב החכם יאבלונסקי. אבל חיינה כאשר אמרו האחרונים שם חלק דרומי של ארץ מצרים. כי בירמיה (מ"ד ח') ארץ מצרים לחוד וארץ פתרום לחוד. ח"כ לר"ך לומר כי ארץ פתרום היא הארץ הדרומית למצרים כלו החלק הצפוני מארץ טוביה אשר אמרנו שהיתה תחת ממעלת מלכי מצרים. ואשר משם יאזו המצריים: על ארץ מבורתם. ע' למעלה י"ו ב': אמר שד"ל מירמיה מ"ד

ח' חין ללמוד שארץ מצרים למדו וארץ פתרום למדו. אך יתכן (כדעת בה"ט) שמהיה ארץ פתרום נכללת בארץ מצרים:

ז. (לשד"ל)

(כח) והנה לא חבשה. לדעת חלמידי שנוס עודינה מלת לא יתרה. והכוונה הם השתדלו לחבש מכתם: לכן כה אמר ה' הגי וסברתי את זרועותיו וגו'. אך נ"ל שאין צורך למחוק מלת לא. כי אמר כי ה' שבר ח' מזרועותיו. ואמר שלא חבש. כלומר לא היטיב דרכיו. הגה עתה ישבור שתי זרועותיו. את החזקה (הבריחה) ואת המשברת (יוסיף לשברה באופן שלא יהיה לה תקנה): לחבשה. מפיק ה"א. כי חבש פעל יולא. אבל לחזקה נ"ל שהה"א צריכה להיות נחה. כי חזק בקל אינו אלא פעל עומד. והכוונה באופן שמהיה הזרוע חזקה לתפוש במרוב. ומלת ולא חזקו (דברי הימים ב' כ"ח ז') עיניה לא נלחם אמו בכל כמו. אבל נתפיים במעון שנתן לו. (י"ז סיון תרכ"ה):

לא.

(ג) עבותים. ע' למעלה י"ט י"א:

לב.

(יט) ממי נעמרת. עמי אתה חושב שאתה יותר יפה ומשובח? מאי חזית דדמא דידך סומק טפי? לא כן. אבל אתה כשאר מלכי האומות ומקרה אחד יקרה אומם ואומך (סיון תרכ"ה):
 (י) משכו. ל' עבר. ע' דקדוקי § 390
 (לב) את חזיתו. כתיב וכן נכון וע' רד"ק:

משלי ואיוב

אשר יאמר

משלי א

(י') כי רגליהם וגו'. ולצטוף יסרנו גם אותך :
 (לג) כי משובת. ענין שלום. כמו בשונה ונחת. וענין תרומתי בהפטרות וילא :

ג

(ד) חן ושכר טוב. חן בעיני אלהים. ושכל טוב בעיני אדם. יראת ה' היא חכמה. וכשתעשה רק טוב תלית בכל דרכיך. והרוחיים יאמרו שאתה בעל שכל טוב. ולפיכך בטח אל ה' ואל בניתך אל תשען אל תאמר אעשה עול וחמס ומעשה רמיה. ובבינתי וחכמתי אסתיר גנותי. אל תשען בזה על בניתך. אך בטח אל ה' שיתן שכרך ויליחך בדרך ישרה :
 (לה) מרים קלון. דרך לעג אמר מרים במקום משפיל. חכמים ינחלו כבוד. אבל הכסילים לא יהיה להם אלא קלון :

ה :

(ו) ארח חיים גו'. מרם המקרא ודרשהו. נעו מעגלותיה לא תרע ארח חיים פן תפלם. כלו' מעגלותיה נראים ישרים ומעט מעט בלי שיוודע לך הם נוטים מהקו הישר אל העקלקלות. באופן שאי אפשר לך לפלם ארח חיים. אחר שהחלות ללכת במעגלותיה : תפלים. שרם פלם עקר הוראתו עשה שיהיה הדבר ישר. כמו למעלה (ד' כ"ג) פלם מעגל רגליך והלה אמר באופן שלא תישר ארח חיים והכוונה כאלו אמר באופן שלא תישר דרכך בארח חיים :

ו

(יח) ובא במהלך. הוא משרת בלתי מתפרד מאדוניו הנבזר. וכן איש מן הוא נושא הנגה הסולך לפניו. וכן בזכרים ב' ז' ונתתי לך מהלכים כעטם כי תלאכיו יויה לך לשמרך בכל דרכיך :

ח

(כ) באורה צדקה וגו'. החכמה מהלכת בדרך צדקה ומשפט. והכוונה שהיא תלמדת צדקה ומשפט. כי אחר שאמר כי פריה טוב ויקר רעה

להודיע שתועלוותיה חזק נקמת על ידי ערמה ומרמה . כי כל דרכיה דרכי
 דרקה ומשפט. ואעפ"י כן להגחיל אזהבי יש :

ט .

(ח) הצבחה . המתרגם היה קורא הליכה עיין מתורגמן ערך עמד :

י .

(טו) הון עשיר . הנכון כמו שפירש הרמ"ק (ראב"ע) למטה י"ח י"א הון
 עשיר מדומה צעירו כקריית עזו ויחשוב שיהיה שגב בו :
 (כט) התמימים יש להם מעוז (והוא דרך ה') ופועלי הון שאין להם
 המעוז הזה אין להם אלא מחסה :

יא .

(כט) עוזר בירתו יגדל רוח . המפור ממון אביו לסוף יגדל רוח . והבן
 האויל המפור ממנו ובחה את אחיו שהוא חכם לב לסוף בהתמעט
 נכסיו הבית ינטרף להכע אליו ולקבל עלתו ומלותו כעבד וז"ע אם חכם לב
 הוא האח או העבד עיין למטה י"ז ב' :

יב .

(כד) דמיה . עיין עללות ע' גח' :
 (כט) דאנה בלב גו' . דבר דאנה ישחה נפשו :
 (כז) לא יחדך גו' . הנכון גם כאן רמיה עיין עללות :

יג .

(ח) בן חכם בוסר אב . הנכון כפירוש רלכ"ג ורש"י בשם י"א בשביל מוסר
 החב הוא חכם ומפני שלא שמע גפרה הוא לץ :
 (יט) תאורה נהיה . כשאלם ממלא תאותו יש לו הנאה גדולה . אך החכם
 אינו עבד לתאותו . והוא סר מרע אף אם תסיה נפשו מתאוה לאותו
 דבר לא כן הכפילים הם עבדים לתאוותיהם . ותועבה היא להם לסור מרע
 אם תסיה נפשם מתאוה לו :

(ט) אוילים יליץ אשם. האשם יעות דרכם של אוילים :
 (יג) גם בשחוק גר'. גם רוב השחוק גורם כאב לב כי רבוי תמונת השחוק
 מזיק לבוץ וכן לפעמים השמחה אחריתה וסופה מתהפכת לתוגה :
 (כה) ויפיה בזבים מרמה. מי שירגיל לדבר שקרים גם שלא בכוונה להזיק
 אלא דרך החול. לבסוף יהיה איש מרמה. וקרוב לזה למעלה
 פסוק ה' :

טו

(ד) מרפא לשון. זריחות הלשון היא עץ חיים היא סבה שאדם יהיה חיים
 ארוכים ועוזים. ואם יש סלף ומוס ונגע זה הוא שבר ונגע ברוח כל'
 ככל האדם והכוונה מות וחיים ביד לשון :
 (ו) ובתבואת רשע נעכרת. המתרגם היה קורא ותבואת. תבואת הרשע
 אין לה קיימא וכן נכון :

(ע) דרך עצל כמשכנת חדה. דרך עצל היא בדמיונו מלאה קוליס ע"ד
 אמר עצל ארי בחוץ (למטה כ"ב י"ג) כי דמיונו ועללותו מגדילים בעיניו
 כל דבר המתנגד להללמת מעשהו ועל ידי כן יושב ובטל ; אבל הישרים אשר
 נפסם חשקה לעשות הטוב. אינם נסונים אחר מפחד רע מדומה הך נראה
 להם שדרכם טלולה ואין בה מכשול. חלח גם כן דעת רש"י בקולר מליו :
 (ד) ארח חיים. המשכיל (המתנהג בדעת והשכל ויראת ה') יש לו ארח
 חיים העולה למעלה (המוליך אותו לחיים ולהללמה) כדי שיתרחק מדרך
 שאל היורדת אל חררי מות ; השאלו שהוא בתחיות הארץ הוא משל למיתה
 ולאחרון (כי הוא מקום המתיים) ומה שהוא למעלה (על האדמה) משכן
 החיים וההללמה :

(ב) מאור עינים. כשנא לאדם מה שהיה מתאווה הוא פותח עיניו ונראה
 לו כאלו אורו עיניו וזה ישמח לבו. וגם שמועה טובה ששמחה ותעשהו
 דשו ושמן :

טז

(ד) וגם רשע ליום רעה. על דרך מרשע חרבו. הקב"ה נשתמש בו
 שיראה להביא רעם :

(ו) וביראת ה' סוד מרע. אין הכוונה לסוד מהמעשים הרעים אלא להמלט
 מן הרעות (בחסד ואמת יכפר עון וביראת ה' האדם מתרחק מן הפגעים
 הרעים) וכיוצא בזה למעלה (י"ד י"ו) חסס ירא וסר מרע. וק למטה
 (י"ו י"ז) תמלת ישרים סוד מרע. הכוונה שהיא גורמת להתרחק מן הפגעים
 וכמו שמפרש נוצר דרכו :

(יא) פלם . הכוונה ה' שופט בצדק ושוקל כל מעשי בני אדם לתת לאיש כדרכיו . כי הנה מעשהו המה כל אבני כים . על דרך הוילר עין הלא יביע :
 (יב) איש בריעל כורה רעה . הוא כורה שחת להפיל בו רעהו . ועל שפתיו כשהוא מדבר עמו הוא מראה לו חבה יתרה כאש בוערת . והוא ע"ר (למטה כ"ו כ"ג) שפתים דולקים ולב רע :

יז

(ד) שקר מזין . האיש רשע הוא מטה און לאיש שקרן והוא מאזין בדברי שקר אשר לשון הוות כלו' לדברי שקר היולאים מפי רשע בעל לשון הוות :
 (טו) למה זה מחיר . מנייר את הכסיל כאלו לוקח בידו כסף וזהב ומבקש לקנות חכמה . והוא אומר שכל כסף וזהב שבעולם לא יועיל לו לקנותה מאחר שהוא כסיל ואין לו לב ושכל . וכמעט לא יותן סגור תחתיה (איוב כ"ח) :
 (יז) בכל עת : הרע האמתה הוא אוהב בכל עת . גם בעת רעה . והאח נולד להיות לעזר לעמות בצרה ואם לאו אינו ראוי להקרא אח :
 (כו) גם ענוש רצדיק רא טוב . מדבר במלכים שאין טוב להם לענוש מי שודעים שהוא צדיק ולרוב צדקתו הוא לפעמים מתנגד למלכו . ופירש ואמר להכות נדיבים על יושר . לא טוב לשכות השרים אם אמרו דברי יושר ולא נשאו פנים למלך (תלמודי יוסף ירא) :

יח

(ב) לא יחפוץ גו' . הנכון כרלב"ג :
 (ג) בבוא רשע גו' . הנכון כרמ"ק :
 (יז) וחקרו . הוא מבחין את הראשון ומגלה מה הוא (אם אמר דברי מרמה) וכמוהו ודל מבין יחקרו (כ"ח י"ח) :
 (כא) ואוהביה יאכל פריה . אוהבים הוא השומר אותה (כמו שומר פיו ולשונו כ"א כ"ג . טור פיו י"ג ב') ודוגמת המליצה הזאת נולד תאנה יאכל פריה כ"ז י"ח יאכל פריה כנגד יאכל פריה . ונולד כנגד אוהבים (יוסף ירא) :
 (כד) להתרועע הוא עתיד לשמוח ולעלות כמו יתרועעו אף ישירו :

יט

(א) והוא בסיל . ולמטה כ"ח ו' והוא עשיר כ"ל מל' יעש פימה עלי כסל (איוב ע"ו כ"ז) :
 (ב) גם בלא דעת . גם המחשבה והחפץ אם הם בלא דעת וכלי התבוננות הם דבר רע . אבל מי שהוא מוליח הדבר לפועל ועושה מעשיו בלי השכל

הוא יותר רע ונקרא חוטא. נפש הוא החפץ והראון. ומלת גם דבקה עם נפש. גם נפש (אפי' החפץ לבדו) בלא דעת לא טוב :

(ז) מדרגא אמרים לו המה. הרעים אינם לרש. אבל הם למי שאינו צריך לשום דבר. ושהוא בעל שיחה ומשעשע חבריו בדבריו :

(ח) לא נאווה לכסיל תענוג. אין רחוי שיחיה בידו להתענג ולעשות הטוב בעיניו וכן אין ראוי לעבד להיות מושל. כי על הרוב לא יתנהנו בשכל ויעשו רעות גדולות :

(ט) רמיה. ענין עללות ע' למע' יו"ד ד'. וי"ב כ"ד וכ"ז :

(י) בווה דרכיו. של הקב"ה (רלב"ג) והוא נרמז בשומר מלוא שהכוונה בלא ספק מלוא ה' :

(כז) חדר בני לשמוע מוסר. חדר בני להיות זקוק לשמוע כל יום דברי מוסר. בהיותך כל יום שונה מאמרי דעת. כל' למה תכריחני לחדש יום יום תוכחותי ? (יוסף ירח). מלאנו שמע שאין הכוונה בו שמע ברצון אלא שמע בעל כרחו. כגון אלה ישמע ולא יגיד. אשר לא תשמע את עבדך מקללך :

ב

(א) רב אדם. רוב בני אדם מפרסמים החסר שעשו וגם מה שלא עשו. אך מי ימלא איש אמונים שלא יוסיף על האמת בספור מעשיו :

(ב) מי יאמר גו' (א) אבן ואבן וגו'. דבקים זה לזה. מי יאמר זכיתי לבי. לפיכך אין ראוי למהר וליתן דופי באחרים ואל תדין את חברך עד

שתגיע לתקומו. אבל כשמחמתירים על זולתם ומדברים רע עליהם על כל דבר קל שנכשלו בו. הם מקילים לעצמם ולא יחסרו להם טענות להצטדק על מעשיהם המגונים והנה יש להם אבן ואבן חיפה וחיפה. וזו תועבה לפני ה' :

(ג) חציץ. כאלו הקמח ההוא היו בו גרגרי אבן שנפלו מן הריחים בשעת טחינה :

(ד) מזרה רשעים. * דומה למה שאמר למע' מלך יושב על כסא דין מזרה בעיניו כל רע. והכוונה שהוא מבחין בין לרשע לרשע מי הוא

שדבריו אמתיים ומי הוא עושה טענות כוזבות ואמר שהמלך החכם מזרה ומרחיק מעליו הרשעים. ולא יתעו אותו בשקריהם. ומוסיף ואמר וישב עליהם אופן

והוא משל לקוח ממלאכת הדישה שהיו דשים התבואה באופן עגלה (ישע' כ"ח כ"ז) כדי להפריד התבן מן הבר. וכן המלך החכם ממציא תחבולות כדי לברר

האמת מן הכוזב וכמו שעשה שלמה באמרו בורו את הילד החי לשיס. ואין הכוונה כלל שימית הרשעים במיתה משונה (כמו שחשבו גי' ופירשט) שאם

הוא מזרה אותם איך ימיתם ? ור' משה קמחי בפירושו המיוחס לראב"ע אמר

(*) פי' פסוק זה כבר נדפס בלופה למניד בנה שמינית עמוד 101.

כי תחלה ידבא אותם ואח"כ יסירם מפניו ואם היה כתוב שיכה אותם בשבט .
 היה זה אפשר . אבל אם יעביר עליהם אופן עגלה . אין ספק שימותו . ובמשל
 הזה מהעצרת האופן נכלל גם כן הלחץ והלער שהשופט המכס לוחץ את הרשעים
 בתחבולותיו לא בייסורין . אבל בחקירות ובריקות ואויזמים . ואם במעשה שמים
 הנשים מאמר גזרו את הילד החי לשמים היה כמדקרות חרב בלב אותה שהאמת
 אתה . הנה על הרוב יהיה הדבר בהפך שהחקירות מלערות ודומקות הרשע
 עד שידה ; וגם בענין שמים הנשים אין ספק שגם אמו של הילד המח
 נלטערה בשמעה הלויי ההוא כי רנוה היה שינתן לה הילד אלא שהחברה על
 עלתה ואמרה בזורה . כדי שלא להודות שהיו דבריה שקר ואולי גם כן השמחה
 שהיה לה בלרת חברתה גברה על לער אכדת הילד שהיתה מתאוה לקנות
 (י"ב חייר תרכ"ג) :

(כז) גר ה' גו' . נשמת אדם היא נר שנתן לו האל . ובה הוא חופש כל
 חדרי כליות בני אדם ומכיר מה בלבבם . וזה דבק עם הפסוק הקודם
 מזה רשעים מלך חכם (כ"ח אב תרכ"ג) :

(כח) חסד ואמת גו' . שתי המדות חסד ואמת (ההטבה ועשות משפט)
 שומרות המלך . אך החסד יועיל לכוון כסאו יותר תמדת הדין . ותלמיד
 יהודה לזלאטו מוסיף כי החסד מועיל גם אחרי מות המלך והוא טבה שישאר
 כסאו לבניו . כי החסד שעשה האב הוא טבה שכל העם יאחזיקו והיו לאמנים
 גם עם יולאי חלציו :

(ל) חבורות פצע גו' . חבורות פצע ומכות חדרי בטן הן תמרוק לאיש
 רע . כי מתוך הייסורין יוסר וישוב טוב ויפה [מלשון תמרוקי הנשים]
 (גו' וקב ונקי בפירוש שלישי) :

כא .

(א) פלגו מים גו' . הנכון כרלב"ג . והכוונה להביא בני אדם להיות נאמנים

עם המלך . כי כל מה שהוא עושה אינו אלא רצון האל (יוסף ירא) :

(ב) כל דרך איש גו' . עיין למעלה י"ו ב' :

(ג) רום עינים ורחב לב . (הגאון ורוחב התאוות) הן ניר הרשעים

(מה שהם חורשים וחושבים בלבם) והם לחטאת להם (הם לרע להם .

כמו לחטאת לבית ירבעם) :

(ד) פועל אצרות גו' . האצרות העשויות בלשון שקר אין להם קיימא אך

הם כהבל נדף והם ג"כ מוקשי מוח לבעליהם . מוקשי . כך היה קורא

רש"י וכן תרגמו קלח קדמונים :

(ה) יגורם . מן גרר כמו יגורו בחרמו (חבקוק א' ט"ו) . ימשוך אותם

לאבדון . ופירש הכתוב כר"ש דעטמאלר . כשיבא על הרשעים שור אין

להם חקומה . כי אין להם הללה ממקום אחר . יען תמיד מאנו לעשות משפט :

משלי כא כב

קצא

- (ח) דרך איש. דרך רוב בני אדם הוא הפכפך חר. אבל מי שהוא זך אין פעלו הפכפך. אלא ישר תמיד. (יוסף ירח) :
- (ט) מאשת מדינים ובית חבר. הגוון כרלכ"ג. עיין פירושו למטה כ"ה כ"ד. והכוונה טוב לשבת יחידי במקום מסוכן שאין תקוה שיבא אדם שם. מלשבת עם אשת מדינים אעפ"י שתהיה דירתו בבית שיש בו חברה בני אדם :
- (י) נפש רשע גו'. הרשע נכסף לעשות רע. ולהזיק ואין לו חמלה וחנינה על זולתו :
- (יב) משביל צדיק גו'. הצדיק איננו נפתה בראותו הללחת הרשע. אבל הוא מתבונן על ביתו ועשרו וכבודו. והוא גוזר על הרשעים הסלוף (המספכה והמפלה) מחמת הרע שהם עושים : מסלף. על דרך וטמאו הכהן. יאמר שהוא טמא. אף כאן הצדיק אומר 'שהרשעים מעותדים לסלף ולמפלה (כ"ג מרחשון תרכ"ד) :
- (טו) אדם תועה גו'. אולי כפי' ראשון של רמ"ק כיון שנטה אדם מדרך השכל והתחיל לתעות בדרך רע. הוא הולך ותועה כל ימי חייו. ואין לו מנוחה עד שימות :
- (כ) ארצו נחמד וגו'. והיותר כסיל שבמין האדם הוא לא לבד לא יאסוף אולם נחמד. אבל אם נמלא בידו מאבותיו. הוא מאבדו :
- (כו) וצדיק יתן. : כרש"י : ופי' יתן יתן לתאווה. ימלא תאוה ולא ימנע ממנה. ותאוה לא תמיתו. כי איננו מתעלל וה' תברך את כל מעשה ידיו :
- (כז) זבח רשעים וגו'. אף כי בזמה יביאו. וכל שכן שתועבה הוא כאשר יביאו במחשבה רעה לרמות את הבריות כדי שיחשיבוהו לצדיק (מלודת דוד) וכן מלינו בקהלת כטוב כחוטא כזבח כאשר איננו זוכה :
- (כח) ואיש שומע לנצח ידבר. האיש המגיד ומעיד באמונה מה ששמע וראה. הוא יוכל תמיד לדבר והכל יטו און לדבריו. בהיותם יודעים שאיננו בודה דברים מלבו :

כב.

- (ב) עשיר ורש נפגשו. הם זה כנגד זה. הם שני הפכים. עיין בה"ע חקפ"ט עמוד 86 87 :
- (ג) עקב ענוה. (שהיא יראת ה'). כמו שמלאנו עמוס להוראת צדיקים) עושר וגו' :
- (ה) צנים פחים. בדרך העקש (הפך דרך ישרה) יש צנים ופחים. כלומר הדרך העקלתון הוא מלא סכנות. ומי שרואה לשמור עלמו ילך בדרך ישרה ומתוך כך ירחק מאותם צנים ופחים :

- (1) חנוך דנער . ironia כדעת רל"ג . זבא בלמ"ד כמו הלאל ילמד דעת (חיוב כ"א כ"ב) :
- (יא) אוהב מזהר לב וגו' . מי שהוא אוהב בלא לב ולב אבל לבו טהור . שפתיו חן . דבריו אהובים לכל . ואפילו המלך נעשה רעהו (וקרובין לזה דברי טמאירי) :
- (יב) עיני ה' . נצרו איש דעת (ויראת ה' היא חכמה) עיין פירושי ליסעיה "א ב' :
- (יג) שוחה עמוקה . כמו כ"ג כ"ז :
- (יד) עושה דל . חושב להרבות לעצמו . ואח"כ הוא נותן שחר לשופט עשיר . כדי שידיקאו צריבו . ונמלא מפסיד יותר ממה שהרויח במה שעסק :
- (יז) למה יקח משכבך מתחתידך . כ"ל שאע"פ שאין לוקחין המשכב מבעל חוב . מן הערב לוקחין ואין מרחמין עליו . כי לא היה לו לערוב ערובה . כי בערובתו רמה את רעהו שבזולת הבטחתו לא היה מלווהו :
- (יט) מהיר . עיין ישעיה י"ז ה' :

כג .

- (א-ג) את אשר לפניך . הוא המושל . החבונן תמיד לפני מי אתה עומד . כי המושל החכם בודק אותך באכילתך ואם אתה רעבתן אתה אוכל סכנים . אתה גורם רעה לעצמך . לפיכך אל תתאו למטעמותיו . כי הוא לאס מבזים כי הוא רוצה לנסות אותך אם אתה להוע אחר התענוגים ואולי יבטח בך ולא יעלך למעלה רמה :
- (ד) מבינתך חדרל . כמו חדרלו לכס מן האדם (ישעיה ב' כ"ב) עיין שם פירושי :
- (ה) התעוף . הנכון כרש"י . וכפלת תרגומו ותיעוף . ומזה מגלה עפה . כפולה :
- (ו) אל תדחם . כאן מדבר ברע עין . ולא במושל כמו למעלה א—ג . והפסוקים קרובים ועניניהם רחוקים מאד :
- (ז) יתהלך במישרים . הנכון ingreditur blande כיירוימוס . והוא דבק למטה . אבל אחריתו וגו' :
- (ח) הכוני וגו' . דרך מליצת השיר הוא נותן דברים אלו בפי השכור . אעפ"י שהוא לא יוכל לאמרם . והכוונה לומר . האיש השכור איננו מרגיש אפילו כשמכין אותו . ואחרי הקיזו לא יאחר לשוב ולשתות . כאלו בזמן תרדמתו היה מתאזהר להתעורר כדי לחזור ולשתות (ר"ח כסלו) :

כד .

- (1) התרפית . ביום גרת חנך . כדעת רש"י ורמ"ק :

משלי בך כה

הצג

- (יט) אל תתחר. non gareggiare. אל תקנא non emulare. להיות כמותם. כפי' רש"י :
- (כא) עם שונים אל תתערב. אולי הכוונה אם שני בני אדם השונים זה מזה בדרכיהם ומזגם ודעותם הם בחברה ושופות. אל תתחבר להם ואל תשתתף עמם. כי פתאום יקום אידם. כי זה מושך לכאן וזה לכאן. ופיר' שניהם יבא פתאום בטרם יודע בואו (ד' כסלו) :
- (כו) שפתים ישק וגו'. ישק הוא נפעל כמו ישש. עיין דקדוקי § 448 והכוונה כפי' רש"י. ועיין פי' אחר בתוספות גיטין ט' :
- (כז) ובנית ביתך. תקח אשה. כרש"י :
- (כח) והפתית בשפתוך. לשון ויפתוהו בפייהס וה"א התימה להוראת לא. אל תפתה בשפתוך. והכוונה אל תעיד שקר בנגות רעך. וגם אל תדבר שקר בשבחו בדברי חלקקות :
- (לד) ובא מתהרץ. עיין ו' י"א :

כה

- (א) גם אלה וגו'. שלמה אמר שלשת אלפים משל. כל שעה שהיה בא לחזונו חיזה מעשה מיוחד. היה אומר עליו משל ולמוד חכמה. ועבדיו היו כותבים אותם. וכשירו בבית המלך ג' אלפים מאותם המשלים. ובזמן מן הזמנים (או גם בחיי שלמה) הועתקו קצת מהם ונתפרסמו בקרב ישראל. ואח"כ אנשי חזקיה חזרו ללקט וזיירו מתוך אותם ג' אלפים עוד קצת משלים והם הכתובים מכאן ואילך והוליאוס לאור :
- (ג) האל הגדיל כבודו על ידי שפשה כמה דברים נסתרים מהבנתנו. וכבוד מלכים הוא בחקרים בעומק הדברים להוליא המשפט לאור. וכשם עושים כן אין חקר לשכלם :
- (ד) מהשפירך לפני גדיב אשר ראו עיניך. שתטורך להשפיל עמך ולהגיש מקומך לפני גדול הנכנס. מיד כשאתה רואה אותו נכנס בבית אהה צריך לחלוק לו כבוד ולתת לו את מקומך :
- (ה) וסוד אחר. אינו סמוך. והכוונה כרלכ"ג. פן יחסך שומע. בעל ריבך בשמעו שאתה מגלה חרפתו יחרף גם הוא אותך. וקלוקר יגלה בלי תקנה :
- (ט) רעה. עיין דקדוקי § 515 בהערה :
- (כ) הנותן עדי זהב וכסף על בגדו ביום קרה אינו מועיל כלום להגלל מן הקור. וכן הנותן חומץ על נחר. וכן שר בשירים על לב רע ונעלב :
- אבל דוד היה מתנן בידו לפני שאל. והגנון פועל בנפש הרבה יותר מהשירים :
- (כה) קדים. נוזלים מן המקור (לא זוננים) עיין פירושי בישעיה ל"ז כ"ה :
- (כו) הנוון כפי' אבן ישיא :

כו.

- (ב) לא תבוא. לפי הפשט. הנכון לא באל"ף :
 (א) מקצה רגלים. אולי תקצה כמו לקצות בישראל (מלכים ב' י" ל"ב) מענין שרש קצף. השולח דברים ציד כסיל הוא מייגע כמה רגלים. עיין רש"י :

כז.

- (ג) בעם אויל. הצער שהאויל גורם לפעמים לזולתו בדבריו או במעשיו.
 אף בזולת כוונה רעה. כעס אין ענינו חמה :
 (כז—כז) חמשה פסוקים אלו נראין בעיני מכתב "שלוה למתך מואב שהיה נוקד ועוסק במרעה הבהמות והוא משבח ומברכו. וזה אני אומר מפני מלת נזר (ואם נזר לדור ודור) :

כח.

- (ב) רבים שריה. אינם המלכים והמושלים. אלא שרי המלך אנשי ענתו. וכוונת הכתוב כי כשהארץ מלאה עונות יש למלך שרים רבים. וכשהיה למלך שר ויועץ אחד מבין יודע יאריך המלך ימים על ממלכתו :
 (ג) מי שעושה דלים ועכ"ז הוא נשאר עני. הוא דומה למטר סוּחָף שהוא מזיק ולא מועיל :
 (ה) יבינו כל. בעיני המשפט. להרשיע רשע ולהצדיק צדיק :
 (ו) טוב. גליקליכער. כפי"י אייבעל (וכן למעלה י"ט א') ולפניו בעל שמוח חיים :
 (ז) יחפש. יתחפש. כמו למטה פסוק כ"ח יסתר אדם :
 (ח) לא יגקה. מקללות :
 (כא) הכר פנים לא טוב. אבל כמה הוא יקר למנוח מי שלא ישא פנים לעשיר. כי על הרוב על פה לחס יפשע גבר :
 (כב) איש רע עין שאינו מטיב לדלים. הוא נבהל ואץ להעשיר. ולא ידע כי זה יגרום לו חוסר ועניות :

כט.

- (א) בפשע איש רע יש מוקשים שיפול בהם. כלומר פשעיו גורמים לו שילכד בפח התלחות. והצדיק בהפך ירון ושמחה. כי בטוח הוא שאין לו מוקשים :
 (ט) רגז ושחק. האויל. בדעת רלב"ג :

מישרי בט ל לא

קצה

- (י) יבקשו נפשו. ידרשו דמו לנקוס נקמתו. כפי' ראשון של רמ"ק. וכן גי' . וקרוז לזה אין דורש לנפשי (תהלים קמ"ב ה') :
- (יג) נפגשו . כמו שפירשתי למעלה כ"ב ב' . הם זה הפך זה :
- (יח) באין חזון . תוכחה . עיין פירושי על חזון ישעיה :
- (כ) חרדת אדם יתן מוקש . חרדתו גורמת לו מוקש . כרלכ"ג ואזן יחייה :

ל

- (ג) קרושים . האל הקדוש . כמו ביהושע כ"ד י"ט :
- (ד) מי עלה שמים וגו' . מי הוא בן אדם שיוכל לדעת החכמה הכללית . מי הוא שעלה שמים וירד . ויהיה כח בידו לאסוף רוח בחפניו וגו' כלומר להנסיג העולם וכל חלקיו . כמו שהאל עושה ? מה שמו של איש כזה אם ידעת . או מה שם בנו אם היה בדור הקודם וגשאר בחיים אחד מבניו . והכוונה בכל זה כי אין בנו כח להבין החכמה המנהגת את העולם . וכעין מה שאמר ה' לאיוב . ואין לנו להרהר אחר מדותיו . אך ראוי לנו לבטוח בו . כי כל חמרת חלום לרופא . וכל מעשהו באמונה :
- (ה) בידים תתפש . חולי ל"ל תפשי בפעל . היא קטנה ונתפשת ביד . ועכ"ז היא בהיכלי מלך . כי עם כל השתדלות המשרתים לנקות הבית ישאר תמיד חיזה עכביש באחד מן החדרים הנשכחים . או כדעת אייכל חתפס נכח שאתה יכול לתפוש אותה בידך :
- (ו) ומדרך ארקום עמו . כפי' רש"י . אין לעמוד לנגדו . כמו הליש שלא ישוב מפני כל . והסוס האזור למלחמה (זרזיר כפי' גי') והתיש שאינו ירא מפני כל . ועל שם שהוא עז נקרא עז :

לא

- (ב) מה ברי . עיניו אל בני . כמו ומה אהבוק על בתולה . וכן למנ שלמה . דילמא . וכן בל' ערבי מא נאמר להוראת לא . עיין גי' :
- (ג) למחות מלכין . לנשים שגורמות אבדן המלכים (כפי' אייכל וראו') . ונריך לקרוא למחות (י"ד כסלו תרכ"ד) :
- (טו) וחק . ערף . כפי' רש"י וכמו כי חק לכהנים מאת פרעה :
- (כ) ותשחק ליום אחרון . איננה דואגת לראות האפשריות לבוא . כי מאד אחד היא משתדלת בכל כחה להצלת ביתה . ומאד אחר היא אשה יראת ה' (פסוק ל') וכפה פרעה לעני וחורת חסד על לשונה . ולפיכך היא בועטת באלהיה . ולא תירא משוד כי יבא . המאמין בה' אינו יושב ובטל . אבל הוא בועט שתהיה ברכת ה' במעשה ידיו (ט"ו כסלו) :

(כו) ותורת חסד עד לשונה . לימוד של חסד על לשונה . ר"ל מלמדת ומזרזת לעשות חסד עם הבריות (מגודת דור). וכן פיה פתחה בחכמה . כל דבריה מלמדים החכמה (והחכמה היא החריצות ויראת ה'). והנה למוד הבנים (האידוקאליון) לא נשכח בפרסה הזאת . אעפ"י שעקר החובה הוא על האב ולא על האם :

(ט"ז כסלו תרר"ך)

ברוך רחמנא דסייען

שר"ל

איוב א.

(1) שִׁמְזָן. כִּל תַּחֲלַת קִרְיָתוֹ שִׁמְזָן. מִשְׁזָן בָּאָרֶץ. וְהָיָה כַּעֵין מִרְגַל הַמִּשְׁוֹטֵט בָּאָרֶץ לְהַגִּיד לְאֵל מַה שֵׁשׁ בָּהּ מִן הָרַע. וְהָיָה בְהִכְרַח הָיָה הוּא בְּמַחֲשַׁבַת בְּנֵי אָדָם כְּאִיבֵי וְשׁוֹטָן לְהַס. לְפִיכָךְ חָזְרוּ לְקִרְוָתוֹ שֵׁטָן בְּסִיָּן. וְהָיָה הַשֵּׁטָן הָיָה מֵאַחַךְ הַמִּשְׁוֹטֵט בָּאָרֶץ. אֲבָל שָׂאֵר הַמַּלְאָכִים לֹא הָיוּ מִשְׁוֹטֵטִים בָּאָרֶץ. אֲלֵא בְּאִים בְּשִׁלְיֹת הָאֵל לַעֲשׂוֹת מַה שִׁלְּוֹס. וְאַחֲכִי חוֹזְרִים לְמִרוֹס :
 (כ) וְעָרוֹס אֲשׁוּב שִׁמְהָ. אֵל בְּטָן אֲמִי. אֲלֵא שְׁבָטָן אֲמִי הָאֲמֹר לְמַעֲלָה הוּא כְּמַשְׁמַעוֹ; וְכֹאן הוּא מַשֵּׁל אֵל הָאֲדָמָה וְהַקֶּבֶר; וְזֶה דֶרֶךְ לְחַוֵּת שְׁנֹר בְּשִׁירֵי הַקֶּדֶשׁ :

ב.

(1) אִי מִזָּה תִּבְאָ. רֶאֱבִיעַ. דְּבָרָה תּוֹרָה כִּלְשׁוֹן בְּנֵי אָדָם :

ג.

(1) יֶאֱבֹד יוֹם. כִּל שְׂאִין הַכּוֹנֵה עַל הַיּוֹם שְׁנוֹלֵד בּוֹ מִמֶּשׁ. כִּי הוּא כִּבֵּר חֶלֶף. אֲלֵא (כְּמוֹ שְׁפִירֵשׁ רֶשׁ"י עַל פֶּסוּק הַיּוֹם הַהוּא יְהִי חֶסֶךְ) הַכּוֹנֵה כְּשִׁנְיַע אֹתוֹ הַיּוֹם בְּכֹל שָׁנָה וְשָׁנָה. כִּי הָיָה דֶרֶכָּה לְחַוֵּג בְּיוֹם לְדַחַס וּלְעַשׂוֹת זְכַר לְכֹל מֵאֲזַרֵּעַ טוֹב. וְכֵן הָיוּ מִתְאַבְּלִים בְּכֹל יוֹם שְׂאִירֵעוּ בּוֹ מֵאֲזַרֵּעוֹת רַעוֹת. וְהָיָה הוּא אֲמֹר כִּי הַיּוֹם שְׁנוֹלֵד בּוֹ אִינְנוּ יוֹם טוֹב אֲלֵא יוֹם רַע. וְרֹאיוֹ שִׁיחָה יוֹם חֶסֶךְ וְלֹא אֲזַר בְּכֹל שָׁנָה וְשָׁנָה: כִּי הוּא יוֹם מִזְכָּן לְפֹרְעוֹת. וְיֵשׁ רֹאיוֹהָ בְּדוֹרָה לְפִירֵשׁ זֶה. כִּי אֲמֹר יִחַשְׁבוּ וְגו' יִקּוּ לְאֲזַר וְגו' כִּי לֹא סָגַר דְּלַתֵי בְּטִי. הוּא מִתְאַוֶּה שִׁיחָה הַיּוֹם הַהוּא נַעֲשֶׂה עַל שֵׁלַח סָגַר דְּלַתֵי בְּטָן אֲמֹ. אֲכִי הַיּוֹם שְׂהוּא מִקְלָל אִינְנוּ יוֹם שְׁעֵבֵר. כְּרֶאֱבִיעַ וְרֹאז'. אֲבָל הוּא יוֹם נִמְלָא עֲדִיין בְּחֹפֶן שִׁיכֵל לְקַבֵּל עַנְשׁוֹ : הַדּוֹרָה. עֵינֵינוּ נוֹלֵד. וְהוּא הַפַּעַל מִן יָרָה. שְׁעִינֵנו הַשִּׁלְכָה בְּכַח. וְכֵן הַשִּׁלְכָה הוּא מוֹשֵׁלֶךְ בְּכַח הַטַּבַּע מִבְּטָן אֲמֹ :
 (2) מִדְּרַע קְדָמוֹנִי. מִלְשׁוֹן בְּמַה אֲקַרֵּם ה' :
 (3) אִו בְּנַפֵּל מִמּוֹן. שְׁטוּמִיִּים וְקוֹבְרִים אֹתוֹ בְּלֹא כְבוֹד : כְּעוֹרְלִים לֹא דָאוּ אֲזַר. שֵׁלַח נִהְיוּ מִן הָעוֹלָם הַזֶּה. כְּעַמֵּס וְלֹא יִרְאֶה כִּי יֵבֵא טוֹב :
 (4) לְגַבֵּר אֲשֶׁר דִּרְכּוֹ נִסְתַּרְהָ. הַסִּיר מֵעֲלֵיו הַשְּׁנַחֲתוֹ :

- (ג) הנסה דבר אריך. מלשון אשר לא נסתה כף רגלה. ופירושו למטה כי עתה תבא אליך ומלח:
- (י) שאגת אריה וקור שחר. מקרא קצר. שאגת אריה וקול שחל לא תעמוד לנח: ושני כפירים נתעז. נתעז כמו נתעז. כמו מלחמות כפירים נתוז ה':
- (יב) יגב. כמו (ש"ב י"ט ד') ויתגב העם ביום ההוא לבוא העיר כאשר יתגב העם הנכלמים:
- (יז) האנוש מאלוה. כעסם והייתם נקיים מה' ומישראל (במדבר ל"ב כ"ב). המעט מכס (במדבר י"ו ט'). כי לא דבר רק הוא מכס (דברים ל"ב מ"ה):
- (כא) יתרים. הנוון יתרים. כמו כל יסע יתרותיו לנח:

- (ח) קרא נא. מאחר שלא ידק אנוש כלפי האל חפילו תאמר שאתה זריק לא יושם האל לזעמך. ואף לא המלאכים. כי כלם יודעים כי שוא זדקת אנוש. ושהאדם מקבל תמיד מיד האל כגמול מעשהו בזדק ובמשפט. כי אמנם אויל ופתי הוא מי שנועם בראותו הללחת הרשעים. כי לא ידע כי לבסוף ישמדו ערי עד:
- (ג) ואקוב. מיד פללתי כי ודאי יהיה נוסו חרור. ואינו לשון קללה אלא ל' נזוהא. כמו מה חקב לא קבה אל:
- (ה) אשר קצירו רעב יאכל. למה ירחקו בניו מיסע. מפני שהוא (חביהם) היה אוכל קצירו של רעב (על דרך בנו בעור). והיה לוקח קצירו ולחמו של עני חפילו מתוך הנניס שהם הסלים שנותנים בהם הלחם. (לנח בערבי ובל' תלמוד כמו טנא בעברי. וכן באיטלקי Zana). וגם היה שואף חילס בלמים ופחיס כל' בתרמות ותוך. ע' למטה י"ח ט':
- (ו) כי לא יצא מעפר און. אלא הכל ברין ומשפט מאת האלהים:
- (ז) כי אדם. הן ידעתי שההמון אומרים כי אדם לעמל ילד. ושהוא מעומד בטבעו אל הרעות (כמו שהעופות בטבעם מעופפים) ואין דין ואין דין; אולם אני אדרוש אל אל:
- (ח) אשים דברתי. כמו גול על ה' דרך. דברה לשון הנהגה. נהג תרומנו דבר. ודברתי כמו דרכי. הם אומרים "עולם כנהגנו נוהג". אבל אני פוגע מחשבותי אל אל. וידעתי כי הכל בהשגחתו:
- (כג) אבני השרה. על דרך פן תגוף באבן רגלך:
- (כד) ולא תחטא כמו קולע באבן אל השערה ולא יטעיא (שופטים כ' ע"ז).

הטעם senza fallire il colpo לא יחטיא קליעתו . וכן כאן לא תחטא לא תהיה תוחלתך נכזבת ותמלא כל דבר על מקומו בשלוש :
(כה) בכרח . לשון לחות . כמעט ולא נס לחה (רמב"ן) :

ז

- (ג) לען . כפי' רש"י וע' גיז' שרש לעה :
(ה) הינהק פרא . עיין רש"י :
(ו) היאכל תפל ברי מדח . כך אין טעם בדברי חברי :
(ז) ברוי . ענין זיבה . כמו נדת דותה . ע' רש"י . והכוונה הלחם שהיה בפי יוזב מתנו ריר מאוס כדברים המאוסים אשר לפניס מאנה נפשי לנגוע . וזה מפני החליים שהיו לו גם בפיו :
(ח) ותהי עוד נחמתי . דבק למעלה : ואסדרה וגו' . ובהיותי סולד בחיל וחלמלה איך לא יחמול האל עלי . אחרי שלפניס כושל יקיומן מלי ולא הייתי תכחד תחת לשוני אמרי קרום . והייתי מוכיח חטאים :
(י) ומה קצוי . כמו הודיעני ה' קלי . כמה היא מרת ימי . כמה אוכל לחיות . באופן שאוכל לקוות עוד שיהפוך ה' לי הקללה לברכה : בי אאריך נפשי . נשימתי . מלשון נפשו גחלים תלהט . והטעם שאוכל להיות ארך אפים ולהמתין עד יעבור זעם :
(יב) האם אין עזרתי בי . הוא כמתקן דברי עלמו . אחר שאמר אס כח אכניס כחי אומר עתה . באמת גדול כחי . כי יש בי תושיה . ומעשה . וכי מפני שאחי ורעי בגדו בי אין עזרתי בי בקרבי ובנפשי ? וכי תושיה נדחה ממני ? וכי אין עזרה למס (לאיש הנדכה ונגס מרוב ארותיו) אשר בגדו בו אחיו . ומרעהו יעוזב חסד ויראת שרי :
(יג) ילפתו . האורחות שהן השיירות מתלפתות ונעקשות בדרך . אחרי שלא ימלאו מים בנחלים . נמשך להם שיהיה דרכם עקש ונפתל . כי הוא מוליך אותן לאבדון . ז"ל ילפתו ארחות דרכם . ארחות בטעם מפסיק . ושיעורו . האורחות . ילפתו דרכם . והוא " על " דרך נובלת עלה . ילפתו מלד דרכם :
(כ) מה נמרצו . כ"ל נמרץ כמו מרע . מענין " " חרב מרוטה . והטעם דבר חד הנכנס בנפש . בין לטובה כמו כאן . ובין לרעה . כמו קללה ממרע . וחבל נמרץ (תיכס ב' י) . או מה ימריקך (למעט י"ו ג) :

ז

(טז) חדל ממני כי הבל ימי . על דרך השע ממני ואבלוגה בטרם חלך ואינני (סוף מזמור ל"ט) :

ה.

(ו) נות צדקך. תחת אשר הטאו לה' ניה לרק ומקוה אבותיהם ה' (ירמיה נ' ז') ה' נמשל לנוה לרק שהלאן נשמרות בו היטב. והוא מקום מוללח ומבורך; הלדק הוא הללחת החברה. על כן לפעמים קראו להללחה לרק. וע' ירמיה ל"א כ"ג. רש"י :

ט.

(ג) רא יעננו. לא יוכל האדם למצוא תשובה לחמת מאלף טענות שיטעון עליו האל (ספורנו ורז"ו) :

(ה) המעתיק הרים. זה היה לפעמים על ידי הרעש. עיין Colletta ספר שני סימן כ"ז :

(ח) ודורך עד במתי ים. לא נמצא במתי ים בכל התנ"ך. ובמקרא גדולה שנת רפ"ה ודורך על במתי עב. ובשאר מקראות גדולות כתוב בגליון. ובספר מוגה כתוב במתי עב. וכן נראה נכון. כי לפניו ואחריו מדבר בשמים. וכן ביטעיה י"ד ט"ו אעלה על במתי עב אדמה לעליון. הרי שהאל הוא על במתי עב :

(יב) הן יחרתך. הוא עושה מעשיו בהרף עין. לשון כחתף חארוב (משלי כ"ג כ"ח). עיין אוהב גר עמוד 109 :

(יג) עזרי רהב. הבאים לעזור לרשעים שהוא מעלים :

(יד) אבחרה : אביר. בחר-ביר :

(טו) מי יועידני. הראוי יועידנו. וכן הוא בתרגום יוני וסורי. ועינו מי יקבע לו זמן לבא למשפט. וכדי שלא לשלוח יד תרגמתי ואס למשפט הנה יאמר מי יועידני : אם לבח אמיץ הנה. הטעמים מדביקים אחיץ לאס כח. וכן נכון. והכוונה אס לכח גדול. הנה. כבר זה ידוע. וכבר הגדתי למעלה עולם גבורתו. (אסוד) :

(כא) תם אני. אני לדיק תמים. ואע"פ כן אינני מכיר את עצמי. כי אני מולא עצמי מדוכה ביסורין כאלו אני רשע. עד שאלטרך למאום בחיי :

(כג) למסת. כתרנומו כד תתמסמסין זכאין : אם שוט. פירש"י לשונו של שטן; ביד רשע. כלפי שטן. ולפי זה פני שופטיה הכוונה על האלהים. ולפי זה המכוון בס' איוב הוא ללמד כי השטן הוא תחת יד האל :

(כו) אעזבה פני. מלשון עוזב תעזוב עמו. עיין פריקת משא. אפרוק מעל פני נעשא לערי : ואבריגה. אעשה פנים להזכות :

(כח) יגרתני. אס אתחזק ולא אתרעס נגד ה'. ולא אבא עמו במשפט. לא תסור מעלי יראת היסורים. כי ידעתי שלא חנקני :

(כט) אנכי ארשע. על כל פנים תרשיעני ותייסרני. א"כ למה הבל איגע לסבול בלא תרעומת :

(לח) אז בשחת . אפילו אני אטהר את עצמי בכל יכלתי . אתה תטבלני
בצית הקברות . ואהיה עמא עד שאפילו שלמותי יתעבוי . וכל זה
(כדברי אהוד) הוא משל . והכוונה אף אם אהיה נקי אתה תרשיעני (כמו
שאמר אנכי ארשע) והטבילה בשחת היא להביא עומאה . וכן נראה דעת רש"י :
(לג) לא יש . בחרגוס יוני וסורי לז' יש :

י

(ח) נקטה . נפעל מן קטט . מן ונקטתס . והוא כמו קרץ :
(ד ה ו) העיני הבימי . כי תבקש . הכל על דרך מה אנוש כי תגדלנו
(למעלה ז' י"ז) :
(ז) כי לא ארשע . כמו והוא ישקיט ומי ירשיע (איוב ל"ד כ"ט) :
(ח) תשובכני . מענין שכת בעדו . ויסק בדלתים ים לשון סייג . העצמות
והגידים שומרים הלכ הריאה והמוח אשר בהם עיקר החיות :
(י) ויגאה : ראשי שאמר למעלה לא אשא ראשי :
(כ) וחדל . ושית . לפי הכתיב הפך הדבור מנכח האל ואמר לנסתר יחדל
ישת ממני :

יא

(ד) ובר הייתי בעיניך . אתה אומר זך לקחי ובר הייתי . אבל אין זה
אלא בעיניך :
(ח) וחפרת . תחפור באר . ולא תירא שיגזלו אותה ממך או יריבו עליה
(תלמידי מוהר"ר אברהם חי ריב"ן) :

יב

(ה) עשחות . שם דבר מענין שנתו עשחו (ירמיה ה' כ"ח) . וענינו שזמן .
עשר והלחה . עשחות השאקן . שומן האים המלליח וסלו . כלומר האים
השמן ושאקן יש לו לפיד הבזו נכון למועדי רגל . אותו לפיד" בזו אשר לאים
השאקן הוא מזומן לכל מי שתמעד רגלו ויפול בצרות . כמעט הלעג השאקנים
הבזו לבאיונים . אחר שאמר שחוק לרעהו אהיה אמר כי כן דרך השאקנים לבזו
וללעוג על המדוכאים . ובזו שלהם הוא לפיד אש המכאיב ושורף כל אשר
יפול עליו :

יג

(ד) טפלי שקר . תפל בל' ערבי רקק . וכן טפלו עלי שקר זדים . רקקו

עלי דברי שקר . כמו שהרוק יולא מן הפה . והרוק אין בו טעם .
 כן קראו להולאת דברים שאין בהם טעם . ריקקה :

(יב) **עד מה אשא** . אחר שאמר ואדברה אני ויעבור עלי מה . חזר בו
 ואמר למה אסכן עצמי להטיח דברים כלפי מעלה פן יהיה עלי קֶפֶץ
 יותר ויותר : **אשא בשרי בשני** . כמו נפשי אשים בכפי . תליזה מורה סכנה
 גדולה . כאלו אדם נושא גופו בין שניו (ככלב הנושא בפיו בשר שגנב) שבקל
 חוטפים אותו מפיו . וכאלו ישים נפשו בתוך כפו . שבקל תלקח מידו . אחר
 כן הוא חוזר בו שנית ואמר הן יקטלני לא איחל . כמו שאמר למעלה (ו' י"ח)
 מה כחי כי איחל . הנה הוא הורג אותי ואין לי עוד תקוה (וכן למטה י"ד
 י"ד כל ימי לבחי איחל) ח"כ אדברה ולא אירא . ולפחות (אף אם לא אטיח
 דברים נגדו) אך דרכי אל פניו אוכיח ואבאר לרקתי . ובדבר הזה גם הוא
 עצמו יהיה לי ליטועה כי ה' אוהב לריקים ולפניו חנף לא יבא . או יהיה על
 מה אשא וגו' תשובה שאיוב נותן בפי חבריו . כלומר ואם תאמרו מה לי לסכן
 עצמי (כמו שאמר ויעבור עלי מה) ומה אועיל אם אטיח דברים נגד האל ?
 לזה הוא משיב הן יקטלני וגו' (נתחל הלוי) :

(כז) **עד שרשי רגלי תתחקה** . אתה שומר כל אורחותי לדקדק עמי כמו
 השערה . ואתה הולך אחרי בכל מקום שאלך . ואתה מתחקה . אתה
 נותן רגלך ומניח דפוס רגלך על שרשי רגלי . על כל מקום ששם דפוס רגלי :
שרשי . דפוס הפסיעות :

יד .

- (1) **שעה מעליו** . כמו למעלה י' כ' הלא מעט ימי וחל ואף כאן ראו
 להיות וחל :
- (י) **ויחליש** . ויגוע (אהוד) :
- (יז) **ותמפל עד עוני** . זה מענין טפול בל"ח . שענינו טיחה . וסעמו כמו
 חתום בצרור פשעי . אתה נותן על עוני טיח וכיוצא בו דרך חתום :

טו .

- (ד) **ותגרע** . בשלשה מקומות בס' זה (כאן ולמטה פסוק ח' ול"ו כ"ז)
 כ"ל שרש ברע מענין גר ונגר ענין הגרה והזלה . וקרובין לזה דברי רש"י :
- (ז) **ראשון אדם** . ראשון שבהם . קודם לכל אדם . כמו וכסיל אדם
 בזה אמו . ואביוני אדם . ופריץ חיות : חודרת . כמו הן בעון חוללתי :
- (ח) **ותגרע אליך חכמה** . כאן גם ר' אהרן וואלפזאהן וגם הכורס מפרשים
 ענין מילה :

(ח) תנחומות אר. כוונת אליפז על דבריו בסימן ד' וה' ואלי דבר יגנב וגו' האנוש מאלה יצק וגו' וגו' (כמו שהוא אומר כאן מה אנוש כי יבנה וגו' וגו') וסוף הענין נחמה. הנה אשרי אנוש יוכיחנו אלה וגו' כי הוא יכאב ויחשב וכו' וכו' (ראו'): ודבר לאט עמך. לאט הוא פעל עבר מן לאט. אך הפעל הזה נבזר ממלת לאט שהיא משרש אטט. וענינה בנחת. כמו ואני חתנהלה לאטי. והכוונה מה שהאל הודיעך בנחת על ידי. אך בלאט הוא משרש לוט :

(יב) מה יקחך לבך. לשון ולוקח נפשות חכם. הטותו ברב לקחה. כלומר מה יסיחך לבך: ומה ירומון עיניך. פירשוהו לשון רמיזה. אך חיוב היה מדבר דבריו בפירוש ולא היה רומז בעיניו. וכמו שמפרש מיד כי חשיב אל אל רוחך והולאת מפך מלין. לפיכך נראה לי שהז"ן טעות סופרים. וז"ל ירומון לשון עינים רמות. ולא רמו עיני. והמקראות שאחר זה מוכיחים שכוונת אליפז להוכיח חיוב על רוס לבבו :

(טו) שותה במים. כענין ותבא במים בקרבן (תהלים קט) והכוונה שהוא מלא עולה :

(יט) דהם לברם וגו'. הרי זה מאמר מוסגר. אחר שהזכיר החכמים. אמר. הם היו לדיקים ולהם לברם ^ג לשכון בארצם לבטח. ואח"כ מתחיל מה הגידו החכמים. והוא כל ימי רשע וגו' וגו' כלומר שאין הללחת הרשעים מתקיימת :

(כד) במלך. עיין ישעיה כ"ט ג' :

(כו) ירוץ אדיו בצואר. הרשע שונא ה' היה (כביכול) רץ אליו בצואר זקוף להלחם בו : בעבי גבי מגניו. משל לקוח מאנשי המלחמה. שלוקחים בידם מגן שנבו עז. שלא יעברו בו החלים :

(כז) פימה. לשון פנס תרגום פה. ומזה הפלירה פיס (שמואל ח' י"ג כ"ח). והנה רבוי השומן גורם לבשר שיחכפל ויעשה כמין שפתים. והנה הוא כעין פה :

(כח) וישכון. בימי הלחחו. כטעם (ג' י"ד) עם מלכים ויועלי ארץ הבונים חרבות לנו :

(כט) לא יעשור. עוד אחרי נפלו : מגרם. עיין ישעיה ל"ג ח'. והכונן בעיני ש"ל מנגס. כטעם שלחו מגל כי בשל קציר. חילו ונכסיו לא יבשילו ולא יביעו לשיוכל ^ל המגל לנטות לארץ לכרות אותם. וכמו שאומר למטה בלא יומו תמלא. יחמם כגפן בסרו וגו' :

(לא) אל יאמן וגו'. לפי קריאתנו פירושו אל יאמן בשוא ועול אשר תעשה אחריו כי שוא והבל תהיה תמורתו; אך כ"ל שהכונן בישו (בשוא כמו בשוא גליו) גשמה אל יאמן אם יבנה ויתבשר נטעה של יונקתו המזכרת. כי שוא תהיה תמורתו של הנטע שהוא כי בלא יומו תמלא וגו' :

(לב) תמרא. תיבש לשון קמץ יבש מלא (כחוס ח' י') :

טז .

- (ג) ימריצך . עיין למעלה ו' כ"ה :
- (ה) יח'שוך . הטעם יחשוך כאבכס :
- (ו) אם אדברה . לו יש נפשכס חחת נפשי הייתי יכול לדבר ולשתוק כרזוני שהרי אם אדבר ודברי יקלו כאבכס הנה לא כאבי הוא אשר יקל אלא כאבכס ואם אחרל מה אפסיד ? והמפרשים כלם פירשו כאלו חיוב מדבר עתה על עצמו לפי האמת כלומר עתה שאני נגוע אם אדבר לא יקל כאבי וגם אם אחרל לדבר לא ילך ממני שום חלק מהכאב . אך נ"ל כי מלות אך עתה שבפסוק הסמוך מוכיחות כי עד כאן לא היה דברו לפי האמת אלא לפי הדמיון לו יש נפשכס חחת נפשי :
- (ז) בד ערתי . כמו למעלה כי עדת חקך גלמוד ואש אכלה אהלי שחד הכוונה על ביתו של אדם ועבדיו וקניניו :
- (ח) ותקממני . זה הוא מה שהלאתי וגדול מנשוא כי אחת השמות כל ערתי וזה שקמטת אותי עד עלי וכחישותי יקום ויענה נגדי . כלומר מכאובי ונרותי הם (לדעת חברי) עדים על רוע דרכי . זה מה שלא אוכל לסבול . —
- (ט) אפו טרף . באפו . כמו טורף נפשו באפו : טרף . לרי הנזכר אח"כ והוא אליפו וכל אחד מחבריו :
- (י) בחרפה הבו לחיי . ע"ד יתן למכהו לחי ישבע בחרפה :
- (יא) ירמני . נ"ל משרש רעה שממנו בל' חכמים רטיה והוא לשון שטיחה ורקוע כטעם בטיט חולות אדקס ארקעס ומלות ויפרפריני ויפלאני שאחר זה סיוע לפירושי :
- (טו) ועלדתי . עיין הכנסה כהוראת שרם עלל בארמית . קרני דרך משל לקוח מן הבהמות והכוונה ראשי וכבודי :
- (יז) ותפרתי זכה . אחר שאין חמס בכפי אם אני מתפלל . תפלתי טהורה :
- (יח) אל תבסי דמי . כי הדם המגולה נראה כזועק נקמה על השופכו ועיין ישעיה כ"ו כ"א . —
- (כב) בי שנות מספר וגו' . כמו למע' ו' י"א זכרון המיתה מחוק את לבו לומר טעותיו בלי מורא . —

יז .

- (ג) שימה נא . מדבר עם האל : ערבני עמך . כדי שאוכל לריב עמך בלא מורא : מי הוא . מי הוא הקוקע כפו לכפי דרך שבועה וערבון :
- (ד) כי לבם . חברי אלה לבס מכוסה ואין להם שכל וכל דבריהם דברי שוא . לפיכך לא תתרומם (אחת האל) על ידיהם . וכל מה שילינו

בפרך לא יהיה נך לכבוד : לא תרומם . כ"ל תרומם . ע"ד עתה ארומם
עתה אנשא (יטעיה ל"ז י) :

(1) והציגני . ואיש נבל כזה . הוא מחרף אותי ונותן אותי למשל ולשנינה :
ותפת . וזה מכעים אותי כל כך עד שחצער אש בקרבי . ואני בפנימיותי
כתפת שהוא מקום שריפת הבנים למולך : לפנים . כמו לפניס . כמו (מ"א ו'
כ"ט) מלפניס ולחיוון .

(ט) ויאחו . אעפ"י שבראותו איש נבל מגדף איש נקי היה אפשר
שירפה מדרכו הטובה . אל נא יחוש לכל זה . אבל יתחזק בדרקתו . כי
אמנם האנשים האלה אין בהם חכם . ואין ראוי לחוש לדבריהם :

(יא) מורשי לבבי . נתקו ושברו גחשבותי החביבות לי . שהיו כמו ירושת
לבי וחלק נחלתו כלומר מה שהייתי מקוה להמשיך ימי בטוב ובנעימים
(ראו' גי' :

(יב) לידה . זמותי מורשי לבבי היו נותנים לילה ליום כי לילה מזומן לי .
ומחשבותי היו מקוות שיבואני יום וכן בזמן שהחשך קרוב לבא היו אומרות
לי שהאור קרוב (תלמיד די דח"א) : מפני חשך . כמו למטה (כ"ג י"ז) כי
לא נלמתי מפני חשך קודם שיבא חשך :

(טז) בדי . בריחי : שאור . כלומר אל שערי שאל תרדנה (גי' ואחרים)
התקוות הנ"ל : אם . כאשר יחדו אני ותקותי נרד לעפר : נחת . נרד
משרש מות . להוראת נחת שהוא תרנוט ירד :

יח .

(3) עד אנה תשימון הנצי למריון . משך חמש שנים נתקשיתי בפסוק זה ולא
נתקררה דעתי בכל מה שראיתי בו במפרשי עמנו ושלא מבני עמנו .
גם פירושים רבים חדשנו בו אני ותלמידי ולא שקטה רוחי באחד מהם . ועתה
(3' שבט תר"3) ראיתי כי במענה הקודם (י"ו) איוב אמר לסביו שמעתי
כאלה רבות מנחמי עמל כלכס . הקץ לדברי רוח או מה ימריץ כי תענה .
גם אנכי ככס אדברה וגו' הנה חרף אותם ושחק אותם בלעג וכו' . וי"ל כי
בלרד בשמעו את אלה חרה אפו ואמר לחביריו עד אנה תגרמו שיאמר לכם
איוב תשימון קנני למנין ? הלא כל זה מפני שאתם מדברים בלא דעת ובלא
חבונה . לכן ראוי לכם להתבונן ולשים לבבכם קודם שתדברו . תבינו ואחר
מדבר . ועתה כי באב תר"ז כ"ל שאין צורך להוסיף מלות בפסוק וי"ל כי
אחר שסיים איוב מענהו נשאר חביריו כשעה חדא כאלמים בלי דעת מה יענו .
ואז בלרד הוכיחם ואמר להם עד מתי תשימו קץ לדבריכם ? התבוננו מה
שש בו די . אבל סוף סוף ראוי לנו שנדבר ולא נניח לאיוב שידבר גבוהה
גבוהה :

יט .

- (כ) בעור שני . אזי כל כך רזה . שהייתי יכול לעצור ולהמלט בעור שני .
 והיא גוזמה . כאלו תאמר בקופא דמחטא :
 (כח) בי . נו : תרגום ושאר קדמונים וכו"י הרבה :
 (כט) שדין . נכתב ביו"ד והוא כמו שדי אלא שהוא ל' רביס . וקריאתו
 שדין ל' רביס כמו אלהים . וכן אזי הוא בארמי אדין . וכן חזי שדי
 עקרס חזין שדין :

כא .

- (ה) ודשמו . הנכון שהוא הפעל (כדעת ר' יונה) כי בהפעיל אינו אלא
 יולא ואם הוא הפעל "הלווי כמו רדה והשכבה . והוא זווי במקום
 עתיד ככל זווי שלפניו זווי כמו דרשוני וחוי (עמוס ה' ד') . —
 (י) שור . נאמר לזכר ולנקבה עיין משתדל דברים י"ד :

כב .

- (כ) קימנו . רש"י ותרגום עושים קימנו ל' נסתרים :

כד .

- (כד) רמו . ז"ל דמו וכן בתרגום אוריוכו :

לב .

- (כג) בני אוהב גר מפרש כמעט ישאני עושי כמעט אני מת (אם לא
 אדבר) כמעט יקחי האל וכדברי רש"י יסלקני מן העולם :

לג .

- (יז) להסיר אדם מעשה . אדם ממעשה ע' ירמיה כ"ג י"ד :

לט .

- (כא) יחפרו . רגליו (רמב"ן) :

(טו) ויתן להם אביהם נחלה בתוך אחיהם . לא רצה שתלכנה רחוק
ממנו . אבל תשארנה בביתו עם אחיהם ועל ידי שהיו יפות ועשירות
לא חסרו אנשים חשובים שנתרצו לקחתן בתנאי זה לנאת ממשפחתם ולבא לדור
אלל איוב (א' אב תרי"א) :

תהלים מזמור מ"ט

מפורש ע"י שד"ל (*).

המשורר הקהתי מבני קרח. הלל הוא הימן (ר"ה א' ו' י"ח) (או אחד מאלהיו) ראה דברי חסד הגרשוני העומד על ימיו (שם פסוק כ"ד) במזמור ע"ח האזינה עמי תורת' וגו' אפתחה בתשל פי אביעה חיות מני קדם. ורצה להגדיל מעלת שירו על מעלת שיר חסד. ואמר שמעו זאת כל העמים האזינו כל יושבי חגד. כלומר הדברים שאני בא לומר אינם מתיחסים לישראל לבדם אבל הם ראויים שישמעו אותם כל בני העולם; ותחת שאסוף אמר אביעם חירות מני קדם. כלומר שהוא בא לספר ספורים קדמונים שאין בהם שום חדוש ולא חכמה מלך המשורר. הוא אומר אפתח בכנור חידתי שהיא כולה שלי ופרי תבונתי וכמו שאמר פי ידבר חכמות והגות לבי תבונות: גם בני אדם. אותם שאין להם מעלה אחרת אלא שהם מהמין האנושי בני אדם וזהו: גם בני איש. אותם שאביהם או אחד מנאקיהם היה איש מיוחד וכבוד הכבוד וגודע מלך מעלתו. כמו הלל איש אהה ומי כמנך בישראל (ש"ח כ"ו ע"ו). והנה תחלה הזכיר החליק שבין בני אדם מלך אבותיהם. ואח"כ הזכיר ההפרש שבניהם מלך התמון. ואמר יחד עשיר ואביון:

פי ידבר חכמות. דברי חכמה. וכן תבונות. דברי תבונה. וכן לרקות מעשי לרקת: והגות לבי. מה שאדבר בפי אינם דברים אמורים במקרה אבל הם דברים שהגיתי בהם בלבי ומחשבותי שחשבתי בלבי הם דברי תבונה:

אטמה למשל אזני. אני רוצה לנגן בכנור כדי לעורר בלבי רוח השיר. אבל הנגון הזה לא יהיה נגון שמתה וששון. או נגון קינה והספד. או נגון תהלה ותודה. אבל יהיה נגון הראוי לדברי חכמה. משל וחידה; ואני אטמה אזני לאותו נגון למודי (מוזיקה דידאקטיקה) הנקרא משל. ומתוך כך אפתח ואחמיל בכנור את חידתי — הפירוש הזה איננו ברור לי למעלה תכל ספק אך הוא מתיישב על תלות אטמה למשל אזני יותר מכל מה שמלאתי בדברי המפרשים. וסוף סוף הבנת המזמור איננה תלויה בהבנת הפסוק הזה:

למה אירא בימי רע. ימי רע הם זמן התנפה כמעט להשקיט לו מימי רע עד יכרה לרשע שחת (תהלים ל"ד י"ג). וכונת המשורר לומר שאין ראוי לפחד כשהמות חוטף בני אדם לאלפים ולרצבות. כי אמנם הכל בהשגחה ובזרה — אלהית. ולא במקרה. וכמעט יכול מלך אלק ורובה מיניך אלך לא יגש (תהלים ל"א ז'). עון עקבי יסובני. בזמן שהעונש והחולי הרודף אחרי הוא תקיף אותי מכל צד. כלומר למה אירא ביום רעה ומנפה. ביום שהמות יכול מלך אלק ורובה מימיני:

(* פי שני המזמורים מ"ט כ"ח דפסם בלופה להמניד שנה שמינית עמוד 53. 61. 165. 174.

עון עקבי. העון (העושה, המות) הבא אחרי ובעקבותי. על דרך לאי לך בעקבי האון (שיר השירים א' ח'); והעון הזה הבא אחרי הוא ג"כ מקיף חותי מכל לך. ואחר שאמר שאין ראוי לו לפחד מן המגפה. אמר כי לא כן הרשעים הבורחים על חילם וברוב עשרם יתהללו. להם ראוי לפחד בזמן המגפה. כי איש מהם לא יוכל לפדות את אחיו. ולא יוכל לתת לאלהים כפרו. ופדיון נפשם הוא יקר עד מאד. ועם היותם עשירים גדולים אין ידם משגת לפדות נפשם. ועם כל מה שיאמרו לתת לפדיונם לעולם פדיונם חבל וגמנע:

ויחי עוד לנצח. דבק למעלה. אח לא פדה יפדה איש לא יתן לאלהים כפרו באופן שאחיו יחיה עוד לנצח ולא יראה השחת; אבל בהפך יראה חכמים ימותו וגו'. החכמים האמורים כאן הם העשירים שהכליחו להרבות נכסים. והם נחשבים כחכמים בעיני חבריהם העשירים והם הם כסיל ובער שהזכיר אח"כ באמרו יחד כסיל ובער יאבדו. ואח"כ פירש ועזבו לאחרים חילם. כי הכוונה אינה אלא על העשירים שלא יועיל להם כספם וזהבם להצילם מן המות. וחלילה חלילה לפרש יאבדו על אברן הנשמה. ודברי רש"י כאן בסוף הפסוק. אע"פ שהם גם ברש"י כ"י על קלף שבידי. ג"ל שהם תוספת שהוסיפו אחרים שלמדו כן מן המתפלספים השוללים ההשארות ממני שלא הוליא שכלו מן הנח אל הפעל; כי חמס רש"י שלא היו לו לעינים רק דברי רז"ל היה יכול לומר שקצת מן הרשעים לא יקומו בחיית המתים. אך לא היה יכול לפרש יחד כסיל ובער יאבדו שנפש הבורחים והסכלים (אף אם אינם רשעים) תהיה אוצרת ונכרתה: קרבם בתימו לעולם. המשורר מלעיג על העשירים ומגיד מחשבותיהם. ואומר כי לפי דעתם. פנימיות בתיים תעמוד לעולם כמו שהיא עתה. קירות בתיים וחדריהם ומטותם וארזיהם וכסאותם וכל כליהם יהיו תמיד כמו שהם. ולא יעלו על לבם כי אחרי מותם יבאו בתיים ביד זרים ויעשו בבתיהם כרונוס. ולא יחיה עוד זכרון לבעלים הראשונים. וכן הם חושבים כי משכנותם יעמדו לדור ודור. ותמיד יהיו נקראים על שמם. וכן יהיו שמותם נקראים לעולם עלי אדמות. על אחות נחלתם. ולא ידעו ולא יבינו כי גם משכנותם גם שדותיהם יפלו ביד זרים ויאבד שמם ולא יזכר עוד: קרבם בתימו. קרבם של בתימו. על דרך בני בעור. חיתו יער. והכוונה פנימיות בתיים:

ואדם ביקר בל ילין וגו'. ועוד בגאות לבס הם חושבים כי כל אדם שאינו עשיר ושאינו מתגהג בגדולה וכבוד הוא נמשל כבהמות. והוא והן דומין - מלח ואדם היא בטעם מפסיק. ומלת ביקר היא במשרת. כך הדפים ר' וואלק היידנהיים בתהלים מדוויק שלו וכן הדפים אחריו ר' יצחק בן אריה הי"ו. וכן מלא יוחן היינריך מיכילים בכ"י אחד:

זה דרכם כסל לנו. זה שאמרתי ואדם ביקר בל ילין וגו' זה הוא מה שהם אומרים וכך הוא דרך הנהגתם. כלומר דרך כסילות שלהם. והוא לבקש העושר והכבוד והתענוגים; ותחת שהם אומרים כי מי שאינו עושה כן הוא נמשל כבהמות. הנה באמת הם עלמס דומים לבהמות. ואחריהם בפייהם

ירצו. אחרי הבהמות וכמו שהבהמות עושות. כך הם בפייהם ירצו. חפסס
 ושמתחם הוא בפייהם. כלומר בתאכל ומשתה: בפייהם. על דרך כל עמל אדם
 לפיו; בפייהם ירצו. על דרך לא בצבורת הסוס יחפץ לא בשוקי האיש ירצה:
 ואחר שהגשילים לבהמות מלך מרותם. המשילים לבהמות גם בבחינת מיתחם
 ואמר כלאן (אשר לעבד תובלן בלי שיהיה בהן לא כח ולא שכל להמלט)
 לשאלו שמו. הולכים גדודים גדודים לשאלה: שמו עיניו כמו שמו (משרש שית)
 כמו שמו בשמים פיהם. וכאן הוראת המלה כמו אשר סביב שמו עלי. שעניו
 נאספו ובאו בצבא. והוסיף ואמר מות ירעם. אחר שהמשילים ללאן אחר
 שהרועה שלהם חיבו אלה המות. והוא המנהל אותם לשאלה. ואחר שהם
 מתים אז ירצו וימשלו גם לחשים ישרים. לבקר. בכל יום תמיד. וזה אמנם
 קשה להבין. איך ימשלו בני אדם באותם שכר נתו? אך האמת הוא כי
 אחר שאמר קראו בשמותם עלי אדמות. אמר וירצו גם והכוונה ימשלו בבתיים
 (הנקראים בשמותם) ויעשו בהם כרצונם. להפיל ולהרום. לבנות ולנטוע — ודוגמת
 זה בדברי וירגיל *jam proximus ardet Uealegon* חוקליגון הוא שם בעל
 הבית. והמשורר אומר שאחזה בו האש. והכוונה שאחזה האש בביתו. —
 ולרש לבנות שאלו וגו'. השאלו יבלה לרש ומקס (שהוא גופס). אחרי לאתו
 מנזול לו. הוא הארמון שבנה לו. כלומר העשיר מוכרח לעזוב משכנו אחר
 הקים לו לכבוד ולתפארת. ולהיות בלה וכלה בשאלו:

אך אלהים יפרה נפשי מיד שאלו "וגו". "הן אמת כי אין אדם נמלט
 מידת שאלה. אך אלהים יפרה נפשי מיד שאלו מלך שלא יניח לשאלו
 שימשכני אליו עם כל העם המתים בימי רע. בזמן המנפה. אבל יקחי הוא
 (האל) כשירצה. בהשגחה פרטית. בזמן הראוי לי לטובתי. לפי מה שהנזור
 חכמתו: אל תירא וגו' המשורר אומר ללבבו אל תירא ואל תאמר אין דין ואין
 דיין. כשתראה כי יעשיר אים וירבה כבוד ביתו. כי אמנם כל הכבוד הזה לא
 יקחנו עמו במותי. ולא ירד אחריו כבודו. הן אמת כי הוא מתברך בלבבו
 בחייו. והוא אומר לעצמו אשריך וטוב לך שאתה נהנה מן העולם הזה. וגם
 בני אדם יודוך וישבחוך כשאתה מיטיב לעצמך — אבל תבא עד דור אבותיו
 וגו'. המשורר מנשך דבורו אל לבו ואומר לעצמו. התנוון במה שאירע לאבותיו
 של זה העשיר. ומבין כי כמוהם גם בניהם לא יראו אור (החיים וההצלחה)
 לעולם ועד. אבל ימותו בלא עתה. או יאבד העושר בענין רע. דור הוא זמן
 חיי האדם. ומלאו עתות ועתים על המאורעות והקורות המולאות את האדם.
 בדרך עמותי (תהלים ל"א י"ו). והעתים אשר עברו עליו (סוף ד"ה א').
 וכן כאן דור אבותיו הוא זמן חיי אבותיו. והכוונה על עתותם וקורותם. וכן
 ואת דורו מי ישוחח (ישעיה כ"ג ח') רש"י פירש על התלאות שעברו עליו.
 ורד"ק פירש על הנדולה שתייה לו אחר הגלות. והנה שיהיה פירשו דורו על
 הקורות המולאות אותו ומליצת רבא עד עיניה כאן ביאה והתקרבות שגלית
 אל הדבר להתנוון בו. וקרוב לזה אבא בצבורות ה' אלהים (תהלים ע"א י"ו).
 הכוונה שיכנס בצבורות ה' בהתנוונותו ובדבורו. וכן בתלמוד תשא לתנא קמח:

והמשורר מסיים ואומר אדם ביקר ולא יצין. והכוונה אדם שהוא עומד ביקר ועושר וכבוד. ולא יצין. ולא ישכיל להטיב דרכיו. אך יבטח ברוב עשרו ולא ישים לבו רק להנאתו ולתענוגיו. הוא נמשל ודומה לבהמות — הפסוק הזה נאמר דרך התנודות למה שאמר למעלה בשם העשירים ואדם ביקר כל ילין ונו' :

זה הוא מה שנראה לי בכוונת המזמור הסתום והסתום הזה. ומהי השלמת הפירוש הזה היום ל' ניסן תרל"ד. פה רוויגו Rovigo בבית ידי ותלמידיו אהובי מו"ה אברהם חי מיינגטער נ"י המורה ללדקה בקהל הקדוש הזה. אשר באתי בכל קורחו להשתעשע בחברתו קצת ימים; ה' יברכהו וישמרהו וישביעהו שובע שמתות. עם אשתו אשת חיל עטרת בעלה. ועם שלש בנותיו הלנועות והמשכילות. תהי ברכת ה' בכל אשר לו. ונגע לא יקרב באהלו. יאריך ימים על ממלכתו. לטובתו ולטובת בני קהלתו. אמן ואמן :

מזמור בבוא אליו נתן הנביא (תהלים כ"א)

מפורש ע"י שד"ר.

האמונה האמתית איננה עורכת לפנינו לאוח ולמופת אנשים שלמים בתכלית השלמות. אבל היא מניירת גדולה וקדושה עם מומיהם חסרונותם וחטאתיהם; והבנים המגדלים על ברכיה למדו יראת ה' עהורה. השומרת אוחס בגלוי ובסתר. ואם לפעמים יחטאו. יכירו חטאתם וישובו אל ה'. ובכל כחם יתקנו המעות :

דוד המלך בחירי' ה' חטא חטא גדול במעשה בת שבע ואוריה. אך עונו הוסיף עטרת זהב גדולה בראש היודאזמוס. ולא עטרה אחת. אבל שמים. האחת היא התוכחה שהוכיח נתן הנביא את המלך (שמואל ב' י"ב) ותשובת המלך חטאתי לי"י; והשנית היא מזמור בבוא אליו :

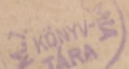
וחטא עלמו היותר גדול. והוא הריגת אוריה. הוא גם הוא עטרת זהב לישראל כלו. כי בשאר גווי הארץ כמה וכמה מלכים אהבו נשים בעולות ולא הולדו להרוב את בעליהן. כי לא היה הדבר נמאס ומתועב כל כך בעיני העם. ולא היו מורדים במלכם אף אם יתפרסם הדבר שאשת אחד העם הרתה בבית המלך. אבל דוד היה יודע כי המעשה הוא יקניף עליו את הגוי כלו. ולהסתיר חטאתו הולך להוסיף על חטא הניאוף פשע הרציחה :

ומעשה נתן הנביא. שהעז פניו לבוא לפני המלך ולהוכיחו חתלה במסות המשל. ואח"כ באף ובחמה ובקלף גדול. וכל זה על חטא שעשה בסתר. ושלא היה שום אדם נועק עליו. כי בת שבע וכל קרוביה היו שמחים שגעשו קרובים למלכות; ומעשה דוד שלא קלף על נתן. אבל מיד האדה ואמר חטאתי לה'; כל זה הוד והדר ליודאזמוס. ומה דמות נערוך לו בספורי העמים עובדי האלילים ?

אבל למעלה מכל שכן ותהלה הוא מה שפשה דוד אחרי כן. והוא שלא די
 שהתודה לפני הציבא. אבל עשה על זה מזמור. והיחוד למשמרת לדוד
 אחרון בדיואן שלו. ואחרי התבונני במעלת המעשה הזה הנשגב בעיני מאד.
 נתתי את לבי לפרש המזמור הזה ולבאר תעלומותיו. וזה הוא מה שפלה בירי
 בחסד ה': בהתלהבות חרעמו על עונו ועצבת לבו על הייעודים רעים ששמע
 מפי הציבא. לא אחר המלך דוד לשפוך שיחו לפני ה'. להתודות לפניו כמו
 שהתודה לפני נתן. ולהאדיק עליו את הדין על העונשים שגזר עליו. ולהתפלל
 אליו לא שלא יענישהו. אלא שלא ישליכשו מלפניו ככלי חין חפץ בו. אך יקבל
 חרעמו ותשובתו. ויהי לפניו טהור ונקי מזוהמת חטאתו. וישיב לנפשו הכח
 והנבזרה לשורר מזמורים ושירי מוסר ויראת ה'. להשיב רבים מעון:
 וזנה פחה ואמר חגי אלהים כחמדך כרוב רחמיך ממה פשעי. ולא אמר שא
 נא את חטאתי. אלא נא לעוני. וכיוצא בלשונות האלה. מפני שלא
 סיחה שאלתו ובקשתו להנלל מן העונש. אלא לשוב להיות מרובה לאלהיו וחביב
 בעיניו כאשר בתהלה. ולא מלאנו בשום מקום אחר, שיהי החוטא שואל שימחה
 ה' את עונו. ואף משה כשהתפלל לסליחת עון העגל לא אמר ממה עונס:
 הרב כבסני מעוני וגו'. הרב הוא צווי מבנין הפעיל. תקצר. כמו הרף
 ממני העל את העם הזה. והכתיב הרבה הוא ג"כ צווי. אך
 בלא קיצור. כמו הרפה ממני (שופטים י"א ל"ז). ומלילת הרב כבסני ענינה
 כבסני כבוס רב. כי יבאו לפעמים שני פעלים זה אחר זה. והראשון משמש
 במקום תאר הפעל. כמו העמק שאלה (ישעיהו ז' י"א) שענינו שאל [לך אות]
 במעמקים. השפילו שבו (ירמיהו י"ג י"ח) שבו בשפל. ואם היתה הקריאה
 הרבה כבסני. הו' הווי מתחלק בתאר כפעל (שכך הרבה מאד).
 והו' הרבר מפסיד הרבה. והו' משתנה מדבור שירי לדבור פשוט:
 בי פשעי אני אדע וגו'. לכך לא אירא מלבקש מתן שחמחה פשעי. כי אע"פ
 שחטאתי לא מרוע לב חטאתי. אך לחנבורת הילר. ואני מכיר עונותי.
 וחטאתי נגדי תמיד. ואני מתחרט וענב תמיד על עוני. ומודה ועוזב ירוחם:
 לך לבדך חטאתי. המלך או שר הצבא רשאי הוא לשלוח מאנשי מלחמתו גם
 במקומות שיש בהם סכנה גדולה. שאם לא כן לעולם לא יגברו על האויב.
 ויפלו כלם חללים לפניו. ואין ספק כי אוריה החתי שהיה האחרון במעלה
 בגבורים אשר לדוד (שמואל ב' כ"ג ל"ט) שמה שמה גדולה כששלח אותו יואב
 אל המקום אשר ידע כי אנשי חיל הם. והיה מתברך בלבבו כי בהלחמו במקום
 ההוא יעשה לו שם גדול ויעלה למעלה גבוהה. וגם ידע כי אולי ימות במלחמה.
 אף זה דרך כל הנבזרים למרף נפשם למות ביום קרב. והנה דוד לא חטא
 (בדיני אדם) לאוריה החתי. הן אמנת כי חטא לו במה שכתב באגרתו אל
 יואב וישבתם מאחריין. כי כשיעזבוהו לבדו. אז ודאי ימות ביד האויבים.
 ודוד לזה לעשות כן. כדי לחוס על דמם של יתר אנשי החיל. אך יואב לא
 חש לצויו זה. ולא רצם להצוות את עממו בעיני אנשי הצבא באמור אליהם
 שיעזבו אחד מהם יחידי ביד האויב. אבל הניח שיפלו חללים גם אחרים וזלת

אוריה . והנה דוד חטא חטא גדול נגד אוריה בכוונתו הרעה . והנה חייב בזה
 בדיו שמים . אבל בדיוי אדם לא חטא לו . כי לא נעשה עמו דבר נגד משפטיו
 המלחמה . וכמה אלפים מישראל גרס דוד מיתחם במלחמותיו . והיה הדבר רע
 בעיני האל . ולא ראה שיבנה הוא בית לשנו . כי דמים רבים שפך (דברי הימים
 א' כ"ב ח' וכ"ח ב') . ועם כל זה היה דוד נכבד מאד בחייו ובמותו בקרב
 ישראל . כי חמס כשאלו ישראל מלך הלח לכך שאלוהו (שמואל א' ח' י')
 והיינו גם לחמו ככל הננים ושפטנו מלכנו ויאל לפנינו ונלחם את מלחמותינו .
 וכבדוה מלך בני עמון את מלכיו דוד היה דוד מחוייב לנקום כבוד בני עמו
 המחולל . קודם שיבא מלך בני עמון לנקור להם כל עין ימין . כמו שבקם אביו
 לעשות לאשוי יבם גלעד (שמואל א' י"ח) . והנה דוד לא חטא לאוריה . אבל
 חטא לה' והיה פטור מדיוי אדם וחייב בדיוי שמים . ואין לרדך לומר שלא חטא
 לבת שבע . כי בלב שמה נהיתה לו לאשה . ובפרט כי אוריה הראה לכל שלא
 היה לבו בוער באם אהבתה . והנה דוד גרס מיתת אוריה . אך לא עשה
 עמו דבר שלא היה ברשותו וברשות כל שר אבא לעשות . וחטאתו לא היתה
 חלה לה' . כי כוונתו היתה רעה . ונעשה עין של מעלה כאלו חינה רואה .
 לפיכך הוסיף ואמר למען תלדך בדברך תזכה בשפטך . וטעמו כעצם אם יחטא
 איש לאיש ופלוו אלהים ואם לה' יחטא איש מי יתפלל לו (שמואל א' ב' כ"ה)
 שענינו אם יחטא איש לאיש . השופטים ישפטו . ויענשו את החוטא ממון (על
 דרך גתן בפלילים) או מכות . והניזק יתפייס וימחול לו . והחוטא יקנה
 מחטאתו ; אבל אם לה' יחטא איש מי יעשה עלמו פליל ושופט בשבילו ? הלא
 האל לבדו הוא בעל דין והוא לבדו הדיין . ואי אפשר כפיסו בתמון . אבל
 החוטא לרדך שיקבל עגשו ככל אשר יגזור עליו האל . וכן כאן דוד חומר לך
 לבדך חטאתי . בחופן שאתה לדיק על כל העונשים שגזרת עלי ושדברת לי על
 ידי נתן . תלת למען אין ענינה תציד (כדעת גויניוס) על הזוונה . אך היא
 באה ג"כ (כדעת רוח') להורות על הנמשך מן הפעולה . אף אם הפיעל לא
 נתכוון לכך . כגון כבוד את אבך ואת אמך למען יאריכון ימך . שענינו ועל
 ידי כן יאריכון ימך . לא שהאל ילוה לאדם שיכבד אביו ואמו בכוונה שיאריך
 ימיו . וכן והיה להם דבר ה' לו ללו וגו' למען ילכו וכשלו אחר וגו' (ישעי'
 כ"ח י"ג) . וזולתם רבים . — ורננו פירש לך לבדך . לך שאתה יחיד . ואחריו
 הלכו רמבמ"ן ויואל ברי"ל . ואך לא זכרו יהו לך לבדך ואין לזרים אחר
 (משלי ה' י"ז) . להם לבדם נתנה הארץ (איוב ט"ו י"ט) . וישמנו לו לבדו ולהם
 לבדם ולמלאים האוכלים אמו לבדם (בראשית מ"ג ל"ב) ? והם הביאו סיוע
 מפסוק וידעו כי אתה שמך ה' לבדך עליון על כל הארץ (סוף מזמור פ"ג)
 כאלו לבדך הוא שם תאר לאל . כלומר יחיד ומיוחד ; וזה הבל . אך פירוש
 הכתוב הוא כי אתה שמך ה' . אתה לבדך עליון על כל הארץ :
 הן בעון סללתי וגו' . הנטייה לחטאים ולעוונות היא טבעית באדם . ואי [ככל
 האדם] נולדתי מעורב בעון . ולא מלידה בלבד חלה גם משעת ההריון
 חני מעורב בחטא . וכשתעברס בני אמי כבר היתה הטופה היא מורכבת מכתמה

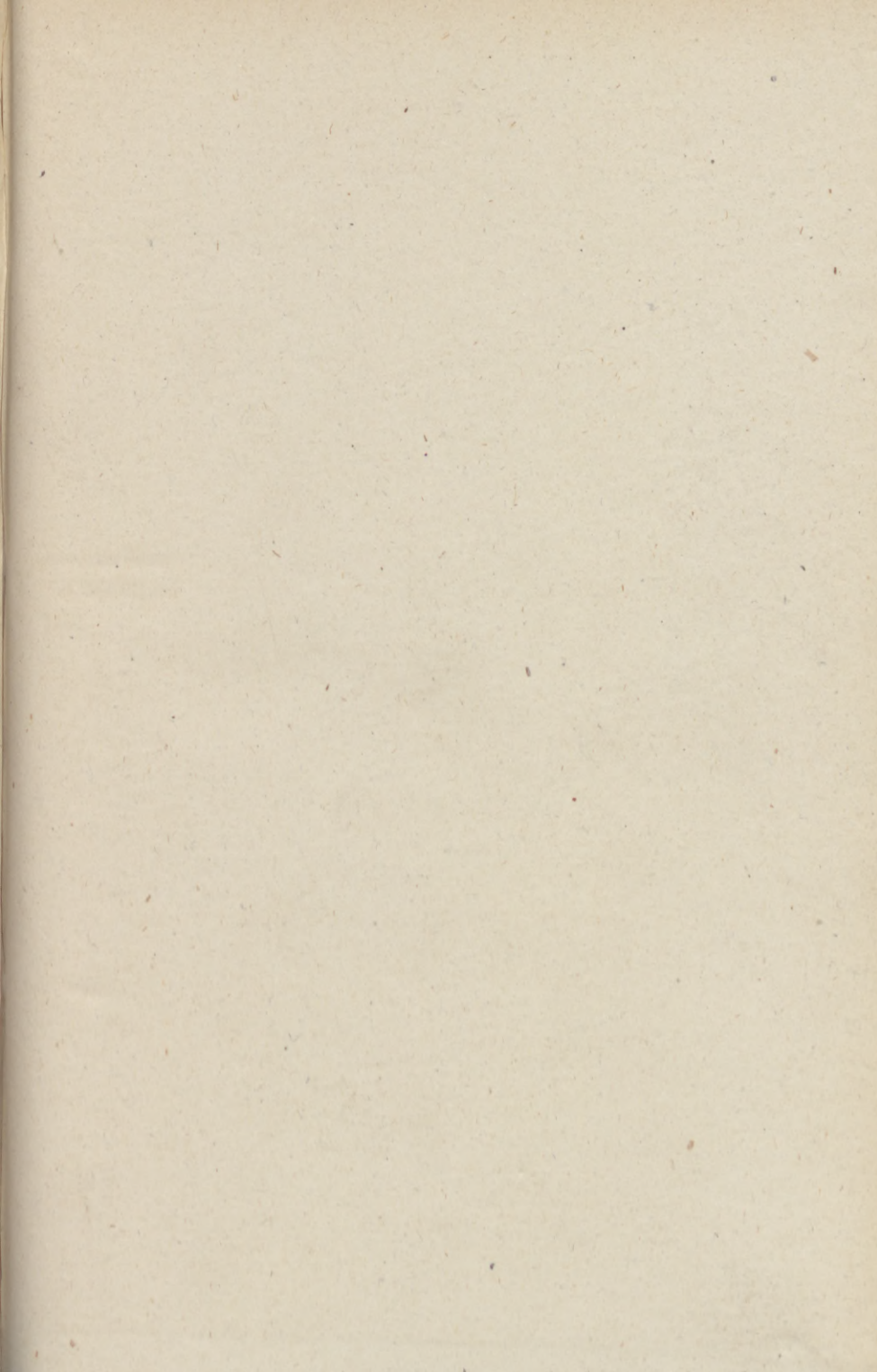
יסודות ובתוכם ג"כ הנטיה אל המעשים המנוגים. זי"ח בעון ובחטא כבי"ח
 כלפי"ח בדבש. שהדבש מעורב בצפי"חית בשעת לישתה :
 הן האמת הפלת בטוחות. אבל אהה האל. היודע כי י"ר לב האדם רע מלידה
 ומבטן ומנהריון. ואדם אין לריק בארץ אשר יעשה טוב ולא יעמא. אין
 אהה מבקש שיהיה אדם נקי מכל חטא. אבל אהה מבקש שהיה האמת
 בכליותיו. שיאהב האמת בכל לבבו. ואס יחטא יודה שחטא. וכן עשיתי אני.
 כי האמת היא בחדרי לבי. ואע"פ שחטאתי לא הייתי מעולם איש נשחת ונתעב.
 כאותם שאבדה מהם הרגשת האמת והיושר. כי אהה אלהים למדתי מנעורי.
 ובסתום חכמה תודיעני. אהה היית תמיד מלמד אותי החכמה (אהבת הדרך
 והאמת). ועשית שאדע אותה בסתום. בצניעות לבי ונפשי. ולפיכך ראוי אני
 לסליחה. ולכן אבקש ממך שחטאתי באזב וחטאנו'גו'. ומלת חטאתי ענינה
 הזאה. וכמו שכתבתי במשדל (ויקרא ד' ב') בפנין קרבן חטאת. עיין פס.
 והנה המקרא הזה כלו משל ומליצה. והמכוון בו חיינו אלא שהאל ישיב לו להבנת
 כקדם. ויהיה בעיניו כאיש נקי וטהור. ואלו מעולם לא חטא :
 תשמיעיני ששון ושמחה. תבשרני על ידי הנביא ששלחת לעוני. וזה יהיה לי
 לששון ולשמחה. ותגללה עלמותי שהיו מדוכאות מפני הדברים ששלחת
 לי ביד נתן הנביא ; וזה על דרך ושמועה טובה תדבן עלם (משלי ט"ו ל') :
 וחזר ומתפלל על הסליחה. הסתר פניך מחטאי וכל עונותי מחה. ואח"כ
 מתפלל שיגלו מהכסל בחטא. לב טהור ברא לי אלהים ורוח נכון חדש
 בקרבי. רוח נכון ענינו ישר ונאמן. ובלתי נוטה לכאן ולכאן. כמו ולבם לא
 נכון עמו ולא לאמנו בצריתו (תהלים ע"ח ל"ו) :
 ועתה מפרש עיקר בקשתו. שחינה להמלט מן העונשים שאמר לו נתן. אלא
 אל חשילכני מלפניך ורוח קדשך אל תקח ממני. שלא יהיה עונו סבה
 שתשפל רוחו. ולא יהיה עוד חוק ואמין לשורר שירי קדש לכבוד האל ולהוכיח
 החוטאים : השיבה לי ששון ישעך. השיבה לי השמחה שהייתי שמח בכל עת.
 שהיית לי ישועה מנרותי. כי השמחה היא היתה גדולה מאד. כי בכל ישועה
 שהיית נתן לי היה לבי מתחזק באמונתי שאני חביב לפניך : ורוח נדיבה
 מסמכני. ענינו וברוח. אהה ה' מסמכני ותאמלני ברוח גדולה וחזק. שאוכל
 לשורר בגבורה כאשר בתחלה : נדיב אין ענינו מי שידו פתוחה. אלא שר וגדול.
 עיין פרושי בישעי ל"ב ה' :
 אלמדה פושעים דרכיך. כשתשיב לי רוח אמין ונבור אוסיף לחבר מזמורי
 מוסר ויראת ה' : וארבייל הפושעים ללכת בדרכיך. וחטאים אליך ישונו.
 ואין הכוונה חודיע לפושעים דרכך שאתה מרבה לסלוח. כי שרם למד נאמר
 על ההרגל במעשה. ועיין מה שכתבתי בצבורי העתים תקפ"ח עמוד קמ"א :
 הציירני מדמים אלהים. היליני שלא אחטא עוד בשפיכות דמים. לבלתי ירום
 לבבי מאחי. ולבלתי אסור מן המלוה ימין ושמאל. כי להיותי מלך יש
 בידי למלא כל תאוות לבי. ולהפטר מן התרעומת בהריגת מי שחטאתי לו.
 כמו שעשיתי לאוריה ; ואז כשלא אחטא עוד. תרן לשוני דקדקך. אשוב לומר

שירי תודה ותהלה כקדם. ואז ה' שפתי פתח ופי יגיד תהלתך. אמה תמן
 כי הכח והגבורה לשורר. ואני אומר תהלתך :

ועתה צבואו לגמור תפלתו הוא אומר כי לכך הוא מקוה שהאל ימלא שאלתו
 וימחה את חטאתו. מפני שלבו נשבר ומדכה. וכמו שאמר בראש דבריו
 כי פשעי אני אדע וחטאתי נגדי תמיד. והאל לא יבזה לב נשבר ומדכה. אבל
 בהפך הוא רצוי לפניו יותר מכל קרבן. כי לא תחפוץ זבח וגו' זבחי אלהים
 רוח נשברה. והנה מאמר כי לא תחפוץ זבח וגו' אין להבינו כמשמעו. ולא בא
 אלא לומר שלב נשבר ומדכה רצוי לפניו יותר מזבחים ועולות כי המרסה והתשובה
 רצויה גם בלי זבחים. והזבחים אינם לרצון אס לא ישחטף עמסה הלב הטוב.
 ולא הזכיר חטאת ואשם. כי אין חטאת בזה על המזיד (רש"י) והאשם לא
 יבא רק על אותם החטאים והסגנות המפורשות בתורה; אבל הזכיר זבח ועולה.
 כדרך שאמר לשמואל (ש"א ג' י"ד) אס יתכפר עון בית עלי בזבח ובמנחה.
 כי גם בני עלי לא היו בני חטאת ואשם. אבל אס יחשבו לתת שחד לאל
 בהרבותם זבחים ועולות. לא יועילו מאומה. ומלת ואתנה כ"ל שחזרת למטה
 (נגד הנגינה). ואס אתן עולה לא תרצה. ואמר שהזכיר הזבחים בא לדבר
 על ענין אחר. עיקרי מאד בלבו של דוד. והוא בנין בית המקדש. והיות
 ירושלים מטרופולין לישראל. כי יודע היה שלא תכון המתמלכה ביד זרעו אס לא
 יתחילו כל ישראל לבוא מכל עריהם ירושלימה לחוג את חגיהם ולבזוח את
 זבחהם. והנה כל ימי דוד היה היבוסו צירושלם או בחלק מה ממנה. ואנחנו
 לא נדע איך היה שלא גירשם דוד משם. אך ידענו כי שלמה בנה את חומת
 ירושלים סביב (מ"א ג' א'). והוא העלה למס עובד כל העם הנותר מן
 האמורי החתי הפרזי החוי והיבוסו (שם ט' כ' וכ"א). לפיכך סיים דוד תפלתו
 באמרו היטיבה ברצוקך את ליון (שתהיה מטרופולין לכל האומה). תבנה חומות
 ירושלים (שתהיה שליטים בכלה. ויוכל לבנות חומותיה בכל מקום שנרצה ולא
 יהיה ליבוסו שלטון בה). אז תחפוץ זבחי דק עולה וכליל אז יעלו על מזבחך
 פרים. כלומר אז יעלו כל ישראל לראות את פני ה' ולהקריב שם עולות רצויה
 ושלמי חגיגה. וזה יהיה לרצון לפניו. כי בזה תתקשר האומה כאיש אחד.
 והיה לכלם לב אחד לעבודתו — ודוד עבדו וזרעו נשיא לעולם. ומי שלא
 הבין כלל מחשבות דוד חשב כי שני המקראות האלה האחרונים נוספו בגלות בבל.
 וקלת מחמתי העמים ברור הזה אמרו כי המזמור כלו נכתב בבבל ופסוק צבוא
 אליו נתן הגביא אינו אלא שקר וכזב. ואין רצוני לאבד זמני להשיב
 עליהם. ודי לי אס מי שיקרא פירושי יראה ויבין כי ראוי הוא המזמור הזה
 לדוד המלך. וכל דבריו מתישבים יפה על טבעו ומעמרו. ודרכיו ומחשבותיו :

פאדובה ט' שבט תרכ"ד

K

3
660.

מִדְּרָשׁוֹ

שֶׁבַד מִלְּפָנָיו

וְלֹא